Міністерство освіти і науки України
Державний біотехнологічний університет
Навчально-науковий інститут «Кіберпорт»
Кафедра фінансів, банківської справи
та страхування

МАТЕРІАЛИ ПІДГОТОВКИ ДО ПРЕДМЕТНОГО ТЕСТУ З ОБЛІКУ ТА ФІНАНСІВ ЄДИНОГО ФАХОВОГО ВСТУПНОГО ВИПРОБУВАННЯ НА НАВЧАННЯ ДЛЯ ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ МАГІСТРА

ЧАСТИНА 2. – **ФІНАНСИ**

Навчально-методичний посібник

Харків – 2024

Міністерство освіти і науки України
Державний біотехнологічний університет
Навчально-науковий інститут «Кіберпорт»
Кафедра фінансів, банківської справи
та страхування

МАТЕРІАЛИ ПІДГОТОВКИ ДО ПРЕДМЕТНОГО ТЕСТУ З ОБЛІКУ ТА ФІНАНСІВ ЄДИНОГО ФАХОВОГО ВСТУПНОГО ВИПРОБУВАННЯ НА НАВЧАННЯ ДЛЯ ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ МАГІСТРА

(відповідно до Програми, затвердженої Наказом МОН № 154 від 11.02.2022 р.)

ЧАСТИНА 2. – ***ФІНАНСИ***

Навчально-методичний посібник

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної форми навчання спеціальності 071 Облік і оподаткування та 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок

Затверджено
Вченою радою ННІ «Кіберпорт»
Протокол № 6
від 22.02.2024 р.

Харків – 2024

УДК 657:336](075.8)

М 32

Схвалено
на засіданні кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Протокол № 11 від 07.02.2024 р.

Рецензенти:

Ларіна Т.Ф. – д-р екон. наук, професор, декан факультету економічних відносин та фінансів, професор кафедри економіки та бізнесу Державного біотехнологічного університету

Бездушна Ю.С. – д-р екон. наук, професор, завідувач відділу обліку та оподаткування Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»

М 32 Матеріали підготовки до предметного тесту з обліку та фінансів єдиного фахового вступного випробування на навчання для здобуття ступеня магістра : навч.-метод. посібник. Ч. 2: Фінанси / Держ. біотехнол. ун-т; авт.-уклад. : Т.О. Ставерська, Г.Г. Лисак, О.П. Близнюк, І.С. Андрющенко, О.В. Горох, О.В. Жилякова, В.В. Макогон, О.Г. Малій, Г.О. Нагаєва. – Харків, 2024. – 275 с.

Навчально-методичний посібник рекомендований для студентів закладів вищої освіти, які готуються до складання єдиного фахового вступного випробування за програмою предметного тесту з обліку та фінансів для вступу на навчання для здобуття ступеня магістра.

В частину 2 посібника увійшли такі розділи програми: «Оподаткування»; «Бюджетна та податкова система»; «Фінанси підприємств»; «Банківська справа та страхування».

© Ставерська Т.О., Лисак Г.Г., Близнюк О.П.,
Андрющенко І.С., Горох О.В., Жилякова О.В., Макогон В.В.,
Малій О.Г., Нагаєва Г.О., 2024
© ДБТУ, 2024

ПЕРЕДМОВА

Навчально-методичний посібник для самостійної підготовки до Єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ) для вступу на навчання для здобуття ступеня магістра було укладено відповідно до Програми предметного тесту з обліку та фінансів єдиного фахового вступного випробування, затвердженої Наказом МОН № 154 від 11.02.2022 р.

Навчально-методичний посібник укладено з метою допомогти здобувачам систематизувати і закріпити набуті знання з тем, перелік яких винесено для оцінювання підготовленості вступника і здобутих раніше компетентностей та підготуватись до проходження єдиного фахового вступного випробування.

Єдине фахове вступне випробування (ЄФВВ) – це форма вступного випробування для вступу на навчання до магістратури на основі здобутого ступеня вищої освіти бакалавра, магістра (освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста), яка передбачає використання організаційно-технологічних процесів здійснення зовнішнього незалежного оцінювання. Єдине фахове вступне випробування проводить Український центр оцінювання якості освіти.

Єдине фахове вступне випробування складається із двох тестів: загальних навчальних компетентностей та предметного.

Для вступу на спеціальності 071 Облік і оподаткування та 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок галузі 07 «Управління та адміністрування» передбачено предметний тест з обліку та фінансів.

Програма предметного тесту з обліку та фінансів Єдиного фахового вступного випробування містить питання за наступними розділами:

- Фінансова звітність підприємств за НП(С)БО;
- Фінансовий аналіз;
- Оподаткування;
- Бюджетна та податкова система;
- Фінансовий облік за НП(С)БО;
- Управлінський облік;
- Фінанси підприємств;
- Банківська справа та страхування.

В Частину 2. – Фінанси навчально-методичного посібника увійшли матеріали за наступними розділами програми: розділ «Оподаткування»; розділ «Бюджетна та податкова система»; розділ «Фінанси підприємств»; розділ «Банківська справа та страхування».

Формат, тематика та послідовність викладеного матеріалу сприятимуть формуванню знань, вмінь та навичок, які необхідні для успішного проходження випробування і виконання тестових завдань.

Навчально-методичний посібник призначений для студентів закладів вищої освіти, осіб котрі готуються до вступу до магістратури та проходження єдиного фахового вступного випробування за програмою предметного тесту з обліку та фінансів.

РОЗДІЛ 3 ОПОДАТКУВАННЯ

3.1 Основи оподаткування суб’єктів господарювання в Україні

3.1.1 Сутність і суспільне призначення податків

Вважається, що податки виникли одночасно з утворенням держави, яка не могла забезпечити ефективне виконання своїх функцій без відповідної системи надходжень. Отже, потрібно було створити основне джерело наповнення казни (бюджету) держави. Основним інструментом її наповнення і в далекому минулому, і тепер вважаються податкові платежі. Отже, податки є особливою історичною фінансовою категорією, яка виражає економічні відносини між державою і платниками податків з метою створення загальнодержавного централізованого фонду грошових коштів, необхідних для виконання державою її функцій.

Податки мають подвійний характер: з одного боку, вони виступають специфічною формою виробничих відносин, в чому і полягає їх суспільний зміст і, з іншого боку, є часткою вартості національного доходу в грошовій формі, що характеризує їх матеріальний зміст.

3.1.2 Поняття податку та збору

Податок – це обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно Податкового кодексу України.

Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій.

3.1.3 Функції податків, їх сутність та особливості прояву

За сутністю податки виконують такі основні функції:

- фіскальну;
- розподільчо-регулювальну;
- контрольну.

Додаткові функції податків:

- стимулювальна;
- накопичувальна.

За допомогою ***фіскальної функції*** податків формуються фінансові ресурси держави. Податки є основним джерелом доходів бюджетів різних рівнів. Фіскальна функція податків створює об’єктивні передумови для державного втручання в економічні процеси, що відбуваються в суспільстві, тобто зумовлює розподільчо-регулювальну функцію.

Розподільчо-регулювальна функція полягає в тому, що за допомогою податків відбувається перерозподіл вартості національного доходу між державою та її суб'єктами, і через елементи податку (об'єкт, суб'єкт оподаткування, ставка податку, податкові пільги тощо) держава в змозі регулювати вартісні пропорції такого розподілу. Змінюючи пропорції функціонування ресурсів в економіці, оподаткування суттєво впливає на процес виробництва, нагромадження капіталу, інвестування, платоспроможний попит і пропозицію.

Контрольна функція забезпечує нагляд та контроль за своєчасністю, повнотою сплати податків платниками в Україні. Завдяки контрольній функції податків оцінюється ефективність податкового механізму, забезпечується контроль за рухом фінансових ресурсів, проявляється необхідність внесення змін і доповнень у систему оподаткування.

Стимулювальна (дестимулювальна) функція створює орієнтири для розвитку або згортання виробничої діяльності. Як і регулювальна, вона може бути пов'язана із застосуванням механізму пільг, зміною об'єкта оподаткування, зменшенням оподатковуваної бази. Іноді цю функцію розглядають як підвид регулювальної.

Накопичувальна функція є своєрідним узагальненням усіх попередніх функцій, зокрема головної – реалізації цілей держави в податковій системі. Кінцева мета податків – сформувати не лише бюджет, а й мету, інтереси в розподілі цих коштів та інших коштів платників, тобто створити умови для нагромадження як юридичними, так і фізичними особами. У цьому разі йдеться про активне нагромадження, що полягає у збільшенні потужностей, розвитку виробництва тощо. Накопичувальна функція орієнтована на кінцевий результат, визначає мету діяльності і має більш статичний характер.

3.1.4 Загальнодержавні податки і збори та їх характеристика

Податковим законодавством України передбачений поділ податків і зборів на загальнодержавні та місцеві.

До ***загальнодержавних*** належать податки та збори, що встановлені Податковим кодексом і є обов'язковими до сплати на усій території України, крім випадків, передбачених Податковим кодексом. Їх перелік регламентований ст. 9 ПКУ.

До загальнодержавних податків належать:

1. податок на прибуток підприємств;
2. податок на доходи фізичних осіб;
3. податок на додану вартість;
4. акцизний податок;
5. екологічний податок;
6. рентна плата;
7. мито.

Зарахування загальнодержавних податків та зборів до державного і місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України.

3.1.5 Місцеві податки і збори та їх характеристика

До ***місцевих***, відповідно до статті 10 ПКУ, належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених ПКУ, рішеннями сільських, селищних і міських рад у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

До місцевих податків та зборів належать:

1. податок на майно;
2. єдиний податок;
3. збір за місця для паркування транспортних засобів;
4. туристичний збір.

3.1.6 Елементи, що визначаються під час встановлення податків та їх характеристика

Елементи податку відображають соціально-економічну сутність податку, його родові ознаки. Характеристика елементів податку (податкова термінологія) використовується в законодавчих актах і нормативних документах держави, які визначають умови оподаткування, його організації, порядок обчислення та стягнення податків, його адміністрування.

Суб'єкт податку – це фізичні або юридичні особи (відокремлені підрозділи юридичних осіб), на яких покладені обов'язки справляння податку.

Об'єкт оподаткування – явище, предмет чи процес, внаслідок наявності яких сплачується податок. Об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.

База оподаткування – це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання.

Один об'єкт оподаткування може утворювати кілька баз оподаткування для різних податків. Конкретна вартісна, фізична або інша характеристика певного об'єкта оподаткування може бути базою оподаткування для різних податків.

Одиницею виміру бази оподаткування визнається конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку. Вона є єдиною для розрахунку і обліку податку. Одній базі оподаткування повинна відповідати одна одиниця виміру бази оподаткування.

Ставка податку – це законодавчо встановлений розмір податку або збору, виходячи із об'єкта оподаткування або масштабу вимірювання.

Податкова пільга – передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати

податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав. Підставами для надання податкових пільг є особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ним витрат.

Рис. 3.1 **Елементи податку**

Податкові канікули – відстрочення на певний період належних до сплати сум податків або звільнення від сплати податку протягом певного періоду певних груп платників.

Джерело сплати – це фонд, явище чи предмет, з якого сплачується податок. Джерелом можуть виступати:

- доходи платника податку, отримані в різних формах (заробітна плата, прибуток, рента, проценти);
- частина майна, коли для покриття податку не вистачає доходу;
- позика як джерело сплати.

Норма оподаткування – відношення податкових надходжень до податкової бази.

Податковий період – період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів. Податковий період може складатися з кількох звітних періодів. ***Базовий податковий (звітний) період*** – період, за який платник податків зобов'язаний здійснювати розрахунки податків, подавати податкові декларації (звіти, розрахунки) та сплачувати до бюджету суми податків та зборів Податковим періодом може бути календарний рік, календарне півріччя, календарні три квартали, календарний квартал, календарний місяць, календарний день.

Податковий звіт – документ, що подається платником податків контролюючому органу у строки, встановлені законом, на підставі якого здійснюється нарахування та/або сплата податкового зобов'язання.

3.1.7 Види систем оподаткування: загальна і спрощена

В Україні існує 2 системи оподаткування: спрощена система (єдиний податок) та загальна система.

Загальна система оподаткування – це умови для ведення діяльності фізичних та юридичних осіб, яким за певних причин не підходить спрощений варіант. «Загальники» сплачують податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), ПДВ, ЄСВ і військовий збір. Головною перевагою в цьому випадку є можливість розраховувати суму податків з прибутку. Це різниця доходів і дозволених витрат підприємця. Тобто, якщо ФОП має можливість підтвердити власні бізнес-витрати (наприклад, на закупівлю сировини, палива, запчастин тощо), то йому вигідніше бути саме «загальником», адже оподаткуванню підлягатиме лише та сума, що залишається після покриття всіх витрат.

Також варто обирати загальну систему, якщо підприємець:

- бажає вести заборонену для «спрощенців» діяльність, тобто працювати брокером, здійснювати технічний аудит, організовувати гастрольні заходи тощо;
- вести розрахунки, не дозволені «спрощенцям» – наприклад, розраховуватись бартером чи векселями;
- прагне працювати без обмежень у виторгу (варто нагадати, що ФОП на ЄП може заробити лише 1167 мінімальних заробітних плат на рік. У разі перевищення його автоматично переведуть на загальну систему).

Спрощена система – це Єдиний податок (ЄП), який передбачає звільнення від сплати деяких податків, більш прості підходи до ведення обліку та звітності. На ньому можуть перебувати як юридичні особи, так і фізичні особи-підприємці.

3.2 Платники податків, їх права і обов'язки

3.2.1 Види та характеристика платників податків

Платники податків – фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені

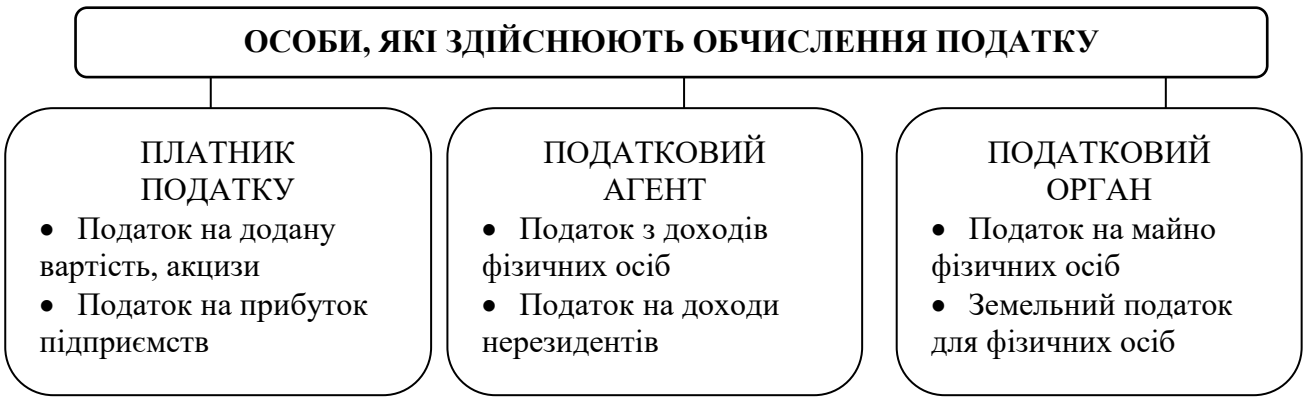

Рис. 3.2 **Суб'єкти оподаткування**

підрозділи, які мають, одержують (передають) об’єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об’єктом оподаткування згідно з Податковим Кодексом або податковими законами, і на яких покладено обов’язок із сплати податків та зборів.

3.2.2 Права та обов’язки платників податків

Таблиця 3.1

Основні права та обов'язки платників податків

Права (Ст.17 ПКУ)	Обов'язки (Ст.16 ПКУ)
1) з податкового обліку: − представляти свої інтереси безпосередньо (або через представника) у податкових органах; − бути присутнім при проведенні податкових перевірок та надавати пояснення; **2) по сплаті податків:** − використовувати податкові пільги; − одержувати відстрочку, розстрочку, податковий кредит; **3) з податкової звітності:** − одержувати в податкових органах необхідну інформацію; − обирати метод ведення податкового обліку; − представляти податковим органам пояснення, обґрунтовані відмови; − оскаржувати рішення податкових органів; − не розголошувати податкову таємницю й т.д.	**1) з податкового обліку:** − стати на облік або зареєструватися в податковому органі; − надавати компетентним органам необхідну інформацію (податковим органам – про відкриття рахунків, про рішення, прийнятих судом або власником) і т.д.); **2) по сплаті податків:** − самостійно й правильно обчислювати суми податкових платежів; − вчасно й у повному обсязі сплачувати податки; – погашати недоїмки; **3) з податкової звітності:** − вести бухгалтерський облік і вносити виправлення у звітність; − вчасно складати звіти й зберігати їх необхідний час; − представляти в податкові органи необхідні документи, пояснення, довідки, виконувати їх вимоги (або обґрунтовувати відмову) і т.д.

3.3 Податок на доходи фізичних осіб та військовий збір

3.3.1 Платники податків н6а доходи фізичних осіб. Податкові агенти

Податок на доходи фізичних осіб – плата фізичної особи за послуги, які надаються їй територіальною громадою, на території якої така фізична особа має податкову адресу (місце постійного або переважного проживання платнику податку, місце реєстрації платника податку, визначене згідно з законодавством) або розташовано особу, що виплачує оподатковувані доходи.

Платниками податку з доходів фізичних осіб *є:*

1) фізичні особи:

− резиденти, які отримують доходи як з джерела їх походження в Україні, так і іноземні доходи;

− нерезиденти, які отримують доходи з джерела їх походження в Україні (крім нерезидентів, які отримують доходи з джерела їх походження в України і мають дипломатичні привілеї та імунітет, щодо доходів, які вони отримують безпосередньо від провадження дипломатичної чи прирівняної до неї міжнародним договором діяльності);

2) податкові агенти.

Податкові агенти – суб'єкти/особи, які незалежно від організаційно-правового статусу та способу оподаткування іншими податками та/або форми нарахування (виплати, надання) доходу (у грошовій або негрошовій формі) зобов'язані нараховувати, утримувати та сплачувати ПДФО до бюджету від імені та за рахунок фізичної особи з доходів, що виплачуються такій особі, вести податковий облік, подавати податкову звітність податковим органам та нести відповідальність за порушення його норм:

− юридична особа (її філія, відділення, інший відокремлений підрозділ);

− самозайнята особа (фізична особа – підприємець або фізична особа, яка провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності);

− представництво нерезидента.

3.3.2 Об'єкт та база оподаткування податком на доходи фізичних осіб

Об'єктом оподаткування резидента є:

− загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;

− доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання);

− іноземні доходи – доходи (прибуток), отримані з джерел за межами України.

Об'єктом оподаткування нерезидента є:

− загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід з джерела його походження в Україні;

− доходи з джерела їх походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їх нарахування (виплати, надання).

Базою оподаткування є загальний оподатковуваний дохід – будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, нарахований (виплачений, наданий) на користь платника податку протягом звітного податкового періоду.

3.3.3 Ставки податку на доходи фізичних осіб

Ставки податку:

18% – це основна ставка, яка застосовується щодо більшості доходів, у т.ч. зарплатних, підприємницьких та винагороди за ЦПД (п. 167.5.1 ПКУ);

9% – це ставка лише для оподаткування дивідендів, якщо вони нараховані нерезидентами, інститутами спільного інвестування та суб'єктами господарювання, які не є платниками податку на прибуток. Наприклад, за

такою ставкою оподатковуються дивіденди, які нараховуються єдиноподатниками фізособам (пп. 167.5.4 ПКУ);

5% – ця ставка може застосовуватися при продажу нерухомого і рухомого майна, його спадкуванні, отриманні подарунків (пп. 167.5.2 ПКУ);

0% – це виняткова ставка, яка може застосовуватися при отриманні подарунків, матеріальної допомоги, якщо їх вартість/величина не перевищує певних меж, оподаткуванні спадщини, отриманої від близьких родичів, дружини/чоловіка (п. 167.3 ПКУ). Ставка "0%" означає, що такий дохід декларується, але податки по ньому не сплачуються.

Зверніть увагу, що майже завжди разом з ПДФО сплачується 1,5% військовий збір (ВЗ). Останній можна вважати свого роду доповненням до ПДФО, що навіть декларується разом з ПДФО у тій же самій звітності. Якщо ж ставка ПДФО 0%, то ВЗ теж не сплачується.

3.3.4 Платники, об'єкти та база оподаткування військовим збором

Військовий збір – податок, який було введено в 2014 році для фінансування Збройних сил України. Цим податком обкладаються доходи фізичних осіб на території України. Ставка військового збору складає 1,5% від нарахованої заробітної плати.

Платниками військового збору є (п. 162.1 ПКУ):

− фізичні особи-резиденти при отриманні доходу з джерел їх походження в Україні, а також з іноземних доходів. Це як звичайні фізособи, так і підприємці загальної системи оподаткування;

− фізичні особи-нерезиденти при отриманні доходів з джерел їх походження в Україні;

− податкові агенти фізосіб, що сплачують збір за них та від їх імені з зарплати, доходів за цивільно-правовими договорами (ЦПД) та інших доходів (аналогічно з ПДФО).

Об'єкти обкладання військовим збором:

− загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід, які особа отримує в роботодавця;

− доходи з джерелом походження в Україні, які обкладаються ПДФО під час їхнього нарахування, виплати, нарахування;

− іноземні доходи.

У нерезидентів їхні іноземні доходи військовим збором не обкладаються.

Наразі на період дії воєнного стану *не підлягають оподатковуванню військовим збором доходи у вигляді грошового забезпечення* військовослужбовців та працівників: ЗСУ, Нацгвардії України, працівників правоохоронних органів, СБУ, Служби зовнішньої розвідки України, Державної прикордонної служби України, осіб рядового, начальницького складу, військовослужбовців, працівників МВС, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань тощо.

Звільнення від ВЗ поширюється лише на грошове забезпечення, а не зарплату.

Базою оподаткування військовим збором є сам дохід. При цьому його не треба зменшувати на суму ПДФО чи податкової соціальної пільги (ПСП).

3.3.5 Ставки військового збору та порядок його розрахунку

Ставка військового збору – 1,5% від бази оподаткування.
Формула для розрахунку:

ВЗ = Зарплата (винагорода за ЦПД, інший об'єкт оподаткування) × 0,015

Наприклад, для фізичних осіб-підприємців на загальній системі військовий збір рахується від їхнього чистого оподатковуваного доходу, що є різницею між доходами та дозволеними витратами:

ВЗ для ФОП = Чистий оподатковуваний дохід × 0,015

Фізичні особи, які зареєстровані підприємцями на загальній системі оподаткування військовий збір сплачують самостійно – зі свого чистого оподатковуваного доходу (прибутку). ***Платники Єдиного податку цей збір не платять***, окрім доходів за своєю непідприємницькою діяльністю, які вони отримують як звичайні фізичні особи (спадщина, продаж майна тощо).

Терміни сплати військового збору:

− якщо виплата зарплати (доходу) податковим агентом відбувається на банківський рахунок – сплата відбувається одночасно з отриманням грошей у банку;

− якщо виплата відбувається готівкою з каси – військовий збір сплачується протягом 3-х банківських днів з дня який настає за днем виплати;

− якщо дохід було нараховано, але не виплачено, то треба протягом 30 к. дн., які настають за останнім днем місяця, в якому це сталося сплатити податок (протягом 20 к. дн. при цьому треба подати Додаток 4ДФ до Податкового розрахунку).

Якщо граничний строк сплати військового збору потрапив на вихідний або святковий день, то він не переноситься. Це слід враховувати й сплачувати військовий збір та ПДФО перед святковими й вихідними днями.

3.4 Загальнообов'язкове державне соціальне страхування

3.4.1 Платники, об'єкти та база оподаткування єдиним соціальним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування

Єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування ***(ЄСВ)*** – консолідований страховий внесок в Україні, збір якого

здійснюється в системі загальнообов'язкового державного страхування в обов'язковому порядку та на регулярній основі.

Платниками єдиного внеску є:

- роботодавці;
- фізичні особи - підприємці, в тому числі ті, які обрали спрощену систему оподаткування;
- особи, які провадять незалежну професійну діяльність, а саме наукову, літературну, артистичну, художню, освітню або викладацьку, а також медичну, юридичну практику, в тому числі адвокатську, нотаріальну діяльність, або особи, які провадять релігійну (місіонерську) діяльність, іншу подібну діяльність та отримують дохід від цієї діяльності;
- члени фермерського господарства, якщо вони не належать до осіб, які підлягають страхуванню на інших підставах;
- особи, які беруть добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері зовнішніх зносин (Міністерство закордонних справ України), уповноважений орган центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період (Міністерство оборони України), - за непрацюючого іншого з подружжя працівника дипломатичної служби, який перебуває за кордоном за місцем довготермінового відрядження такого працівника.

Базою нарахування єдиного внеску для таких платників є сума нарахованої кожній застрахованій особі заробітної плати за видами виплат, які включають основну та додаткову заробітну плату, інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі, що визначаються відповідно до Закону України «Про оплату праці», та суму винагороди фізичним особам за виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими договорами.

При розрахунку єдиного соціального внеску (ЄСВ) у випадку, якщо зарплата працівника за місяць виходить меншою за мінімальну зарплату, то застосовується *не фактична, а так звана «мінімальна база нарахування ЄСВ»*, якою є мінімальна зарплата. Це значить, що ЄСВ розраховується як добуток мінімальної зарплати та ставки ЄСВ. Значення ***мінімальної бази ЄСВ*** наведено у таблиці нижче.

Таблиця 3.2

Мінімальний розмір ЄСВ на 2024 рік

МІНІМАЛЬНИЙ ЄСВ 2024		
Період	**Мінімальна база ЄСВ (мінімальна зарплата), грн**	**Мінімальний ЄСВ, грн**
01.01.2024-31.03.2024	7100	1562,00 *(=7100×0,22)*
01.04.2024-31.12.2024	8000	1760,00 *(=8000×0,22)*

*Приклад***.** Працівнику, який декілька днів перебував у відпустці за власний рахунок, у січні 2024 року нараховано зарплату 5700 грн. Працівник у трудових відносинах був увесь місяць. *Розраховуємо ЄСВ:*

ЄСВ з фактичної бази = 5700 грн × 0,22 = 1254 грн;

Різниця між мінімальною та фактичною базою = 7100 – 5700 = 1400 грн;

Донарахований ЄСВ на різницю = 1400 грн ×0,22 = 308 грн;

Загальна сума ЄСВ = 1254 + 308 = 1562 грн.

Винятки з правила «мінімальної бази», коли ЄСВ сплачується з ***фактично нарахованого доходу (фактичної бази)***, а не з мінімальної зарплати (див. абз. 3 ч. 5 ст. 8 Закону про ЄСВ):

- аванс, тобто зарплата за першу половину місяця;
- уже згадувана зарплата зовнішніх сумісників;
- зарплата особи з інвалідності;
- зарплата працівника, який працював неповний місяць (прийнятий на роботу не з 1-го числа місяця або звільнений з роботи не останнім числом місяця);
- зарплата працівника, який спочатку був звільнений, а потім протягом місяця заново прийнятий;
- оплата за ЦПД особі, яка на працює в установі, тобто «зі сторони» (тут аналогія з зовнішнім сумісником);
- оплата за трудовим договором з нефіксованим робочим часом.

Окрім мінімального ЄСВ ще існує й максимальний. Так, ЄСВ нараховуємо на зарплату працівників, якщо її розмір не перевищує 15 розмірів мінімальної заробітної плати. Це і буде максимальна величина, розмір якої для 2024 року наведено у таблиці нижче.

Таблиця 3.3

Максимальний розмір ЄСВ на 2024 рік

МАКСИМАЛЬНИЙ ЄСВ 2024		
Період	**Максимальна база ЄСВ, грн**	**Максимальний ЄСВ, грн**
01.01.2024-31.03.2024	*106500 (=7100×15)*	23430,00 *(=106500×0,22)*
01.04.2024-31.12.2024	*120000 (=8000×15)*	*26400,00 (=120000×0,22)*

3.4.2 Ставки ЄСВ, особливості їх застосування

Основна ставка ЄСВ у 2024 році залишатиметься на рівні 22%. Вона стосується заробітної плати, прибутку ФОПів, самозайнятих осіб, членів фермерських господарств та різноманітних грошових винагород. Ставки єдиного соціального внеску (ЄСВ) та особливості їх застосування розглянуто у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Ставки єдиного соціального внеску (ЄСВ)

СТАВКИ ЄСВ			
22 %	**пов'язані з особами з інвалідністю**		
	8,41 %	**5,5 %**	**5,3 %**
основна ставка, зарплата, винагорода за ЦПД*, платіж «за себе» з доходів ФОП і т.д.	застосовують підприємства, установи і організації, ФОП та ФОП щодо зарплати працівників з інвалідністю*	застосовують лише підприємства і ГО осіб з інвалідністю. *Умови:* − кількість осіб з інвалідністю ≥ 50% загального числа працівників; − фонд оплати праці осіб з інвалідністю ≥ як 25% загальних витрат на оплату праці**	застосовують лише підприємства і ***всеукраїнські*** ГО осіб з інвалідністю, у т.ч. товариств УТОГ та УТОС. *Умови:* − кількість осіб з інвалідністю ≥ 50% загального числа працівників; − фонд оплати праці осіб з інвалідністю ≥ як 25% загальних витрат на оплату праці**
* у т.ч. й осіб з інвалідністю. Знижена ставка 8,41% застосовується лише щодо зарплат осіб з інвалідністю, але не щодо виплат за ЦПД чи підприємницьких доходів (п. 5 розділу ІІІ Інструкції про порядок нарахування і сплати ЄСВ, наказ Мінфіну від 20.04.2015 р. № 449, роз'яснення ДПС 301.04.01 ЗІР)			

3.4.3 Терміни сплати та подання звітності з ЄСВ

Строки сплати ЄСВ:

− *до 20-го числа наступного місяця* – сплачуємо ЄСВ, який нарахований за відповідний календарний місяць, якщо зарплата була невиплачена, наприклад депонована або ж нарахування лікарняних за минулий місяць;

− *під час кожної виплати* – якщо виплачуємо зарплату, лікарняні, відпускні, премії, винагороди грошове забезпечення чи інші виплати, на які нараховуємо ЄСВ.

Подання звітності щокварталу впродовж *40 к. днів*, наступних за звітним кварталом.

3.5 Екологічний податок

3.5.1 Сутність та значення екологічного податку

Екологічний податок – це загальнодержавний обов'язковий платіж, що справляється з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 1 квітня 2009 р.

3.5.2 Платники, податкові агенти, об’єкт, ставки і база оподаткування екологічного податку

Платниками податку є:

− суб’єкти господарювання,

− юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність,

− бюджетні установи,

− громадські та інші підприємства, установи та організації,

− постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, які виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників.

Об’єктом і базою оподаткування екологічним податком є:

1) обсяги та види забруднюючих речовин, які викидаються в атмосферне повітря стаціонарними джерелами;

2) обсяги та види забруднюючих речовин, які скидаються безпосередньо у водні об’єкти;

3) обсяги та види (класи) розміщених відходів, крім обсягів та видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об’єктах) суб’єктів господарювання;

4) обсяги та категорія радіоактивних відходів, що утворюються внаслідок діяльності суб’єктів господарювання та/або тимчасово зберігаються їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк;

5) обсяги електричної енергії, виробленої експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій).

Таблиця 3.5

Ставки екологічного податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення

Найменування забруднюючої речовини	Ставка податку, гривень за 1 тонну (п. 243.1 ПКУ)
Азоту оксиди	2574,43
Аміак	482,84
Ангідрид сірчистий	2574,43
Ацетон	965,67
Бенз(о)пірен	3277278,63
Бутилацетат	579,84
Ванадію п’ятиокис	9656,78
Водень хлористий	96,99
Вуглецю окис	96,99
Вуглеводні	145,50
Газоподібні фтористі сполуки	6373,91
Тверді речовини	96,99
Кадмію сполуки	20376,22
Марганець та його сполуки	20376,22
Нікель та його сполуки	103816,62
Озон	2574,43
Ртуть та її сполуки	109127,84

Свинець та його сполуки	109127,84
Сірководень	8273,63
Сірковуглець	5376,59
Спирт н-бутиловий	2574,43
Стирол	18799,08
Фенол	11685,10
Формальдегід	6373,91
Хром та його сполуки	69113,38

Таблиця 3.6

Ставки податку за викиди в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення забруднюючих речовин (сполук), які не увійшли до п. 243.1 ПКУ та на які встановлено клас небезпечності

Клас небезпечності	Ставка податку, гривень за 1 тонну (п. 243.2 ПКУ)
I	18413,24
II	4216,92
III	628,32
IV	145,50

Таблиця 3.7

Для забруднюючих речовин (сполук), які не увійшли до пункту 243.1 ПКУ та на які не встановлено клас небезпечності (крім двоокису вуглецю), ставки податку застосовуються залежно від установлених орієнтовно безпечних рівнів впливу таких речовин (сполук) в атмосферному повітрі населених пунктів

Орієнтовно безпечний рівень впливу речовин (сполук), міліграмів на 1 куб. метр	Ставка податку, гривень за 1 тонну (п. 243.3 ПКУ)
Менше ніж 0,0001	775097,25
0,0001 - 0,001 (включно)	66410,35
Понад 0,001 - 0,01 (включно)	9173,92
Понад 0,01 - 0,1 (включно)	2574,43
Понад 0,1	96,99
Ставка податку за викиди двоокису вуглецю становить 30 гривень за 1 тонну (п. 243.4 ПКУ).	
Для забруднюючих речовин (сполук), на які не встановлено клас небезпечності та орієнтовнобезпечний рівень впливу (крім двоокису вуглецю), ставки податку встановлюються як за викиди забруднюючих речовин I класу небезпечності згідно з п. 243.2 ПКУ (п. 243.5 ПКУ)	

Таблиця 3.8

Ставки податку за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти

Ставки податку за скиди окремих забруднюючих речовин у водні об'єкти (п. 245.1 ПКУ) *	
Найменування забруднюючої речовини	**Ставка податку, гривень за 1 тонну**
Азот амонійний	12883,84
Органічні речовини (за показниками	5156,8

біохімічного споживання кисню (БСК 5)	
Завислі речовини	369,52
Нафтопродукти	75792,4
Нітрати	1108,56
Нітрити	63278,16
Сульфати	369,52
Фосфати	10297,44
Хлориди	369,52
Ставки податку за скиди у водні об'єкти забруднюючих речовин, які не увійшли до п. 245.1 ПКУ та на які встановлено гранично допустиму концентрацію або орієнтовно безпечний рівень впливу (п. 245.2 ПКУ)*	
Гранично допустима концентрація забруднюючих речовин або орієнтовно безпечний рівень впливу, міліграмів на 1 літр	**Ставка податку, гривень за 1 тонну**
До 0,001 (включно)	1349948,0
Понад 0,001 - 0,1 (включно)	978777,84
Понад 0,1 - 1 (включно)	168741,52
Понад 1 - 10 (включно)	17173,04
Понад 10	3437,76
За скиди забруднюючих речовин, на які не встановлено гранично допустиму концентрацію або орієнтовнобезпечний рівень впливу, застосовуються ставки податку за найменшою величиною гранично допустимої концентрації, наведеної у пункті 245.2 ПКУ . За скиди забруднюючих речовин у ставки та озера ставки податку, зазначені у пунктах 245.1 і 245.2 ПКУ, збільшуються у 1,5 раза	
* *з 1 січня 2024 року до 31 грудня 2024 року включно, ставки податку становлять 90 % ставок, передбачених пунктами 245.1 і 245.2 ПКУ;* * *з 1 січня 2025 року, ставки податку становлять 100 % ставок, передбачених пунктами 245.1 і 245.2 ПКУ*	

Таблиця 3.9

Ставки податку за розміщення відходів

Ставки податку за розміщення окремих видів надзвичайно небезпечних відходів (п. 246.1 ПКУ)		
Вид відходів		**Ставка податку, гривень за одиницю**
обладнання та прилади, що містять ртуть, елементи з іонізуючим випромінюванням		952,02
люмінесцентні лампи		16,57
Ставки податку за розміщення відходів, які встановлюються залежно від класу небезпеки та рівня небезпечності відходів (ст. 246 ПКУ)		
Клас небезпеки відходів	**Рівень небезпечності відходів**	**Ставка податку, гривень за 1 тонну (п. 246.5 ПКУ)**
I	надзвичайно небезпечні	1546,22
II	високонебезпечні	56,32
III	помірно небезпечні	14,12
IV	малонебезпечні	5,50
	малонебезпечні нетоксичні відходи гірничої промисловості	0,54
Коефіцієнт до ставок податку, який встановлюється залежно від місця (зони) розміщення відходів у навколишньому природному середовищі (п. 246.5 ПКУ)		
Місце (зона) розміщення відходів		**Коефіцієнт**

В межах населеного пункту або на відстані менш як 3 км від таких меж	3
На відстані від 3 км і більше від меж населеного пункту	1
Згідно з п. 246.3 ПКУ, за розміщення відходів, на які не встановлено клас небезпеки, застосовується ставка податку, встановлена за розміщення відходів I класу небезпеки. За розміщення відходів на звалищах, які не забезпечують повного виключення забруднення атмосферного повітря або водних об'єктів, ставки податку, зазначені у п. 246.1 - 246.3 ПКУ, збільшуються у 3 рази (п. 246.4 ПКУ)	

Таблиця 3.10

Ставки податку за утворення радіоактивних відходів

Ставки податку за утворення радіоактивних відходів (включаючи накопичені) (ст. 247.1 ПКУ)	
Причина нарахування	**Ставка податку, 1 кВт-год**
утворення радіоактивних відходів виробниками електричної енергії – експлуатуючими організаціями ядерних установок (атомних електростанцій), включаючи вже накопичені	0,0133
Коригуючий коефіцієнт, який встановлюється для експлуатуючих організацій ядерних установок (атомних електростанцій) залежно від активності радіоактивних відходів (п. 247.2 ПКУ)	
Категорія відходів	Коефіцієнт
Високоактивні	50
Середньоактивні та низькоактивні	2

Ставки податку за тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк (ст. 248 ПКУ)		
Категорія відходів	**Ставка податку за тимчасове зберігання радіоактивних відходів (крім відходів, представлених як джерела іонізуючого випромінювання), гривень за 1 куб. метр**	**Ставка податку за тимчасове зберігання радіоактивних відходів, представлених як джерела іонізуючого випромінювання, гривень за 1 куб. сантиметр**
Високоактивні	632539,66	21084,66
Середньоактивні та низькоактивні	11807,40	4216,92

Базовим податковим (звітним) періодом для екологічного податку є календарний квартал.

Декларацію подають протягом ***40 календарних днів***, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, до контролюючих органів та ***сплачують податок протягом 10 календарних днів***, що настають за останнім днем граничного строку подання податкової декларації:

- за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення, скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, розміщення протягом звітного кварталу відходів у спеціально відведених для

цього місцях чи на об'єктах – ***за місцем розміщення стаціонарних джерел, спеціально відведених для цього місць чи об'єктів;***

- за утворення радіоактивних відходів та тимчасове зберігання радіоактивних відходів понад установлений особливими умовами ліцензії строк - ***за місцем перебування платника на податковому обліку у контролюючих органах.***

3.6 Акцизний податок і мито

3.6.1 Платники, об’єкти та база оподаткування акцизним податком

Акцизний податок – непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених як підакцизні, що включається до відпускної ціни таких товарів (продукції), які реалізуються підприємствами-виробниками, і сплачується покупцями.

Відповідно до п.215.1 ПКУ ***перелік підакцизних товарів*** становить 5 найменувань груп:

− спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво (крім квасу "живого" бродіння);

− тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну;

− рідини, що використовуються в електронних сигаретах;

− пальне;

− автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли; транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів;

− електрична енергія.

До категорії платників акцизного податку *віднесені:*

− особа, постійне представництво, які виробляють підакцизні товари (продукцію) на митній території України, у тому числі з давальницької сировини;

− особа – суб’єкт господарювання, яка ввозить підакцизні товари (продукцію) на митну територію України;

− фізична особа - резидент або нерезидент, яка ввозить підакцизні товари (продукцію) на митну територію України в обсягах, що підлягають оподаткуванню, відповідно до митного законодавства;

− особа, яка реалізує підакцизні товари (продукцію), що конфісковані, визнані безхазяйними або за якими не звернувся власник до кінця строку зберігання, та підакцизні товари (продукцію), що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходять у власність держави;

− особа, яка реалізує або передає у володіння, користування чи розпорядження підакцизні товари (продукцію), що були ввезені на митну територію України із звільненням від оподаткування до закінчення строку, визначеного законом;

− особа, на яку покладається дотримання вимог митних режимів, що передбачають звільнення від оподаткування, у разі порушення таких вимог;

− особа, на яку покладається виконання умов щодо цільового використання підакцизних товарів (продукції), на які встановлено ставку податку 0 гривень за 1 літр 100-відсоткового спирту, 0 євро за 1000 кг нафтопродуктів у разі порушення таких умов;

− особа, на яку при здійсненні операцій з підакцизними товарами (продукцією), які не підлягають оподаткуванню або звільняються від оподаткування, покладається виконання умов щодо цільового використання підакцизних товарів (продукції) в разі порушення таких умов;

− особа - суб'єкт господарювання роздрібної торгівлі, яка здійснює реалізацію підакцизних товарів (крім тютюнових виробів, тютюну та промислових замінників тютюну, рідин, що використовуються в електронних сигаретах);

− виробники електричної енергії, які мають ліцензію на право здійснення підприємницької діяльності з виробництва електричної енергії і продають її на ринку електричної енергії;

− особа - власник ввезеного на митну територію України вантажного транспортного засобу, що переобладнується у легковий автомобіль, з якого справляється акцизний податок;

− особа (у тому числі юридична особа, що веде облік результатів діяльності за договором про спільну діяльність без створення юридичної особи), постійне представництво, які реалізують пальне або спирт етиловий;

− особа - виробник та/або імпортер тютюнових виробів, тютюну та промислових замінників тютюну, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, яка здійснює їх реалізацію для цілей оподаткування акцизним податком з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів за ставкою, визначеною підпунктом 215.3.10 пункту 215.3 статті 215 ПКУ.

Об'єктами оподаткування є операції з:

− реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції);

− реалізації та/або передачі в межах одного підприємства підакцизних товарів (продукції) з метою власного споживання, промислової переробки, своїм працівникам, а також здійснення внесків підакцизними товарами (продукцією) до статутного капіталу. Ця норма не поширюється на операції з передачі в межах одного підприємства електричної енергії (за кодом 2716 00 00 00 згідно з УКТ ЗЕД), виробленої на об'єктах електроенергетики;

− ввезення підакцизних товарів (продукції) на митну територію України;

− реалізації конфіскованих підакцизних товарів (продукції), підакцизних товарів (продукції), визнаних безхазяйними, підакцизних товарів (продукції), за якими не звернувся власник до кінця строку зберігання, та підакцизних товарів (продукції), що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходять у власність держави;

− реалізації або передачі у володіння, користування чи розпорядження підакцизних товарів (продукції), що були ввезені на митну територію України із звільненням від оподаткування до закінчення строку, визначеного законодавством, відповідно до пункту 213.3 статті 213 ПКУ;

− обсяги та вартість втрачених підакцизних товарів (продукції), крім випадків, передбачених пунктом 216.3 статті 216 ПКУ;

− реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів (крім тютюнових виробів, тютюну та промислових замінників тютюну, рідин, що використовуються в електронних сигаретах);

− переобладнання ввезеного на митну територію України транспортного засобу у підакцизний легковий автомобіль;

− реалізації з акцизного складу / акцизного складу пересувного будь-яких обсягів пального або спирту етилового понад обсяги, що:

Рис. 3.3 **База оподаткування акцизним податком**

отримані з інших акцизних складів / акцизних складів пересувних, що підтверджені зареєстрованими акцизними накладними в Єдиному реєстрі акцизних накладних;

ввезені (імпортовані) на митну територію України, що засвідчені належно оформленою митною декларацією;

вироблені в Україні, реалізація яких є об'єктом оподаткування відповідно до підпункту 213.1.1 або не підлягає оподаткуванню, або звільняється від

оподаткування, або оподатковується на умовах, встановлених статтею 229 ПКУ, що підтверджені зареєстрованими акцизними накладними в Єдиному реєстрі акцизних накладних;

− використання товарів (продукції), коди яких згідно з УКТ ЗЕД не зазначені у підпункті 215.3.4 пункту 215.3 статті 215 ПК (крім газу природного у газоподібному стані за кодом 2711 21 00 00 згідно з УКТ ЗЕД), як пального для заправлення транспортних засобів, обладнання або пристроїв з двигунами внутрішнього згоряння із запалюванням від стиснення, з двигунами внутрішнього згоряння з іскровим запалюванням, з двигунами внутрішнього згоряння з кривошипно-шатунним механізмом;

− реалізації виробниками та/або імпортерами, у тому числі в роздрібній торгівлі тютюнових виробів, тютюну та промислових замінників тютюну, рідин, що використовуються в електронних сигаретах, для цілей оподаткування акцизним податком з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів.

3.6.2 Підакцизні товари та ставки

Відповідно до п. 215.1 ПКУ ***перелік підакцизних товарів*** становить 5 найменувань груп:

− спирт етиловий та інші спиртові дистиляти, алкогольні напої, пиво (крім квасу "живого" бродіння);

− тютюнові вироби, тютюн та промислові замінники тютюну;

− рідини, що використовуються в електронних сигаретах;

− пальне;

− автомобілі легкові, кузови до них, причепи та напівпричепи, мотоцикли; транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів;

− електрична енергія.

Ставки акцизного податку:

адвалорна (відносна) ***ставка*** встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування,

специфічна (абсолютна) – встановлюється як фіксована величина (у твердих сумах) – в гривнях або євро – стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування,

адвалорні і специфічні (комбіновані) – можуть застосовуватись до одного й того ж об’єкту одночасно.

3.6.3 Види, платники та об’єкт оподаткування митом, порядок його сплати

Мито – це загальнодержавний податок, встановлений Податковим кодексом України та МКУ, який нараховується та сплачується відповідно до МКУ, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

В Україні застосовуються такі види мита:

1) ввізне мито;

2) вивізне мито;

3) сезонне мито;

4) особливі види мита: спеціальне, антидемпінгове, компенсаційне.

Платниками мита є:

1) особа, яка ввозить товари на митну територію України чи вивозить товари з митної території України у порядку та на умовах, встановлених МКУ;

2) особа, на адресу якої надходять товари, що переміщуються (пересилаються) у міжнародних поштових або експрес-відправленнях, несупроводжуваному багажі, вантажних відправленнях;

3) особа, на яку покладається обов'язок дотримання вимог митних режимів, які передбачають звільнення від оподаткування митом, у разі порушення таких вимог;

4) особа, яка використовує товари, митне оформлення яких було здійснено з умовним звільненням від оподаткування, не за цільовим призначенням та/або всупереч умовам чи цілям такого звільнення згідно з МКУ, іншими законами України, а також будь-які інші особи, які безпідставно використовують звільнення від оподаткування митом (податкову пільгу);

5) особа, яка реалізує або передає у володіння, користування чи розпорядження товари, що були випущені у вільний обіг на митній території України із звільненням від оподаткування митними платежами, до закінчення строку, визначеного законом;

6) особа, яка реалізує товари, транспортні засоби відповідно до статті 243 МКУ.

Об'єктами оподаткування митом є:

1) товари, митна вартість яких перевищує еквівалент 100 євро, що ввозяться на митну територію України або вивозяться за межі митної території України підприємствами, крім випадків, передбачених статтею 234 МКУ;

2) товари, що ввозяться (пересилаються) на митну територію України в обсягах, які підлягають оподаткуванню митними платежами відповідно до статті 234 та розділу XII МКУ, а також розділів V та VI Податкового МКУ;

3) товари, транспортні засоби, що реалізуються відповідно до статті 243 МК.

Порядок справляння митними органами ввізного (вивізного) та особливих видів мита під час митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України, затверджений Наказом Державної митної служби України від 23 січня 2006 року № 30 (далі - Порядок №30).

Увізне мито справляється при здійсненні митного оформлення товарів, що ввозяться за вантажною митною декларацією на митну територію України, за ставками, установленими Законом України "Про Митний тариф України".

Вивізне мито справляється при здійсненні митного оформлення товарів, що вивозяться за ВМД за межі митної території України, за ставками, установленими законами України.

3.6.4 Державне мито та порядок його справляння

Державне мито – грошова сума, що стягується у нотаріальних конторах, органах МЗС, МВС, відділах державної реєстрації актів цивільного стану, міських, сільських, селищних радах та інших уповноважених на те органах за вчиненням ними дій з об'єктами нерухомого майна і видачу документів, що мають юридичне значення.

Платниками державного мита на території України є фізичні та юридичні особи за вчинення в їхніх інтересах дій та видачу документів, що мають юридичне значення, уповноваженими на те органами.

Державне мито справляється:

- за вчинення нотаріальних дій державними нотаріальними конторами, виконавчими комітетами відповідний рад, за видачу дублікатів нотаріально засвідчених документів;
- за державну реєстрацію актів цивільного стану, повторну видачу свідоцтв про реєстрацію актів цивільного стану, свідоцтв у зв’язку зі зміною і поновленням актових записів;
- за видачу документів на право виїзду за кордон і про запрошення в Україну осіб з інших країн,
- за видачу дозволів на право полювання та рибальства;
- за операції з об’єктами нерухомого майна, що здійснюються на товарних біржах;
- за проведення прилюдних торгів (аукціону, тендеру) об’єктами нерухомого майна;
- за видачу охоронних документів (патентів і свідоцтв) на об’єкти інтелектуальної власності.

Державне мито ***сплачується*** за місцем розгляду та оформлення документів і зараховується до бюджету місцевого самоврядування. Державне мито сплачується готівкою, митними марками і шляхом перерахувань з рахунку платника в кредитній установі. Платники державного мита несуть відповідальність за правильність його стягнення, а також за своєчасність і повноту зарахування до бюджету, передбачену законодавством. За несвоєчасне або неповне зарахування державного мита до бюджету справляються пеня та штрафи відповідно до закону.

3.7 Рентна плата

3.7.1 Склад рентної плати

Рентна плата складається з:

- рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин;
- рентної плати за користування надрами в цілях, не пов’язаних з видобуванням корисних копалин;
- рентної плати за користування радіочастотним ресурсом України;

- рентної плати за спеціальне використання води;
- рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів;
- рентної плати за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України.

3.7.2 Платники, об'єкт, база, ставки оподаткування за рентною платою (водних та лісових ресурсів)

Платниками рентної плати за спеціальне використання води є:

- первинні водокористувачі - суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи - підприємці, які використовують та/або передають вторинним водокористувачам воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів;
- суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи - підприємці, які використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання води є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі.

Ставки рентної плати за спеціальне використання води встановлюються за 100 куб. метрів водозабору з диференціацією за басейнами рік та 100 куб. метрів підземного водозабору з диференціацією за областями.

Платниками рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів є лісокористувачі - юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, постійні представництва нерезидентів, фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси), а також фізичні особи - підприємці, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами.

Об'єктом оподаткування рентною платою за спеціальне використання лісових ресурсів є:

- деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування;
- деревина, заготовлена під час проведення заходів (щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей, з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо);
- другорядні лісові матеріали;
- побічні лісові користування.

Ставки рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів встановлюються за 1 щільний куб. метр заготівлі ділової (без кори) та дров'яної (з корою) деревини з диференціацією за видами лісової породи.

3.8 Місцеві податки і збори

3.8.1 Склад місцевих податків та зборів

До місцевих податків належать:

- податок на майно, який включає у себе податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортний податок, плату за землю;
- єдиний податок.

До місцевих зборів належать:

- збір за місця для паркування транспортних засобів;
- туристичний збір.

Місцеві ради обов'язково установлюють єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю, крім земельного податку за лісові землі).

Місцеві ради вирішують питання щодо встановлення податку на майно (в частині податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки) та встановлення збору за місця для паркування транспортних засобів, туристичного збору та земельного податку за лісові землі.

Установлення місцевих податків та зборів, не передбачених ПК, забороняється.

Зарахування місцевих податків та зборів до місцевих бюджетів здійснюється відповідно до Бюджетного кодексу України.

3.8.2 Платники, об'єкт, база оподаткування та ставки податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортного податку та земельного податку

Платники податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки є фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості. Якщо об'єкт житлової та/або нежитлової нерухомості перебуває у спільній частковій власності кількох осіб, платником податку є кожна з цих осіб за належну їй частку. Якщо об'єкт житлової та/або нежитлової нерухомості перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб, але не поділений в натурі, платником податку є одна з таких осіб-власників, визначена за їх згодою, якщо інше не встановлено судом. Якщо об'єкт житлової та/або нежитлової нерухомості перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб і поділений між ними в натурі, платником податку є кожна з цих осіб за належну їй частку.

Об'єктом оподаткування є об'єкт житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі його частка.

Базою оподаткування є загальна площа об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі його часток. База оподаткування об'єктів житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі їх часток, які перебувають у власності фізичних осіб, обчислюється контролюючим органом на підставі даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, що безоплатно надаються органами державної реєстрації прав на нерухоме майно та/або на підставі оригіналів відповідних документів платника податків, зокрема документів на право власності. База оподаткування об'єктів житлової та нежитлової нерухомості, в тому числі їх часток, що перебувають у власності юридичних осіб, обчислюється такими особами самостійно виходячи із загальної площі кожного окремого об'єкта оподаткування на підставі документів, що підтверджують право власності на такий об'єкт.

Ставки податку для об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, встановлюються за рішенням сільської, селищної, міської ради залежно від місця розташування (зональності) та типів таких об'єктів нерухомості у розмірі, що не перевищує 1,5 відсотка розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, за 1 квадратний метр бази оподаткування.

Платниками транспортного податку є фізичні та юридичні особи, в тому числі нерезиденти, які мають зареєстровані в Україні власні легкові автомобілі, що є об'єктами оподаткування.

Об'єктом оподаткування є легкові автомобілі, з року випуску яких минуло не більше п'яти років (включно) та середньоринкова вартість яких становить понад 375 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня податкового (звітного) року.

Базою оподаткування є легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування.

Ставка податку встановлюється з розрахунку на календарний рік у розмірі 25 000 гривень за кожен легковий автомобіль, що є об'єктом оподаткування відповідно.

Платниками плати за землю є:

- платники земельного податку:
- власники земельних ділянок, земельних часток (паїв);
- землекористувачі, яким відповідно до закону надані у користування земельні ділянки державної та комунальної власності на правах постійного користування;
- платники орендної плати - землекористувачі (орендарі) земельних ділянок державної та комунальної власності на умовах оренди.

Об'єктами оподаткування платою за землю є:

- об'єкти оподаткування земельним податком:
- земельні ділянки, які перебувають у власності;
- земельні частки (паї), які перебувають у власності;
- земельні ділянки державної та комунальної власності, які перебувають у володінні на праві постійного користування;

- об’єкти оподаткування орендною платою - земельні ділянки державної та комунальної власності, надані в користування на умовах оренди.

Базою оподаткування є:

- нормативна грошова оцінка земельної ділянки з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку, встановленого цим розділом;

- площа земельної ділянки, нормативну грошову оцінку якої не проведено.

База оподаткування по земельних частках (паях) визначається згідно із даними земельних ділянок, на які фізичні особи мають право як власники земельних часток (паїв).

Рішення рад щодо нормативної грошової оцінки земельних ділянок офіційно оприлюднюється відповідним органом місцевого самоврядування до 15 липня року, що передує бюджетному періоду, в якому планується застосування нормативної грошової оцінки земель або змін (плановий період). В іншому разі норми відповідних рішень застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, що настає за плановим періодом.

Ставка податку за земельні ділянки, у тому числі право на які фізичні особи мають як власники земельних часток (паїв), розташовані за межами населених пунктів або в межах населених пунктів, встановлюється у розмірі не більше 5 відсотків від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області, для сільськогосподарських угідь - не менше 0,3 відсотка та не більше 5 відсотків від нормативної грошової оцінки одиниці площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області, а для лісових земель - не більше 0,1 відсотка від нормативної грошової оцінки площі ріллі по Автономній Республіці Крим або по області.

3.8.3 Платники, об’єкт, база, ставки оподаткування та строки подачі звітності і сплати туристичного збору

Туристичний збір – це місцевий збір, кошти від якого зараховуються до місцевого бюджету. Платниками збору є громадяни України, іноземці, а також особи без громадянства, які прибувають на територію адміністративно-територіальної одиниці, на якій діє рішення сільської, селищної, міської ради про встановлення туристичного збору, та тимчасово розміщуються у місцях проживання (ночівлі).

Ставка збору встановлюється за рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради за кожну добу тимчасового розміщення особи у місцях проживання (ночівлі), у розмірі до 0,5 відсотка - для внутрішнього туризму та до 5 відсотків - для в’їзного туризму від розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, для однієї особи за одну добу тимчасового розміщення.

Базою справляння збору є загальна кількість діб тимчасового розміщення у місцях проживання (ночівлі).

Платники збору ***сплачують суму збору*** авансовим внеском перед тимчасовим розміщенням у місцях проживання (ночівлі) податковим агентам, які справляють збір за ставками, у місцях справляння збору та з дотриманням інших вимог, визначених рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради.

Особа здійснює тимчасове розміщення платника збору у місцях проживання (ночівлі), що належать такій особі на праві власності або на праві користування, виключно за наявності у платника збору документа, що підтверджує сплату ним туристичного збору.

Податкові агенти сплачують збір за своїм місцезнаходженням щоквартально, у визначений для квартального звітного (податкового) періоду строк та відповідно до податкової декларації за звітний (податковий) квартал, або авансовими внесками до 30 числа (включно) кожного місяця (у лютому - до 28 (29) включно) на підставі рішення відповідної сільської, селищної, міської ради.

Податкові агенти, які сплачують збір авансовими внесками, відображають у податковій декларації за звітний (податковий) квартал суми нарахованих щомісячних авансових внесків. При цьому остаточна сума збору, обчислена відповідно до податкової декларації за звітний (податковий) квартал (з урахуванням фактично внесених авансових платежів), сплачується такими податковими агентами у строки, визначені для квартального звітного (податкового) періоду.

3.9 Податок на додану вартість

3.9.1 Сутність податку на додану вартість та його платники

За економічною сутністю ***ПДВ є*** непрямим податком, де об'єктом оподаткування є не дохід чи прибуток, а розмір витрат для кожного конкретного споживача товару, робіт чи послуг. Тому цей податок у соціальному розумінні вважається несправедливим. Величина доданої вартості розраховується як різниця між вартістю продукції, що реалізується, і вартістю сировини і матеріалів, використаних у процесі її виробництва. На сьогодні ПДВ застосовують понад 135 країн світу.

Платникам ПДВ є:

1) будь-яка особа, яка провадить господарську діяльність і реєструється за своїм добровільним рішенням як платник податку;

2) будь-яка особа, яка зареєстрована або підлягає реєстрації як платник податку;

Це відбувається у разі якщо загальна сума від здійснення операцій з постачання товарів/послуг, у тому числі операцій з постачання товарів/послуг з використанням локальної або глобальної комп’ютерної мережі, нарахована (сплачена) такій особі протягом останніх 12 календарних місяців, сукупно перевищує 1 000 000 грн (без урахування ПДВ).

3) будь-яка особа, яка ввозить товари на митну територію України в обсягах, які підлягають оподаткуванню, та на яку покладається відповідальність за сплату податків у разі переміщення товарів через митний кордон України, а також особа, на яку покладається дотримання вимог митних режимів, які передбачають повне або часткове умовне звільнення від оподаткування, у разі порушення таких митних режимів, встановлених митним законодавством, особа, яка використовує, у тому числі при ввезенні товарів на митну територію України, податкову пільгу не за цільовим призначенням, а також будь-які інші особи, що використовують податкову пільгу, яку для них не призначено.

4) особа, яка веде облік результатів діяльності за договором про спільну діяльність без утворення юридичної особи;

5) особа - управитель майна, яка веде окремий податковий облік з податку на додану вартість щодо господарських операцій, пов'язаних з використанням майна, що отримане в управління за договорами управління майном.

6) особа, яка проводить операції з постачання конфіскованого майна, знахідок, скарбів, майна, визнаного безхазяйним, майна, за яким не звернувся власник до кінця строку зберігання, та майна, що за правом успадкування чи на інших законних підставах переходить у власність держави;

7) особа, яка уповноважена вносити податок з об'єктів оподаткування, що виникають внаслідок поставки послуг підприємствами залізничного транспорту з їх основної діяльності, що перебувають у підпорядкуванні платника податку;

8) особа - інвестор (оператор), який веде окремий податковий облік, пов'язаний з виконанням угоди про розподіл продукції.

3.9.2 Об'єкт оподаткування податком на додану вартість. Операції, які звільнені та не є об’єктом оподаткування податком на додану вартість

Об'єктом оподаткування ПДВ є операції платників податку з:

а) постачання товарів, місце постачання яких розташоване на митній території України, у тому числі операції з безоплатної передачі та з передачі права власності на об'єкти застави позичальнику (кредитору), на товари, що передаються на умовах товарного кредиту, а також з передачі об'єкта фінансового лізингу у володіння та користування лізингоодержувачу/орендарю;

б) постачання послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України;

в) ввезення товарів на митну територію України;

г) вивезення товарів за межі митної території України;

е) постачання послуг з міжнародних перевезень пасажирів і багажу та вантажів залізничним, автомобільним, морським і річковим та авіаційним транспортом.

З метою оподаткування цим податком до операцій з ввезення товарів на митну територію України та вивезення товарів за межі митної території України прирівнюється поміщення товарів у будь-який митний режим.

Не є об'єктом оподаткування (ст. 196 ПКУ) операції з:

- випуску (емісії), розміщення у будь-які форми управління та продажу (погашення, викупу) за кошти цінних паперів, що випущені в обіг (емітовані) суб'єктами підприємницької діяльності, НБУ, Мінфіном України, органами місцевого самоврядування.
- передачі майна у схов (відповідальне зберігання), а також у лізинг (оренду), крім передачі у фінансовий лізинг;
- нарахування та сплати процентів або комісій у складі орендного (лізингового) платежу у межах договору фінансового лізингу;
- надання послуг із страхування, співстрахування або перестрахування, а також пов'язаних послуг страхових (перестрахових) брокерів та страхових агентів;
- надання послуг із загальнообов'язкового соціального та пенсійного страхування, недержавного пенсійного забезпечення, залучення та обслуговування пенсійних вкладів;
- обігу валютних цінностей (у тому числі національної та іноземної валюти), банківських металів, банкнот та монет НБУ;
- надання послуг з інкасації, розрахунково-касового обслуговування, залучення, розміщення та повернення коштів за договорами позики, депозиту, вкладу.
- торгівлі за грошові кошти або цінні папери борговими зобов'язаннями;
- оплати вартості державних платних послуг, які надаються фізичним або юридичним особам органами виконавчої влади (плата за реєстрацію, отримання ліцензії (дозволу), сертифікатів у вигляді зборів, державного мита тощо);
- виплат заробітної плати у грошовій формі, а також пенсій, стипендій, субсидій, дотацій за рахунок бюджетів або Пенсійного фонду України чи фондів загальнообов'язкового соціального страхування;
- виплат дивідендів, роялті у грошовій формі або у вигляді цінних паперів, які здійснюються емітентом;
- надання комісійних (брокерських, дилерських) послуг із торгівлі та/або управління цінними паперами (корпоративними правами), деривативами та валютними цінностями;
- надання послуг з агентування і фрахтування морського торговельного флоту судновими агентами на користь нерезидентів.

Згідно ст. 197 ***звільняються від оподаткування операції з постачання***:

- продуктів дитячого харчування та товарів дитячого асортименту для немовлят за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;
- послуг із здобуття вищої, середньої, професійно-технічної та дошкільної освіти навчальними закладами, у тому числі навчання аспірантів і докторантів, навчальними закладами, що мають ліцензію на постачання таких послуг;
- послуг з виховання та навчання дітей у будинках культури, дитячих музичних, художніх, спортивних школах і клубах, школах мистецтв та послуг з проживання учнів або студентів у гуртожитках;

- легкових автомобілів для інвалідів уповноваженому органу виконавчої влади з їх оплатою за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів та коштів фондів загальнообов'язкового державного страхування;

- послуг із доставки пенсій, страхових виплат та грошової допомоги населенню;

- послуг з охорони здоров'я закладами охорони здоров'я, що мають ліцензію на постачання таких послуг;

- реабілітаційних послуг інвалідам, дітям-інвалідам, а також постачання путівок на санаторно-курортне лікування, оздоровлення та відпочинок на території України фізичних осіб віком до 18 років, інвалідів, дітей-інвалідів;

- послуг з харчування дітей у дошкільних, загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладах та громадян у закладах охорони здоров'я;

- послуг з перевезення пасажирів міським пасажирським транспортом (крім таксі) - не поширюється на операції з надання пасажирського транспорту в оренду (прокат);

- релігійними організаціями культових послуг та предметів культового призначення за переліком (хрещення, укладення церковного шлюбу, похорони, молебень, панахида, предмети культового призначення тощо);

- послуг з поховання та постачання ритуальних товарів державними та комунальними службами;

- благодійної допомоги, зокрема безоплатне постачання товарів/послуг благодійним організаціям, утвореним і зареєстрованим відповідно до законодавства;

- лікарських засобів, а також виробів медичного призначення за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

Звільняються від оподаткування оплата вартості фундаментальних досліджень, науково-дослідних і дослідницько-конструкторських робіт особою, яка безпосередньо отримує такі кошти з рахунка Державного казначейства України.

3.9.3 База оподаткування та ставки Податку на додану вартість

База оподаткування операцій з постачання товарів/послуг визначається виходячи з їх договірної вартості з урахуванням загальнодержавних податків та зборів (крім акцизного податку, збору на обов’язкове державне пенсійне страхування, що справляється з вартості послуг стільникового рухомого зв’язку, податку на додану вартість та акцизного податку на спирт етиловий, що використовується виробниками - суб’єктами господарювання для виробництва лікарських засобів, у тому числі компонентів крові і вироблених з них препаратів (крім лікарських засобів у вигляді бальзамів та еліксирів).

При цьому база оподаткування операцій з постачання товарів/послуг не може бути нижче ціни придбання таких товарів/послуг, база оподаткування операцій з постачання самостійно виготовлених товарів/послуг не може бути нижче звичайних цін, а база оподаткування операцій з постачання необоротних

активів не може бути нижче балансової (залишкової) вартості за даними бухгалтерського обліку, що склалася станом на початок звітного (податкового) періоду, протягом якого здійснюються такі операції (у разі відсутності обліку необоротних активів - виходячи із звичайної ціни), за винятком:

- товарів (послуг), ціни на які підлягають державному регулюванню;
- газу, який постачається для потреб населення;
- електричної енергії, ціна на яку склалася на ринку електричної енергії.

До складу договірної (контрактної) вартості включаються будь-які суми коштів, вартість матеріальних і нематеріальних активів, що передаються платнику податків безпосередньо покупцем або через будь-яку третю особу у зв'язку з компенсацією вартості товарів/послуг. До складу договірної (контрактної) вартості не включаються суми неустойки (штрафів та/або пені), три проценти річних від простроченої суми та інфляційні витрати, відшкодування шкоди, у тому числі відшкодування упущеної вигоди за рішеннями міжнародних комерційних та інвестиційних арбітражів або іноземних судів, що отримані платником податку внаслідок невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань.

Ставки податку встановлюються від бази оподаткування в таких розмірах:

а) 20 відсотків;

б) 0 відсотків;

За ставкою 0% оподатковуються операції з експорту товарів (послуг), а також операції з постачання товарів (послуг) (ст. 195 ПКУ):

- для заправки або забезпечення морських (океанських) суден, що проводиться за межами України;
- для заправки повітряних суден, що виконують міжнародні рейси для навігаційної діяльності чи перевезення пасажирів або вантажів за плату;
- для заправки (дозаправки) та постачання космічних кораблів, а також супутників;
- підприємствами роздрібної торгівлі, які розташовані на території України в зонах митного контролю (магазинах безмитної торгівлі;
- з міжнародних перевезень пасажирів і багажу та вантажів залізничним, автомобільним, морським і річковим та авіаційним транспортом;
- що передбачають роботи з рухомим майном, попередньо ввезеним на митну територію України для виконання таких робіт та вивезеним за межі митної території України платником, що виконував такі роботи;
- з обслуговування повітряних суден, що виконують міжнародні рейси;
- персоналу з обслуговування повітряних суден.

в) 7 відсотків по операціях з:

- постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів, дозволених для виробництва і застосування в Україні та внесених до Державного реєстру лікарських засобів, а також медичних виробів, які внесені до Державного реєстру медичної техніки та виробів медичного призначення або відповідають вимогам відповідних технічних регламентів, що підтверджується документом про відповідність, та

дозволені для надання на ринку та/або введення в експлуатацію і застосування в Україні;

- постачання послуг із показу (проведення) театральних, оперних, балетних, музичних, концертних, хореографічних, лялькових, циркових, звукових, світлових та інших вистав, постановок, виступів професійних мистецьких колективів, артистичних груп, акторів та артистів (виконавців), кінематографічних прем'єр, культурно-мистецьких заходів; постачання послуг із показу оригіналів музичних творів, демонстрації виставкових проектів, проведення екскурсій для груп та окремих відвідувачів у музеях, зоопарках та заповідниках, відвідування їх територій та об'єктів відвідувачами; постачання послуг із розповсюдження, демонстрування, публічного сповіщення і публічного показу фільмів, адаптованих відповідно до законодавства в україномовні версії для осіб з порушеннями зору та осіб з порушеннями слуху;

- постачання послуг із тимчасового розміщування (проживання), що надаються готелями і подібними засобами тимчасового розміщування (клас 55.10 група 55 КВЕД ДК 009:2010);

реалізації квитків на спортивні заходи всеукраїнського та міжнародного рівнів;

г) 14 відсотків по операціях з постачання на митній території України та ввезення на митну територію України сільськогосподарської продукції, що класифікується за кодами згідно з УКТ ЗЕД 1001, 1003, 1005, 1201, 1205, 1206 00.

3.9.4 Порядок визначення суми податку на додану вартість, що підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету або відшкодуванню з бюджету

Сума податку, що підлягає сплаті (перерахуванню) до Державного бюджету України або бюджетному відшкодуванню, визначається як різниця між сумою податкового зобов'язання звітного (податкового) періоду та сумою податкового кредиту такого звітного (податкового) періоду.

При позитивному значенні суми така сума підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету у строки, встановлені цим розділом.

При від'ємному значенні суми вона:

а) враховується у зменшення суми податкового боргу з податку, що виник за попередні звітні (податкові) періоди в частині, що не перевищує суму, можливої реєстрації податкових накладних та/або розрахунків коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних на момент отримання контролюючим органом податкової декларації

б) або підлягає бюджетному відшкодуванню за заявою платника у сумі податку, фактично сплаченій отримувачем товарів/послуг у попередніх та звітному податкових періодах постачальникам таких товарів/послуг або до Державного бюджету України, в частині, що не перевищує суму можливої реєстрації податкових накладних та/або розрахунків коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних на момент отримання контролюючим органом податкової декларації, на відповідний рахунок платника податку в

банку/небанківському надавачу платіжних послуг та/або у рахунок сплати грошових зобов'язань або погашення податкового боргу такого платника податку з інших платежів, що сплачуються до державного бюджету;

в) та/або зараховується до складу податкового кредиту наступного звітного (податкового) періоду.

Платник податку, який має право на отримання бюджетного відшкодування та прийняв рішення про повернення суми бюджетного відшкодування, подає відповідному контролюючому органу податкову декларацію та заяву про повернення суми бюджетного відшкодування, яка відображається у податковій декларації.

До податкової декларації або уточнюючих розрахунків (в разі їх подання) платником податків додаються розрахунок суми бюджетного відшкодування та оригінали митних декларацій. У разі якщо митне оформлення товарів, вивезених за межі митної території України, здійснювалося з використанням електронної митної декларації, така електронна митна декларація надається контролюючим органом за місцем митного оформлення контролюючому органу за місцем обліку такого платника податків в порядку, затвердженому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, в електронній формі з дотриманням умови щодо реєстрації кваліфікованого електронного підпису.

3.10 Спрощена система оподаткування

3.10.1 Сутність та значення спрощеної системи оподаткування малого підприємництва

Спрощена система оподаткування – особливий механізм справляння податків і зборів, що встановлює заміну сплати окремих податків і зборів, встановлених пунктом 297.1 статті 297 Податкового кодексу України, на сплату єдиного податку в порядку та на умовах, визначених главою І Розділу XIV ПКУ, з одночасним веденням спрощеного обліку та звітності.

3.10.2 Групи платників єдиного податку та їх порівняльна характеристика

Таблиця 3.11

Групи платників єдиного податку

Критерії	**Фізичні особи – підприємці**		**Фізичні особи – підприємці та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми**	**Сільськогосподарські товаровиробники**
	1 група	**2 група**	**3 група**	**4 група**

1	2	3	4	5
Можливість використання найманих працівників	Не можуть використовувати	Не більше 10 осіб одночасно	Не використовують працю найманих працівників або кількість працівників не обмежена	Кількість працівників не обмежена
Види діяльності	Роздрібний продаж товарів з торговельних місць на ринках. та/або господарська діяльність з надання побутових послуг населенню.	- надання послуг, у тому числі побутових, платникам єдиного податку та/або населенню; - виробництво та/або продаж товарів; - діяльність у сфері ресторанного господарства.	Будь які види, окрім заборонених для спрощеної системи	а) юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, у яких частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 відсотків; б) фізичні особи - підприємці, які провадять діяльність виключно в межах фермерського господарства, зареєстрованого відповідно до Закону України "Про фермерське господарство", за умови виконання сукупності таких вимог: − здійснюють виключно вирощування, відгодовування сільськогосподарської продукції, збирання, вилов, переробку такої власновирощеної або відгодованої продукції та її продаж; − провадять господарську діяльність (крім постачання) за місцем податкової адреси; − не використовують працю найманих осіб; − членами фермерського господарства такої фізичної особи є лише члени її сім'ї у визначенні частини другої статті 3 Сімейного кодексу України; − площа сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше двох

				гектарів, але не більше 20 гектарів.
Граничний обсяг доходу за рік	167 розмірів мінімальної з.п	834 розмірів мінімальної з.п.	1167 розмірів мінімальної з.п.	–

3.10.3 Ставки єдиного податку

Таблиця 3.12

Ставки єдиного податку

Критерії	**Фізичні особи – підприємці**		**Фізичні особи – підприємці та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми**	**Сільськогосподарські товаровиробники**
	1 група	**2 група**	**3 група**	**4 група**
1	2	3	4	5
Фіксована ставка єдиного податку	Не більше 10% розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб	Не більше 20% розміру мінімальної заробітної плати	Для платників ПДВ – 3% від доходу. Для неплатників ПДВ – 5% від доходу.	Розмір ставок податку **з одного гектара сільськогосподарських угідь та/або земель водного фонду залежить від категорії (типу) земель, їх розташування** та становить (у відсотках бази оподаткування): **1. для ріллі, сіножатей і пасовищ** (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту) - 0,95; **2. для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах** та на поліських територіях, - 0,57; **3. для багаторічних насаджень** (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) - 0,57; **4. для багаторічних насаджень,**

				розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, - 0,19; **5. для земель водного фонду** - 2,43; **6. для сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту** - 6,33. **7. для сільськогосподарських угідь, на яких розташовані будівлі, споруди** сільськогосподарських товаровиробників (юридичних та фізичних осіб), віднесені до підкласу "Будівлі для птахівництва" (код 1271.2) Державного класифікатора будівель та споруд ДК 018-2000, або для сільськогосподарських угідь, які використовуються для обслуговування таких будівель, споруд, з урахуванням даних Державного земельного кадастру, - 50.
Відсоткова ставка єдиного податку	15 % (1, 2 та 3 (фізичні особи – підприємці) групи) 1) до суми перевищення визначеного обсягу доходу; 2) до доходу, отриманого від провадження діяльності, не зазначеної у свідоцтві платника єдиного податку, віднесеного до першої або другої групи; 3) до доходу, отриманого при застосуванні іншого способу розрахунків (розрахунки виключно грошовими коштами); 4) до доходу, отриманого від здійснення видів діяльності, які не дають права застосовувати спрощену систему оподаткування; 5) до доходу, отриманого платниками першої або другої групи від провадження діяльності, яка не передбачена у підпунктах 1 або 2 пункту 291.4 статті 291 ПКУ відповідно.		У подвійному розмірі ставок (3 група юридичні особи) (6% та сплата ПДВ на загальних підставах та 10%, якщо ПДВ включений до єдиного податку) 1) до суми перевищення визначеного обсягу доходу; 2) до доходу, отриманого при застосуванні іншого способу розрахунків (розрахунки виключно грошовими коштами);	–

			3) до доходу, отриманого від здійснення видів діяльності, які не дають права застосовувати спрощену систему оподаткування.	
Право на свідоцтво платника ПДВ	Не мають права	Не мають Права	Мають право у разі обрання ставки 3%. Якщо ставка ЄП 5% – можна залишатися неплатником ПДВ навіть при обсягу доходів ≥ 1 млн. грн.	

3.10.4 Податкові (звітні) періоди для суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали спрощену систему оподаткування

Таблиця 3.13

Звітні періоди для суб'єктів підприємницької діяльності, які обрали спрощену систему оподаткування

Критерії	**Фізичні особи – підприємці**		**Фізичні особи – підприємці та юридичні особи – суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми**	**Сільськогосподарські товаровиробники**
	1 група	**2 група**	**3 група**	**4 група**
1	2	3	4	5
Податковий звітний період та строки подання декларації	Календарний рік. Подання декларації – 60 календарних днів, наступних за звітним періодом		Календарний квартал. Подання декларації – 40 календарних днів наступних за звітним періодом	Календарний рік. Подання декларації – 60 календарних днів, наступних за звітним періодом
Порядок сплати єдиного податку	Авансові внески не пізніше 20 числа (включно) поточного місяця. Можна сплатити авансом за весь рік		Протягом 10 календарних днів після граничного строку подання податкової декларації за податковий (звітний) квартал.	Щоквартально протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) кварталу, у таких розмірах: у І кварталі - 10 відсотків; у ІІ кварталі - 10 відсотків; у ІІІ кварталі - 50

			відсотків; у IV кварталі - 30 відсотків;
Порядок сплати єдиного податку за перевищення обсягу доходу	Протягом 10 календарних днів після граничного строку подання податкової декларації за податковий (звітний) квартал.		_

3.10.5 Умови та порядок переходу на спрощену систему оподаткування для юридичних осіб

Для переходу юридичних осіб на спрощену систему оподаткування потрібно виконати такі умови:

1) Вид діяльності має відповідати вимогам роботи на вибраній групі єдиного податку: не перевищувати ліміти на працівників, обсяг доходу за рік, КВЕДи повинні бути дозволені на спрощеній системі оподаткування (згідно пп. 291.4 ПКУ);

2) не має бути заборгованості з податків (п. 291.5.8 ПКУ) – ПДФО, військового збору, ЄСВ або непогашених штрафів і пені.

При переході подається З***аява про застосування спрощеної системи оподаткування*** (форма заяви затверджена наказом Мінфіна № 308).

Із заявою треба подати ***Розрахунок доходу за попередній календарний рік***, щоб підтвердити, що підприємницький дохід не перевищує ліміти для вибраної групи Єдиного податку.

3.11 Податок на прибуток підприємства

3.11.1 Сутність та значення податку на прибуток підприємства, його законодавче регулювання

Податок на прибуток займає важливе місце в системі прямого оподаткування, оскільки його розмір безпосередньо залежить від результатів фінансово-господарської діяльності підприємства. Матеріальна сторона податку на прибуток виражається у формуванні національного доходу держави у грошовій формі, а суспільний зміст його полягає у тому, що він, як складова податкової системи, виступає специфічною формою реалізації виробничих відносин. Податки підприємств зменшують їх обігові кошти, фонд оплати труда, можливості інвестування нерозподіленого прибутку у розвиток виробництва тощо.

Використання податку на прибуток підприємств як зручного інструмента державного регулювання економічних процесів здійснюється через вибір напряму розподілу прибутку, організаційно-правової форми ведення бізнесу, виду господарської діяльності, методів фінансування інвестицій, розподіл і перерозподіл ВВП, стимулювання сфер діяльності, інвестицій і інновацій тощо.

Цей податок має досить широку соціальну підтримку внаслідок того, що дає можливість державі коректувати розподіл прибутків, виходячи з критерію справедливості. У підприємства оподатковується не первинний капітал, а його приріст, тобто прибуток, що не перешкоджає подальшому розвитку бізнесу та не підриває основи соціального добробуту.

В Україні оподаткування прибутку підприємств регламентовано розділом ІІІ Податкового кодексу України (ПКУ). За Кодексом податок на прибуток має виконувати виключно регулятивно-стимулюючу функцію, для того, щоб не стримувати розвиток виробництва. Податковий облік максимально наближений до бухгалтерського – визнання та класифікація доходів і витрат здійснюється за принципом нарахування та відповідності доходів та витрат. Удосконалена амортизаційна політика. Проведено реформування оподаткування фінансового сектора економіки. Прийнято заходи щодо запобігання відтоку капіталів за кордон, упередження схем мінімізації оподаткування. Посилено стимулювання інвестицій у людський капітал, підприємницької активності господарчих структур.

3.11.2 Платники податку на прибуток підприємства: юридичні особи - резиденти, нерезиденти, особливі платники податку на прибуток

Платниками податку є резиденти та нерезиденти України.

Резидентами є:

а) юридичні особи та їх відокремлені особи, які утворені та провадять свою діяльність відповідно до законодавства України з місцезнаходженням як на її території, так і за її межами;

б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет (пп. 14.1.213 ПКУ).

Визначення нерезидентів міститься у пп. 14.1.122 ПКУ – це:

а) іноземні компанії, організації, утворені відповідно до законодавства інших держав, їх зареєстровані (акредитовані або легалізовані) відповідно до законодавства України філії, представництва та інші відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України;

б) дипломатичні представництва, консульські установи та інші офіційні представництва інших держав і міжнародних організацій в Україні.

Платниками податків є суб'єкти податкових правовідносин, на яких за наявності об’єкта оподаткування покладено певний комплекс податкових обов'язків і прав. Отже, платниками податку на прибуток з числа резидентів є:

- суб'єкти господарювання-юридичні особи, які провадять господарську діяльність як на території України, так і за її межами;
- управління залізниці, яке отримує прибуток від основної діяльності залізничного транспорту;
- підприємства залізничного транспорту та їх структурні підрозділи, які отримують прибуток від неосновної діяльності залізничного транспорту;

- неприбуткові установи та організації у разі отримання прибутку від неосновної діяльності;

- відокремлені підрозділи платників податку (п. 133.1 ПКУ).

Платниками податку з числа нерезидентів є:

- юридичні особи, що створені в будь-якій організаційно-правовій формі, та отримують доходи з джерелом походження з України, за винятком установ та організацій, що мають дипломатичні привілеї або імунітет згідно з міжнародними договорами України;

- постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи із джерелом походження з України або виконують агентські функції стосовно таких нерезидентів чи їх засновників (п. 133.2 ПКУ).

3.11.3 Об'єкт оподаткування податком на прибуток підприємства

Об'єктом оподаткування податком на прибуток підприємства є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які визначені відповідними положеннями ПК.

Якщо передбачено здійснення коригування шляхом збільшення фінансового результату до оподаткування, то в цьому разі відбувається:

- зменшення від'ємного значення фінансового результату до оподаткування (збитку);

- збільшення позитивного значення фінансового результату до оподаткування (прибутку).

Якщо передбачено здійснення коригування шляхом зменшення фінансового результату до оподаткування, то в цьому разі відбувається:

- збільшення від'ємного значення фінансового результату до оподаткування (збитку);

- зменшення позитивного значення фінансового результату до оподаткування (прибутку).

Для платників податку, у яких річний дохід від будь-якої діяльності (за вирахуванням непрямих податків), визначений за правилами бухгалтерського обліку за останній річний звітний період не перевищує 40 млн грн, об'єкт оподаткування може визначатися без коригування фінансового результату до оподаткування на усі різниці (крім від'ємного значення об'єкта оподаткування минулих податкових років). До річного доходу від будь-якої діяльності, визначеного за правилами бухгалтерського обліку, включається дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), інші операційні доходи, фінансові доходи та інші доходи.

Платники податку на прибуток - виробники сільськогосподарської продукції, які обрали річний податковий (звітний) період, фінансовий результат до оподаткування за податковий (звітний) період обчислюють шляхом

зменшення фінансового результату до оподаткування за минулий звітний рік на фінансовий результат до оподаткування за перше півріччя такого року та збільшення на фінансовий результат до оподаткування за перше півріччя поточного звітного року, що визначені відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності.

3.11.4 Ставки податку на прибуток та порядок його обчислення

Ставки податку.

Базова (основна) ставка податку становить 18 відсотків.

Під час провадження страхової діяльності юридичних осіб - резидентів одночасно із ставкою податку на прибуток ставки податку на дохід встановлюються у таких розмірах:

- 3 відсотки за договорами страхування від об'єкта оподаткування;
- 0 відсотків за договорами з довгострокового страхування життя, договорами добровільного медичного страхування та договорами страхування у межах недержавного пенсійного забезпечення, зокрема договорів страхування додаткової пенсії.

Під час провадження букмекерської діяльності, азартних ігор (у тому числі казино) одночасно із ставкою податку на прибуток 18% ставка податку на дохід встановлюється у розмірі:

- 10 відсотків від доходу, отриманого від азартних ігор з використанням гральних автоматів;

Під час провадження діяльності з випуску та проведення лотерей встановлюється ставка податку у розмірі 30 відсотків

Під час провадження діяльності резидентами Дія Сіті - платниками податку на особливих умовах відповідно до Закону України "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні" ставка податку встановлюється у розмірі 9 відсотків бази оподаткування.

Податок нараховується платником самостійно за базовою та іншими ставками від бази оподаткування.

Податковими (звітними) періодами для податку на прибуток підприємств, є календарні: квартал, півріччя, три квартали, рік. При цьому податкова декларація розраховується наростаючим підсумком. Податковий (звітний) період починається з першого календарного дня податкового (звітного) періоду і закінчується останнім календарним днем податкового (звітного) періоду, крім:

- виробників сільськогосподарської продукції, які можуть обрати річний податковий (звітний) період, який починається з 1 липня минулого звітного року і закінчується 30 червня поточного звітного року.
- у разі якщо особа ставиться на облік контролюючим органом як платник податку протягом податкового (звітного) періоду, перший податковий (звітний) період розпочинається з дати, на яку припадає початок такого обліку, і закінчується останнім календарним днем такого податкового (звітного) періоду;

- якщо платник податку ліквідується (у тому числі до закінчення першого податкового (звітного) періоду), останнім податковим (звітним) періодом вважається період, на який припадає дата ліквідації.

Нерезидент щороку може отримувати від контролюючого органу підтвердження українською мовою щодо сплати податку у паперовій або електронній формі у порядку, передбаченому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику.

Платники податку на дохід: суб'єкти, які здійснюють випуск та проведення лотерей, щоквартально сплачують податок на дохід у порядку і в строки, які встановлені для квартального податкового (звітного) періоду з поданням податкової декларації з податку на прибуток.

Сума податку на прибуток підприємств, що підлягає сплаті до бюджету контролюючою особою із прибутку контрольованої іноземної компанії, зменшується на суму корпоративного податку або аналогічного податку, що стягується згідно із законодавством іноземних держав, фактично сплаченого контрольованою іноземною компанією, включаючи податки, утримані у джерела виплати із суми доходу, отриманого контрольованою іноземною компанією. Сума, на яку може бути зменшений податок на прибуток підприємства, визначається як загальна сума податку, що фактично сплачена контрольованою іноземною компанією за результатами податкового (звітного) періоду, пропорційна частці контролюючої особи в такій іноземній компанії, відображеній у звіті про контрольовані іноземні компанії.

Сума зменшення податку на прибуток підприємств не може перевищувати суму податкового зобов'язання юридичної особи щодо прибутку такої контрольованої іноземної компанії. Об'єктом оподаткування податком на прибуток підприємства є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які визначені відповідними положеннями ПК.

3.11.5 Порядок розрахунку фінансового результату до оподаткування та податку на прибуток підприємства. Звільнення від оподаткування податком на прибуток підприємства

У бухгалтерському обліку фінансовий результат до оподаткування формується протягом фінансово-господарського року від усіх видів діяльності. Він включає:

- результат основної діяльності, що визначається як різниця між доходами від реалізації, іншими операційними доходами та витратами виробництва (собівартістю продукції) і витратами на збут;

- результат фінансових операцій, що визначається як різниця між доходами від фінансових операцій та фінансових витрат;

- результат іншої звичайної діяльності, що визначається як різниця між доходами від інвестиційної, іншої звичайної діяльності та витратами, пов'язаними з отриманням таких доходів;

Доходи, витрати та фінансові результати згідно з стандартом Звіт про фінансові результати (НП(С)БО 1) поділяються за видами діяльності, внаслідок яких вони виникають, а також на прибутки (збитки) від звичайної та надзвичайної діяльності.

Під звичайною розуміють будь-яку діяльність підприємства, а також операції, які її забезпечують або виникають внаслідок її здійснення. До надзвичайної відносять такі операції або події, які відрізняються від звичайної діяльності, не відбуваються часто або регулярно (стихійне лихо, пожежа тощо). Звичайна діяльність поділяється на операційну та іншу звичайну (фінансову та інвестиційну). Операційна діяльність — це основна діяльність підприємства, також інші види діяльності, що не є інвестиційними або фінансовими.

До основної діяльності відносяться операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (робіт, послуг), яке є головною метою створення підприємства, і забезпечують основну частку його доходу. Інша операційна діяльність включає реалізацію валюти, інших оборотних активів, операційну оренду активів, отримання доходів або понесених витрат від операційної курсової різниці.

Інша діяльність підприємства поділяється на інвестиційну та фінансову. Інвестиційною діяльністю вважається придбання і реалізація тих необоротних активів, а також тих фінансових інвестицій, які не є складовою частиною еквівалентів грошових коштів. Під фінансовою розуміють діяльність, яка призводить до змін розміру власного та позикового капіталу підприємства. Залежно від викладеного вище відповідним чином класифікують і доходи.

Доходи і витрати, які відповідають названим критеріям наводять у Звіті про фінансові результати з метою визначення чистого прибутку або збитку звітного періоду (крім випадків, коли відповідні положення (стандарти) передбачають винятки з цього правила). У статті «Дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)» відображається загальний дохід (виручка) від реалізації продукції, товарів, робіт або послуг. За вирахуванням з нього податку на додану вартість, акцизного збору, інших зборів та відрахувань з доходу визначається «Чистий дохід (виручка) від реалізації товарів, робіт, послуг». Потім визначається «Валовий прибуток» як різниця між чистим доходом (виручкою) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) та собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг).

Фінансовий результат від операційної діяльності визначається як різниця між сумою «валового прибутку» та інших операційних доходів і витратами (адміністративними, витратами на збут, та іншими витратами).

Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування визначається як різниця між сумою фінансового результату від операційної діяльності і (доходу від участі в капіталі, інших фінансових доходів) та витрат (фінансових, від участі в капіталі, інших витрат). Фінансовий результат від звичайної діяльності визначається з врахуванням податку на прибуток шляхом

віднімання суми податку від прибутку (збитку) від звичайної діяльності до оподаткування. Чистий прибуток або збиток визначається коригуванням фінансового результату від звичайної діяльності на доходи та витрати від надзвичайних подій.

Податок нараховується платником самостійно за базовою та іншими ставками від бази оподаткування. Об’єктом оподаткування податком на прибуток підприємства є прибуток із джерелом походження з України та за її межами, який визначається шляхом коригування (збільшення або зменшення) фінансового результату до оподаткування (прибутку або збитку), визначеного у фінансовій звітності підприємства відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності, на різниці, які визначені відповідними положеннями ПК.

Звільняється від оподаткування прибуток підприємств та організацій, які засновані громадськими об’єднаннями осіб з інвалідністю і є їх повною власністю, отриманий від продажу (постачання) товарів, виконання робіт і надання послуг, крім підакцизних товарів, послуг із поставки підакцизних товарів, отриманих у межах договорів комісії (консигнації), поруки, доручення, довірчого управління, інших цивільно-правових договорів, що уповноважують такого платника податку здійснювати постачання товарів від імені та за дорученням іншої особи без передачі права власності на такі товари, де протягом попереднього звітного (податкового) періоду кількість осіб з інвалідністю, які мають там основне місце роботи, становить не менш як 50 відсотків середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за умови, що фонд оплати праці таких осіб з інвалідністю становить протягом звітного періоду не менш як 25 відсотків суми загальних витрат на оплату праці.

На період підготовки до зняття і зняття з експлуатації енергоблоків Чорнобильської АЕС та перетворення об’єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему звільняється від оподаткування прибуток Чорнобильської АЕС, якщо такі кошти використовуються на фінансування робіт з підготовки до зняття і зняття Чорнобильської АЕС з експлуатації та перетворення об’єкта "Укриття" на екологічно безпечну систему.

3.11.6 Порядок розрахунку амортизації основних засобів або нематеріальних активів для визначення об'єкта оподаткування згідно з ПКУ

Особливою статтею формування витрат платника податку є нарахування амортизації. ***Амортизація*** – систематичний розподіл вартості основних засобів, інших необоротних та нематеріальних активів, що амортизується, протягом строку їх корисного використання (експлуатації) (пп. 14.1.3 ПКУ).

Згідно з пп. 14.1.138 ПКУ підлягають амортизації основні засоби та інші необоротні активи – матеріальні активи, що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності, вартість яких перевищує 2500 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зношенням та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з

дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік). Також амортизуються і нематеріальні активи.

Всі основні засоби і необоротні активи з метою податкового обліку розділені на 16 груп. При цьому кожній класифікаційній групі присвоєно мінімально допустимий строк корисного використання (залежно від групи становить 5 – 20 років). Нематеріальні активи підлягають класифікації за 6 групами (ст. 145 ПКУ).

Облік основних засобів необхідно вести за кожним об’єктом. Нараховувати амортизацію потрібно щомісяця, окремо щодо кожного об’єкта основних засобів.

Амортизація нараховується за п’ятьма методами:

– прямолінійним, за яким річна сума амортизації визначається діленням вартості, яка амортизується, на строк корисного використання об'єкта основних засобів;

– за методом зменшення залишкової вартості, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації;

– за методом прискореного зменшення залишкової вартості, за яким річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об'єкта на початок звітного року або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації та річної норми амортизації, яка обчислюється відповідно до строку корисного використання об'єкта і подвоюється. Метод прискореного зменшення залишкової вартості застосовується лише при нарахуванні амортизації до об'єктів основних засобів, що входять до груп 4 «Машини та обладнання» та 5 «Транспортні засоби»;

– кумулятивним, за яким річна сума амортизації визначається як добуток вартості, яка амортизується, та кумулятивного коефіцієнта. Кумулятивний коефіцієнт обчислюється діленням кількості років, що залишаються до кінця строку корисного використання об'єкта основних засобів, на кількість років його корисного використання;

– виробничим, за яким місячна сума амортизації визначається як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації. Виробнича ставка амортизації обчислюється діленням вартості, яка амортизується, на загальний обсяг продукції (робіт, послуг), який підприємство очікує виробити (виконати) з використанням об'єкта основних засобів.

3.12 Адміністрування податків, зборів, платежів

3.12.1 Податкова звітність

Податкова декларація, розрахунок, звіт (далі - податкова декларація) - документ, що подається платником податків (у тому числі відокремленим підрозділом) контролюючим органам у строки, встановлені законом, на підставі

якого здійснюється нарахування та/або сплата грошового зобов’язання, у тому числі податкового зобов’язання або відображаються обсяги операції (операцій), доходів (прибутків), щодо яких податковим та митним законодавством передбачено звільнення платника податку від обов’язку нарахування і сплати податку і збору, чи документ, що свідчить про суми доходу, нарахованого (виплаченого) на користь платників податків - фізичних осіб, суми утриманого та/або сплаченого податку, а також суми нарахованого єдиного внеску.

Митні декларації прирівнюються до податкових декларацій для цілей нарахування та/або сплати податкових зобов'язань.

Розрахунки (у тому числі розрахунок частини чистого прибутку (доходу), дивідендів на державну частку), які подаються до контролюючих органів відповідно до іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, прирівнюються до податкової декларації.

Якщо податкова звітність з окремого податку складається наростаючим підсумком, податкова декларація за результатами останнього податкового періоду року прирівнюється до річної податкової декларації. У такому разі річна податкова декларація не подається.

Якщо платник податків вважає, що форма податкової декларації, визначена центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, збільшує або зменшує його податкові зобов'язання з такого податку чи збору, він має право зазначити цей факт у спеціально відведеному місці в податковій декларації.

У разі необхідності платник податків може подати разом з такою податковою декларацією доповнення до такої декларації, які складені за довільною формою, що вважатиметься невід'ємною частиною податкової декларації. Таке доповнення подається з поясненням мотивів його подання. Платник податків, який подає звітність в електронній формі, подає таке доповнення в електронній формі.

Форма податкової декларації встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику.

Якщо в результаті запровадження нового податку або зміни правил оподаткування змінюються форми податкової звітності, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, який затвердив такі форми, зобов'язаний оприлюднити нові форми звітності.

До визначення нових форм декларацій (розрахунків), які набирають чинності для складання звітності за податковий період, що настає за податковим періодом, у якому відбулося їх оприлюднення, є чинними форми декларацій (розрахунків), чинні до такого визначення.

Після внесення змін до нормативно-правових актів з питань оподаткування центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, повинен здійснити заходи, пов’язані з оприлюдненням та застосуванням таких змін.

3.12.2 Податкові консультації. (Терміни надання індивідуальних податкових консультацій. Зміст запиту платників податків на отримання індивідуальної податкової консультації. Єдиний реєстр індивідуальних податкових консультацій. Узагальнюючі податкові консультації. Наслідки застосування податкових консультацій)

За зверненням платників податків у паперовій або електронній формі контролюючий орган надає їм безоплатно індивідуальні податкові консультації з питань практичного застосування окремих норм податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на такий контролюючий орган, протягом 25 календарних днів, що настають за днем отримання такого звернення даним контролюючим органом.

На звернення платника податків, що не відповідає вимогам індивідуальна податкова консультація не надається, а надсилається відповідь за підписом керівника (заступника керівника або уповноваженої особи) у паперовій або електронній формі у порядку та строки, передбачені Законом України "Про звернення громадян".

Уповноважена особа центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, може прийняти рішення про продовження строку розгляду звернення на отримання індивідуальної податкової консультації понад 25-денний строк, але не більше 15 календарних днів, та письмово повідомити про це платнику податків у паперовій або електронній формі до закінчення строку, визначеного абзацом першим цього пункту.

На індивідуальну податкову консультацію або відповідь, що надається контролюючим органом в електронній формі, накладається електронний підпис уповноваженої посадової особи контролюючого органу з дотриманням вимог законів України "Про електронні документи та електронний документообіг" та "Про електронні довірчі послуги".

Індивідуальна податкова консультація має індивідуальний характер і може використовуватися виключно платником податків, якому надано таку консультацію.

За вибором платника податків індивідуальна податкова консультація надається в усній, у паперовій або електронній формі. Індивідуальна податкова консультація, надана у паперовій або електронній формі, обов’язково повинна містити назву - індивідуальна податкова консультація, реєстраційний номер в єдиному реєстрі індивідуальних податкових консультацій, опис питань, що порушуються платником податків, з урахуванням фактичних обставин, зазначених у зверненні платника податків, обґрунтування застосування норм законодавства та висновок з питань практичного використання таких норм законодавства.

Індивідуальні податкові консультації надаються:

в усній формі - контролюючим органом, а також державними податковими інспекціями;

у паперовій та електронній формах - контролюючим органом, крім державних податкових інспекцій.

Індивідуальна податкова консультація, надана у паперовій або електронній формі, підлягає реєстрації в єдиному реєстрі індивідуальних податкових консультацій та розміщенню на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, без зазначення найменування (прізвища, ім'я, по батькові) платника податків, коду згідно з ЄДРПОУ (реєстраційного номера облікової картки) та його податкової адреси.

Доступ до зазначених даних єдиного реєстру індивідуальних податкових консультацій та офіційного веб-сайту є безоплатним та вільним. Порядок ведення та форма єдиного реєстру індивідуальних податкових консультацій визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, проводить періодичне узагальнення індивідуальних податкових консультацій, а також аналізує обставини, що свідчать про неоднозначність окремих норм податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, шляхом надання узагальнюючих податкових консультацій, які затверджуються наказом цього органу.

Узагальнюючі податкові консультації підлягають оприлюдненню на офіційному веб-сайті центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, протягом п'яти календарних днів з дня їх надання.

У разі коли положення індивідуальної податкової консультації суперечать положенням узагальнюючої податкової консультації, застосовуються положення узагальнюючої податкової консультації. Платник податків та/або податковий агент, які діяли відповідно до податкової консультації, не звільняються від обов'язку сплати податкового зобов'язання, визначеного цим Кодексом.

Платник податків може оскаржити до суду наказ про затвердження узагальнюючої податкової консультації або надану йому у паперовій або електронній формі індивідуальну податкову консультацію як правовий акт індивідуальної дії, які, на думку такого платника податків, суперечать нормам або змісту відповідного податку чи збору.

3.12.3 Способи здійснення податкового контролю

Податковий контроль – система заходів, що вживаються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Податковий контроль здійснюється шляхом:

- ведення обліку платників податків;
- інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів;
- перевірок та звірок відповідно до вимог цього Кодексу, а також перевірок щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин.
- моніторингу контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків відповідно до статті 39 цього Кодексу.

3.12.4 Види податкових перевірок

Контролюючі органи мають право проводити камеральні, документальні (планові або позапланові; виїзні або невиїзні) та фактичні перевірки. Камеральні та документальні перевірки проводяться контролюючими органами в межах їх повноважень виключно у випадках та у порядку, встановлених цим Кодексом, а фактичні перевірки - цим Кодексом та іншими законами України, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи.

Камеральною вважається перевірка, яка проводиться у приміщенні контролюючого органу виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків та даних системи електронного адміністрування податку на додану вартість (даних центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, в якому відкриваються рахунки платників у системі електронного адміністрування податку на додану вартість, даних Єдиного реєстру податкових накладних та даних митних декларацій), а також даних Єдиного реєстру акцизних накладних та даних системи електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового, даних СОД РРО.

Предметом камеральної перевірки також може бути своєчасність подання податкових декларацій (розрахунків) та/або своєчасність реєстрації податкових накладних та/або розрахунків коригування до податкових накладних у Єдиному реєстрі податкових накладних, акцизних накладних та/або розрахунків коригування до акцизних накладних у Єдиному реєстрі акцизних накладних, виправлення помилок у податкових накладних та/або своєчасність сплати узгодженої суми податкового (грошового) зобов’язання виключно на підставі даних, що зберігаються (опрацьовуються) у відповідних інформаційних базах, повнота нарахування та своєчасність сплати податку на доходи фізичних осіб та єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування у разі невідповідності резидента Дія Сіті вимогам, визначеним ст. 5 Закону України "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні", своєчасність та повнота сплати узгодженої суми грошового зобов’язання у вигляді авансового внеску з податку на прибуток підприємств на підставі даних Реєстру пунктів обміну іноземної валюти.

Документальною перевіркою вважається перевірка, предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх передбачених цим Кодексом податків та зборів, а також дотримання валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами) та яка проводиться на підставі податкових декларацій (розрахунків), фінансової, статистичної та іншої звітності, регістрів податкового та бухгалтерського обліку, ведення яких передбачено законом, первинних документів, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку і пов'язані з нарахуванням і сплатою податків та зборів, виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, а також отриманих в установленому законодавством порядку контролюючим органом документів та податкової інформації, у тому числі за результатами перевірок інших платників податків.

Документальна планова перевірка проводиться відповідно до плану-графіка перевірок.

Не може бути предметом планової документальної перевірки питання дотримання платником податків принципу "витягнутої руки".

Документальна позапланова перевірка не передбачається у плані роботи контролюючого органу і проводиться за наявності хоча б однієї з підстав, визначених цим Кодексом.

Документальною виїзною перевіркою вважається перевірка, яка проводиться за місцезнаходженням платника податків чи місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться така перевірка.

Документальною невиїзною перевіркою вважається перевірка, яка проводиться в приміщенні контролюючого органу.

Документальною невиїзною позаплановою електронною перевіркою за заявою платника податків (далі - електронна перевірка) вважається перевірка, що проводиться на підставі заяви, поданої платником податків з незначним ступенем ризику до контролюючого органу, в якому він перебуває на податковому обліку. Заява подається за 10 календарних днів до очікуваного початку проведення електронної перевірки, але не раніше офіційного повідомлення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, про запровадження проведення такої перевірки для відповідних платників податків: які застосовують спрощену систему оподаткування, обліку та звітності; суб’єктів господарювання мікро-, малого; середнього підприємництва; інших платників податків. Форма заяви, порядок її подання, прийняття рішення про проведення електронної перевірки встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику.

Фактичною вважається перевірка, що здійснюється за місцем фактичного провадження платником податків діяльності, розташування господарських або інших об'єктів права власності такого платника. Така перевірка здійснюється контролюючим органом щодо дотримання норм

законодавства з питань регулювання обігу готівки, порядку здійснення платниками податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності ліцензій, свідоцтв, у тому числі про виробництво та обіг підакцизних товарів, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами).

3.12.5 Податковий борг і порядок його погашення

Відповідно до п.п. 14.1.175 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України ***податковий борг*** – це сума узгодженого грошового зобов'язання, не сплаченого платником податків у встановлений у ПК України строк, і непогашеної пені, нарахованої в порядку, встановленому в ПК України. Він виникає з дня, наступного за днем граничного строку сплати узгоджених зобов'язань.

Наслідками податкового боргу можуть стати:

1) штраф за несплату/несвоєчасну сплату і пеня;

2) поява в податківців права податкової застави;

3) арешт майна і рахунків;

4) стягнення грошових коштів на банківських рахунках, а також готівки та/або примусова реалізація майна, що перебуває в податковій заставі — якщо податковий борг платник не погасить добровільно;

5) анулювання статусу платника Єдиного податку;

6) відмова в реєстрації платником Єдиного податку (для будь-якої з груп);

7) обмеження для ФОП і посадових осіб підприємств-боржників щодо виїзду за кордон;

8) кримінальна відповідальності за умисне ухилення від оподаткування.

Коли в платника виникає податковий борг, то йому надсилають податкову вимогу. але її не надсилатимуть, якщо сума податкового боргу менша 3060 гривень.

Якщо після направлення (вручення) податкової вимоги сума податкового боргу змінилася, але податковий борг не був погашений в повному об'ємі, податкова вимога додатково платнику не надсилається.

Крім того, податкова вимога – це інформаційний документ який містить відомості про факт виникнення податкового боргу та права податкової застави, розмір податкового боргу, можливі наслідки його непогашення, попередження про опис активів.

Право податкової застави поширюється на будь-яке майно платника податків, яке перебуває в його власності (господарському віданні або оперативному управлінні) у день виникнення такого права і балансова вартість якого відповідає сумі податкового боргу платника податків, крім випадків, передбачених п. 89.5 ПК України, а також на інше майно, на яке платник податків набуде прав власності у майбутньому.

Податкова застава є тимчасовим примусовим заходом забезпечення сплати платником податків грошового зобов'язання та пені, не сплачених таким платником у строк, визначений ПК України.

Контролюючий орган для прискорення вжиття заходів щодо забезпечення погашення податкового боргу користується інформаційними ресурсами, а саме: державним реєстром речових прав на нерухоме майно; єдиним державним реєстром МВС; земельним кадастром.

Наявність податкового боргу є підставою для внесення майна боржника до податкової застави та реєстрації її у відповідному державному реєстрі обтяжень рухомого та нерухомого майна

Платник податків не має права відчужувати майно, яке перебуває в податковій заставі, допоки не буде винесено відповідне рішення податкового органу.

У разі відчуження майна, яке перебуває в податковій заставі, без погодження з податковим органом платник несе відповідальність передбачену законодавством.

Платник самостійно може дізнатись про наявність податкового боргу у такий спосіб:

здійснивши звіряння розрахунків в Центрі обслуговування платників податків за місцем його реєстрації;

скористатись власним «Електронним кабінетом платника податків» за умови наявності особистого електронного цифрового підпису;

скориставшись послугою «Дізнайся більше про свого бізнес партнера» на сайті ДПС України області.

Якщо наявність податкового боргу підтвердилась, необхідно здійснити наступні кроки:

- з’ясувати причину виникнення податкового боргу, шляхом самостійного аналізу або шляхом звіряння розрахунків у Центрі обслуговування платників за місцем реєстрації.

- самостійно сплатити податковий борг;

- у разі не згоди із сумою донарахованого контролюючим органом грошового зобов’язання, оскаржити таке рішення в адміністративному або судовому порядку;

- скористатися правом розстрочення, відстрочення грошових зобов’язань або податкового боргу відповідно до норм ст. 100 ПК Уаїни, у разі наявних для цього підстав.

Щодо примусового стягнення податкового боргу то слід відмітити, що норми ПК України визначають перелік заходів, що можуть вживатися податковим органом до платника податків із метою погашення податкового боргу, зокрема:

- стягнення коштів, які перебувають у власності платника податків;

- продаж майна платника податків, що перебуває в податковій заставі.

Зазначаємо, що для офіційного листування з органами ДПС України з питань оподаткування, отримання консультаційних послуг (у режимі реального часу або за попередньо надісланими питаннями), отримання адміністративних

послуг та відслідковування проведених нарахувань чи сплати грошових зобов’язань (податкового боргу) в сучасному сьогоденні платнику зручно використовувати передбачений електронний сервіс «Електронний кабінет платника податків».

3.13 Відповідальність платників податків

3.13.1 Види відповідальності платника податку за порушення податкового законодавства

За порушення законів з питань оподаткування та іншого законодавства контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, ***застосовуються такі види юридичної відповідальності – фінансова, адміністративна, кримінальна, дисциплінарна.***

Фінансова відповідальність застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій та/або пені. Штрафна санкція (фінансова санкція, штраф) є платою у вигляді фіксованої суми та /або відсотків, що стягується з платника податку у зв'язку з порушенням ним вимог податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням яких покладено на податкові органи. А пеня є сумою коштів у вигляді відсотків, нарахованих на суми грошових зобов'язань, не сплачених у встановлені законодавством строки.

Адміністративна відповідальність є засобом адміністративного впливу на порушників податкового законодавства із застосуванням адміністративно-правових норм. Підставою для адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства є наявність складу адміністративного правопорушення - винної або необережної дії чи бездіяльності, що посягає на захищені законом суспільні відносини, за яку законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Особливостями адміністративних стягнень є:

- застосування до фізичних осіб та посадовців, винних у податкових правопорушеннях;
- адміністративні санкції не тягнуть за собою судимості;
- застосування у відношенні до найменш значних податкових правопорушень (проступків), які за своїм характером відповідно до закону не тягнуть кримінальної відповідальності;
- відсутність тяжких правових наслідків.

Діяння, за які передбачена адміністративна відповідальність за порушення податкового законодавства, зазначені у статтях Кодексу України про адміністративні правопорушення (ст. 163-2, 163-3, 163-3, 164-1, 164-5 та іншими), а також у деяких статтях Податкового та Митного кодексів України.

Так, стаття 164-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначає, що неподання громадянами декларації про доходи чи включення до декларацій перекручених даних, не ведення обліку або неналежне ведення обліку доходів і витрат, для яких законами України встановлено обов'язкову

форму обліку, - тягне за собою попередження або накладання штрафу від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З усіх видів стягнень, передбачених кодексом України про адміністративні правопорушення, податковим органом надано право використовувати лише адміністративні штрафи.

Кримінальна відповідальність застосовується при доказі винності, протиправності, умислу та особливо тяжких наслідках податкового злочину. Кримінальна відповідальність характеризується такими особливостями:

- суб'єктами є виключно фізичні особи;
- регулюється нормами Кримінального кодексу України;
- встановлюється лише в судовому порядку;
- має певні процесуальні особливості.

Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів передбачена статтею 212 Кримінального кодексу України, з якій зазначено:

а) умисне ухилення від сплати податків, зборів, інших платежів, що входять в систему оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призведи до фактичного ненадходження до бюджету чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, - карається штрафом від трьохсот до п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років;

б) ті самі діяння, вчинені за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах, - караються штрафом від п'ятсот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років;

в) діяння, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені особою, раніше судимою за ухилення від сплати податків, або якщо вони призвели до фактичного ненадходження до бюджетів коштів в особливо великих розмірах, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна;

г) особа, яка вперше вчинила діяння, передбачені частиною першою та другою статті 212 Кримінального кодексу України, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки і збори (обов'язкові платежі), а також відшкодувала шкоду, завдану державі їх несвоєчасною сплатою (фінансові санкції, пеня).

І нарешті, ***дисциплінарні санкції*** становлять форми впливу адміністрації підприємств, установ і організацій за здійснення дисциплінарних провин, пов'язаних з податковими правопорушеннями. Дані правопорушення знаходяться на перетині адміністративної і дисциплінарної відповідальності, в основі яких лежить невиконання чи неналежне виконання обов'язків зі сплати податку платником, як працівником конкретного підприємства, установи, організації. При невиконанні цим працівником персональних функцій у процесі обліку, розрахунку та сплати податків і зборів відповідальність настає у встановленому трудовим законодавством порядку.

3.13.2 Умови притягнення до фінансової відповідальності згідно з Порядком накладення штрафів за порушення законодавства про працю та зайнятість населення. (Види правопорушень платників податків, за які передбачено фінансову відповідальність згідно зі ст. 265 КЗпП. Розміри штрафних санкцій згідно зі ст. 265 КЗпП)

Відповідальність за порушення законодавства про працю. У період дії воєнного стану у разі виконання в повному обсязі та у встановлений строк приписів про усунення порушень, виявлених під час здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю), штрафи, передбачені статтею 265, не застосовуються.

Посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, винні у порушенні законодавства про працю, несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

Юридичні та фізичні особи - підприємці, які використовують найману працю, несуть відповідальність у вигляді штрафу в разі:

фактичного допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту), оформлення працівника на неповний робочий час або за трудовим договором з нефіксованим робочим часом у разі фактичного виконання роботи протягом усього робочого часу, установленого на підприємстві, та виплати заробітної плати (винагороди) без нарахування та сплати єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування та податків - у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, стосовно якого скоєно порушення, а до юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю та є платниками єдиного податку першої - третьої груп, застосовується попередження;

- вчинення порушення, передбаченого абзацом другим цієї частини, повторно протягом двох років з дня виявлення порушення - у тридцятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, стосовно якого скоєно порушення;

- порушення встановлених строків виплати заробітної плати працівникам, інших виплат, передбачених законодавством про працю, більш як за один

місяць, виплата їх не в повному обсязі - у трикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення;

- недотримання мінімальних державних гарантій в оплаті праці - у двократному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, стосовно якого скоєно порушення;

- недотримання встановлених законом гарантій та пільг працівникам, які залучаються до виконання обов'язків, передбачених законами України "Про військовий обов'язок і військову службу", "Про альтернативну (невійськову) службу", "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію", - у чотирикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, стосовно якого скоєно порушення, а до юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців, які використовують найману працю та є платниками єдиного податку першої - третьої груп, застосовується попередження;

- недопущення до проведення перевірки з питань додержання законодавства про працю, створення перешкод у її проведенні - у трикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення;

- вчинення дій, передбачених абзацом сьомим цієї частини, при проведенні перевірки з питань виявлення порушень, зазначених в абзаці другому цієї частини, - у шістнадцятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення;

- перевищення встановленої статтею 21-1 цього Кодексу допустимої кількості трудових договорів з нефіксованим робочим часом або ведення недостовірного обліку робочого часу працівника, який працює за трудовим договором з нефіксованим робочим часом, стосовно фактично виконуваної ним роботи - у трикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, стосовно якого скоєно порушення;

- порушення інших вимог законодавства про працю, крім передбачених абзацами другим - дев'ятим цієї частини, - у розмірі мінімальної заробітної плати за кожне таке порушення;

- вчинення порушення, передбаченого абзацом десятим цієї частини, повторно протягом року з дня виявлення порушення - у двократному розмірі мінімальної заробітної плати за кожне таке порушення.

Штрафи, накладення яких передбачено частиною другою цієї статті, є фінансовими санкціями і не належать до адміністративно-господарських санкцій, визначених главою 27 Господарського кодексу України.

Штрафи, зазначені у частині другій цієї статті, накладаються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

У разі сплати юридичною особою або фізичною особою - підприємцем, яка використовує найману працю, 50 відсотків розміру штрафу протягом 10

банківських днів з дня вручення постанови про накладення штрафу за порушення вимог законодавства про працю, передбаченого цією статтею, така постанова вважається виконаною.

У разі виконання припису центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, та усунення виявлених порушень, передбачених абзацами четвертим - шостим, десятим частини другої цієї статті, у визначені приписом строки заходи щодо притягнення до відповідальності не застосовуються.

Заходи щодо притягнення до відповідальності за вчинення порушення, передбаченого абзацами другим, третім, сьомим, восьмим, дев’ятим, одинадцятим частини другої цієї статті, застосовуються одночасно із винесенням припису незалежно від факту усунення виявлених при проведенні перевірки порушень.

Штрафи, зазначені в абзаці другому частини другої цієї статті, можуть бути накладені центральним органом виконавчої влади, зазначеним у частині четвертій цієї статті, без здійснення заходу державного нагляду (контролю) на підставі рішення суду про оформлення трудових відносин із працівником, який виконував роботу без укладення трудового договору, та встановлення періоду такої роботи чи роботи на умовах неповного робочого часу або за трудовим договором з нефіксованим робочим часом у разі фактичного виконання роботи протягом усього робочого часу, установленого на підприємстві, в установі, організації.

Виконання постанови центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, покладається на органи державної виконавчої служби.

Сплата штрафу не звільняє від усунення порушень законодавства про працю.

Не вважається фактичним допуском до роботи без оформлення трудового договору (контракту) та не тягне відповідальність у вигляді штрафу, передбачену цим Кодексом, укладення гіг-контракту у порядку та на умовах, передбачених Законом України "Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні".

3.13.3 Пеня, її сутність

Пунктом 111.2 ПКУ передбачається застосуванням фінансової відповідальність, що встановлюється згідно з іншими законами, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи, може застосовуватися у вигляді штрафних (фінансових) санкцій (штрафів) та/або пені.

Пеня **–** це сума коштів у вигляді відсотків, нарахованих на суму податкових зобов’язань та/або на суми штрафних (фінансових) санкцій, не сплачених у встановлений законодавством строки, а також нарахована в інших

випадках та порядку передбачених ПКУ або іншим законодавством, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Згідно зі статтею 129 ПКУ II розділу, нарахування пені розпочинається:

- при нарахуванні контролюючим органом податкового зобов'язання, не пов'язаних з проведенням перевірки, або при нарахуванні контролюючим органом грошового зобов'язання, визначеного за результатами перевірки, починаючи з першого робочого дня, наступного за останнім днем граничного строку сплати платником податків такого зобов'язання, визначеного в податковому повідомленні-рішенні;

- при нарахуванні контролюючим органом за результатами перевірки податкового зобов'язання та/або іншого зобов'язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи, у разі виявлення його заниження - на суму такого заниження, починаючи з першого робочого дня, наступного за останнім днем граничного строку сплати платником податків цього зобов'язання за відповідний податковий (звітний) період, щодо якого виявлено заниження, та за весь період заниження (у тому числі за період адміністративного та/або судового оскарження);

- при нарахуванні суми грошового зобов'язання, визначеного платником податків або податковим агентом, у тому числі у разі внесення змін до податкової звітності внаслідок самостійного виявлення платником податків помилок - після спливу 90 календарних днів, наступних за останнім днем граничного строку сплати грошового зобов'язання;

- при виявленні контролюючим органом за результатами перевірки заниження податковим агентом податкового зобов'язання при нарахуванні (виплаті) оподатковуваного доходу на користь нерезидентів або інших платників податків та/або несвоєчасної сплати, несплати (неперерахування) податковим агентом утриманих (нарахованих) податків до або під час виплати оподатковуваного доходу на користь нерезидента або іншого платника податків - починаючи з першого робочого дня, наступного за останнім днем граничного строку сплати податковим агентом суми податкового зобов'язання;

у випадку несвоєчасного повернення надміру/помилково сплачених платежів, а також несвоєчасного відшкодування сум податку на додану вартість - починаючи з першого дня, наступного за останнім днем граничного строку повернення таких коштів.

Нараховані суми пені на користь платника податку виплачуються йому в порядку, передбаченому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику.

Зазначений розмір пені застосовується щодо всіх платників та всіх видів податків, зборів та інших грошових зобов'язань, крім пені, яка нараховується за порушення строку розрахунку у сфері зовнішньоекономічної діяльності, що встановлюється відповідним законодавством.

За порушення строку зарахування податків до бюджетів або державних цільових фондів, установлених Законом України "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні", з вини банку, органу, що здійснює казначейське

обслуговування бюджетних коштів, установи - учасника платіжної системи, еквайєра такий банк/орган сплачує пеню за кожний день прострочення, включаючи день сплати, та штрафи у розмірах, встановлених цим Кодексом.

Згідно зі статтею 131 ПКУ II розділу, нараховані контролюючим органом суми пені самостійно сплачуються платником податків.

При погашенні суми податкового боргу (його частини) кошти, що сплачує такий платник податків, у першу чергу зараховуються в рахунок податкового зобов'язання. У разі повного погашення суми податкового боргу кошти, що сплачує такий платник податків, в наступну чергу зараховуються у рахунок погашення штрафів, в останню чергу зараховуються в рахунок пені. Якщо платник податків не виконує встановленої цим пунктом черговості платежів або не визначає її у платіжному документі (чи визначає з порушенням зазначеного порядку), контролюючий орган самостійно здійснює такий розподіл такої суми у порядку, визначеному цим пунктом.

Суми пені зараховуються до бюджетів, до яких згідно із законом зараховуються відповідні податки.

3.13.4 Види штрафних санкцій за порушення податкового законодавства

Таблиця 3.14

Види штрафних санкцій за порушення податкового законодавства

Суть правопорушення	Особа, яка несе відповідальність	Розмір штрафу	Норма ПК
1	2	3	4
Відповідальність при самостійному виправленні помилок у податковій звітності			
Самостійне виправлення помилок шляхом подання уточнюючого розрахунку	Платники податків	3 % суми недоплати*	П. 50.1
Самостійне виправлення помилки шляхом відображення суми недоплати в складі декларації з відповідного податку, яка подається за податковий період, що настає за періодом, у якому виявлено факт заниження податкового зобов’язання		5 % суми недоплати*	
Невиконання вимог щодо самостійного внесення змін до податкової звітності (абзаци третій – п’ятий п. 50.1 ПК)		5 % суми самостійно нарахованого заниження податкового зобов’язання (недоплати)**	П. 120.2
* Штрафи не застосовуються, якщо після подання декларації за звітний період платник податків подає нову декларацію з виправленими показниками до закінчення граничного строку подання декларації за такий же звітний період або подає в наступних податкових періодах уточнюючу декларацію внаслідок виконання вимог п. 169.4 ПК.			
** У разі самостійного донарахування платником податків із дотриманням порядку, вимог та обмежень, передбачених ст. 50 ПК, суми податкових зобов’язань та/або іншого зобов’язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи, штрафи, установлені гл. 11 ПК, не застосовуються.			
Порушення, пов’язані із взяттям платника податків на облік у контролюючих органах			
Неподання в строки та у випадках,	Самозайнята особа	340 грн. У разі	П. 117.1

1	2	3	4
передбачених ПК, заяв або документів для взяття на облік у відповідному контролюючому органі, реєстрації зміни місцезнаходження або внесення інших змін до облікових даних платника податків		неусунення таких порушень або повторного порушення, – 680 грн	
Неподання виправлених документів для взяття на облік або внесення змін, подання з помилками або в неповному обсязі	Юрособа, відокремлені підрозділи юрособи	1 020 грн. За повторне порушення – 2 020 грн	
Неподання відомостей про осіб, відповідальних за ведення бухобліку та/або складання податкової звітності, згідно з вимогами ПК	Юрособа, відповідальна за нарахування та сплату податків за договором про спільну діяльність		
Неповідомлення про свій статус банку або іншій фінустанові при відкритті рахунка	Фізособи-підприємці та особи, які ведуть незалежну професійну діяльність	680 грн за кожний випадок неповідомлення	П. 118.3
Порушення порядку надання інформації про фізосіб - платників податків			
Неподання, подання з порушенням установлених строків, подання не в повному обсязі, з недостовірними відомостями або з помилками податкової звітності про суми доходів, нарахованих (сплачених) на користь платника податків, суми утриманого з них податку, а також суми, нараховані (виплачені) фізособам за товари (роботи, послуги*	Платники податків	1 020 грн. За повторне порушення – 2 040 грн	П. 119.1
Оформлення документів, що містять інформацію про об’єкти оподаткування фізосіб або про сплату податків без зазначення реєстраційного номера облікової картки платника податків (далі – РНОКПП), крім випадків, визначених п. 119.1 ПК**	Платники податків	340 грн	П. 119.2
*Штрафи не застосовуються у випадках, якщо недостовірні відомості або помилки в податковій звітності про суми доходів, нарахованих (сплачених) на користь платника податків, суми утриманого з них податку, а також суми, нараховані (виплачені) фізособам за товари (роботи, послуги), що виникли у зв’язку з виконанням податковим агентом вимог п. 169.4 ПК, були виправлені відповідно до вимог ст. 50 ПК. ** Штрафи не застосовуються у випадках, якщо помилки в РНОКПП у податковій звітності про суми доходів, нарахованих (сплачених) на користь платника податків, суми утриманого з них податку були виправлені податковими агентами самостійно, у т. ч. протягом 30 календарних днів (далі – к. д.) із дня надходження повідомлень про помилки, виявлені контролюючим органом.			
Порушення порядку подання податкової звітності			
Неподання або несвоєчасне подання податкових декларацій (розрахунків), а також іншої	Платники податків	340 грн за кожне неподання або несвоєчасне подання.	П. 120.1

1	2	3	4
звітності до контролюючих органів		За повторне порушення – 1 020 грн	
Порушення порядку зберігання документів			
Незабезпечення зберігання первинних документів, облікових та інших регістрів, бухгалтерської та статистичної звітності, інших документів із питань обчислення та сплати податків і зборів протягом строків їх зберігання	Платники податків	1 020 грн. За повторне порушення – 2 040 грн	П. 121.1
Неподання платником податків контролюючим органам оригіналів документів або їх копій під час здійснення податкового контролю у випадках, передбачених ПК			
Порушення правил застосування спрощеної системи оподаткування фізособою-підприємцем			
Несплата (неперерахування) або сплата (перерахування) не в повному обсязі фізособою-платником ЄП авансових внесків з ЄП в порядку та строки, визначені ПК	Фізособа-платник ЄП	50 % ставки єдиного податку, обраної платником ЄП	П. 122.1
Визначення контролюючим органом суми податкового зобов'язання			
Учинення дій, що обумовили визначення контролюючим органом суми податкового зобов'язання та/або іншого зобов'язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи, зменшення суми бюджетного відшкодування та/або від'ємного значення суми ПДВ платника податків*	Платники податків	10 % суми визначеного податкового зобов'язання та/або іншого зобов'язання	П. 123.1
		25 % вказаної вище суми – у разі вчинення таких дій навмисне	П. 123.2
		50 % вказаної вище суми – у разі вчинення таких дій навмисне та повторно протягом 1 095 к. д.	П. 123.3
Використання сум, не сплачених до бюджету внаслідок отримання (застосування) податкової пільги, не за призначенням та/або всупереч умовам або цілям її надання згідно із законом із питань відповідного податку, збору, платежу, крім іншої відповідальності, визначеної ПК*	Платники податків	У розмірі сум, використаних не за призначенням та/або всупереч умовам або цілям надання таких пільг	П. 123.4
		25 % суми визначеного податкового зобов'язання та/або іншого зобов'язання, контроль за сплатою якого покладено на контролюючі органи, завищеної суми бюджетного відшкодування – за вчинення таких дій навмисне	
* Сплата штрафу не звільняє таких осіб від відповідальності за навмисне ухилення від оподаткування.			
Порушення правил сплати (перерахування) грошового зобов'язання			
Несплата узгодженої суми	Платники податків	У разі затримки:	П. 124.1

1	2	3	4
грошового зобов'язання (крім грошового зобов'язання у вигляді штрафних (фінансових) санкцій, застосованих на підставі ПК або іншого законодавства, контроль над яким покладено на контролюючі органи, а також пені, застосованої до нього на підставі ПК або іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи) протягом строків, визначених ПК		– до 30 к. д. включно у розмірі 5 % погашеної суми податкового боргу; – понад 30 к. д. 10 % погашеної суми податкового боргу	
		25 % суми несплаченого (несвоєчасно сплаченого) грошового зобов'язання – у разі вчинення таких дій навмисне	П. 124.2
		50 % вказаної суми – у разі вчинення таких дій навмисне та повторно протягом 1 095 к. д. або якщо навмисні дії призвели до прострочення сплати грошового зобов'язання на строк більше 90 к. д.	П. 124.3
Порушення правил нарахування, утримання та сплати (перерахування) податків			
Ненарахування та/або неутримання, та/або несплата (неперерахування), та/або нарахування, сплата (перерахування) у повному обсязі податків до або під час виплати доходу на користь нерезидента або іншого платника податків, а також нерезидентом, на якого покладено обов'язок сплачувати податок у порядку, установленому розд. III ПК	Платники податків (у т. ч. і податкові агенти)	10 % суми податку, що підлягає нарахуванню та/або сплаті до бюджету	П. 125^1.1
		25 % вказаної суми – за такі дії, учинені навмисне	П. 125^1.2
		50 % вказаної суми – за такі навмисні дії, учинені повторно протягом 1 095 к. д.	П. 125^1.3
		75 % вказаної суми – за такі навмисні дії, учинені втретє протягом 1 095 к. д.	П. 125^1.4

РОЗДІЛ 4 БЮДЖЕТНА ТА ПОДАТКОВА СИСТЕМА

4.1 Сутність, призначення і роль бюджету держави

4.1.1 Соціально-економічна сутність, призначення та роль бюджету

Бюджет як суспільне явище сформувався в результаті тривалого історичного процесу розвитку людського суспільства. Його виникнення обумовлено появою й функціонуванням держави.

Тобто, ***бюджет як особлива та специфічна форма фінансових відносин історично виникає і діє там, де існує держава з товарно-грошовими відносинами певного рівня.***

Саме слово ***«бюджет»*** запозичене з англійської мови ***(budget),*** що перекладається як «шкіряний мішок, торба, гаманець». Початківцем бюджету та процесу його затвердження є Великобританія.

Для свого існування держава повинна мати достатню кількість грошових коштів. Ці кошти вона акумулює у бюджеті шляхом розподілу та перерозподілу сукупного суспільного продукту (у вартісному виразі – валового внутрішнього продукту – ВВП) та його частини національного доходу (НД), а іноді й національного багатства країни.

Через бюджет держави відтворюється вся багатогранна її діяльність і забезпечується виконання основних функцій.

Традиційно виділяють такі функції держави, як:

– управлінська (утримання апарату влади та управління державою);

– оборонна (утримання армії для захисту власної території);

– економічна (регулювання розвитку економіки країни);

– соціальна (підтримка незахищених верств населення).

Бюджет охоплює фінансові відносини держави з суб’єктами господарювання та населенням щодо формування та використання централізованого фонду грошових коштів для виконання державою своїх функцій, передбачених конституцією, та соціально-економічних завдань, що стоять перед нею на певному етапі її розвитку.

Бюджет – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджет є провідною ланкою фінансової системи, яка не тільки виконує розподільчі функції, а й бере активну участь у створенні фінансових ресурсів держави, завдяки яким за безпечується її існування.

Метою бюджету є визначення та обґрунтування обсягу коштів, що необхідні на бюджетний рік для виконання державних завдань.

Об'єктивна необхідність бюджету зумовлена діяльністю держави, необхідністю перерозподілу ВВП та його частини національного доходу між сферами діяльності (матеріальною та нематеріальною), територіями країни або галузями внаслідок нерівномірності їхнього розвитку, між окремими верствами

населення для забезпечення найбільш вразливих його категорій фінансовими ресурсами.

Виникнення бюджетних відносин пов’язане із вторинним розподілом та перерозподілом вартості ВВП та його частини національного доходу (рис. 4.1).

Рис. 4.1 **Розподіл та перерозподіл національного доходу країни за допомогою бюджету**

Бюджет є сферою зіткнення економіки і політики та невід'ємною складовою соціально-економічного розвитку суспільства, у бюджеті сконцентровані інтереси держави, суб'єктів господарювання та населення. Тому головне призначення бюджету полягає в урівноваженні інтересів всіх суб'єктів суспільства. Відповідно до визначеної державою фінансової політики за допомогою бюджету й відбувається розподіл і перерозподіл ВВП та його частини – національного доходу.

Фінансовий вплив державного бюджету на економіку має як кількісний, так і якісний боки.

Кількісний вплив визначається питанням надання чи ненадання коштів та

у якій кількості.

Якісний вплив визначається у встановленні пропорцій розподілу ВВП і застосуванні різних інструментів цього розподілу.

Державний бюджет з'являється практично з появленням держави. По формі він представляє собою розпис доходів і видатків держави на визначений строк (як правило на рік), затверджений в законодавчому порядку.

За рахунок доходів через установлення норми податків і зборів формується фінансова база діяльності держави, а за рахунок видатків – забезпечуються державне управління, економічні та соціальні потреби членів суспільства.

Державний бюджет розглядається з різних сторін враховуючи різнобічність економічного, політичного і соціального його значення:

– ***як економічна категорія***, що відображає економічні відносини, пов'язані з процесами формування та використання централізованого фонду фінансових ресурсів держави;

– ***як правова категорія***, оскільки формування та використання централізованого фонду фінансових ресурсів держави здійснюється на основі закону, який затверджується вищим органом влади – Верховною Радою України;

– ***як основний фінансовий план*** утворення та використання загальнодержавного фонду фінансових ресурсів на визначені в законі «Про Державний бюджет України» цілі;

– ***як розпис доходів і видатків держави*** на визначений строк (як мінімум на рік, а іноді й на середньострокову перспективу – три або п'ять років), затверджений у законодавчому порядку**,** який ***має форму балансу.***

Як економічна категорія бюджет є сукупністю економічних відносин з приводу формування, розподілу та використання централізованого фонду грошових коштів держави.

Фінансові ресурси бюджетів різних рівнів є засобом вирішення таких соціально-економічних завдань у суспільстві:

– забезпечення виконання державою своїх функцій, у тому числі гарантування соціального захисту населення та вирішення питань національної безпеки;

– сприяння пропорційному розвитку регіонів і галузей економіки шляхом оптимального розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів;

– функціонування соціальної інфраструктури суспільства;

– фінансування розвитку науково-технічного прогресу;

– забезпечення охорони навколишнього середовища та ін.

Фінансові ресурси державного бюджету перебувають у розпорядженні центральних органів виконавчої влади та використовуються для фінансування заходів загальнодержавного значення щодо виробництва соціальних благ та послуг, який істотно впливає на якість життя та рівень його добробуту.

До таких благ належать:

– державне управління;
– національна безпека і оборона країни;
– охорона правопорядку;
– соціальний захист населення;
– наука, освіта, охорона здоров'я, культура та духовний розвиток;
– благоустрій територій;
– захист навколишнього середовища;
– надання комунальних послуг;
– інші заходи, що повністю фінансуються за рахунок державного бюджету.

Зазначеними суспільними благами та послугами несвідомо користуються усі громадяни суспільства незалежно від їхньої статі, віку або платоспроможності.

Сутність державного бюджету як економічної категорії реалізується через його основні функції.

В економічній літературі немає єдиної думки щодо кількості функцій бюджету. Найбільш наявними та структурованими є дві функції розподільча та контрольна, але бюджет безумовно оказує й регулюючий вплив на економіку країни, а також не можна не помітити його соціального впливу. Тому бюджет виконує наступні **функції:**

– розподільчу;
– контрольну;
– забезпечення існування держави;
– регулювання економіки;
– соціальну.

Розподільча функція бюджету, завдяки якій здійснюється розподіл та перерозподіл ВВП та національного доходу, полягає в тому, що держава концентрує у своїх руках усі джерела бюджетних надходжень, щоб використати їх потім якомога найбільш ефективно з метою задоволення загальнодержавних потреб. У відношення з бюджетом вступають всі учасники суспільного виробництва.

Історично склалися чотири моделі централізації фінансових ресурсів країни у бюджеті:

– американська;
– західноєвропейська;
– скандинавська;
– японська.

Американська модель характеризується незначним рівнем бюджетної централізації національного продукту (25–30 % ВВП).

Західноєвропейська модель характеризується поміркованим рівнем централізації ВВП у бюджеті (35–45 % ВВП).

Скандинавська модель має найбільший рівень централізації ВВП у бюджеті (50–60 % ВВП).

Японська модель за рівнем централізації ВВП у бюджеті наближена до американської моделі (30–35 % ВВП), але має відмінну від західних країн

соціальну політику, яка враховує національні традиції.

Частка ВВП, яка перерозподіляється через бюджет в різних країнах в середньому становить:

США – 35 %	Великобританія – 41 %
Японія – 32 %	Франція – 50 %
Канада – 45 %	Швеція – 65 %

В Україні за допомогою бюджету валовий внутрішній продукт розподілявся та перерозподілявся в середньому на рівні 25-31% в різні періоди.

Сутність контрольної функції полягає в тому, що суспільство в особі специфічних державних або недержавних фінансових структур:

– розкриває своєчасність і повноту надходження у розпорядження держави фінансових ресурсів від різних суб'єктів;

– визначає відповідність розміру ресурсів держави обсягу його потреб;

– контролює та вирівнює бюджетний розподіл;

– дозволяє визначити пропорції розподілу бюджетних коштів, наскільки ефективно вони використовуються.

Основу контрольної функції становить оптимальний рух бюджетних ресурсів як у частині їх збирання, так і розподілу, що відображається у відповідних показниках надходжень і витратних призначеннях

На основі контрольної функції бюджету держави діє система фінансового контролю, яка дозволяє своєчасно знайти недоліки в управлінні фінансами, проаналізувати формування та використання централізованого фонду грошових ресурсів. Комплексна контрольно-аналітична робота, що проводиться у процесі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджету притаманна кожній ланці бюджетної системи України.

Обидві зазначені вище функції бюджету держави реалізуються у єдності та взаємодії: будь-який розподіл фінансових ресурсів не може залишатися безконтрольним.

Бюджет виконує **функцію забезпечення існування держави**. За його допомогою створюється матеріально-технічна база для функціонування держави через формування централізованого фонду фінансових ресурсів, що дозволяє їй виконувати свої функції на всіх рівнях державного управління.

Бюджет також виконує **регулюючу функцію** за допомогою якої здійснюється вплив держави на економічні, соціальні, національні, регіональні процеси.

Бюджет також фінансово забезпечує соціальну політику держави – перерозподіл ВВП з метою забезпечення соціальної справедливості, тобто виконує **соціальну функцію.** Значні кошти спрямовуються на фінансування систем соціального страхування та соціального забезпечення (пенсії за віком, інвалідам, при втраті годувальника, втраті працездатності, допомога по безробіттю), а також на освіту, науку, охорону здоров'я.

4.1.2 Складові частини бюджету

Бюджет об'єднує **основні фінансові категорії** ***(податкові та неподаткові доходи та надходження до бюджету, видатки та витрати бюджету, дефіцит бюджету, кредитування бюджету, державний борг, фінансування бюджету*** та ін.) у їх взаємодії, через нього здійснюється постійна мобілізація ресурсів та їх витрачання.

Бюджет має ***форму балансу,*** а отже складається з двох частин – дохідної і видаткової.

Дохідна частина включає податкові, неподаткові та інші надходження коштів.

Видаткова частина – напрями витрачання бюджетних коштів, які визначаються бюджетною політикою, а також діючим порядком розмежування видатків між окремими бюджетами.

Таким чином, **бюджет як основний фінансовий план країни повинен забезпечувати мобілізацію грошових коштів держави, здійснювати їхній розподіл згідно основних напрямків соціально-економічної політики держави.**

Згідно з Бюджетним кодексом України (від 8.07.2010 р. з подальшими змінами) Державний бюджет України включає дві складові (рис. 4.2):

– ***загальний фонд бюджету***, за рахунок коштів якого забезпечується фінансування основних функцій та завдань держави і територіальних громад;

– ***спеціальний фонд бюджету***, призначений для фінансування певних заходів, визначених законодавством.

Такий розподіл бюджетів на дві частини має за мету забезпечення прозорості усіх джерел доходів і визначення пріоритетів у фінансуванні витрат.

З правової точки зору розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається Бюджетним Кодексом України, а кількісний розподіл – законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Доходи загального фонду бюджету призначені для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не спрямовуються на конкретну мету.

Доходи спеціального фонду – призначені лише для забезпечення фінансовими ресурсами конкретних заходів (цілей).

Підставою для створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету також є виключно Бюджетний кодекс та закон про Державний бюджет України.

Видаткову частину бюджету теж розподілено на дві складові:

- видатки загального фонду;
- видатки спеціального фонду.

Видатки загальною фонду фінансуються за рахунок доходів загального фонду бюджету і не мають конкретних (закріплених) джерел фінансування.

Видатки спеціального фонду фінансуються за рахунок цільових доходів, визначених в бюджеті на відповідний рік під конкретну мету і в межах коштів, що фактично надійшли до цього фонду.

Рис. 4.2 **Складові частини Державного та місцевих бюджетів**

Власні надходження бюджетних установ – кошти, отримані в установленому порядку бюджетними установами як плата за надання послуг, виконання робіт, гранти, дарунки та благодійні внески, а також кошти від реалізації в установленому порядку продукції чи майна та іншої діяльності.

Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України, прийняття рішення про місцевий бюджет або внесення змін до нього.

У разі відсутності відповідних бюджетних призначень на наступний бюджетний період залишки коштів спеціального фонду перераховуються до загального фонду державного бюджету.

4.2 Бюджетна політика держави. Економічна сутність, складові та види бюджетної політики

Бюджетна політика держави є невід'ємною складовою фінансової політики, яка, в свою чергу, є найважливішим елементом економічної політики держави.

Головне призначення фінансової політики – це забезпечення відповідними фінансовими ресурсами реалізацію тієї чи іншої державної програми соціально-економічного розвитку, зовнішньоекономічної діяльності.

Основною метою фінансової політики є оптимальний розподіл ВВП між галузями народного господарства, соціальними групами населення, територіями. На цій основі мають забезпечуватися стійке зростання економіки, удосконалення її структури, поліпшення добробуту населення.

Фінансова політика держави як макроекономічний механізм управління включає в себе стратегію та тактику управління.

Фінансова стратегія включає дії держави щодо стратегічного розвитку її фінансової системи. Вона розуміється як загальний напрямок і методи досягнення поставленої мети і спрямована на вироблення цільових програм, для реалізації яких необхідні час і великі фінансові ресурси. Це політика, що розрахована на довготермінову перспективу і вирішення глобальних завдань соціально-економічного розвитку країни.

Фінансова тактика – це поточна політика, спрямована на вирішення конкретних завдань відповідного періоду, що випливають із розробленої фінансової стратегії. Вона включає конкретні методи та засоби досягнення поставленої мети за конкретних умов, що дозволяють зосередити зусилля на варіантах рішення, що не суперечать прийнятій стратегії.

З точки зору основних напрямків впливу фінансів на економіку країни до складу фінансової політики держави входять: ***бюджетна, податкова, грошово-кредитна, інвестиційна, валютна, а також політика з управління фінансами та фінансового контролю.***

Бюджетна політика – це комплекс юридичних, економічних, організаційних заходів під час складання бюджетів, регулювання бюджетного процесу, управління бюджетним дефіцитом, організації бюджетного контролю. Вона виявляється у формах і методах мобілізації бюджетних коштів та їх витрачання на різні потреби держави.

Податкова політика – найтісніше пов'язана з бюджетною політикою, становить систему заходів держави в галузі оподаткування.

Бюджетно-податкова (або фіскальна) політика має створювати сприятливі умови для виробничої та фінансової діяльності суб'єктів господарювання. Фіскальна політика має дві основні форми: *дискреційна та автоматична.*

1. Дискреційна або активна фіскальна політика – це свідоме маніпулювання податками та державними видатками з боку органів законодавчої та виконавчої влади з метою змінення реального обсягу національного виробництва та зайнятості, контролю над інфляцією, прискорення темпів економічного зростання.

Вона буває двох видів:

а) стимулююча фіскальна політика: збільшення державних видатків, зниження податків, одночасне поєднування першого та другого. Ця політика проводиться у період економічного спаду та безробіття, але внаслідок її проведення може збільшитися дефіцит бюджету, що може, в свою чергу, призвести до інфляції;

б) стримуюча фіскальна політика: зниження державних видатків, збільшення податків, одночасне поєднування першого та другого. Ця політика проводиться у період високої інфляції та спрямована на скорочення дефіциту державного бюджету.

2. Автоматична або пасивна фіскальна політика – здійснюється за допомогою «*вбудованих стабілізаторів*» (податків та державних витрат, трансфертів). Необхідні зміни в рівні державних видатків і податків вводяться автоматично. Це, так звана автоматична або вбудована стабільність.

Вбудовані стабілізатори – це будь-який захід, що має тенденцію збільшити дефіцит державного бюджету у період економічного спаду, або скоротити дефіцит бюджету у період економічного зростання та інфляції без спеціальних активних заходів з боку уряду та законодавчої влади. За допомогою вбудованих стабілізаторів амортизується економічний спад та обмежується зростання дефіциту бюджету.

Державний бюджет завдяки фіскальній політиці у період економічного зростання та інфляції повинен мати ***рестриктивний (стримуючий) вплив;*** а у період економічного спаду та безробіття – ***експансивний (стимулюючий) вплив.***

Бюджетна політика – сукупність стратегічних та тактичних заходів держави з організації та використання фінансових ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Вона відображає спрямування форм і методів утворення оптимальних обсягів фінансових ресурсів бюджету та їх найефективнішого розміщення і найбільш економного використання.

Сутність бюджетної політики:

– відображається у статтях доходів і витрат бюджету, в джерелах їх формування і напрямах використання;

– виявляється у формах і методах мобілізації бюджетних коштів та їх використанні на державні потреби.

В ринкових умовах бюджету держави належить вирішальна роль в інвестуванні економіки. Бюджетна підтримка повинна спрямовуватися на розвиток сучасного високотехнологічного виробництва у машинобудуванні, легкої, харчової, фармацевтичної промисловості, фінансове забезпечення розвитку агропромислового комплексу, розвиток транспортних магістралей тощо.

Вагомою складовою бюджетної політики також є фінансування державного управління, національної оборони та правоохоронної діяльності, а також фінансове забезпечення і фінансування розвитку освіти, охорони здоров’я закладів науки і культури.

Важливим завданням бюджету держави є фінансування соціального забезпечення та соціального захисту населення. Це пенсійне забезпечення,

фінансування закладів і програм соціального забезпечення неповнолітніх і молоді, фінансування утримання будинків-інтернатів для старих та інвалідів, державна допомога малозабезпеченим сім'ям, житлові субсидії населенню тощо. Обсяг коштів, які спрямовуються на соціальне забезпечення та соціальний захист населення залежить від фінансових можливостей держави, які визначаються обсягом ВВП та науково-обґрунтованим обсягом фонду споживання.

Чинники бюджетної політики, що впливають на формування та використання бюджету поділяють на ***економічні, соціальні та політичні.***

Економічні чинники пов'язані з макроекономічними процесами, що відбуваються в державі. До них відносяться:

- обсяги вироблених в країні ВВП та національного доходу;
- економічне зростання чи спад виробництва;
- рівень розвитку економіки країни;
- продуктивність суспільної праці;
- пріоритетні напрями виконання державою економічних і соціальних завдань;
- рівень інфляції та рівень безробіття в країні;
- модель податкової політики;
- рівень розвитку науково-технічного прогресу;
- масштаби структурних зрушень в економічних та галузевих пропорціях розвитку;
- методи господарювання на підприємствах усіх форм власності.

Соціальні чинники формування та використання бюджету обумовлені соціальними та демографічними факторами розвитку:

- демографічна ситуація в країні – природний та міграційний приріст (скорочення) населення
- кошти, що виділяються на соціальний захист та соціальне забезпечення населення;
- розмір мінімальної заробітної плати, прожиткового мінімуму та споживчого кошика
- обсяги асигнувань, що спрямовуються на освіту та охорону здоров'я, культуру, спорт і т. і.;
- величина реальних доходів населення.

Політичні чинники відображають політичну ситуацію в країні, яка може істотно вплинути на формування бюджету та використання бюджетних коштів:

- адміністративна та регіональна структури управління державою;
- виконання державою регулюючої, оборонної та правозахисної функцій, зокрема, обсяги фінансування органів державної влади та управління, армії, правоохоронних органів і т. і.;
- політична стабільність у суспільстві.

Кошти, сконцентровані в бюджеті, виступають як елемент регулювання, стимулювання і гарантії фінансової системи держави, створення сприятливого фінансового середовища для швидкого розвитку ринкових відносин шляхом розробки бюджетної політики.

4.3 Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування

4.3.1 Сутність бюджетного дефіциту і профіциту бюджету

Оскільки бюджет є системою всеохоплюючих перерозподільних відносин, то його формування і стан мають особливе значення для держави, кожної юридичної і фізичної особи та суспільства взагалі.

Формування бюджету передбачає вирішення триєдиного завдання:

– по-перше, ***визначення реальних обсягів доходів;***

– по-друге, ***оптимізацію структури видатків*** на основі критерію забезпечення максимального рівня зростання ВВП при задоволенні мінімуму соціальних потреб;

– по-третє, ***збалансування бюджету.***

Стан бюджету як фінансового плану відображає фінансовий стан держави і висвітлює фінансову ситуацію країни. Він може характеризуватися трьома показниками:

– рівновага доходів і видатків;

– перевищення доходів над видатками (бюджетний профіцит);

– перевищення видатків над доходами (бюджетний дефіцит).

Урівноваженість доходів і видатків є найбільш природним та доцільним станом, що випливає зі схеми фінансової діяльності держави: доходи = видатки. При цьому фінансовий результат діяльності держави не визначається, адже, з одного боку, держава має збирати стільки доходів, скільки їй потрібно для забезпечення видатків бюджету, а з іншого – вона може профінансувати стільки видатків, скільки збирає доходів. Відтак, відхилення від цієї врівноваженості є порушенням засад фінансової діяльності держави.

Перевищення доходів над видатками – **бюджетний профіцит** – взагалі відображає стабільну фінансову ситуацію, хоча і не є метою діяльності держави. В Бюджетному кодексі України **профіцит бюджету** визначається як перевищення доходів бюджету над його видатками (з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів з бюджету).

Можна виділити такі основні форми бюджетного профіциту*:*

1. Існування бюджетного профіциту у вигляді свого роду бюджетних резервів: заплановане перевищення використовується на фінансування непередбачених видатків у поточному році, а фактично отримане за підсумками бюджетного року – переходить у доходи наступного року за рахунок чого можуть бути або збільшені видатки, або скорочені доходи. Однак на практиці бюджетні резерви, як правило, мають правові засади формування, наприклад, в Україні у складі державного бюджету виокремлюється Резервний фонд Кабінету Міністрів, чий обсяг не повинен перевищувати 1% обсягу видатків загального фонду бюджету відповідно до Бюджетного кодексу.

2. Перевищення доходів над видатками, що виникає внаслідок надмірної дохідної бази окремих бюджетів порівняно з нормованими органами влади та управління вищого рівня видатками.

В Україні таке перевищення має форму “бюджетного надлишку” і підлягає вилученню до бюджету вищого рівня.

3. Бюджетний профіцит може бути результатом антициклічної політики держави в результаті збалансування бюджету в межах не одного, а кількох років. В окремі роки встановленого періоду формуються бюджетні профіцити, а в окремі – дефіцити. Обсяги бюджетних дефіцитів і профіцитів при цьому збалансовані.

4. Перевищення доходів над видатками може також сформуватися в результаті розробки та застосування податкової політики за методологією Артура Лаффера, яка передбачає збільшення надходжень до бюджету внаслідок уповільнення податкового тиску і зменшення податкових ставок.

Згідно Бюджетного кодексу профіцит бюджету затверджується з метою:

– погашення боргу;

– забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів;

– придбання державних цінних паперів.

Перевищення видатків над доходами, тобто **бюджетний дефіцит, *є більш складним явищем.***

В Бюджетному кодексі **дефіцит бюджету** визначається як перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету).

Насамперед, дефіцит зовсім не означає незбалансованості бюджету, адже це перевищення видатків тільки над постійними доходами бюджету, до яких відносять податки і збори, що відповідно до Бюджетної класифікації вважаються доходами бюджету.

Крім того, дефіцит бюджету треба оцінювати з позицій як окремо держави, так і фінансової системи в цілому. Для держави це завжди небажане й досить часто негативне явище, хоча інші суб’єкти фінансових відносин можуть оцінювати його по-різному.

Дефіцит бюджету може бути викликаний:

1) недоліками, пов’язаними з формуванням бюджету, коли брак коштів у бюджеті має місце при достатньому забезпеченні економіки фінансовими ресурсами та досить високому рівні доходів юридичних і фізичних осіб. За таких умов мова про фінансову кризу в країні не йде;

2) обмеженістю фінансових ресурсів, що пов’язане з виробленням незначних обсягів або спадом темпів ВВП і, відповідно, низьким рівнем доходів юридичних і фізичних осіб. За таких умов існують всі ознаки фінансової кризи в країні.

4.3.2 Причини виникнення, види бюджетного дефіциту

Бюджетний дефіцит можна розглядати ***за формою прояву, причинами виникнення та напрямками його фінансування, за зв'язком із державним боргом.***

1. За формою прояву виділяють:

– ***плановий*** – запланований і затверджений у законі про державний бюджет;

– ***фактичний*** – це реальне перевищення, офіційно зафіксоване як правило наприкінці бюджетного року;

– ***прихований*** дефіцити.

Прихований дефіцит – це занижена величина фактичного бюджетного дефіциту і державного боргу, що нерідко робиться цілеспрямовано і є результатом певної політичної ситуації (наприклад, перед виборами, щоб підвищити свої заслуги і примусити виборців проголосувати за них ще раз), а також він може бути результатом «жорсткого» курсу уряду на щорічно збалансований бюджет. Прихованість дефіциту є негативним і небезпечним для держави явищем, оскільки приховує реальні показники бюджету, піддає їх фальсифікації, що загалом впливає на її фінансові можливості.

2. За причинами виникнення розрізняють ***свідомий, вимушений, циклічний і структурний дефіцити.***

Свідомий дефіцит виникає в умовах достатності ресурсів у суспільстві та досить високому рівні доходів юридичних та фізичних осіб. Він пов’язаний з політикою помірного оподаткування з метою зміцнення фінансової бази підприємницьких структур. За таких умов досить активною є політика позикових фінансів.

Вимушений дефіцит пов’язаний із необхідністю витрачати коштів більше, ніж їх можна мобілізувати, при низькому рівні виробленого ВВП, коли оподаткування не може забезпечити бюджет держави достатніми доходами. Як правило, він є наслідком економічної кризи, яка супроводжується дефіцитом фінансових ресурсів, стихійних лих, епідемій, воєн, гіперінфляції.

Циклічний дефіцит – це дефіцит, який є результатом циклічного падіння виробництва (скорочення національного доходу та обсягу виробництва) внаслідок кон’юнктурних коливань.

Структурний дефіцит – це дефіцит, який є результатом свідомої активної (дискреційної) політики держави, що передбачає маніпулювання податками і урядовими видатками з метою зміни реального обсягу національного виробництва і зайнятості, контролю над інфляцією та прискорення економічного зростання задля запобігання спаду виробництва в країні.

3. За напрямками дефіцитного фінансування дефіцит може мати ***пасивний та активний характер спрямування.***

Пасивний характер дефіциту зумовлюється спрямуванням бюджетних ресурсів на фінансування поточних потреб держави.

Активний – на фінансування бюджетних інвестицій, і в першу чергу, капітальних вкладень у високоефективні інвестиційні проекти.

У цілому різниця між цими видами дефіциту полягає в тому, що активний дефіцит дає змогу активізувати подальший розвиток економіки і зростання капіталу, а пасивний – спричинений інфляцією.

4. За зв'язком із державним боргом розрізняють ***первинний та операційний бюджетний дефіцит.***

Первинний дефіцит – різниця між величиною дефіциту бюджету і виплатою відсотків за борг.

У випадку випуску урядом державних цінних паперів для фінансування первинного бюджетного дефіциту зростають основна сума державного боргу і коефіцієнт його обслуговування.

Операційний дефіцит – дефіцит державного бюджету із вирахуванням інфляційної частини відсоткових платежів з обслуговування державного боргу.

У цілому основною причиною виникнення бюджетного дефіциту є випередження темпів зростання бюджетних видатків порівняно зі зростанням доходів бюджету.

Дефіцит державного бюджету – неоднозначне явище. Представники кейнсіанської школи стверджують, що поміркований бюджетний дефіцит – це благо, оскільки він дає можливість збільшити сукупний попит шляхом дефіцитного фінансування державних видатків.

Для відповіді на питання про бажаність бюджетного дефіциту для суспільства треба вирішити дві проблеми:

1) дефіцит – це наслідок спаду виробництва в країні або наслідок фінансової політики держави;

2) зменшує дефіцит бюджету приватні інвестиції або заохочує їх.

Характеризуючи бюджетний дефіцит, треба відзначити, що в його основі завжди лежить головна причина – намагання використати коштів більше, ніж є реальних доходів.

Теоретично вирішити проблему дефіциту досить просто – збільшити надходження до доходної частини бюджету, зокрема за рахунок оподаткування, або скоротити видатки.

Однак насправді все набагато складніше: збільшувати податки або недоцільно, оскільки це призведе до зниження ділової активності та тінізації економіки, а скорочувати видатки теж неможливо, бо вони досягли критичного мінімуму. Тому система дефіцитного фінансування державних потреб є досить звичайною практикою у країнах з різними фінансовими можливостями, навіть в економічно розвинених.

Слід зауважити, що **розмір бюджетного дефіциту, який перевищує 3%** ВВП, призводить до зниження інвестиційної активності та розвитку інфляції. Хронічні бюджетні дефіцити гальмують економічну діяльність в країні, а отже й економічне зростання держави, та підвищують потенційний ризик монетизації і дефолту.

Дефолт – це невиплата країною власних фінансових зобов’язань за державними запозиченнями.

4.3.3 Джерела фінансування бюджетного дефіциту

Відповідно до Бюджетного кодексу України затвердження бюджету з дефіцитом дозволяється ***у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування бюджету.***

У світовій практиці всі **методи подолання бюджетного дефіциту поділяються на дві великі групи:**

– емісійні (кредитно-грошова емісія);
– беземісійні (боргове фінансування; виважена податкова політика).

Емісійні методи фінансування бюджетного дефіциту включають кредитно-грошову емісію (монетизацію).

Беземісійні методи фінансування бюджетного дефіциту включають методи, що дозволяють вирішити проблему бюджетного дефіциту неемісійним шляхом – за рахунок внутрішніх або зовнішніх джерел, – через боргове фінансування та фінансування за рахунок податкової політики.

1. Кредитно-грошова емісія пов'язана з випуском додаткової маси грошей в обіг для фінансування саме бюджетного дефіциту. ***Емісія грошей посилює інфляцію, погіршує стан грошового обігу, викликає тяжкі наслідки у сфері економічних та соціальних відносин.***

За рахунок монетизації дефіциту бюджету держава може отримати ***сеньйораж*** – дохід від друкування та карбування грошей. Він виникає якщо темпи зростання грошової маси перевищують темпи зростання реального ВНП в результаті чого середній рівень цін збільшується і в країні починає наростати інфляція. В результаті усі економічні агенти платять своєрідний інфляційний податок, який з'являється за рахунок перерозподілу частини їх доходів на користь держави через зростаючи ціни.

Інфляційний податок – це втрата капіталу власниками грошових коштів внаслідок інфляції.

Тому Бюджетним кодексом України визначено, що **джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України**.

Внутрішніми джерелами покриття бюджетного дефіциту можуть бути:

– кредити Національного банку України;
– кошти від приватизації державного майна;
– доходи від операцій з цінними паперами;
– вільний залишок бюджетних коштів тощо.

Як один з механізмів скорочення бюджетного дефіциту пропонується секвестрування бюджетних видатків.

Секвестр – це обмеження видатків шляхом пропорційного їхнього скорочення (наприклад, на 5 %, 10 %) всіх статей видатків, крім захищених (видатків на сплату заробітної плати працівникам бюджетної сфери, а також видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, тобто на сплату пособій та пенсій), яке встановлюється державною владою, і здійснюється щомісячно до кінця поточного фінансового року у випадку невиконання дохідної частини бюджету.

Зовнішніми джерелами покриття бюджетного дефіциту можуть слугувати:

– кредити міжнародних фінансових установ та іноземних держав;
– безоплатна та безповоротна фінансова допомога під цільові програми.

2. Покриття бюджетного дефіциту за допомогою боргового фінансування, тобто випуску та продажу державних позик (державних цінних паперів) на фондовий ринок.

Державні цінні папери, «зв'язують» частину грошових коштів населення та фінансових ресурсів підприємств, зокрема комерційних банків, які внаслідок цього проводять менше активних операцій, тобто згортають обсяги кредитних та інвестиційних операцій. Грошовий ринок реагує на підвищення попиту на гроші зростанням відсоткової ставки. Це зростання скорочує приватні інвестиції, що пов'язане з виникненням так званого ***«ефекту витіснення» коштів з економіки***, який значно послаблює стимулюючий ефект фіскальної політики.

Проблему дефіциту державного бюджету неможливо вирішити лише за рахунок боргового фінансування, оскільки категорії ***«бюджетний дефіцит» і «державний борг» тісно пов'язані між собою.*** Накопичена сума дефіцитів і державних боргових зобов'язань являє собою ***державний борг.***

Державний борг складається із загальної суми боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення за весь час існування держави.

Використання зовнішніх та внутрішніх кредитних джерел покриття бюджетного дефіциту зумовлює виникнення внутрішнього та зовнішнього боргу держави, що включає додаткові витрати на його обслуговування.

Таким чином, за рахунок боргового фінансування можна знизити величину бюджетного дефіциту, але відразу ж автоматично починає зростати державний борг.

Величина бюджетного дефіциту та державного боргу завжди знаходиться у центрі уваги уряду. **За міжнародними стандартами сукупний державний борг не повинен перевищувати 60% від обсягу ВВП.**

3. Ще одним важливим методом фінансування бюджетного дефіциту є впровадження зваженої податкової політики.

Одним з головних завдань фінансової політики є розробка податкових концепцій, що визначають економічно оптимальний і соціально справедливий рівень оподаткування, достатній для фінансування державних функцій, який би не пригнічував стимули до інвестування і мотивації до праці.

Проблема збільшення податкових надходжень до державного бюджету виходить за межи фінансування бюджетного дефіциту, оскільки пов'язана з проведенням комплексної податкової реформи, спрямованої на зниження податкових ставок і розширення бази оподаткування.

Наприклад, податкова реформа у США у 1981–1986 рр. була проведена на основі концепції Артура Лаффера. У ході проведених досліджень А. Лаффер отримав графік, який відбиває залежність між рівнем оподаткування та обсягом

надходжень до бюджету. Відповідно до цієї концепції існує пряма залежність між величиною податкового тиску та обсягом податкових надходжень до бюджету, на підставі якої було складено так звану «криву Лаффера», яка зображена на рис. 4.3.

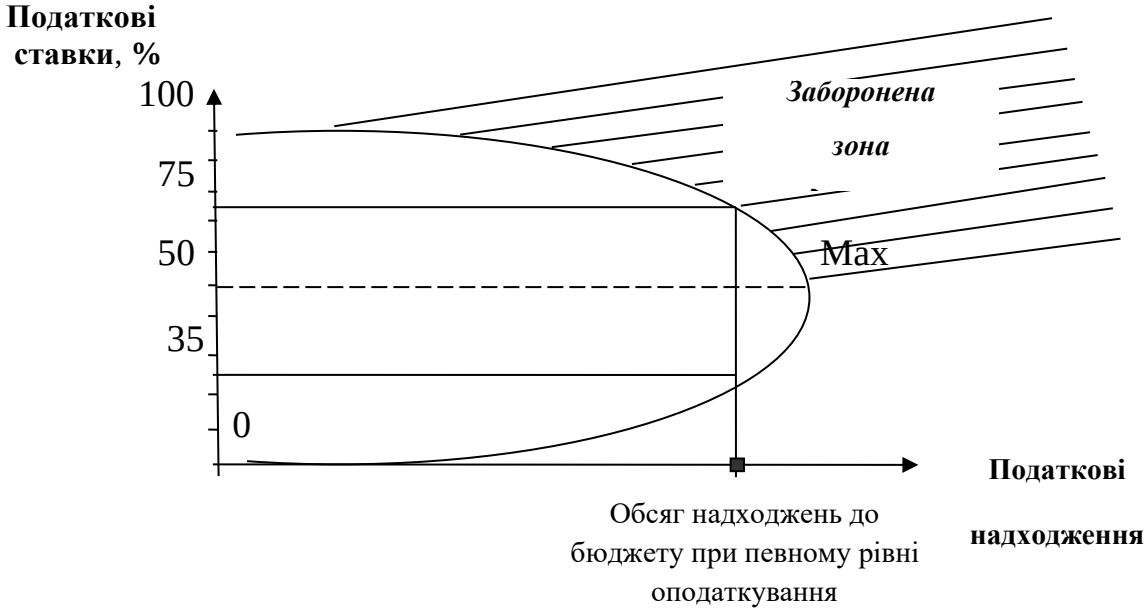

Рис. 4.3 **«Крива Лаффера» – залежність між величиною податкового тиску та обсягом податкових надходжень до бюджету**

Розрахунки показали, що підвищення податків до певного рівня, (а саме до 50%), сприяє зростанню доходів бюджету до максимального рівня, подальше ж збільшення ставок оподаткування призводить до падіння податкових надходжень до бюджету, оскільки сприяє падінню ділової активності в країні: немає сенсу працювати, якщо відбирають більш ніж половину зароблено. Таким чином, податковий тиск більший за 50% призводить до того, що податкові надходження починають зменшуватися й стримітися до нульової відмітки. Тому недоцільно збільшувати податковий тиск на платників податків, оскільки це призведе до ухилення від оподаткування та до тінізації економіки.

На Заході оподаткування за межами вищими за 50 % отримало назву ***«заборонена зона оподаткування».***

Слід зауважити, що жоден зі способів фінансування дефіциту державного бюджету не має абсолютних переваг перед іншими і не є повністю безінфляційним.

Економічні наслідки бюджетного дефіциту: зменшення приросту національного доходу; збільшення бюджетних витрат; перерозподіл бюджетних коштів на користь утримувачів державних цінних паперів; зменшення податкових надходжень; непослідовна фінансово-економічна політика.

З метою подолання бюджетного дефіциту необхідно: створити сприятливі умови для підприємницької діяльності; запровадити жорсткий режим економії бюджетних коштів; підтримувати співвідношення дефіциту

бюджету відносно ВВП на рівні не вищому за рівень інвестицій в основний капітал з державного бюджету; запровадити науково обґрунтовану систему прогнозування показників, що беруться за основу при формуванні доходів і видатків бюджету.

4.3.4 Види державного та місцевого боргу

Державний борг – загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення.

Порядок формування державного боргу здійснюється шляхом здійснення зовнішніх і внутрішніх запозичень, та обслуговування і погашення вже існуючого боргу.

Таким чином, структурно державний борг країни поділяється на дві частини: ***внутрішній та зовнішній.***

1. Внутрішній державний борг – це заборгованість перед вітчизняними кредиторами: юридичними та фізичними особами; комерційними банками; органами управління та ін., а також за позиками, здійсненими за безумовної гарантії уряду для забезпечення фінансування загальнодержавних потреб.

Тобто, внутрішній державний борг – це внутрішня заборгованість держави вітчизняним підприємствам і населенню, що виникла внаслідок залучення їх коштів для виконання державних програм і замовлень, шляхом випуску в обіг державних облігацій та інших державних цінних паперів.

2. Зовнішній державний борг – це заборгованість держави іноземним кредиторам, тобто громадянам та організаціям інших країн за позиками наданими: міжнародними фінансовими організаціями; іноземними державами; банками та юридичними особами; інша заборгованість.

Загальна сума внутрішнього державного боргу поділяється на дві частини:

1. Монетизований борг, який складається з боргів держави комерційним банкам, як основним утримувачам державних цінних паперів. Він фіксується у балансах банків і тому аналіз його динаміки знаходиться під пильним контролем. Сума монетизованого боргу складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (як внутрішніх, так і зовнішніх), включаючи видані гарантії за кредитами.

2. Немонетизований борг, який складається:

а) з невиконаних державою фінансових зобов'язань перед населенням за соціальними виплатами, передбаченими чинним законодавством (заборгованість по виплаті пенсій, стипендій, допомоги, заробітної плати та ін.);

б) із заборгованості реальному сектору економіки (заборгованість по державних замовленнях, наданню послуг державними установами та ін.).

Його динаміку спостерігати значно складніше, особливо стосунки держави з реальним сектором економіки.

Залежно від отримувача кредитних ресурсів державний борг може бути *прямий та гарантований.*

1. Прямий державний борг – це борг, що відображає обсяги позичених ресурсів, які надійшли у розпорядження уряду країни.

2. Гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо повернення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Тобто, це зобов'язання держави як гаранта повністю або частково повернути ресурси кредитору у випадку неплатоспроможності позичальника

При наданні державних гарантій і виникає гарантований державою борг, який є потенційним (умовним), а реальним він стає за умови відшкодування кредиторам тих сум, за якими держава була гарантом.

За валютою залучення державний борг поділяється на *борг у національній та іноземній валюті.*

Внутрішній борг переважно формується ***в національній валюті.*** Для залучення коштів емітуються цінні папери, які розміщуються на внутрішньому фондовому ринку.

Державний борг ***в іноземній валюті*** виникає в результаті здійснення безпосереднього запозичення коштів в урядів зарубіжних країн, міжнародних фінансово-кредитних організацій, іноземних банків, а також розміщення державних боргових зобов'язань на міжнародних ринках капіталів.

Залежно від терміну залучення коштів розрізняють:

- ***короткостроковий борг (з терміном погашення до 1 року);***
- ***середньостроковий (від 1 до 5 років);***
- ***довгостроковий (від 5 років і більше).***

Державний борг також поділяється на капітальний і поточний.

Капітальний борг – це загальна сума заборгованості минулих років й процентів, що мають бути сплачені за позиками.

Поточний борг – це видатки держави, пов’язані з погашенням в поточному році боргових зобов’язань й належних до сплати в цей період процентів з усіх випущених на даний момент позик.

Граничний обсяг державного боргу (як внутрішнього, так і зовнішнього) визначається у ст. 18 Бюджетного кодексу України де зазначено, що ***величина основної суми боргу не повинна перевищувати 60 % фактичного річного ВВП України.*** У разі перевищення граничної величини боргу Кабінет Міністрів зобов’язаний вжити термінових заходів задля зменшення суми державного боргу до встановленої величини і нижче.

Існують різні критерії оцінки критичного рівня державного боргу щодо можливості його обслуговування країною (табл. 4.1).

Світовий банк вважає критичним рівень державного зовнішнього боргу, якщо він перевищує 80–100 % ВВП країни. Згідно з іншими міжнародними стандартами (за Маастрихтською угодою) критичним вважається державний борг, який не перевищує 60 % від ВВП. Україна керується саме останнім показником при визначенні граничного обсягу державного боргу.

Таблиця 4.1

Нормативи показників державної заборгованості, %

Показники	ЄС (критерії, що визначені Маастрихтсь-кою угодою)	Світовий банк	МВФ
Співвідношення державного боргу та ВВП	60	–	–
Співвідношення зовнішнього державного боргу та ВВП	40	80–100	50
Відношення державного боргу до доходів зведеного бюджету	300	–	290
Відношення платежів за державним боргом до доходів державного бюджету	45	–	–
Відношення загальних платежів за зовнішнім державним боргом до експорту	25	20–25	–
Співвідношення платежів за державним боргом і ВВП	7	–	–

Методи управління державним боргом

Управління та обслуговування державного боргу є одним із пріоритетних завдань економічної політики держави, важливою умовою стабільності її економіки та фінансової системи.

Управління державним боргом полягає у сукупності дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного боргу, інших правочинів з державним боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження.

Тобто, управління державним боргом полягає у забезпеченні платоспроможності держави, з урахуванням гармонізації інтересів позичальників, інвесторів і кредиторів, а також заходів держави щодо визначення умов розміщення та можливості погашення як поточного, так і капітального боргів.

Управління державним боргом включає декілька напрямів:

− формування боргової стратегії, націленої на обґрунтованість рівня державного боргу і досягнення збалансованої його структури;

− мобілізацію коштів з метою забезпечення фінансування програм, не перекритих іншими джерелами (крім пов'язаних з державним боргом);

− організацію раціонального використання мобілізованих ресурсів;

− здійснення сприятливого за умовами і строками як для держави, так і для кредиторів погашення одержаних в борг коштів;

− погашення державного боргу;

− організацію обслуговування державного боргу у розмірах і структурі, узгоджених з кредиторами.

Боргова безпека держави – це дотримання такого рівня державної заборгованості, який задовольняє потреби держави у фінансових ресурсах, дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни і, при цьому, не ставить під загрозу можливість виконання державою своїх функцій та зобов'язань щодо погашення та обслуговування боргів зокрема.

В управлінні державним боргом важливими складовими є його обслуговування та погашення.

Обслуговування державного боргу – це операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням державним боргом.

До таких операцій не належить погашення державного боргу.

Згідно з останніми змінами у Бюджетному кодексі України, що відбулися у 2010 р. з обслуговування виокремлено погашення державного боргу.

Погашення державного боргу – операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів.

Таким чином, погашення боргу охоплює комплекс заходів держави з розміщення облігацій та інших цінних паперів і погашення позик.

Обслуговування і погашення державного боргу здійснюється Міністерством фінансів України із загального фонду Державного бюджету України.

В управлінні внутрішнім та зовнішнім боргам існує певна специфіка:

− платоспроможність за внутрішніми позиками забезпечується, як правило, за рахунок внутрішніх джерел;

− платоспроможність за зовнішнім боргом залежить насамперед від валютних надходжень. Можливості у погашенні цього боргу визначаються станом торговельного балансу країни. Позитивне сальдо характеризує ті ресурси, які забезпечують платоспроможність держави і дають змогу урегулювати платіжний баланс.

При обслуговуванні державного боргу визначається ***коефіцієнт обслуговування.***

Джерелами погашення внутрішнього боргу є:

– бюджетні кошти;
– кошти, отримані від приватизації державного майна;
– нові запозичення.

Джерелами погашення зовнішнього боргу, окрім вищеперелічених, у надзвичайних випадках ще можуть бути золотовалютні резерви країни.

Державним боргом можна управляти, впливаючи таким чином на його величину.

Методи управління державним боргом є такими:

– ***рефінансування;***
– ***конверсія;***
– ***консолідація;***
– ***уніфікація;***
– ***обмін за регресивним співвідношенням;***

- ***відстрочка погашення;***
- ***реструктуризація;***
- ***анулювання боргу.***

Рефінансування – це випуск нових позик для того, щоб розрахуватися з власниками облігацій старої позики. Цей спосіб застосовується у випадку зростання державної заборгованості і бюджетних труднощах країни. Активно рефінансування застосовується при сплаті процентів і погашень за зовнішньою частиною боргу. Але для того, щоб надали нові запозичення треба мати гарну репутацію у міжнародних фінансових колах, економічну і політичну стабільність в країні.

Конверсія державного боргу – це зміна доходності позик. Вона здійснюється у разі зміни ситуації на фінансовому ринку (наприклад, рівня облікової ставки центрального банку) чи погіршення фінансового стану держави, коли вона не в змозі виплачувати передбачуваний дохід.

Консолідація – це зміна строків дії позик. Частіше за все вона проводиться у формі збільшення строків дії облігацій попередніх позик. В окремих випадках може застосовуватись і скорочення строків дії позик.

Уніфікація позик являє собою об'єднання кількох позик в одну. Вона спрощує управління державним боргом. Уніфікація може проводитись як окремо, так і в поєднанні з консолідацією.

Обмін за регресивним співвідношенням облігацій попередніх позик на одну нову з понижуючим коефіцієнтом проводиться з метою скорочення державного боргу. Наприклад, декілька облігацій старих позик обмінюються на облігації нової позики у певному співвідношенні (2 : 1 або 3 : 1) . Це вкрай небажаний спосіб, оскільки він означає не що інше, як часткову відмову держави від своїх боргів.

Відстрочка погашення позики або усіх раніше випущених позик означає перенесення строків виплати заборгованості. При використанні цього методу на період перенесення строків погашення боргу виплата доходів також припиняється. Відстрочка погашення застосовується в умовах, коли подальший активний розвиток операцій по випуску нових запозичень стає недоцільним, оскільки не має фінансової ефективності для держави. Це відбувається коли уряд зробив дуже багато запозичень і умови їх емісії невигідні для держави, оскільки більша частина надходжень від нових запозичень йде на виплату процентів й погашень від раніше випущених позик.

Реструктуризація – це використання у комплексі повністю чи частково зазначених вище методів.

Анулювання (скасування) державного боргу – повна відмова держави від зобов’язань за випущеними позиками (внутрішніми, зовнішніми або за всім державним боргом). Анулювання цінних паперів держави може проводитися з двох причин:

1) по-перше, в разі фінансової неплатоспроможності держави ***(дефолту);***

2) по-друге, в результаті приходу до влади нових політичних сил, які відмовляються визнавати фінансові зобов’язання своїх попередників.

Однак це не може розглядатись як припустимий варіант. Авторитет держави залежить від визнання нею своїх боргів і забезпечення повного їх погашення у встановлені строки. Відмова від виконання державою взятих на себе зобов'язань щодо внутрішніх позик підриває довіру населення та підприємств до дій уряду та взагалі інституту держави як такого.

Ефективність політики з управління державним боргом буде визначатися відсутністю суттєвого боргового навантаження на економіку країни та його поступовим зменшенням у довгостроковій перспективі.

4.4 Бюджетна система та засади її побудови

4.4.1 Поняття та склад бюджетної системи України

В основу формування бюджетної системи України покладено Конституцію України та останню редакцію Бюджетного кодексу України, прийняту 8 липня 2010 р. Верховною Радою України.

Організація і принципи побудови бюджетної системи, її структура і взаємозв'язок між бюджетами, які він об'єднує в процесі забезпечення виконання єдиної загальнодержавної фінансово-бюджетної політики, складають її ***бюджетний устрій.***

Бюджетний устрій країни визначається її державним устроєм. В його основу покладено:

– визначення видів бюджетів;

– установлення принципів побудови бюджетної системи;

– розмежування доходів і видатків між ланками бюджетної системи;

– організація взаємовідносин між бюджетами різних рівнів.

В унітарних державах, тобто в країнах з єдиним населенням та культурою, бюджетна система має ***дві ланки:*** державний бюджет і багаточисельні місцеві бюджети.

У федеративних державах бюджетні системи складаються ***з трьох ланок:*** федерального бюджету або бюджету центрального уряду, бюджетів членів федерації (наприклад, штати у США, землі (ланди) – у Німеччині, провінції – у Канаді, кантони – у Швейцарії) та місцевих бюджетів.

Бюджетний устрій України визначається закріпленим в Конституції України державним ладом України та її адміністративно-територіальним поділом.

Україна – унітарна держава, яка розподілена на 25 адміністративно-територіальних одиниць (Автономну республіку Крим і 24 області країни).

Бюджетна система – це сукупність усіх бюджетів, які формуються і діють на території даної країні згідно з її бюджетним устроєм.

Відповідно до Бюджетного кодексу ***бюджетна система України – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.***

Бюджетна система України складається з державного бюджету та

місцевих бюджетів (рис. 4.4).

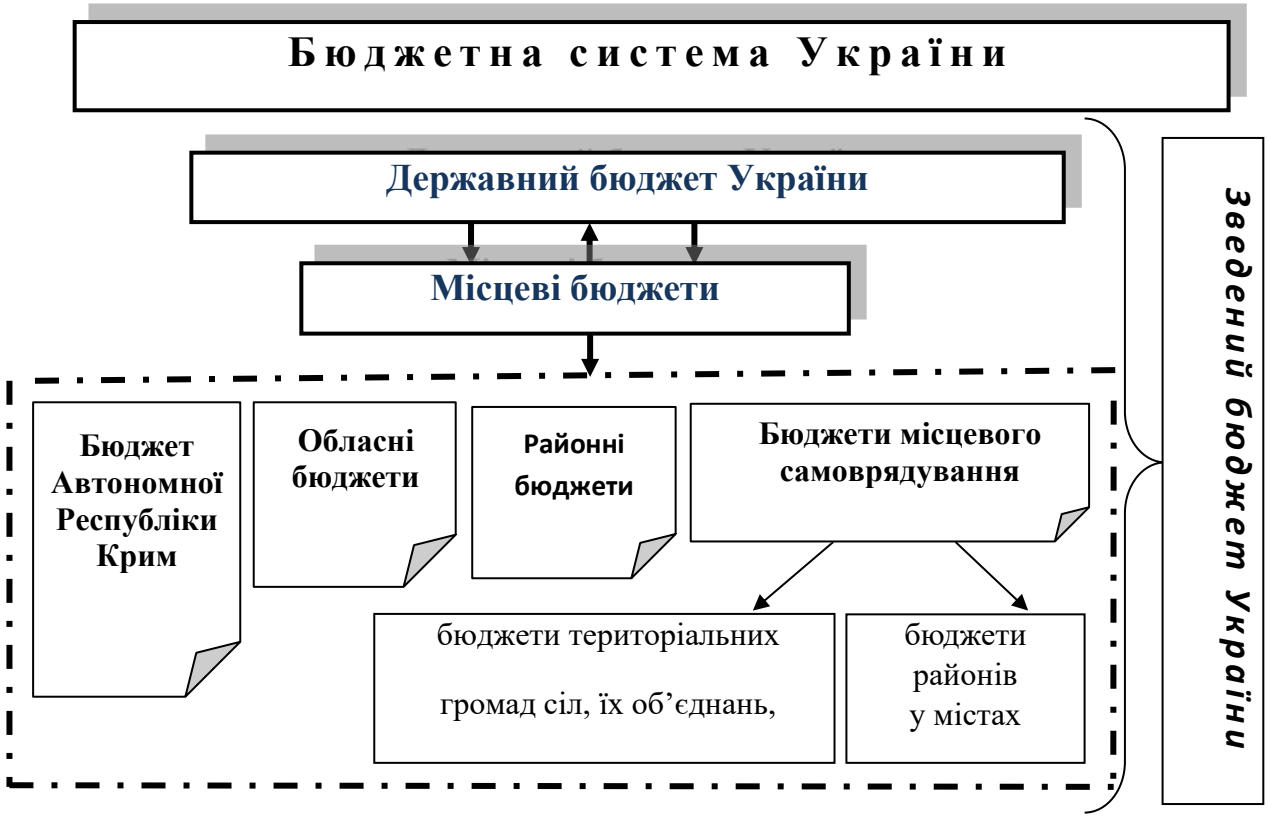

Рис. 4.4 **Бюджетна система України**

Державний бюджет України – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади протягом бюджетного періоду на всій території країни.

Місцевий бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються відповідно органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду на регіональному рівні.

До місцевих бюджетів належать бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування.

Бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах).

До складу бюджетної системи входять понад 12 тисяч місцевих бюджетів.

Усі бюджети України від державного до сільського в сукупності складають **зведений бюджет України.**

Зведений бюджет України є сукупністю показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного та соціального розвитку держави. ***Зведений бюджет України*** включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя.

Законодавчими органами влади зведений бюджет не затверджується.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, зведених бюджетів районів і бюджетів міст обласного значення цієї області.

Зведений бюджет району включає показники районного бюджету, бюджетів міст районного значення, селищних та сільських бюджетів цього району.

Зведений бюджет міста з районним поділом включає показники міського бюджету та бюджетів районів, що входять до його складу.

Показники бюджетів об'єднань територіальних громад, що створюються згідно із законом, включаються до відповідних зведених бюджетів.

Місцеві бюджети своїми доходами та видатками входять до складу зведеного бюджету і не входять до складу Державного бюджету.

4.4.2 Принципи побудови бюджетної системи

Побудова бюджетної системи України ґрунтується на таких **принципах:**

1. Принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності.

2. Принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету повинні відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період.

3. Принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов’язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов’язання одне одного, а також за бюджетні зобов’язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети.

4. Принцип повноти – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування.

5. Принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил.

6. Принцип ефективності та результативності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного

надання послуг, гарантованих державою, місцевим самоврядуванням, при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів.

7. Принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача.

8. Принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями.

9. Принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами.

10. Принцип публічності та прозорості – інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів. Інформація про бюджет повинна бути оприлюднена у засобах масової інформації на всіх стадіях бюджетного процесу.

4.4.3 Бюджетна класифікація та її складові

Для складання і виконання державного і місцевих бюджетів, звітування про їх виконання, здійснення контролю, а також для забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників використовується Бюджетна класифікація.

Бюджетна класифікація – ***єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.***

Правові норми функціонування єдиної Бюджетної класифікації визначені ст. 8 Бюджетного кодексу України.

Бюджетна класифікація є обов'язковою для застосування всіма учасниками бюджетного процесу в межах бюджетних повноважень.

Бюджетна класифікація використовується для:

– складання і виконання державного та місцевих бюджетів, звітування про їх виконання;

– здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших розпорядників бюджетних коштів;

– проведення фінансового аналізу в розрізі доходів, організаційних, функціональних та економічних категорій видатків, кредитування, фінансування і боргу;

– забезпечення загальнодержавної і міжнародної порівнянності бюджетних показників.

Бюджетна класифікація складається **з *чотирьох розділів*** (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Структурні складові Бюджетної класифікації

БЮДЖЕТНА КЛАСИФІКАЦІЯ	
1. Класифікація доходів бюджету	
2. Класифікація видатків та кредитування бюджету	Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету
	Економічна класифікація видатків бюджету
	Класифікація кредитування бюджету
	Відомча класифікація видатків та кредитування державного бюджету
	Програмна класифікація видатків та кредитування державного бюджету
3. Класифікація фінансування бюджету	
4. Класифікація боргу	

Згідно з Бюджетною класифікацією ***доходи бюджету*** класифіковано за такими розділами (рис. 4.5)

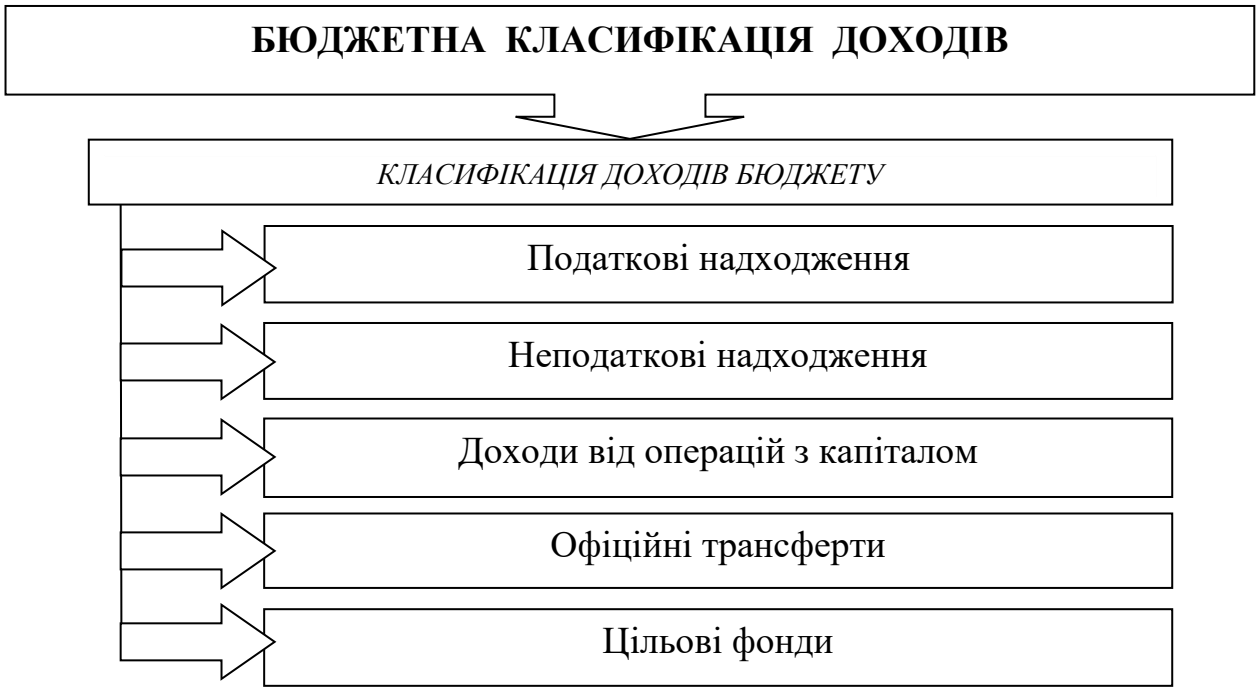

Рис. 4.5 **Класифікація доходів бюджету згідно з Бюджетною класифікацією**

Фінансування ***видатків бюджету*** також здійснюється за допомогою Бюджетної класифікації, яка включає підрозділи, зображені на рис. 4.6.

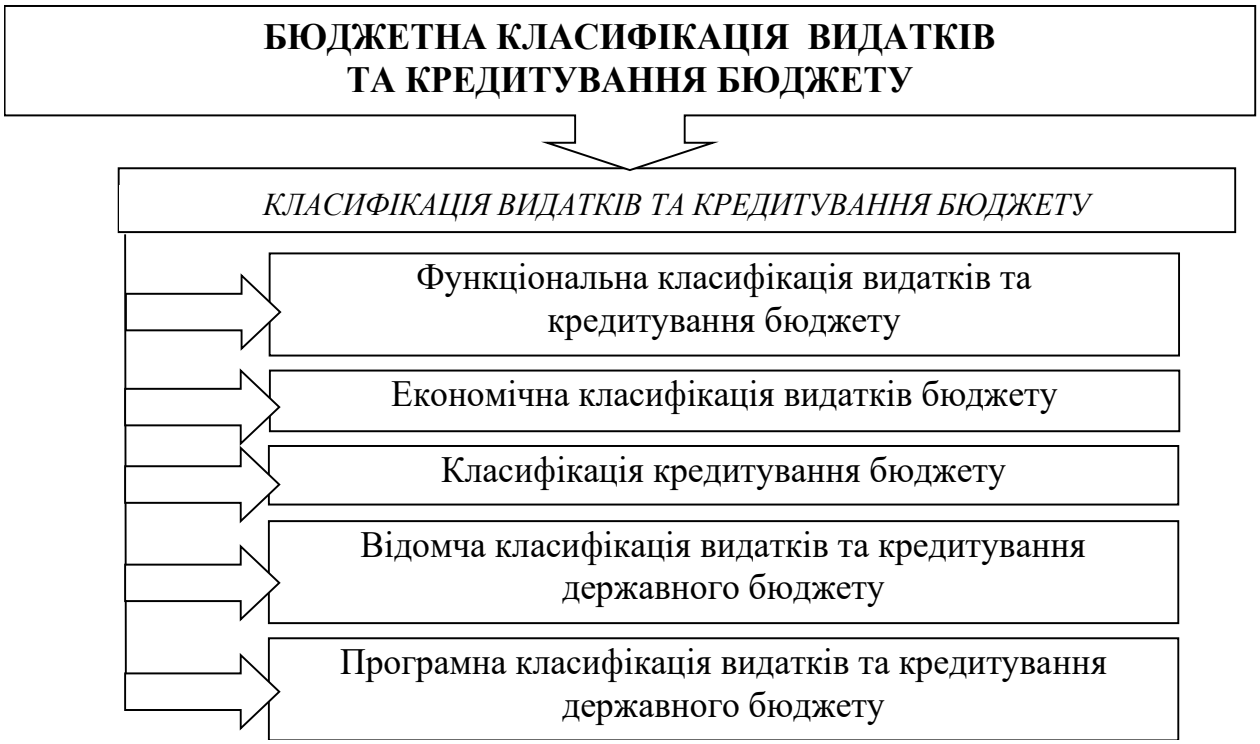

Рис. 4.6 **Класифікація видатків та кредитування бюджету згідно з Бюджетною класифікацією**

4.5 Бюджетний процес: теоретичні та організаційні засади

4.5.1 Учасники бюджетного процесу та характеристика їхніх функцій

Бюджетний процес в Україні регламентується Конституцією України і Бюджетним кодексом України.

Бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

В Україні бюджетний процес триває понад два роки: від починається зимою року, що передує бюджетному періоду, і закінчується навесні року, наступного за бюджетним.

Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того ж року.

Відповідно до Конституції України та Бюджетного кодексу України бюджетний період для Державного бюджету України за особливих обставин може бути іншим.

Особливими обставинами є:

– введення воєнного стану;

– оголошення надзвичайного стану в Україні.

У разі затвердження Державного бюджету України на інший, ніж передбачено Бюджетним кодексом, бюджетний період місцеві бюджети повинні бути затверджені на такий самий період.

Основні завдання, що вирішуються за допомогою бюджетного процесу:

– визначення основних напрямів бюджетної політики на основі стратегічного підходу до формування бюджету та її взаємоув'язка з економічною політикою;

– стабілізація державних фінансів за рахунок визначення фінансових можливостей бюджету на основі планування реальних обсягів доходів і видатків;

– запровадження заходів з відновлення економічного зростання та модернізації економіки

Процес формування та виконання бюджету країни, тобто бюджетний процес, складається з декількох відносно самостійних стадій:

1) складання проекту бюджету;

2) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства.

Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами).

До основних учасників бюджетного процесу належать: Президент України, Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні, районні ради, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, місцеві державні адміністрації (або фінансові управління), Державна податкова служба України, Рахункова палата України, Національний банк України, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України.

1. На першій стадії бюджетного процесу *(з лютого по вересень року, що передує бюджетному періоду)* **проводиться робота зі складання проекту бюджету та здійснюється формування бюджетної політики** і узгодження показників майбутнього бюджету на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди з тенденціями розвитку країни через планування основних макроекономічних показників у розрізі державного та місцевих бюджетів.

Проект бюджету – це проект плану формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, що здійснюються органами державної влади (органами місцевого самоврядування) протягом бюджетного періоду, який є невід'ємною частиною проекту закону про

Державний бюджет України (проекту рішення про місцевий бюджет).

Проект закону про Державний бюджет України розробляє Кабінет Міністрів України разом з Міністерством фінансів України.

Міністерство фінансів України визначає основні організаційно-методичні засади бюджетного планування, які використовуються для підготовки бюджетних запитів і розроблення проекту Державного бюджету України.

Міністерство фінансів України визначає загальний рівень доходів, видатків і кредитування бюджету та дає оцінку обсягу фінансування бюджету для складання проекту державного бюджету та індикативних прогнозних показників Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди на підставі основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на плановий період та аналізу виконання бюджету у попередніх та поточному бюджетних періодах.

Бюджетний процес в Україні, відповідно до вимог Бюджетного кодексу, передбачає застосування програмно-цільового методу у бюджетному плануванні.

Програмно-цільовий метод у бюджетному процесі – це метод управління бюджетними коштами для досягнення конкретних результатів за рахунок коштів бюджету із застосуванням оцінки ефективності використання бюджетних коштів на всіх стадіях бюджетного процесу.

Показники проекту Державного бюджету України на бюджетний період, що настає за плановим, ґрунтуються на індикативних прогнозних показниках Державного бюджету України на наступні за плановим два бюджетні періоди:

1) основні макропоказники економічного і соціального розвитку України;

2) зведеного бюджету України за основними видами доходів, фінансування, видатків і кредитування;

3) державного бюджету за основними видами доходів, фінансування, видатків і кредитування;

4) державного боргу та гарантованого державою боргу, що визначаються з урахуванням стратегії управління державним боргом.

5) за бюджетними програмами, які забезпечують протягом декількох років виконання інвестиційних програм (проектів), у тому числі тих, що здійснюються із залученням державою кредитів (позик) від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій.

6) взаємовідносин державного бюджету з місцевими бюджетами.

На всіх стадіях бюджетного процесу його учасники в межах своїх повноважень здійснюють ***оцінку ефективності бюджетних програм,*** що передбачає заходи з моніторингу, аналізу та контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів, на підставі аналізу результативних показників бюджетних програм, а також іншої інформації, що міститься у бюджетних запитах, кошторисах, паспортах бюджетних програм, звітах про виконання кошторисів та звітах про виконання паспортів бюджетних програм.

З метою досягнення поставлених цілей ***головні розпорядники коштів державного бюджету*** формують бюджетні програми (з урахуванням строку їх

реалізації) на плановий і наступні за плановим два бюджетні періоди.

Бюджетний запит – це документ, підготовлений головним розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідним обґрунтуванням щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступні бюджетні періоди.

2. На другій стадії бюджетного процесу *(з 15 вересня по 1 грудня року, що передує плановому)* у Верховній Раді за спеціальною процедурою, визначеною Бюджетним кодексом та Регламентом Верховної Ради **відбувається розгляд та затвердження проекту закону про Державний бюджет України.**

Не пізніше 15 вересня Кабінет Міністрів України подає **проект закону про Державний бюджет України на наступний рік** Верховній Раді України та Президенту України з відповідними матеріалами (пояснювальною запискою до проекту закону про державний бюджет, прогнозними показниками зведеного бюджету України, переліком пільг з податків і зборів та ін).

До 1 жовтня року, що передує плановому, за дорученням Верховної Ради **Рахункова палата України проводить експертизу проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік** і подає свої висновки Верховній Раді.

Не пізніше 1 жовтня року, що передує плановому, у Верховній Раді здійснюється розгляд проекту бюджету народними депутатами, комітетами Верховної Ради України та подання ними пропозицій до Комітету Верховної Ради з питань бюджету.

Не пізніше 15 жовтня року, що передує плановому, Комітет Верховної Ради з питань бюджету розглядає пропозиції до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік, висновки Рахункової палати та готує власні висновки та пропозиції до нього.

2.1. Розгляд проекту закону у в першому читанні.

Не пізніше 20 жовтня року, що передує плановому здійснюється прийняття проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік в першому читанні.

Проект закону про Державний бюджет України на наступний рік вважається прийнятим у першому читанні, якщо на його підтримку під час голосування за основу проекту постанови Верховної Ради щодо висновків та пропозицій до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік ***проголосувала більшість народних депутатів***.

2.2. Розгляд проекту закону в другому читанні.

Не пізніше 20 листопада року, що передує плановому здійснюється **прийняття проекту закону в другому читанні.**

Якщо після обговорення не прийнято рішення щодо прийняття проекту державного бюджету на наступний рік у другому читанні та в цілому, за вимогою народних депутатів проводиться ***постатейне голосування***.

2.3. Розгляд проекту закону в третьому читанні.

Не пізніше 25 листопада року, що передує плановому, проект закону про Державний бюджет України на наступний рік виноситься на розгляд у

третьому читанні.

Закон про Державний бюджет України Верховна Рада має прийняти ***до 1 грудня року, що передує плановому*****.**

2.4. Після прийняття Верховною Радою Закону про Державний бюджет України ***протягом трьох днів*** Кабінет Міністрів України подає Президенту України обґрунтування і розрахунки щодо бюджетних показників, змінених порівняно з проектом закону про Державний бюджет України.

Президент України має право розглядати документ протягом двох тижнів. **У разі його підписання, закон набуває чинності.**

2.5. ***До 30 грудня*** року, що передує плановому, у Верховній Раді України здійснюється затвердження **Постанови «Про порядок введення в дію «Закону про Державний бюджет України».**

Якщо закон про Державний бюджет України не буде прийнятий у зазначені вище строки, то Кабінет Міністрів має повноваження здійснювати видатки відповідно до положень Бюджетного кодексу (ст. 46), в якому передбачено, що в такому разі **фінансуються тільки поточні видатки (бюджетна сфера та видатки на соціальний захист й соціальне забезпечення населення),** а фінансування капітальних видатків забороняється, крім випадків, пов'язаних із введенням воєнного або надзвичайного стану, оголошенням окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

Законом про Державний бюджет України визначаються такі основні показники:

- загальна сума доходів, видатків та кредитування державного бюджету (з розподілом на загальний та спеціальний фонди);
- граничний обсяг річного дефіциту (профіциту) державного бюджету у відповідному бюджетному періоді і державного боргу на кінець відповідного бюджетного періоду, граничний обсяг надання державних гарантій, а також повноваження щодо цих гарантій;
- доходи державного бюджету за Бюджетною класифікацією (у додатку до закону);
- фінансування державного бюджету за Бюджетною класифікацією (у додатку до закону);
- бюджетні призначення головним розпорядникам коштів державного бюджету за Бюджетною класифікацією з обов'язковим виділенням видатків споживання (з них видатків на оплату праці, оплату комунальних послуг і енергоносіїв) та видатків розвитку, включаючи розподіл видатків на централізовані заходи між адміністративно-територіальними одиницями (у додатках до закону);
- бюджетні призначення міжбюджетних трансфертів (у додатках до закону);
- розмір оборотного залишку коштів державного бюджету;
- розмір мінімальної заробітної плати на відповідний бюджетний період;
- розмір прожиткового мінімуму на відповідний бюджетний період у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для основних соціальних і демографічних груп населення та рівень забезпечення прожиткового мінімуму

на відповідний бюджетний період;

– перелік кредитів (позик), що залучаються державою від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій для реалізації інвестиційних програм (проектів), із зазначенням кредиторів, загальних обсягів кредитів (позик) та обсягів їх залучення у відповідному бюджетному періоді в розрізі бюджетних програм (у додатку до закону);

– додаткові положення, що регламентують процес виконання бюджету.

До Державного бюджету України можуть включаються також доходи і видатки ***цільових загальнодержавних фондів*;** їх затверджують за кожним фондом окремо.

3. Наступною стадією бюджетного процесу є виконання бюджету.

Виконання бюджету полягає у мобілізації запланованих доходів і фінансуванні передбачених видатків. Загальна організація виконання бюджету покладається на Кабінет Міністрів; оперативна робота ведеться Міністерством фінансів і Державною казначейською службою України.

Виконання бюджету здійснюється на підставі ***розпису доходів і видатків.***

Розпис бюджету – документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до Бюджетної класифікації.

Розпис доходів і видатків складається з поквартальним розбиттям, що дає змогу збалансувати бюджет на різні періоди. Розпис доходів і видатків складають відповідно до кодів доходів та видатків бюджету, зазначених у Бюджетній класифікації.

Під касовим виконанням бюджету слід розуміти організацію і здійснення розрахунково-касових операцій (прийом, зберігання та видачу бюджетних коштів) щодо виконання бюджету відповідного рівня.

Касове виконання бюджету (зарахування коштів на рахунки бюджету та перерахування з них) може здійснюватись **за трьома системами:** *банківською, казначейською і змішаною.*

За умов банківської системи рахунки бюджету відкриваються в установах банківської системи.

За умов казначейської – створюється спеціальна структура – казначейство, яке веде рахунки бюджету, мобілізує кошти і фінансує видатки.

Змішана система передбачає можливість відкриття та ведення рахунків для виконання бюджету, як в установах банківської системи, так і в казначействі.

З моменту утворення Державного казначейства України (1995 р.) розпочався поступовий перехід від банківської до казначейської системи касового виконання бюджету. З 1 квітня 1997 р. було запроваджено казначейську систему касового виконання видаткової частини державного бюджету.

Указом Президента України від 9 грудня 2010 р. «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» Державне казначейство України було реорганізовано у **Державну казначейську службу України,** діяльність якої

спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Виконання дохідної частини бюджетів покладено на Державну податкову та Державну митну служби України та інші органи, що здійснюють контроль за повнотою, своєчасністю та правильністю обчислення і зарахування обов'язкових платежів у відповідні бюджети.

Виконання бюджетів за видатками обмежене фактичною наявністю коштів у бюджеті.

Касове виконання державного бюджету в Україні здійснюється Державною казначейською службою України з використанням методу єдиного казначейського рахунку.

Єдиний казначейський рахунок – це консолідований рахунок, відкритий Державній казначейській службі України в Національному банку України для обліку коштів та здійснення розрахунків у системі електронних платежів (СЕП) Національного банку України.

Система електронних платежів Національного банку (СЕП) – це державна банківська платіжна система, що забезпечує проведення міжбанківського переказу через кореспондентські рахунки банків (філій) у Національному банку із застосуванням електронних засобів приймання, оброблення, передавання та захисту інформації у файловому режимі або режимі реального часу.

Державна казначейська служба України має єдиний казначейський рахунок в Національному банку України та його регіональних управліннях та через нього провадить усі операції розпорядників коштів Державного бюджету України, забезпечує чіткий контроль за надходженням коштів до бюджету та їх використанням.

На розпорядника бюджетних коштів в органах Державної казначейської служби заводиться особиста справа для відкриття реєстраційного рахунка.

Реєстраційні рахунки відкриваються в органах Державної казначейської служби розпорядникам бюджетних коштів за відповідними кодами бюджетної класифікації видатків для обліку операцій з виконання загального фонду кошторисів.

У тому випадку, коли в процесі виконання Державного бюджету рівень його дефіциту перевищує встановлений Законом, або виникає значне зниження надходжень з дохідних джерел, Верховна Рада за пропозицією Кабінету Міністрів може прийняти рішення або про запровадження зниження окремих видів видатків, або про **секвестр бюджету (пропорційне зниження всіх видатків бюджету, крім захищених, наприклад, на 3 %, 5 % або 10 %).**

4. Завершальною стадією бюджетного процесу є складання і затвердження звіту про виконання Державного бюджету України та місцевих бюджетів.

Звіт про виконання державного бюджету складає Міністерство фінансів України, а за бюджетами нижчого рівня бюджетної системи це роблять відповідні фінансові органи.

Інформація про виконання Державного бюджету України та місцевих

бюджетів (крім бюджетів сіл і селищ) підлягає обов'язковій публікації ***не пізніше 1 березня року, що настає за роком звіту***: Державного бюджету України – в газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр»; місцевих бюджетів – у газетах, визначених відповідними місцевими радами.

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів Верховній Раді України, Президенту України та Рахунковій палаті ***не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним.***

Рахункова палата ***протягом двох тижнів (тобто до 15 квітня)*** з дня офіційного подання Кабінетом Міністрів України річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України готує та подає Верховній Раді України **висновки про використання коштів Державного бюджету України з оцінкою ефективності такого використання, а також пропозиції щодо усунення порушень, виявлених у звітному бюджетному періоді, та вдосконалення бюджетного процесу загалом.**

Комітет Верховної Ради з питань бюджету ***у двотижневий строк з дня отримання відповідних висновків та пропозицій Рахункової палати (тобто до 1 травня)*** готує та подає на розгляд Верховної Ради ***проект постанови*** щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

Доповідь за звітом про виконання закону про Державний бюджет України здійснюється Міністром фінансів на засіданні Верховної Ради України. Співдоповідають голова Комітету Верховної Ради з питань бюджету та Голова Рахункової палати.

За результатами розгляду Верховна Рада приймає рішення щодо річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України.

4.5.2 Організація контролю за дотриманням бюджетного законодавства Рахунковою палатою України, Державною аудиторською службою України

У країнах з ринковою економікою **сфера державного фінансового контролю забезпечує реалізацію фінансової політики держави**. Оскільки фінансовий контроль виступає складовою фінансових відносин, він відіграє специфічну роль індикатора розподільчих відносин, дія якого втілюється в контрольній функції фінансів.

Фінансовий контроль, як економічну категорію, можна поділити на види за певними критеріями.

Залежно від суб'єктів, які здійснюють фінансовий контроль, його поділяють на: ***державний, внутрішньогосподарський, аудиторський (незалежний), громадський.***

Функції державного фінансового контролю розподіляються між вищими органами влади разом з функціями управління фінансовою системою. Державний контроль охоплює загальнодержавний та відомчий контроль.

Загальнодержавний фінансовий контроль ***здійснюють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів, Державна казначейська служба України, Державна податкова служба України,***

спеціальні органи державного фінансового контролю, до яких належать Рахункова палата та Державна аудиторська служба України.

Особливе місце у системі органів державного фінансового контролю посідає **Рахункова палата України**, яка є постійно діючим органом контролю, що утворюється Верховною Радою України, здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від інших органів влади, звітує перед Верховною Радою України.

До основних функцій та повноважень Рахункової палати відносяться: контроль за виконанням законів України, виконанням Державного бюджету та державних цільових позабюджетних фондів; здійснення за дорученням Верховної Ради України контролю за виконанням бюджету за поквартальним розподілом доходів і видатків, видатків по обслуговуванню внутрішнього та зовнішнього боргу України, витрачанням коштів цільових фондів; контроль за ефективністю управління коштами Державного бюджету Державною казначейською службою України; законністю і своєчасністю руху коштів бюджету, загальнодержавних цільових фондів в Національному банку України, уповноважених банках та кредитних установах; контроль органів місцевого самоврядування, підприємств, банків, організацій щодо використання ними бюджетних коштів; проведення комплексних ревізій та тематичних перевірок; внесення пропозицій щодо удосконалення бюджетного законодавства.

28 жовтня 2015 року на базі Державної фінансової інспекції України постановою Уряду створена **Державна аудиторська служба України**.

Державна аудиторська служба України входить до системи органів виконавчої влади. Її діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Основними завданнями Держаудитслужби України є: забезпечення реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю; здійснення державного фінансового контролю, спрямованого на оцінку ефективного, законного, цільового, результативного використання та збереження державних фінансових ресурсів, досягнення економії бюджетних коштів; надання у передбачених законом випадках адміністративних послуг.

Держаудитслужба України відповідно до покладених на неї завдань здійснює державний фінансовий контроль за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів; правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяттям зобов'язань; ефективним використанням коштів і майна; станом і достовірністю бухгалтерського обліку і фінансової звітності у міністерствах та інших органах виконавчої влади, державних фондах, фондах загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах та організаціях, які отримують (отримували) кошти з бюджетів усіх рівнів, державних фондів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування або використовують державне чи комунальне майно; за дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих

бюджетів; дотриманням законодавства про державні закупівлі; діяльністю суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності та ін.

Держаудитслужба України здійснює державний фінансовий контроль шляхом проведення інспектування у формі ***планових та позапланових ревізій*** певного комплексу чи окремих питань фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій; державного фінансового аудиту. Щомісяця подає Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України та Мінфіну України ***звіти про узагальнені результати контролю за дотриманням бюджетного законодавства.***

4.6 Система доходів бюджету

4.6.1 Склад та види доходів Державного бюджету України

Доходи бюджету є частиною централізованих фінансових ресурсів держави, які використовуються для виконання нею відповідних функцій. Тобто, доходи державного бюджету є фінансовою базою діяльності держави.

Доходи бюджету – ***це податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ).***

Склад доходів державного бюджету визначається Бюджетним кодексом України та законом про Державний бюджет України на відповідний рік.

Доходну частину бюджету розподілено на дві складові:

- доходи загального фонду;
- доходи спеціального фонду.

Доходами загального фонду державного бюджету вважаються усі доходи, які знеособлюються при зарахуванні їх до бюджету та використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків і не призначені для спрямування до спеціального фонду бюджету на певні цілі.

Доходи спеціального фонду державного бюджету використовуються лише для фінансування конкретних цілей. Склад доходів спеціального фонду державного бюджету визначається законом про Державний бюджет України з урахуванням норм Бюджетного кодексу.

У виняткових випадках Закон про Державний бюджет України може відносити на відповідний бюджетний період окремі види доходів загального фонду Державного бюджету України (або їх частину) до спеціального фонду Державного бюджету України.

На формування доходів бюджету впливають такі чинники:

- зміна обсягів виробництва ВВП та національного доходу;
- вплив інфляційних процесів на рівень цін та вартість основних грошово-кредитних інструментів;
- зміна курсу національної валюти;
- зміна податкових ставок і бази оподаткування;

– відміна або запровадження пільг за податками, зборами та обов’язковими платежами тощо.

Склад і структура доходів бюджету характеризують фінансову політику та фінансовий стан держави. Структура доходів бюджету досить швидко змінюється, що пояснюється постійним перетвореннями і змінами у податковій системі України.

Згідно з Бюджетним кодексом доходи бюджетів складаються з чотирьох груп:

– податкові надходження;
– неподаткові надходження;
– доходи від операцій з капіталом;
– трансферти.

Оскільки в Україні до складу бюджету можуть входити своїми доходами і видатками цільові бюджетні фонди, то ***згідно з Бюджетною класифікацією доходи бюджету класифіковано за такими розділами:***

1) податкові надходження;
2) неподаткові надходження;
3) доходи від операцій з капіталом;
4) офіційні трансферти;
5) цільові фонди.

1. ПОДАТКОВІ НАДХОДЖЕННЯ – це встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі).

Принципи побудови податкової системи України, її склад визначено Податковим кодексом України.

Платниками податків і зборів є юридичні та фізичні особи, на яких покладено обов’язок сплачувати податки і збори (обов’язкові платежі).

Податкові надходження в України поділяються на 9 груп:

1.1. Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості включають:

– *податок на доходи фізичних осіб;*
– *податок на прибуток підприємств.*

1.2. Податки на власність:

– *податок з власників транспортних засобів та інших самохідних машин і механізмів;*
– *збір за першу реєстрацію транспортного засобу.*

***1.3. Збори та плата за спеціальне використання природних ресурсів*:**

– *збір за спеціальне використання лісових ресурсів;*
– *плату за користування надрами;*
– *плату за землю;*
– *плату за використання інших природних ресурсів..*

1.4. Внутрішні податки на товари та послуги:

– *податок на додану вартість;*

– *акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції);*

– *акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції);*

– *податки на окремі категорії послуг.*

1.5. Податки на міжнародну торгівлю та зовнішні операції:

– *ввізне мито;*

– *вивізне мито;*

– *інші надходження від зовнішньоекономічної діяльності.*

1.6. Окремі податки і збори, що зараховуються до місцевих бюджетів.

1.7. Рентна плата, збори на паливно-енергетичні ресурси:

– *рентна плата;*

– *збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками;*

– *збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.*

1.8. Місцеві податки і збори:

– *податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;*

– *збір за місця для паркування транспортних засобів;*

– *туристичний збір;*

– *збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності (зокрема, це роздрібна та оптова торгівля, ресторанне господарство, торговельна діяльність із придбанням торгового патенту, здійснення торгівлі валютними цінностями, провадження торговельної діяльності нафтопродуктами, скрапленим та стиснутим газом на стаціонарних, малогабаритних і пересувних автозаправних станціях, заправних пунктах, здійснення діяльності у сфері розваг);*

– *єдиний податок.*

1.9. Інші податки та збори:

– *екологічний податок;*

– *фіксований сільськогосподарський податок;*

– *збір за забруднення навколишнього природного середовища;*

– *збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства;*

– *збір за користування радіочастотним ресурсом України;*

– *податки та збори, не віднесені до інших категорій (кошти, сплачені в рахунок погашення податкового боргу).*

2. НЕПОДАТКОВІ НАДХОДЖЕННЯ – платежі неподаткового характеру у вигляді доходів від власності та підприємницької діяльності, а також адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності та ін.

Неподаткові надходження в залежності від методів їхньої мобілізації об’єднуються у 4 групи:

2.1. Доходи від власності та підприємницької діяльності:

– частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до бюджету, та дивіденди (доход), нараховані на акції (частки, паї) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність;

– кошти, що перераховуються НБУ відповідно до Закону України «Про Національний Банк України»;

– відрахування коштів, отриманих від проведення державних грошових лотерей;

– плата за розміщення тимчасово вільних коштів державного та місцевих бюджетів;

– інші надходження.

2.2. Адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності:

– плата за ліцензії;

– плата за утримання дітей у школах-інтернатах;

– надходження від оплати витрат з інформаційно-технічного забезпечення розгляду справ у судах;

– кошти, отримані за вчинення консульських дій;

– виконавчий збір;

– надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном;

– державне мито;

– митні збори;

– єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України;

– плата за надані в оренду ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення;

– плата за надані в оренду водні об'єкти місцевого значення;

– плата за митне оформлення товарів і транспортних засобів поза місцем розташування митних органів або поза робочим часом, установленим для митних органів.

2.3. Інші неподаткові надходження:

– кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду;

– плата за адміністративні послуги;

– надходження сум кредиторської та депонентської заборгованості підприємств, організацій та установ, щодо яких минув строк позовної давності;

– кошти від реалізації надлишкової космічної техніки;

– кошти від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, іншого майна Збройних сил України та інших військових формувань і правоохоронних органів;

– інші надходження: збори за послуги, пов'язані з охороною прав на

інтелектуальну власність, надходження від видачі дозволів на експортно-імпортні операції з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами, відрахування від суми коштів, витрачених на рекламу тютюнових виробів та/або алкогольних напоїв у межах України, нез'ясовані надходження та ін.;

– *портовий (адміністративний) збір;*

– *доходи від операцій з кредитування та надання гарантій;*

– *збір на соціально-економічну компенсацію ризику населення, яке проживає на території зони спостереження;*

– *збори на обов'язкове державне пенсійне страхування з окремих видів господарських операцій;*

– *концесійні платежі.*

2.4. Власні надходження бюджетних установ:

– *надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно із законодавством (зокрема, від їх основної і додаткової (господарської) діяльності;*

– *плата за оренду майна бюджетних установ;*

– *надходження від реалізації майна (крім нерухомого майна));*

– *інші джерела власних надходжень бюджетних установ (благодійні внески, гранти та дарунки).*

3. ДОХОДИ ВІД ОПЕРАЦІЇ З КАПІТАЛОМ – це доходи бюджету у вигляді надходжень від продажу основного капіталу (від реалізації безгосподарного майна, валютних цінностей, скарбів та ін.), державних запасів товарів, землі та нематеріальних активів.

Ці доходи мобілізуються неподатковим методом і включають чотири групи надходжень:

3.1. Надходження від продажу основного капіталу:

– *кошти від реалізації скарбів, які є пам'ятками історії та культури, майна, одержаного державою або територіальною громадою в порядку спадкування чи дарування, безхазяйного майна, знахідок, а також валютних цінностей і грошових коштів, власники яких невідомі,*

– *надходження коштів від Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння,*

– *кошти від відчуження майна, що перебуває в комунальній власності.*

3.2. Надходження від реалізації державних запасів товарів:

– *матеріальних цінностей державного резерву;*

– *розброньованих матеріальних цінностей мобілізаційного резерву;*

3.3. Кошти від продажу землі і нематеріальних активів.

Продаж землі здійснюється відповідно до Земельного кодексу України. Передбачається 10 % коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення зараховувати до державного бюджету, а 90 % – до відповідних бюджетів областей;

3.4. Податки на фінансові операції та операції з капіталом.

В Україні, відповідно до прийнятого Податкового кодексу запроваджено

оподаткування доходів по депозитах за ставкою 18 %, але одночасно ставку оподаткування дивідендів було знижено з 15 % до 5 % .

4. ОФІЦІЙНІ ТРАНСФЕРТИ.

Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій ***на безоплатній та безповоротній основі.***

Офіційні трансферти розподілено на дві складові:

4.1. Трансферти від органів державного управління поділяються на:

- *кошти, що надходять з інших бюджетів;*
- *дотації;*
- *субвенції.*

4.2. Трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій, які включають:

- *кошти, отримані від ООН, ОБСЄ або інших міжнародних організацій;*
- *гранти (дарунки), що надійшли до бюджетів усіх рівнів;*
- *надходження в рамках програм допомоги Європейського Союзу та ін.*

5. ЦІЛЬОВІ ФОНДИ.

Існування цільових фондів пов’язане з вирішенням певних соціально-економічних завдань шляхом формування більшої ресурсної бази. Рішення про фінансування тих чи інших заходів приймається правлінням фонду. Склад цільових фондів державного бюджету періодично змінюється.

В Україні створено основні фонди загальнодержавного соціального страхування: Пенсійний фонд, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань та Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності. Перелічені фонди зараз підпорядковуються Пенсійному фонду України.

4.6.2 Склад та види доходів місцевих бюджетів

Місцеві бюджети об’єднують фонди фінансових ресурсів, що мобілізуються й витрачаються на відповідній території.

Система місцевих бюджетів існує в усіх країнах світу. Проте її розвиток і функції зумовлені низкою національних, політичних, економічних та інших факторів. Найбільший вплив мають економічні та політичні фактори.

Згідно з прийнятим у 2010 році Бюджетним кодексом України та закріпленими Конституцією України нормами до місцевих бюджетів віднесено (рис. 4.7):

- бюджет Автономної Республіки Крим;
- обласні бюджети;
- районні бюджети;
- бюджети місцевого самоврядування.

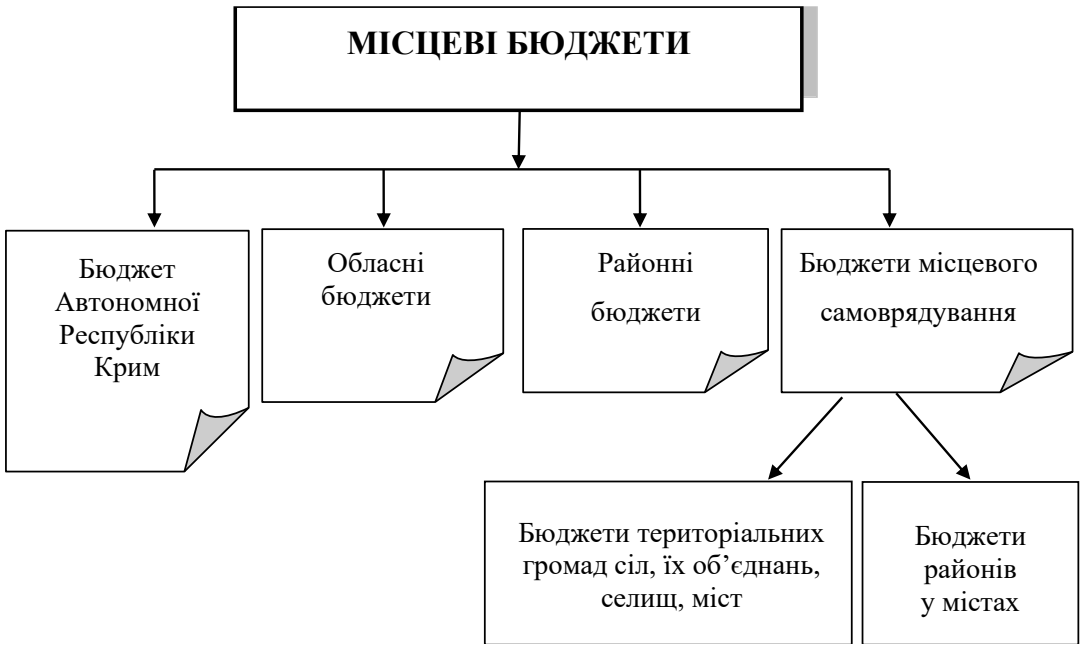

Рис. 4.7 **Система місцевих бюджетів України**

Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах).

Місцевий бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються відповідно органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Тобто, місцеві бюджети – це фонди фінансових ресурсів, що зосереджені у розпорядженні місцевих рад народних депутатів та органів місцевого і регіонального самоврядування.

У більшості країн місцеві бюджети не включаються до державних чи федеральних бюджетів. Місцеві органи самоврядування самостійно визначають напрямки використання коштів своїх бюджетів.

Важливим напрямком щодо поліпшення фінансового забезпечення соціальної сфери є удосконалення системи управління її розвитком, децентралізація управління.

Європейська хартія місцевого самоврядування передбачає відокремлення місцевих органів влади від державної влади, повну їхню незалежність і самостійність у виконанні делегованих і закріплених за ними функцій у межах своїх компетенцій і за рахунок власних і закріплених доходів.

Самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та закріпленими за ними на стабільній основі загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрямки використання коштів місцевих бюджетів.

Надходження місцевого бюджету – доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу або

пред'явлення цінних паперів.

Мінімальні розміри місцевих бюджетів визначаються на основі фінансових нормативів бюджетної забезпеченості на одного жителя з урахуванням економічного, соціального, природного стану відповідних територій, виходячи з рівня мінімальних соціальних потреб, установлених законодавством.

Місцевий бюджет може складатися із загального й спеціального фондів.

Доходи загального фонду – доходи, які використовуються для забезпечення фінансовими ресурсами загальних видатків й не спрямовані на конкретну ціль.

Спеціальний фонд має формуватися з конкретно визначених джерел надходжень і використовуватися на фінансування конкретно визначених цілей.

Місцевий бюджет поділяється на поточний бюджет і бюджет розвитку.

Поточний бюджет використовується для виконання як власних, так і делегованих повноважень. Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення.

Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально–економічного розвитку відповідної території, пов’язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов’язаних з розширеним відтворенням.

Поділ місцевих бюджетів на поточний бюджет і бюджет розвитку визначає порядок фінансування за умов наявності дефіциту бюджету у зв’язку з недовиконанням доходів бюджету. У такому випадку першочергово фінансуються видатки, які включені до поточного бюджету.

Держава бере участь у формуванні доходів місцевих бюджетів, фінансово підтримує місцеве самоврядування. Надходження та витрати місцевих бюджетів визначається відповідно до статей Бюджетного кодексу. Фінансовою основою місцевого самоврядування є доходи місцевих бюджетів.

Доходи місцевого бюджету – податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ).

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних джерел та закріплених загальнодержавних податків, зборів та інших обов’язкових платежів.

У доходній частині місцевого бюджету окремо виділяються ***доходи, необхідні для виконання власних повноважень, і доходи, необхідні для виконання делегованих законом повноважень органів виконавчої влади.***

Структура доходів місцевих бюджетів:

– власні доходи;

– закріплені законодавством на довгостроковій основі доходи;

– міжбюджетні трансферти.

До власних доходів бюджетів органів місцевого самоврядування

належать доходи, які визначаються законодавством, формуються і збираються на відповідній території, а саме: місцеві податки та збори, платежі, що встановлюються місцевими органами влади; доходи від майна і підприємств, що належать до комунальної власності та інші доходи, передбачені законодавством.

Закріплені доходи – це ті, що повністю або частково (в %) зараховуються у певні види бюджетів безстроково або на довготерміновій основі і для їх включення не потрібне рішення органів влади вищого рівня. ***Закріплені доходи також є основою самостійності місцевих бюджетів.***

Бюджетний кодекс України закріпив на стабільній основі не тільки перелік доходів місцевого самоврядування, а й постійні нормативи їх розмежування між видами бюджетів. Рада вищого рівня більше не має права встановлювати для бюджетів місцевого самоврядування обсяги відрахувань від жодного з податків.

У табл. 4.3 наведено нормативи відрахувань податку на доходи фізичних осіб, які встановлені Бюджетним кодексом на постійній основі (ст. 65).

Таблиця 4.3

Розподіл надходжень податку на доходи фізичних осіб за видами бюджетів місцевого самоврядування

Види бюджетів місцевого самоврядування	**Податок на доходи фізичних осіб, %**		
Бюджети сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення	25 % до кошику доходів бюджету місцевого самоврядування	50 % до районного бюджету	25 % до обласного бюджету
Бюджети міст обласного значення	75 % до кошику доходів бюджету місцевого самоврядування		25 % до обласного бюджету
Бюджет міста Києва	50 % до кошику доходів бюджету місцевого самоврядування		50 % до державного бюджету

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого.

Міжбюджетні трансферти поділяються на:

– дотацію вирівнювання;
– субвенції;
– кошти, що передаються до державного бюджету та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів;
– додаткові дотації.

Основними формами надання міжбюджетних трансфертів за Бюджетним кодексом є дотація вирівнювання та субвенції.

Дотація вирівнювання – міжбюджетний трансферт на вирівнювання

доходної спроможності бюджету, який його отримує.

Субвенція – цільовий міжбюджетний трансферт призначений на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який її надав.

Обсяг міжбюджетних трансфертів затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік.

У Державному бюджеті України можуть передбачатися такі трансферти місцевим бюджетам:

– ***дотація вирівнювання*** обласним, районним бюджетам та бюджетам міст обласного значення, іншим бюджетам місцевого самоврядування, для яких у державному бюджеті визначаються міжбюджетні трансферти;

– ***додаткова дотація на вирівнювання фінансової забезпеченості*** місцевих бюджетів;

– ***субвенції на здійснення державних програм соціального захисту***;

– ***додаткова дотація на компенсацію втрат доходів*** місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, внаслідок надання пільг, встановлених державою;

– ***субвенції на виконання інвестиційних програм (проектів);***

– ***інші додаткові дотації та субвенції.***

У Бюджетному кодексі введено поняття **«кошика доходів місцевих бюджетів»** для бюджетів територіальних громад (сіл, їх об`єднань, селищ та міст).

Кошик доходів місцевих бюджетів – доходи загального фонду, закріплені Бюджетним кодексом на постійній основі за місцевими бюджетами, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Доходами, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів ***(кошик № 1),*** вважаються такі, які закріплені державою за місцевим бюджетом для забезпечення фінансування видатків, що обраховуються за фінансовими нормативами бюджетної забезпеченості. До них належать місцеві податки і збори (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; єдиний податок; збір за місця для паркування транспортних засобів; збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; туристичний збір). Якщо сума вказаних доходів менша за суму видатків, переданих державою, то на різницю даному місцевому бюджету надається трансферт (дотація вирівнювання).

Доходами, що не враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів ***(кошик № 2),*** вважаються такі, що повністю залишаються в розпорядженні відповідного бюджету та не враховуються у розрахунках обсягів дотацій вирівнювання або обсягів вилучення. Ці доходи призначено для забезпечення видатків, які в межах чинного законодавства повністю передані на розгляд місцевих органів влади.

Кошик доходів державного бюджету для надання міжбюджетних трансфертів – доходи загального фонду державного бюджету, за рахунок яких здійснюється перерахування дотації вирівнювання місцевим бюджетам ***(кошик № 3).***

4.7 Система видатків бюджету

4.7.1 Склад та види видатків Державного бюджету України

У Бюджетному кодексі України у видатковій складовій бюджету запроваджено розподіл на видатки та витрати бюджету.

Видатки бюджету – це кошти, які спрямовуються на здійснення програм, передбачених відповідним бюджетом.

До видатків бюджету не належать:

- погашення боргу;
- надання кредитів з бюджету;
- розміщення бюджетних коштів на депозитах;
- придбання цінних паперів;
- повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування.

Видатки бюджетів поділяються на:

1) видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші видатки, які не можуть бути передані на виконання місцевому самоврядуванню – здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України;

2) видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності – здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України;

3) видатки на реалізацію прав та місцевого самоврядування, які мають місцевий характер і визначені законами України – здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України.

Розподіл видатків бюджету базується на таких принципах:

- плановість;
- безповоротність виділених державних ресурсів;
- безоплатність;
- дотримання режиму економії;
- контроль за їх використанням.

Видатки державного бюджету регламентуються Бюджетним кодексом, Податковим кодексом, Законом про Державний бюджет України та іншими юридичними актами органів влади.

Витрати бюджету – це видатки бюджету, а також надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів.

В Україні запроваджено розподіл витрат загального та спеціального фондів бюджету на витрати розвитку і витрати споживання.

Витрати розвитку – це видатки розвитку з урахуванням надання кредитів з бюджету.

Видатки розвитку – це видатки бюджетів на фінансове забезпечення наукової, інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема:

– фінансове забезпечення капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення;

– фінансове забезпечення структурної перебудови економіки;

– інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням.

Витрати споживання – це видатки на споживання з урахуванням погашення боргу.

Видатки споживання – частина видатків бюджетів, які забезпечують поточне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, бюджетних установ, поточні міжбюджетні трансферти та видатки на фінансове забезпечення заходів соціального захисту населення та соціально-культурної сфери, а також інші видатки, не віднесені до видатків розвитку та нерозподілених видатків.

Видатки державного бюджету складаються з таких частин (рис. 4.8).

Рис. 4.8 **Склад видатків державного бюджету**

Суб’єктами бюджетного фінансування є державні органи, підприємства, установи й організації державної та комунальної форм власності.

Фінансування видатків – це плановий, цільовий, безповоротний відпуск коштів для забезпечення виконання загальнодержавних функцій (управління, оборони, безпеки та ін.), утримання соціально-культурної сфери, забезпечення соціальних гарантій та обов’язків держави.

Спрямування коштів в економіку створює передумови для зростання ВВП, а відтак, з одного боку, збільшує можливості бюджету у фінансуванні соціальних заходів, а з іншого – знижує напруження у розподілі бюджетних коштів, оскільки зменшує потребу в самому соціальному захисті. Тому при фінансуванні соціального захисту важливо встановити правильне співвідношення між видатками бюджету на соціальні цілі та на економічну діяльність.

Фінансування видатків здійснюється за допомогою Бюджетної класифікації.

1. ФУНКЦІОНАЛЬНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ побудована згідно з основними функціями держави, які умовно можна поділити **на 4 групи:**

– ***державні видатки на послуги загальнодержавного значення:*** державне управління, судова влада, фінансова та фіскальна діяльність, зовнішньополітична діяльність, фундаментальні дослідження, оборона, проведення виборів та референдумів, видатки на обслуговування внутрішнього та зовнішнього боргу**,** громадський порядок та безпека держави;

– ***видатки на суспільні послуги, які надаються державою*** (освіта, охорона здоров'я, духовний та фізичний розвиток);

– ***видатки, пов'язані з економічною діяльністю***, зокрема видатки, пов'язані з економічним розвитком галузей, торговельної та трудової діяльності, охороною навколишнього середовища, розвитком житлово-комунального господарства та ін.;

– ***видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення населення.***

Згідно зі статтею 87 Бюджетного кодексу України видатки державного бюджету, що відображаються у законі «Про Державний бюджет України на поточний рік», спрямовані на **фінансування таких заходів:**

1) державне управління.

2) судову владу;

3) міжнародну діяльність;

4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;

5) національну оборону;

6) правоохоронну діяльність та забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій;

7) освіту;

8) охорону здоров'я;

9) соціальний захист та соціальне забезпечення;

10) культуру і мистецтво;

11) державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидання, інформаційних агентств;

12) фізичну культуру і спорт;

13) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;

14) програми реставрації пам'яток архітектури, спорудження (створення) пам'ятників і монументів державного значення;

15) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікації та інформатики;

16) державні інвестиційні програми (проекти);

17) державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи,

охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, попередження і ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;

18) створення та поповнення державних запасів і резервів;

19) обслуговування державного боргу;

20) проведення виборів та всеукраїнських референдумів;

21) *інші програми, які мають виключно державне значення*.

2. РОЗПОДІЛ ВИДАТКІВ ЗА ЕКОНОМІЧНОЮ ХАРАКТЕРИСТИКОЮ.

Розподіл видатків за економічною характеристикою операцій, що здійснюються при їх проведенні, з точки зору впливу державних видатків на рух суспільного продукту та процес розширеного відтворення, базується на визначенні:

– поточних видатків;

– капітальних видатків (видатків розвитку).

Поточні видатки – видатки бюджетів, що спрямовуються на виконання бюджетних програм та які забезпечують поточне функціонування бюджетних установ, проведення досліджень, розробок, заходів та надання поточних трансфертів населенню і підприємствам (установам, організаціям).

Поточні видатки, як правило, відносяться до так званих ***захищених статей видатків.*** **Вони включають такі найменування видатків:**

- ***Оплата праці і нарахування на заробітну плату*** (заробітна плата, грошове забезпечення військовослужбовців, нарахування на оплату праці).
- ***Використання товарів і послуг*** (предмети, матеріали, обладнання та інвентар, медикаменти та перев'язувальні матеріали, продукти харчування, оплата послуг (крім комунальних), видатки на відрядження, видатки та заходи спеціального призначення, оплата комунальних послуг та енергоносіїв, дослідження і розробки, видатки державного (регіонального) значення).
- ***Обслуговування боргових зобов'язань*** (внутрішніх і зовнішніх).
- ***Поточні трансферти*** (субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям), трансферти органам державного управління інших рівнів, трансферти урядам зарубіжних країн та міжнародним організаціям).
- ***Соціальне забезпечення*** (виплата пенсій і допомоги, стипендії, інші виплати населенню).
- ***Інші видатки***
- ***Нерозподілені видатки.***

Субсидії – усі невідплатні поточні виплати підприємствам, які не передбачають компенсації у вигляді спеціально обумовлених виплат або товарів і послуг в обмін на проведені платежі, а також видатки, ***пов'язані з відшкодуванням збитків державних підприємств.***

Соціальне забезпечення (виплата пенсій і допомоги, стипендії, інші виплати населенню) підпадає під категорію трансфертів населенню**.**

Трансферти населенню – поточні платежі фізичним особам або надання їм матеріальної допомоги у натуральному вигляді, які передбачені для збільшення їх доходу. Трансферти населенню можуть надаватись як у готівковій формі, так і шляхом сплати рахунків. Подібні платежі можуть бути

окремою добавкою до бюджету певної сім'ї чи особи або компенсуванням певних видів витрат, наприклад, на харчування, комунальні послуги, оплату проїзду тощо.

Нерозподілені видатки – це видатки з резервних фондів Кабінету Міністрів України та фондів непередбачених видатків Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних та місцевих адміністрацій, виконкомів місцевих рад. Склад цих видатків визначається у Законі України «Про Державний бюджет» і в рішеннях місцевих органів влади.

Капітальні видатки (видатки розвитку) – платежі з метою придбання необоротних активів (у тому числі землі, нематеріальних активів тощо), стратегічних і надзвичайних запасів товарів, невідплатні платежі, що передаються одержувачам бюджетних коштів з метою придбання, модернізації, будівництва, розширення, реконструкції, реставрації тощо подібних активів, компенсації втрат, пов'язаних з руйнуванням чи пошкодженням необоротних активів. **До них відносяться:**

– ***Придбання основного капіталу*** (придбання обладнання і предметів довгострокового користування, капітальне будівництво (придбання), капітальний ремонт, реконструкція та реставрація, створення державних запасів і резервів, придбання землі та нематеріальних активів).

– ***Капітальні трансферти*** (капітальні трансферти підприємствам (установам, організаціям), капітальні трансферти органам державного управління інших рівнів, капітальні трансферти урядам зарубіжних країн та міжнародним організаціям, капітальні трансферти населенню).

Капітальні трансферти – це невідплатні односторонні платежі органів управління, які не ведуть до виникнення або погашення фінансових вимог. Вони передбачені на придбання капітальних активів, компенсацію втрат, пов'язаних з пошкодженням основного капіталу, або збільшення капіталу одержувачів бюджетних коштів.

На співвідношення між окремими частинами видатків впливають об'єктивні фактори розвитку суспільства, що пов'язані з сучасним етапом НТР, структурними зрушеннями в економіці, політичними й економічними умовами, які існують у тій чи іншій країні.

3. КЛАСИФІКАЦІЯ КРЕДИТУВАННЯ БЮДЖЕТУ деталізує надання та повернення кредитів з бюджету, хоча за своєю економічною суттю кредитування не належить до видатків бюджету. У результаті надання кредитів за рахунок бюджетних коштів у позичальників з'являються зобов'язання перед бюджетом, і ці кошти обов'язково мають бути повернуті до бюджету, що є ресурсами бюджету, які можуть бути спрямовані як на подальше надання кредитів, так і на здійснення видатків.

Кредитування бюджету – це операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету), та операції з повернення таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету).

Бюджетним кодексом визначено, що до кредитів з бюджету належать бюджетні позички та фінансова допомога з бюджету на поворотній основі.

Класифікація кредитування бюджету поділяється на:

1) внутрішнє кредитування – включає:

– ***надання внутрішніх кредитів*** (надання кредитів органам державного управління інших рівнів, надання кредитів підприємствам, установам, організаціям, надання інших внутрішніх кредитів);

– ***повернення внутрішніх кредитів*** (повернення кредитів органами державного управління інших рівнів, повернення кредитів підприємствами, установами, організаціями, повернення інших внутрішніх кредитів);

2) зовнішнє кредитування – включає:

– ***надання зовнішніх кредитів*** (зарубіжним країнам, міжнародним організаціям, підприємствам, приватним особам та іншим економічним суб'єктам);

– ***повернення зовнішніх кредитів.***

4. ВІДОМЧА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ визначає перелік головних розпорядників бюджетних коштів.

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Бюджетними установами є органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету. Бюджетні установи є неприбутковими.

Бюджетні призначення представляють собою повноваження, надане Бюджетним кодексом, законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), що має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

Бюджетне асигнування – повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке теж має кількісні, часові та цільові обмеження.

Бюджетне зобов'язання – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього ж періоду або у майбутньому.

На основі відомчої класифікації Державна казначейська служба України та місцеві фінансові органи ведуть реєстр всіх розпорядників бюджетних коштів.

5. ПРОГРАМНА КЛАСИФІКАЦІЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТУ використовується при формуванні бюджету за програмно-цільовим методом і передбачає розподіл бюджетних призначень головним розпорядникам бюджетних коштів за бюджетними програмами.

Бюджетна програма **–** це сукупність заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети, завдань та очікуваного результату, визначення та реалізацію яких здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

Планування видатків із застосуванням програмно-цільового методу передбачає розробку, аналіз і вибір програм на стадії стратегічного планування. Цю роботу проводить головний розпорядник коштів, який у період формування бюджетного запиту і підготовки пропозицій до проекту бюджету обґрунтовує включення відповідної програми на наступний бюджетний рік.

На відміну від функціональної класифікації видатків та кредитування бюджету кожна програма має чітко визначені цілі.

Крім розподілу видатків бюджету за розглянутою вище Бюджетною класифікацією у Державному бюджеті України обов'язково передбачаються резервний фонд.

Резервний фонд бюджету формується для здійснення непередбачених видатків, що не мають постійного характеру і не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету. Порядок використання коштів з резервного фонду бюджету визначається Кабінетом Міністрів України.

Відповідно до бюджетного законодавства **Резервний фонд Кабінету Міністрів** формується у розмірі, який ***не перевищує 1 % від загальної суми видатків державного бюджету*.**

Рішення щодо необхідності створення резервного фонду місцевого бюджету приймає відповідна місцева рада.

У складі загального фонду державного бюджету також створюється **Державний фонд регіонального розвитку.** При складанні проекту Державного бюджету України та прогнозу державного бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди Державний фонд регіонального розвитку передбачається в обсязі не менше 1 % прогнозного обсягу доходів загального фонду проекту Державного бюджету України на відповідний бюджетний період**. Кошти фонду спрямовуються на виконання:**

– державної стратегії регіонального розвитку та регіональних стратегій розвитку;

– державних цільових програм та інвестиційних програм (проектів) у частині виконання заходів регіонального розвитку;

– угод щодо регіонального розвитку та програм подолання депресивності територій;

– державних програм розвитку транскордонного співробітництва;

– програм і заходів соціально-економічного розвитку регіонів, включаючи програми і заходи розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць (зокрема, малих міст, гірських населених пунктів, населених пунктів зон спостереження тощо).

Оборотний залишок бюджетних коштів – це частина залишку коштів загального фонду відповідного бюджету, яка утворюється для покриття тимчасових касових розривів.

Тимчасовий касовий розрив – це неспівпадіння у часі надходження коштів до дохідної частини бюджету з термінами фінансування запланованих заходів, що викликає тимчасову відсутність грошових коштів на рахунках бюджету.

Це протиріччя й вирішується за допомогою створеного резерву, що забезпечує безперебійність фінансування. З часом, коли кошти надійдуть до бюджету, треба повернути гроші, взяті з оборотного залишку бюджетних коштів, який на кінець бюджетного періоду має бути збережений у встановленому розмірі.

Оборотний залишок бюджетних коштів встановлюється у розмірі ***не більше 2 % планових видатків загального фонду бюджету*** і затверджується у законі про Державний бюджет України або рішенні про місцевий бюджет.

На кінець бюджетного періоду оборотний залишок бюджетних коштів має бути збережений у встановленому розмірі.

Перевищення залишку коштів загального фонду бюджету над оборотним залишком бюджетних коштів на кінець бюджетного періоду становить вільний залишок бюджетних коштів, який використовується на здійснення витрат бюджету згідно із законом про Державний бюджет України .

З прийняттям Бюджетного кодексу України було введено два таких нових поняття, як таємні видатки та захищені статті видатків.

Таємні видатки – це видатки, передбачені на діяльність органів державної влади в інтересах національної безпеки. До державного бюджету таємні видатки включаються без деталізації. Вони є державною таємницею.

Захищеними статтями видатків бюджету визнаються видатки загального фонду бюджету, обсяг яких не може змінюватись при здійсненні скорочення затверджених бюджетних призначень.

Захищеними видатками Державного бюджету України визначаються видатки загального фонду на:

- *оплату праці працівників бюджетних установ;*
- *нарахування на заробітну плату;*
- *придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів;*
- *забезпечення продуктами харчування;*
- *оплату комунальних послуг та енергоносіїв;*
- *обслуговування державного боргу;*
- *поточні трансферти населенню;*
- *поточні трансферти місцевим бюджетам;*
- *підготовку кадрів вищими навчальними закладами I–IV рівнів акредитації;*
- *забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення для індивідуального користування;*
- *фундаментальні дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки;*
- *роботи та заходи, що здійснюються на виконання Загальнодержавної програми зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, та роботи з посилення бар'єрних функцій зони відчуження*.

Перелік захищених статей Державного бюджету України визначається Бюджетним кодексом України.

З позиції використання централізованих у державному бюджеті коштів **його видатки можна умовно поділити на 2 групи:**

- державне споживання;
- бюджетне фінансування юридичних і фізичних осіб.

Державне споживання – це видатки на утримання державного апарату – управлінського, правоохоронного, судового, армії тощо. Формування доходів бюджету в цій частині є платою з боку суспільства державі за послуги, що надаються нею у сфері управління країною та забезпечення її обороноздатності та правопорядку.

Бюджетне фінансування відображає процес перерозподілу доходів у суспільстві. Якщо видатки бюджету в частині державного споживання відшкодовуються суспільству у вигляді відповідних послуг з бюджету держави, то бюджетне фінансування є поверненням частини централізованого у бюджеті ВВП, його суспільним споживанням.

Бюджетне фінансування здійснюється у таких формах:

- бюджетні інвестиції;
- державні трансферти;
- бюджетні кредити;
- кошторисне фінансування.

Бюджетні інвестиції можуть здійснюватись у різних формах. Основною формою є фінансування капітальних вкладень. Виділення коштів може мати форму проектного фінансування конкретного інвестиційного проекту. Бюджетні інвестиції можуть спрямовуватися також на придбання частки акцій акціонерних товариств.

Державні трансферти – це цільове, безповоротне та безоплатне (нееквівалентне) виділення коштів з бюджету конкретним економічним суб'єктам у вигляді державних субсидій, субвенцій і дотацій.

Дотації можуть надаватися у бюджетну сферу (у вигляді міжбюджетних трансфертів) та окремим підприємствам.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Вони спрямовані на збалансування та вирівнювання фінансової спроможності відповідних бюджетів.

Дотація – являє собою міжбюджетний трансферт у вигляді фіксованої суми коштів, що виділена з бюджету вищого рівня на безповоротній основі для збалансування бюджету нижчого рівня у випадках перевищення його видатків над доходами строком на один рік.

В бюджетній діяльності у складі міжбюджетних трансфертів застосовується два види дотацій:

- ***дотацію вирівнювання*** – міжбюджетний трансферт на вирівнювання дохідної спроможності бюджету, який його отримує;
- ***додаткові дотації*** – міжбюджетні трансферти на вирівнювання фінансової забезпеченості місцевих бюджетів; на компенсацію втрат доходів місцевих бюджетів, унаслідок надання пільг, встановлених державою; інші додаткові дотації.

Субвенція – цільовий міжбюджетний трансферт призначений на певну мету в порядку, визначеному тим органом, який її надав.

Субсидії можуть виділятись юридичним та фізичним особам і мають форму фінансової допомоги чи відшкодування втрат доходів (житлові субсидії в Україні малозабезпеченим громадянам на оплату житлово-комунальних послуг). У країнах з розвиненою ринковою економікою поширеними є субсидії виробникам сільськогосподарської продукції на відшкодування втрат доходів у зв'язку з підтриманням доступного рівня цін на продукти харчування.

Субвенції та ***дотації*** надаються тільки ***юридичним особам.*** Субвенції є різновидом цільових трансфертів, які передбачають спільну участь отримувача і бюджету в фінансуванні певних витрат.

Державні дотації також надаються на покриття збитків підприємств, але у тому разі, коли вони викликані незалежними від підприємств причинами.

Бюджетні кредити – це надання коштів з бюджету суб'єктам підприємницької діяльності на поворотній основі, що взагалі не властиве бюджетним відносинам. На відміну від банківських кредитів вони видаються на більш пільгових умовах та за нижчим відсотковими ставками.

4.7.2 Склад та види видатків місцевих бюджетів

Головним елементом фінансів місцевих органів влади є видатки. Видатки є точним відображенням функцій та завдань, що покладаються на місцеву владу.

Склад видатків та кредитування місцевих бюджетів визначається відповідно до статей Бюджетного кодексу.

Видатки місцевих бюджетів – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом у зв`язку з фінансуванням власних і делегованих повноважень місцевих органів влади.

Видатки місцевих органів влади, залежно від їхніх завдань, у більшості країн поділяються на декілька функціональних видів:

- *обов'язкові;*
- *факультативні;*
- *на фінансування делегованих повноважень.*

Обов`язкові видатки – це видатки, спрямовані на виконання обов'язкових завдань, які покладаються на органи місцевої влади з метою забезпечення певних стандартів послуг у масштабах всієї країни, а також видатки, що пов'язані з їхніми борговими зобов'язаннями за кредитами та позиками.

Факультативні видатки – це видатки, що здійснюються для реалізації завдань у межах власної компетенції, а також так званих добровільних та факультативних обов'язків.

Ще один вид видатків – ***видатки для реалізації делегованих (доручених) центральною владою завдань.***

Крім функціонального поділу, є поділ видатків відповідно до їхнього економічного призначення: поточні (адміністративні) і капітальні (інвестиційні).

Поточний бюджет використовується для виконання як власних, так і делегованих повноважень.

Кошти поточного бюджету спрямовуються на фінансування установ і закладів виробничої і соціальної інфраструктури, що утримуються за рахунок бюджетних асигнувань, а також на фінансування заходів щодо соціального захисту населення.

Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально–економічного розвитку відповідної території, пов'язаних зі здійсненням інвестиційної та інноваційної діяльності, а також на фінансування субвенцій та інших видатків, пов'язаних з розширеним відтворенням.

За умов наявності дефіциту бюджету у зв'язку з недовиконанням доходів першочергово фінансуються видатки, які включені в поточний бюджет.

Головна мета створення бюджету розвитку – фінансування програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов`язаних з розширеним відтворенням.

До витрат бюджету розвитку місцевих бюджетів належать:

– погашення місцевого боргу;

– капітальні видатки, включаючи капітальні трансферти іншим бюджетам;

– внески органів місцевого самоврядування до статутного капіталу суб'єктів господарювання;

– проведення експертної грошової оцінки земельної ділянки, що підлягає продажу.

Капітальні видатки бюджету розвитку спрямовуються на:

– соціально-економічний розвиток регіонів;

– виконання інвестиційних програм (проектів);

– будівництво, капітальний ремонт та реконструкцію об'єктів соціально-культурної сфери і житлово-комунального господарства;

– будівництво газопроводів і газифікацію населених пунктів;

– будівництво і придбання житла окремим категоріям громадян відповідно до законодавства;

– збереження та розвиток історико-культурних місць України та заповідників;

– будівництво та розвиток мережі метрополітенів;

– придбання вагонів для комунального електротранспорту;

– розвиток дорожнього господарства;

– придбання шкільних автобусів та автомобілів швидкої медичної допомоги;

– комп'ютеризацію та інформатизацію загальноосвітніх навчальних закладів;

– інші заходи, пов'язані з розширеним відтворенням.

Бюджет розвитку місцевих бюджетів є складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів.

Величина перевищення видатків місцевого бюджету над його постійними доходами становить **дефіцит місцевого бюджету**, а перевищення доходів

місцевого бюджету над його видатками – **профіцит місцевого бюджету.**

Розподіл функціональних повноважень між окремими рівнями влади й управління є основою **розмежування видатків між бюджетами.**

При цьому функціональні повноваження поділяються на *державні (обов`язкові), делеговані та власні (факультативні) повноваження.*

Видатки на здійснення державних (обов`язкових) повноважень – це видатки на забезпечення конституційного ладу держави, державного суверенітету та інші видатки, які не можуть бути передані на виконання місцевому самоврядуванню. Такі видатки здійснюються за рахунок Державного бюджету України.

Розмежування видів видатків за делегованими державними повноваженнями між місцевими бюджетами відбувається на основі принципу субсидіарності з урахуванням критеріїв повноти надання суспільних послуг і наближення їх до безпосереднього споживача.

Відповідно до цих критеріїв **види видатків поділяються на три групи:**

перша група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують необхідне першочергове надання соціальних послуг, гарантованих державою, і які розташовані найближче до споживачів (здійснюються з бюджетів сіл, селищ, міст та їх об`єднань);

друга група – видатки на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують надання основних соціальних послуг, гарантованих державою для всіх громадян України (здійснюються з бюджетів міст обласного значення, а також районних бюджетів);

третя група – на фінансування бюджетних установ та заходів, які забезпечують гарантовані державою соціальні послуги для окремих категорій громадян, або фінансування програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України (здійснюються з обласних бюджетів). Такі видатки враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.

Територіальні громади сіл, селищ і міст можуть об'єднувати на договірних засадах кошти відповідних бюджетів для виконання власних повноважень.

Місцеві запозичення – операції з отримання міського бюджету кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування міського бюджету.

Короткострокові запозичення. Бюджетний кодекс передбачає повноваження місцевих органів влади робити запозичення терміном до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду для покриття тимчасових касових розривів, що виникають за загальним фондом та бюджетом розвитку місцевих бюджетів, та на покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів у межах поточного бюджетного періоду.

Порядок отримання та погашення таких позик визначається Міністерством фінансів України.

Довгострокові запозичення. Суб`єктами довгострокових місцевих запозичень можуть виступати обласні та міські ради. Такі запозичення здійснюються до бюджету розвитку. Зовнішні запозичення можуть здійснювати

лише міські ради з чисельністю населення понад вісімсот тисяч мешканців.

Надання позик з одного місцевого бюджету іншому забороняється.

В результаті здійснення місцевих запозичень може виникнути місцевий борг.

Місцевий борг – загальна сума боргових зобов'язань територіальної громади міста з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок місцевого запозичення.

Управління місцевим боргом – сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням місцевого боргу, інших правочинів з місцевим боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження.

Обслуговування місцевого боргу – операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням місцевим боргом. До таких операцій не належить погашення місцевого боргу.

Погашення місцевого боргу – операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів.

Ст. 74 Бюджетного кодексу надає повноваження на запозичення з метою фінансування інвестиційного бюджету або бюджету розвитку міських бюджетів, та конкретно встановлює ***ліміт обслуговування боргу на рівні 10 % загального фонду.***

Якщо місцевий орган не зможе забезпечити вимоги обслуговування боргу і порушить графік виплат (технічний дефолт), місцевим радам буде заборонено позичати протягом 5 років. Казначейство звільняє себе від зобов`язань щодо міжбюджетних непередбачених випадків, пов`язаних з дефолтами місцевих рад.

Для здійснення видатків бюджету розвитку та реалізації комерційних проектів органи місцевого самоврядування за рішенням відповідної ради можуть отримати кредити у фінансово-кредитних установах та здійснювати випуск цінних паперів місцевої позики.

Рішення про випуск цінних паперів місцевої позики підлягає обов`язковій реєстрації в Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку. Емітентом облігацій виступають відповідно міські ради.

Обсяг та умови здійснення місцевих запозичень і надання місцевих гарантій погоджуються з Міністерством фінансів України. Міністерство фінансів України здійснює реєстрацію місцевих запозичень та місцевих гарантій. Держава не несе відповідальності по зобов`язаннях за запозиченнями до місцевих бюджетів. Органи місцевого самоврядування повинні передбачати джерела забезпечення місцевих запозичень шляхом надання відповідних гарантійних зобов`язань.

Міністерство фінансів здійснює загальний нагляд за зобов`язаннями в процесі розміщення та погашення облігацій місцевої позики.

4.7.3 Кошторис бюджетної установи: зміст та структура

Кошторисне фінансування означає виділення коштів з бюджету на основі спеціального планового документу – кошторису.

Кошторис – основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень.

Кошторисне фінансування охоплює такі напрямки видатків, як соціальна сфера, фундаментальні дослідження, оборона, управління тощо. З погляду бюджетних установ воно є формою цільового, безповоротного і безоплатного фінансування.

Працівники даних установ отримують на цій основі свої первинні доходи. З позицій споживачів суспільних послуг у соціальній сфері, це так звані безкоштовні послуги, що характеризують вторинні доходи користувачів даними послугами.

Кошторис доходів і видатків бюджетної установи, організації є основним плановим фінансовим документом, який підтверджує повноваження щодо отримання доходів та здійснення видатків, визначає обсяг і спрямування коштів для виконання нею своїх функцій та досягнення цілей, визначених на рік відповідно до бюджетних призначень. Кошторис бюджетних установ має такі складові частини:

– ***загальний фонд,*** який містить обсяг надходжень із загального фонду бюджету та розподіл видатків за повною економічною класифікацією видатків на виконання бюджетною установою основних функцій або розподіл надання кредитів з бюджету за класифікацією кредитування бюджету;

– ***спеціальний фонд,*** який містить обсяг надходжень із спеціального фонду бюджету на конкретну мету та їх розподіл за повною економічною класифікацією видатків на здійснення відповідних видатків згідно із законодавством, а також на реалізацію пріоритетних заходів, пов'язаних з виконанням установою основних функцій, або розподіл надання кредитів з бюджету згідно із законодавством за класифікацією кредитування бюджету.

Форма кошторису затверджується Мінфіном.

Складають кошторис установи після затвердження державного і місцевих бюджетів, залежно від того, з якого бюджету фінансуються.

Основна мета кошторису – бюджетна установа має забезпечити виконання своїх функцій і досягнути результатів, які визначені згідно з бюджетними призначеннями.

Кошторис встановлює на бюджетний рік:

– повноваження установи на отримання коштів з бюджету;

– розподіл бюджетних асигнувань.

Формування кошторису бюджетної установи складається з таких етапів:

– доведення установі граничних показників за загальним фондом;

– складання розрахунків за надходженнями спеціального фонду;

– складання розрахунків за видатками загального і спеціального фондів;

– заповнення вступної і основної частин кошторису;

– підписання кошторису бюджетної установи і розрахунків до нього;

– подання їх на затвердження.

1. Доведення граничних показників за загальним фондом.

Загальний фонд – це надходження, які бюджетна установа отримує з бюджету, та їх витрачання. Головний розпорядник коштів відповідного бюджету після того, як бюджет затверджений, надсилає установі граничні показники на уточнення сум бюджетних призначень та бюджетних асигнувань. Ці показники використовує установа для складання проєктів:

– плану асигнувань загального фонду;

– плану спеціального фонду, плану надання кредитів із загального фонду бюджету;

– плану використання бюджетних коштів;

– помісячного плану використання бюджетних коштів.

Ці документи і кошторис бюджетної установи складають одночасно.

2. Складання розрахунків за надходженнями спеціального фонду.

Спеціальний фонд (спецфонд) – це ті надходження, які бюджетна установа заробляє самостійно, та визначені напрями витрачання таких коштів. Усі суми по спецфонду треба підкріпити розрахунками кожного виду доходів за кодами класифікації доходів. Тобто треба розрахувати власні надходження установи від:

– надання платних послуг;

– додаткової господарської діяльності;

– здавання майна в оренду;

– реалізації майна установи тощо.

Мають враховуватися фактичне виконання таких показників у звітному році і очікуване їх виконання у році, який передує плановому.

Надходження від дарунків, грантів чи благодійних внесків обчислюють, якщо існують відповідні договори чи календарний план проведення подібних заходів або інших документів, якщо у них передбачені до отримання суми.

3. Складання розрахунків за видатками загального і спеціального фондів.

Видатки розраховуються використовуючи коди економічної класифікації видатків (КЕКВ). Деталізуються за видами та кількістю товарів (робіт, послуг) із зазначенням вартості за одиницю.

Інший розрахунок передбачений для таких КЕКВ, як:

– 2111 «Заробітна плата»;

– 2120 «Нарахування на оплату праці».

Суму видатків за КЕКВ 2111 «Заробітна плата» підтверджують штатним розписом і відповідним розрахунком розміру фонду оплати праці, який визначає за кожною посадою розмір посадового окладу, надбавок і доплат,

премій, сум індексації та інших виплат.

Суму видатків за КЕКВ 2120 «Нарахування на оплату праці» розраховують з урахуванням ставок ЄСВ 22% і 8,41% (для працівників, які мають інвалідність) та фонду оплати праці, а також виходячи із запланованого розміру винагороди, яку передбачає договір.

Кошторис бюджетної установи містить річний обсяг коштів, який забезпечує потребу установи в оплаті послуг зв'язку, природного газу, водопостачання, водовідведення, електричної і теплової енергії. Їх планують за загальним і спеціальним фондами.

За КЕКВ 2270 «Оплата комунальних послуг та енергоносіїв» складають детальні розрахунки на підставі затверджених лімітів.

За видатками спецфонду кошторис бюджетної установи обгрунтовують розрахунками з врахуванням черговості використання власних надходжень.

4. У вступній частині складання кошторису бюджетної установи відображають відомості про установу. А саме:

– код ЄДРПОУ;

– найменування установи;

– місцезнаходження установи (місто, район, область).

Ці відомості беруть з установчих, реєстраційних документів.

У вступній частині кошторис бюджетної установи містить відомості про:

– вид бюджету (державний, обласний, міський, районний, об'єднаної територіальної громади, сільський тощо);

– коди й назви відомчої, програмної класифікації видатків відповідного бюджету.

5. Складання кошторису бюджетної установи – основна частина.

Основна частина складання кошторису бюджетної установи за формою є табличною і складається з двох розділів:

– надходження;

– видатки.

Їх заповнюють з дотриманням вимог Порядку № 228. При складанні кошторису керуються кодами КЕКВ за наказу Мінфіну від 12.03.2012 № 333.

За загальним фондом загальні суми за розділами кошторису «Надходження» і «Видатки» рівні між собою. За спеціальним – діє аналогічне правило рівності. Якщо одна з них є більшою чи меншою, варто перевірити не лише правильність підсумку статей, що містить кошторис бюджетної установи, а й розрахунків до нього, адже десь допущено помилку.

Суми кошторису також відповідають граничним показникам видатків загального фонду (поточних, капітальних), у т. ч. на оплату праці, оплату відряджень, комунальні послуги, якщо їх граничні значення головний розпорядник надіслав установі. Якщо у граничній сумі поточних видатків не виокремлені напрями використання, видатки за ними установа розподіляє самостійно.

Складаючи у кошторис витрат у розділі «Видатки», слід передусім ***забезпечити бюджетними коштами захищені видатки.*** Це видатки на:

– оплату праці;

– ЄСВ;
– медикаменти і перев’язувальні матеріали;
– продукти харчування;
– комунальні послуги, енергоносії;
– енергосервіс;
– охорону державних (комунальних) закладів культури тощо.

Незахищені видатки, що їх містить кошторис витрат бюджетної установи, планують лише у разі забезпечення у повному обсязі фінансуванням захищених видатків.

Якщо граничний обсяг видатків на оплату праці менший об’єктивної потреби установи на оплату праці, чисельність працівників установи приводять у відповідність до визначеного фонду оплати праці – зменшуючи кількість штатних одиниць у штатному розписі. Якщо аналогічна ситуація за іншими видатками, установа розподіляє їх у межах встановлених асигнувань таким чином, щоб забезпечити виконання покладених на неї функцій.

6. Одночасно з кошторисом установа подає до головного розпорядника на затвердження план асигнувань загального фонду бюджету, план спеціального фонду, план використання бюджетних коштів, помісячний план використання бюджетних коштів і штатний розпис установи.

А після цього протягом року установа мусить дотримати зазначених у цих документах граничних сум. Тобто виконання кошторису бюджетної установи також має свої особливості.

Бюджетна установа укладає договори, оплачує товари, роботи, послуги тощо ***виключно в межах бюджетних асигнувань, які затверджені кошторисом, планом асигнувань загального фонду бюджету, планом спеціального фонду тощо***

Виконуючи кошторис, установа не має права здійснювати запозичення в будь-якій формі або надавати юридичним чи фізичним особам кредити з бюджету. Видатки вона проводить для:

– забезпечення своєї діяльності, виконання пріоритетних заходів;
– погашення зареєстрованих у органі Казначейства зобов’язань минулих періодів, які містив кошторис бюджетної установи на минулий рік.

За спецфондом бюджетна установа бере зобов’язання виключно в межах відповідних фактичних надходжень до цього фонду з урахуванням залишку коштів на початок бюджетного року.

Виконуючи кошторис бюджетної установи, слід прагнути до зменшення суми заборгованості за бюджетними зобов’язаннями минулих періодів та не допускати утворення у поточному році нової суми заборгованості.

7. Після затвердження розпису державного чи відповідного місцевого бюджету кошторис бюджетної установи слід затвердити протягом 30 календарних днів.

До його затвердження видатки установи провадять згідно з проєктами кошторисів, планів асигнувань загального фонду бюджету, планів спеціального фонду, які обов’язково підписує керівник установи та головний бухгалтер.

Після сплину цього часу видатки установи провадитимуть виключно на

підставі таких затверджених документів:

– кошторис бюджетної установи;

– план асигнувань загального фонду бюджету;

– план спеціального фонду тощо.

Це контролюють органи Казначейства під час реєстрації бюджетних юридичних і фінансових зобов'язань та проведення платежів.

У разі **незатвердження кошторису** після сплину цього часу бюджетній установі **заборонено провадити діяльність.**

Проведення окреслених платежів у цей період обов'язково перевіряють органи державного фінансового контролю під час проведення ревізій.

8. Звітування за кошторисом

Про виконання кошторису треба звітувати наростаючим підсумком. У звітності планові показники відображають із урахуванням внесених змін до кошторису.

4.8 Податкова система України

4.8.1 Податкова політика: сутність в системі державного регулювання економіки

Серед інструментів державного регулювання чи не важливішу роль відіграє виважена податкова політика, яка є складовою економічної політики держави. Вона має специфічну сутність, власні як стратегічні, так й тактичні цілі, методи, завдання, виокремлені види та принципи формування. Податкову політику розглядають як систему дій та заходів держави з метою розвитку національної економіки з урахуванням впливу світових тенденцій і внутрішньої кон'юнктури, яка втілюється через механізм оподаткування.

Засоби досягнення мети та вирішення поставлених завдань податкової політики визначаються методами її здійснення.

Метод податкової політики– це прийом(спосіб), що використовується для практичного вирішення поставленої мети податкової політики.

У сучасній світовій практиці найбільшого застосування набули наступні методи податкової політики:

- зменшення або збільшення податкового навантаження на платників податків;

- регулювання складу податків, об'єктів оподаткування, податкових ставок, способів обчислення податкової бази, порядку і термінів сплати податків;

- регулювання співвідношення прямого і непрямого оподаткування;

- заміна одних способів і форм оподаткування іншими, введення нових або скасування існуючих податків;

- введення або скасування податкових пільг, преференцій, вирахувань, знижок та вилучень з податкової бази;

- регулювання співвідношення пропорційних і прогресивних ставок податків і ступеня їх прогресії;

- регулювання видів податкових правопорушень та розміру відповідальності за їх вчинення.

Інструмент податкової політики– це знаряддя(засоби), за допомогою яких спрацьовують методи оподаткування і досягаються певні цілі стратегії і тактики податкової політики.

Основними елементами податків є: об’єкт та суб’єкт оподаткування, база оподаткування, податкові ставки та податкові пільги. Основні елементи визначають фундаментальні, сутнісні характеристики податку, відсутність будь-якого з основних елементів механізму податку не дозволяє однозначно визначити тип цього платежу й робить податковий механізм невизначеним.

Додаткові елементи податку деталізують специфіку конкретного платежу, створюють завершену й повну систему реалізації податкової політики, забезпечуючи логічних і раціональний режим його закріплення. Отже, додатковими елементами податку є порядок обчислення податку, податковий період, строк та порядок сплати податку, строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку.

Політика максимальних податків. При проведенні зазначеної податкової політики держава застосовує досить високий рівень податкового навантаження, скорочує пільги, впроваджує нові види податків із метою максимізації суми податкових надходжень.

Політика економічного розвитку передбачає послаблення податкового навантаження на суб’єктів підприємницької діяльності, за рахунок чого держава стимулює нарощення фінансового капіталу у платників податків та забезпечує розширення суспільного відтворення. Основною метою проведення такої політики є стимулювання економічного зростання шляхом підвищення інвестиційно-інноваційної активності за рахунок наявності сприятливого податкового клімату.

Політика виважених податків. Суть такої податкової політики полягає у встановленні такого рівня оподаткування, який би сприяв розвитку економіки країни та водночас підтримував значущий обсяг соціальних витрат. Політика збалансування інтересів при проведенні податкових маніпуляцій вимагає високої фіскальної техніки і виваженої податкової етики платників податків із одночасним системним контролем зі сторони держави за процесом оподаткування.

4.8.2 Стратегія і тактика податкової політики

Стратегія податкової політики – це цілісна система дій суб’єкта у сфері оподаткування, спрямованих на реалізацію мети, завдань та пріоритетів його економічного відтворення з урахуванням комплексу впливу внутрішніх та зовнішніх чинників, розрахована на довгостроковий період часу.

Метою стратегії податкової політики є забезпечення достатнього обсягу податкових надходжень до бюджету країни, стійкого ефективного функціонування економіки країни, а також забезпечення міжнародної податкової конкуренції.

Основними стратегічними цілями податкової політики України є:

- забезпечення достатнього обсягу сукупних податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів на основі проведення збалансованої бюджетної політики;
- створення конкурентоспроможної національної економіки;
- інтегрування національної податкової системи в міжнародні податкові відносини.

Для реалізації стратегічних цілей податкової політики України поставлені наступні завдання, які на сьогодні вже частково виконуються:

- підвищення фіскальної ефективності податків за рахунок розширення податкової бази, покращення адміністрування, зменшення масштабів ухилення від сплати податків;
- поетапне зниження податкового навантаження на платників податків;
- легалізація тіньового сектору;
- активізація інвестиційних процесів в економіці;
- підвищення регулюючого потенціалу системи оподаткування на основі запровадження інноваційно-інвестиційних преференцій;
- стимулювання зміцнення позицій вітчизняного бізнесу в конкурентній боротьбі за рахунок зменшення частки податків у витратах;
- зменшення кількості контролюючих органів з одночасним створенням єдиних правил контролю за нарахуванням та сплатою податків і зборів(обов'язкових платежів);
- адаптація податкового законодавства України до законодавства ЄС;
- гармонізація податкового, валютного, митно-тарифного, зовнішньоекономічного та цивільного законодавства.

Стратегія податкової політики реалізується через тактику, яку визначають як короткострокові, адаптивні активно-інтерактивні дії, які використовуються для досягнення встановлених на стратегічному рівні цілей.

Тактика податкової політики– це форма реалізації стратегії податкової політики, комплекс адаптивних заходів впливу суб'єкта на перебіг конкретних економічних процесів з метою надання їм ознак, визначених завданнями податкової стратегії.

Тактика податкової політики не завжди повною мірою реалізує стратегічні завдання та цілі податкової політики, що може призвести до негативних наслідків. Таким чином, формування податкової політики має обов'язково передбачати розробку її стратегії, а реалізація податкової політики має передбачати розробку такої тактики, яка б не суперечила стратегії.

4.8.3 Оцінка рівня податкового навантаження на макро- і мікрорівнях

Основні методики оцінки податкового навантаження на мікро- та макрорівні.

Таблиця 4.4

Методики оцінки податкового навантаження на мікро- та макрорівні

Джерело (автор методики)	Порядок розрахунку	Умовні позначення
Податкове навантаження па макрорівні		
Міжнародна методика	ПК=(ПП+ПВ)/ /ВВП	ПК - податковий коефіцієнт; П - сума сплачених податків; В - сума обов'язкових відрахувань у державні соціальні фонди; ВВП валовий внутрішній продукт у ринкових цінах
Кушнірчук Ю. М.	ПН = П/Дпс ПН = П + В-Тпс ПН = П / ВВП	ПН - податкове навантаження; П - податкові надходження; Дпс - сукупні доходи приватного сектору; В - видатки; Гпс - трансфертами з бюджету на утримання приватного сектору економіки; ВВП - валовий внутрішній продукт
Фрадинський О. А.	ПН = 100*(ФПН+НПФ +Н-П+ЗВ) / ВВП	ПН - податкове навантаження; ФПН - фактичні податкові надходження; НПФ - надходження до позабюджетних фондів; Н - недоїмка; П - сума переплати; Зв сума заборгованості держави ВВП - валовий внутрішній продукт
Податкове навантаження на макрорівні		
ДПС України [6]	Кпи =ПнП/ВП х 100	Кпн - коефіцієнт податкового навантаження; ПнП податок на прибуток підприємства; ВД - валовий дохід
Остапчук К.В.	Кпн = ПП/ЗВ х 100	Кпн - коефіцієнт податкового навантаження; ПП - сума нарахованих податків та внесків до фондів соціального страхування; ЗВ - загальна сума виручки, яка включає виручку від реалізації, товарів, робіт і послуг та інші реалізаційні доходи
Гавриленко Н.В.	ПН = ПП +СП + НП	ПН - податкове навантаження; ПП - податкові платежі, сплачені підприємством; СП - сплачені платежі в позабюджетні фонди; НП недоїмка по платежах
Балашова О.В.	ПН=(ПП/СК-ПК)х 100%	ПП - нараховані податкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди (без урахування податку на доходи); СК - сума коштів, отриманих підприємством за звітний період; ПК позикові кошти у звітному періоді
Островснко Т.К. [5]	ПН = (ЗП / В + ПД) х 100%	311 - загальна сума всіх сплачених податків; В - виручка від реалізації продукції (робіт, послуг); ПД - позареалізаційні доходи

В цілому оцінка податкового навантаження як на макро-, так і на мікрорівні здійснюється шляхом визначення співвідношення між сумою сплачених по-датків і зборів по певної бази. Але кожен з цих підходів має свої недоліки:

1) показники податкового навантаження представлені в різних одиницях виміру, хоча рівень податкового навантаження – це відносний показник, що має вимірюватися або коефіцієнтом, або у відсотках;

2) методика Ю.М. Кушнірчука враховує лише приватний сектор економіки, не приділяючи належної уваги державному сектору;

3) вітчизняна методика оцінки податкового на-вантаження на мікрорівні вираховує лише податок на прибуток підприємства і не дозволяє оцінити податкове навантаження платника, що використовує спеціальний податковий режим;

4) більшість представлених методичних підходів не враховують вплив непрямих податків на фінансовий стан підприємства;

5) не враховані особливості діяльності підприємств різних галузей;

6) рівень податкового навантаження буде суттєво відрізнятися для підприємств різного масштабу;

7) результати представлених методичних підходів складно порівняти між собою.

4.8.4 Завдання, цілі та основні принципи податкової політики в Україні

Основними стратегічними цілями податкової політики України є:

- забезпечення достатнього обсягу сукупних податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів на основі проведення збалансованої бюджетної політики;
- створення конкурентоспроможної національної економіки;
- інтегрування національної податкової системи в міжнародні податкові відносини.

Для реалізації стратегічних цілей податкової політики України поставлені наступні завдання, які на сьогодні вже частково виконуються:

- підвищення фіскальної ефективності податків за рахунок розширення податкової бази, покращення адміністрування, зменшення масштабів ухилення від сплати податків;
- поетапне зниження податкового навантаження на платників податків;
- легалізація тіньового сектору;
- активізація інвестиційних процесів в економіці;
- підвищення регулюючого потенціалу системи оподаткування на основі запровадження інноваційно-інвестиційних преференцій;
- стимулювання зміцнення позицій вітчизняного бізнесу в конкурентній боротьбі за рахунок зменшення частки податків у витратах;
- зменшення кількості контролюючих органів з одночасним створенням єдиних правил контролю за нарахуванням та сплатою податків і зборів(обов’язкових платежів);

- адаптація податкового законодавства України до законодавства ЄС;
- гармонізація податкового, валютного, митно-тарифного, зовнішньоекономічного та цивільного законодавства.

4.8.5 Структура податкової системи

Структуру податкової системи України у спрощеному вигляді наведено на рис. 4.9.

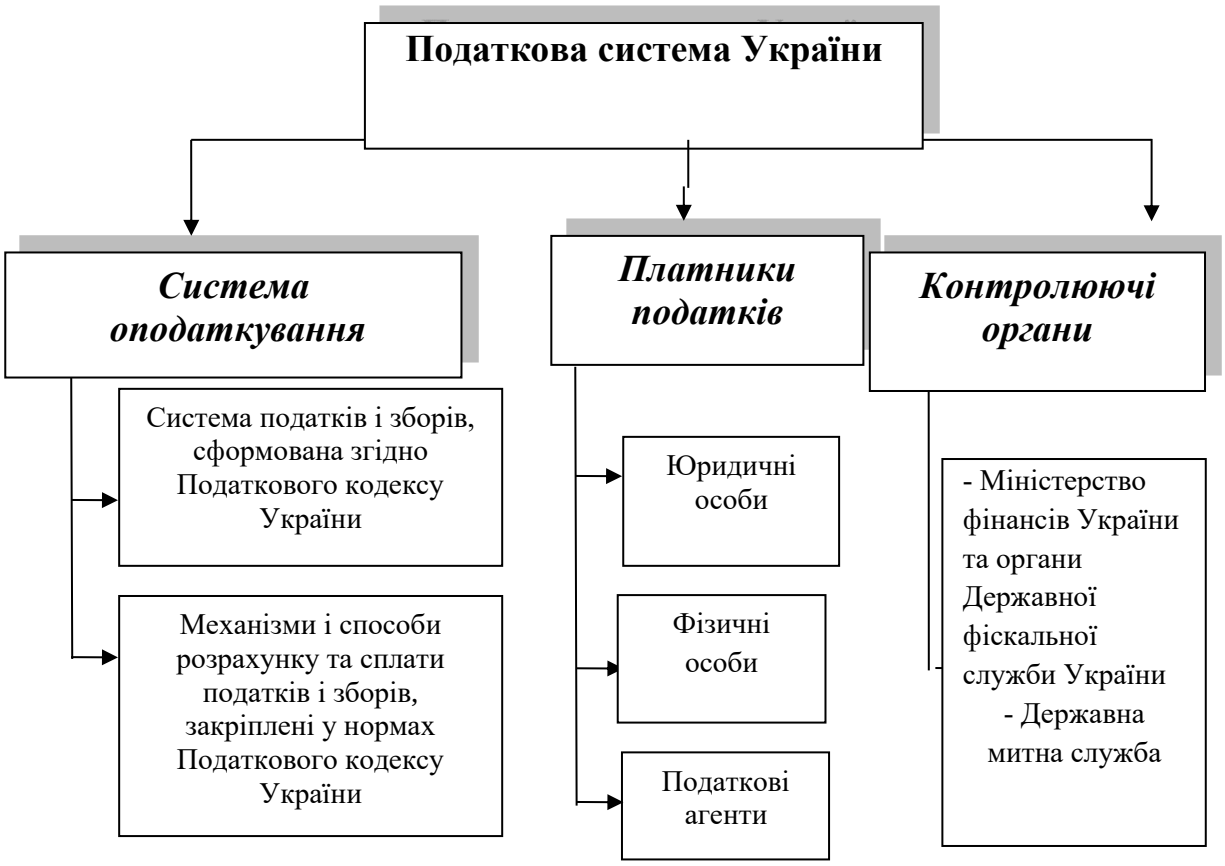

Рис. 4.9 **Структура податкової системи України**

З визначення терміну «податкова система» можливо зробити висновок, що податкова система будь-якої держави – це динамічна, відкрита та складна система, яка наділена певними характеристиками-ознаками (рис. 4.10):

Основні ознаки (характеристики) податкової системи.

1. Відкритість податкової системи свідчить про те, що вона не є відособленою, а взаємодіє з іншими системами. Тобто вона є залежною від зовнішніх економічних, політичних, соціальних та інших факторів, під впливом яких і відбувається її становлення й розвиток.

2. Ознака національна особливість податкової системи свідчить про те, що вона повинна відповідати соціально-економічній та політичній системам держави, тільки в цьому випадку вона буде ефективною та стабільною.

3. Податкова система похідна від суспільних відношень, насамперед економічних відношень, наприклад: ступеня розвитку товарного виробництва,

відношень приватної власності, відношень розподілу, форми держави на її функцій.

4. Податкова система постійно знаходиться в процесі розвитку, удосконалення, реформування. Необхідність її постійного удосконалення та реформування з урахуванням особливостей розвитку економічних та суспільних відношень певної країни і свідчить про динамічність податкової системи.

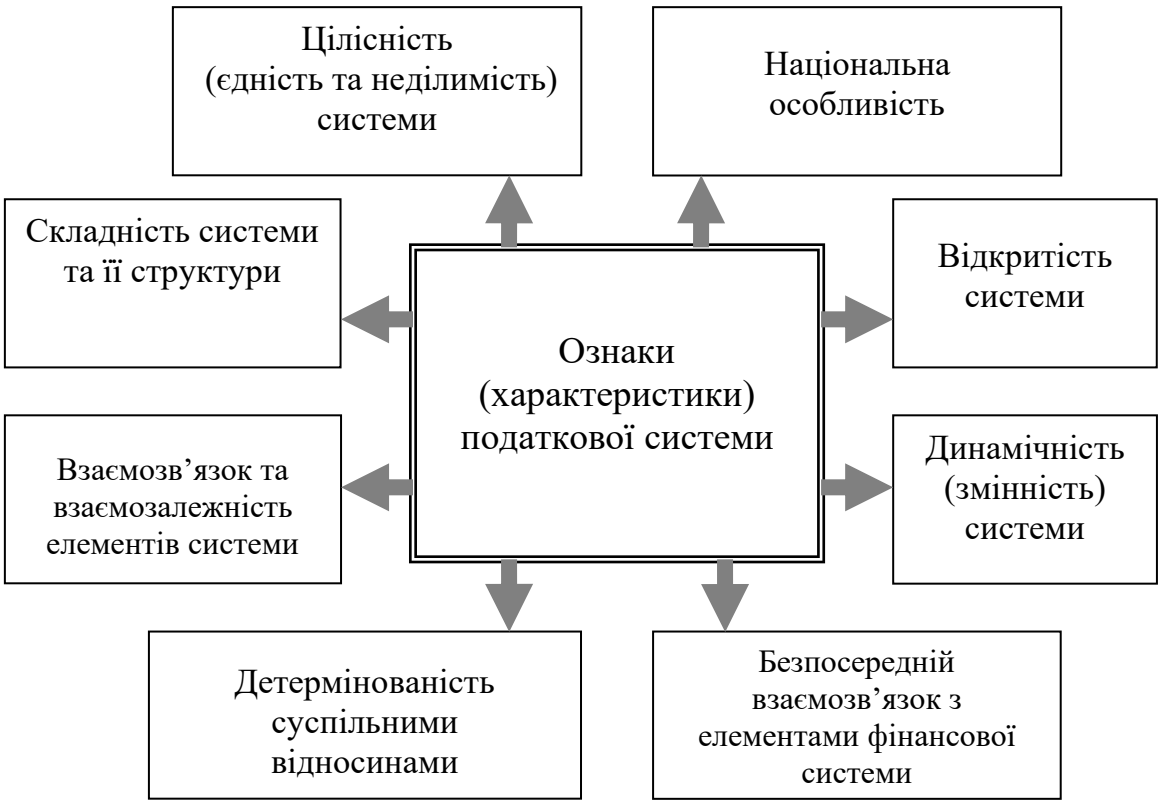

Рис. 4.10 **Основні ознаки (характеристики) податкової системи**

5. Податкова система як елемент фінансової системи держави знаходиться в безпосередньому взаємозв'язку з іншими елементами (підсистемами) фінансової системи – бюджетною, банківською та системою соціального страхування [63, с. 239].

6. Податкова система будь-якої держави повинна забезпечувати цілісність, єдність та неділимість адміністративно-територіального устрою держави та при цьому сама повинна відповідати цьому устрою.

7. Виокремлення такої ознаки податкової системи як «взаємозв'язок та взаємозалежність елементів системи» обґрунтовано тим, що окремі елементи можуть утворити податкову систему лише, тоді коли між ними формуються відношення сумісності, узгодженості та відповідності.

8. Податкова система є складною системою, при цьому складністю характеризується не лише система в цілому, а й її структура. Податкова система має багаторівневу структуру, до якої входять: податкові відносини,

нормативно-правові акти, що регулюють ці відношення, насамперед податкове законодавство; конкретні форми оподаткування; платники податків та зборів; фіскальні установи, що здійснюють стягування податків та контроль з їх сплатою. Кожна з цих підсистем, в свою чергу, має внутрішню структуру, яка формується в результаті взаємодії елементів підсистеми.

4.8.6 Функції, права та обов'язки контролюючих органів у сфері оподаткування

В Податковому кодексі України за функціональним підходом виділені функції контролюючих органів, зокрема ст. 19-3 ПК визначає функції безпосередньо державних податкових інспекції, а ст. 19-2 – функції «центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, в частині забезпечення формування та реалізації податкової та митної політики».

Згідно положеннями про окремі контролюючі органи, затверджені постановою КМУ, (а саме: Положення про ДПС України, Положення про ДМС України, Положення про Мінфін України, Положення про ДПІ в місті з районним поділом (крім міст Києва та Севастополя)), можна визначити функції кожного органу окремо. Тож, таким чином, усі функції, закріплені в п.1 ст. 19-1, належать податковим органам, тобто центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику та його територіальним органам.

Так, адміністрування податків, зборів, платежів, а також перевірки та звірки платників податків здійснює ДПС України. Контролюючим органом, який реєструє та веде облік платників податків, платників єдиного внеску, об’єктів оподаткування та об’єктів, пов’язаних з оподаткуванням також є ДПС. Відповідно, можна зазначити, що до функцій ДПС належить також:

- здійснення податкового контролю за встановленням відповідності умов контрольованих операцій принципу “витягнутої руки”;
- розробка пропозиції щодо форм податкових декларацій (розрахунків), звітності та інших документів;
- контроль своєчасності подання платниками податків (платниками єдиного внеску);
-застування до платників податків (платників єдиного внеску) передбачені законом фінансові (штрафні) санкції (штрафи) за порушення вимог податкового законодавства чи законодавства з інших питань, контроль за дотриманням якого покладено на ДПС та деякі інші функції.

Що ж стосується п. 2 ст. 19 ПК, тут визначаються функції митних органів, тобто центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику та його територіальних органів. Зокрема, зазначені органи:

- організовують та здійснюють ведення обліку і адміністрування мита, акцизного податку, податку на додану вартість, інших податків, які відповідно

до податкового, митного та іншого законодавства справляються у зв'язку із ввезенням (пересиланням) товарів на митну територію або територію вільної митної зони або вивезенням (пересиланням) товарів з митної території або території вільної митної зони;

- забезпечують контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою їх нарахування та сплати у повному обсязі платниками податків до відповідного бюджету під час переміщення товарів через митний кордон та після завершення операцій з митного контролю та митного оформлення;

- формують та ведуть Єдиний державний реєстр авторизованих економічних операторів.

Відповідно до Положення про ДМС України, вона:

- забезпечує митну безпеку та захист митних інтересів України;

- створює сприятливі умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності;

- забезпечує реалізацію державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань державної митної справи;

- запобігає та протидіє контрабанді;

- вносить пропозиції щодо забезпечення формування державної митної політики на розгляд Міністра фінансів та ін.

Згідно з відповідними положеннями діяльність ДПС та Держмитслужби спрямовується та координується КМ України через Міністра фінансів. До них входить:

- координація діяльності контролюючих органів;

- затвердження нормативно-правових актів з питань, що належать до компетенції контролюючих органів;

- прогноз, аналіз надходження податків, зборів, платежів, визначених ПК та МК України та Законами України;

- узагальнюючі податкові консультації;

- процедури взаємного узгодження відповідно до міжнародних договорів України про уникнення подвійного оподаткування.

Окрім цього, в порівнянні с ДПС, Мінфін здійснює нормативно-правове регулювання у фінансовій, бюджетній, податковій, митній сферах, координує процес виконання Державного бюджету України, та через Міністра фінансів Кабінет Міністрів спрямовує і координує діяльність таких центральних органів виконавчої влади, як

- Державна казначейська служба України
- Державна податкова служба України
- Державна митна служба України
- Державна служба фінансового моніторингу України

П.3 ст.19 визначає функції державних податкових інспекцій, а саме, ДПІ:

- здійснюють сервісне обслуговування платників податків, реєстрацію та ведення обліку платників податків та платників єдиного внеску, об'єктів оподаткування та об'єктів, пов'язаних з оподаткуванням;

- формують та ведуть Державний реєстр фізичних осіб – платників податків, Єдиний банк даних про платників податків – юридичних осіб, реєстри, ведення яких покладено законодавством на контролюючі органи, визначені підпунктом та виконують інші функції сервісного обслуговування платників податків, визначені законом.

Відповідно до Положення про державну податкову інспекцію в місті з районним поділом (крім міст Києва та Севастополя), ДПІ є органом державної податкової служби у системі органів виконавчої влади і підпорядковується відповідній державній податковій адміністрації. Крім того, ДПІ здійснює свої повноваження безпосередньо та через районні державні податкові інспекції в місті з районним поділом та у її складі є спеціальний підрозділ по боротьбі з податковими правопорушеннями – податкова міліція.

Окрім цього, згадане вище Положення визначає й функції ДПІ, а саме:

- облік платників податків;

- реєстрація фізичних осіб – платників податків та інших обов'язкових платежів;

- ведення обліку надходжень податків, інших платежів;

- здійснення контролю за виробництвом і обігом спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів організація роботи районних ДПІ

- розробка плану заходів з виконання покладених на них завдань;

- надання районним ДПІ методичної і практичної допомоги в організації їх роботи, проведення перевірки їх стану та деякі інші функції.

Тож, з цього можемо визначити, що Державна податкова інспекція (ДПІ) є органом державної податкової служби (ДПС) у системі органів виконавчої влади, що забезпечує реалізацію єдиної державної податкової політики на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також державної політики в сфері контролю за виробництвом та обігом спирту, алкогольних напоїв і тютюнових виробів.

РОЗДІЛ 7 ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ

7.1 Основи фінансів підприємств

7.1.1 Сутність фінансів підприємств

Фінанси підприємств – це самостійна сфера системи фінансів, яка охоплює широке коло грошових відносин, пов′язаних із формуванням і використанням капіталу, доходів, грошових фондів у процесі їх кругообігу. В них створюються матеріальні блага, валовий внутрішній продукт, національний дохід. Саме тому від стану фінансів підприємств залежить поліпшення фінансового становища країни.

Сукупність цих відносин пов′язана з рухом грошових коштів підприємства, а отже входить до складу його фінансів (рис. 7.1).

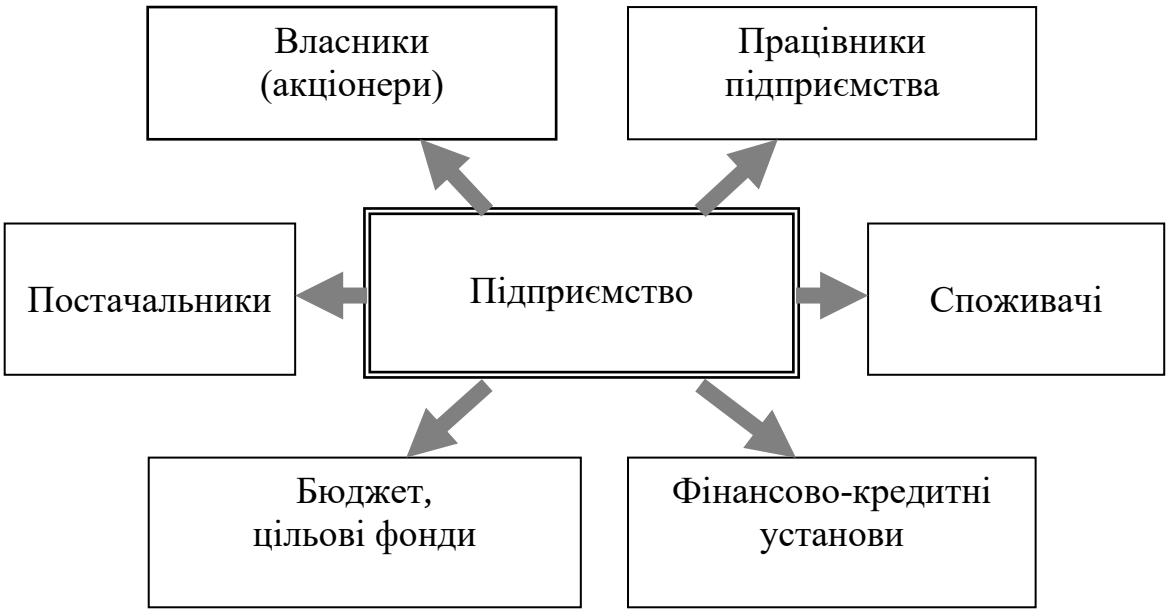

Рис. 7.1 **Сукупність фінансових відносин підприємства**

Сфера фінансових відносин підприємств включає в себе **відносини**:

- *між підприємством і його засновниками (власниками)* з приводу формування статутного капіталу;
- *між підприємством і державою* у межах законодавства про оподаткування, соціальне страхування, формування загальнодержавних цільових грошових фондів;
- *між підприємствами і банками* з приводу одержання й повернення кредитів, а також сплати процентів за користування ними;
- *між підприємством та його постачальниками та покупцями* з приводу виконання господарських договорів і зобов′язань;
- *усередині підприємства* – з приводу розподілу прибутку, що залишається у його розпорядженні, після сплати податків і обов′язкових платежів;

- *між підприємством у цілому та його підрозділами* з приводу розподілу коштів на формування фондів основних і оборотних засобів;

- *між підприємством і його працівниками* з приводу створення фонду оплати праці, матеріального заохочення та ін.

Отже, **об'єктом** фінансів підприємств є економічні відносини, пов′язані з рухом коштів, формуванням та використанням грошових фондів.

Суб'єктами таких відносин можуть бути підприємства та організації, банківські установи та страхові компанії, інвестиційні фонди, аудиторські організації, інші суб′єкти господарювання.

Фінанси підприємств – це економічні відносини, пов'язані з рухом грошей, формуванням грошових потоків, розподілом і використанням доходів і грошових фондів суб'єктів господарювання в процесі відтворення.

7.1.2 Фінансові ресурси (кошти) підприємств

Під **фінансовими ресурсами слід розуміти** грошові кошти, що є у розпорядженні підприємства. Таким чином до фінансових ресурсів належать грошові фонди та частина грошових коштів, яка використовується у не фондовій формі.

Фінансові ресурси підприємства – це грошові нагромадження та доходи, які знаходяться в розпорядженні підприємства, створюються у процесі розподілу і перерозподілу виручки та прибутку і зосереджуються у відповідних фондах або призначенні для здійснення витрат для забезпечення безперервності відтворювального процесу.

Фінансові ресурси підприємства формуються:

– під час заснування підприємства (внески засновників);

– за рахунок коштів одержаних в результаті господарської діяльності (прибуток, амортизаційний фонд);

– мобілізуються на фінансовому ринку;

– надходять у порядку перерозподілу грошових коштів.

Таким чином **за джерелами формування** фінансові ресурси підприємств поділяються на власні та залучені кошти.

Власні кошти підприємства:

- статутний капітал;
- амортизаційні відрахування;
- прибуток.

*Залучені кошти підприємства***:**

- позичковий капітал (передається підприємству у тимчасове користуання: кредити банків, інших підприємств і т. д.);

- бюджетні асигнування (це гроші, які виділяються з бюджету за цільовим призначенням. Вони можуть бути повторними і безповоротними).

Обсяг виробництва, його ефективність зумовлюють розмір, склад та структуру фінансових ресурсів підприємства. Так, підвищення частки власних коштів позитивно впливає на фінансову діяльність підприємств. Висока частка

залучених коштів ускладнює фінансову діяльність підприємства та потребує додаткових витрат на сплату відсотків за банківські кредити, дивідендів на акції, зменшує ліквідність балансу підприємства. Тому в кожному конкретному випадку необхідно детально продумувати доцільність залучення додаткових фінансових ресурсів.

Структурно-логічну схему формування фінансових ресурсів підприємств наведено на рис. 7.2.

Рис. 7.2 **Схема формування фінансових ресурсів підприємств**

7.1.3 Сутність фінансової діяльності підприємства

В організаційній та управлінській роботі підприємств особливе місце займає фінансова діяльність.

Фінансова діяльність – це система форм і методів, які використовуються для фінансового забезпечення функціонування підприємств та досягнення ними поставлених цілей, тобто це практична фінансова робота, що забезпечує життєдіяльність підприємства, поліпшення її результатів.

Фінансову діяльність підприємства спрямовано на вирішення таких основних **завдань**:

- фінансове забезпечення поточної виробничо-господарської діяльності;
- пошук резервів збільшення доходів, прибутку, підвищення рентабельності та платоспроможності;
- виконання фінансових зобов′язань перед суб′єктами господарювання, бюджетом, банками;
- мобілізація фінансових ресурсів в обсязі, необхідному для фінансування виробничого й соціального розвитку, збільшення власного капіталу;
- контроль за ефективним, цільовим розподілом та використанням фінансових ресурсів.

Фінансова робота підприємства здійснюється за такими основними **напрямками**:

- фінансове прогнозування та планування;
- аналіз та контроль виробничо-господарської діяльності;
- оперативна, поточна фінансово-економічна робота.

Фінансове прогнозування та планування. На цій стадії фінансової роботи визначається загальна потреба у грошових коштах для забезпечення нормальної виробничо-господарської діяльності та можливість одержання таких коштів.

На цій стадії складається фінансовий план підприємства. Метою складання фінансового плану є визначення фінансових ресурсів, капіталу та резервів на підставі прогнозування величини фінансових показників: власних оборотних коштів, амортизаційних відрахувань, прибутку, суми податків.

Складають перспективні, поточні й оперативні плани. Поточний фінансовий план складається у формі балансу доходів та витрат, оперативний – у формі платіжного календаря.

Аналіз та контроль виробничо-господарської діяльності підприємства – це діагноз його фінансового стану, який допомагає виявити недоліки, виявити та мобілізувати внутрішньогосподарські резерви, збільшити доходи та прибутки, зменшити витрати виробництва, підвищити рентабельність, поліпшити фінансово-господарську діяльність у цілому.

Процес аналізу можна поділити на два блоки:

1) *аналіз фінансових результатів та рентабельності*, який здійснюється за такими основними напрямками:

- аналіз рівня і динаміки показників прибутковості;
- аналіз та оцінювання використання чистого прибутку;
- аналіз взаємозв′язку витрат, обсягів виробництва продукції та прибутку;
- аналіз взаємозв′язку прибутку, руху оборотного капіталу та грошових потоків;
- аналіз та оцінювання впливу інфляції на фінансові результати;
- факторний аналіз показників рентабельності;

2*) аналіз фінансового стану підприємства,* який проводиться за такими напрямками:

- аналіз та оцінка складу і динаміки майна;
- аналіз фінансової стійкості підприємства;

- аналіз ліквідності балансу;
- комплексний аналіз і рейтингова оцінка підприємства.

Сутність фінансового контролю зводиться до процесу вивчення, порівняння, виявлення, фіксації проблем змісту і відображення в обліку господарських операцій та вжиття заходів для їх розв′язання, усунення порушень, попередження в подальшому.

Поточна та оперативна робота на підприємстві спрямовується на практичне втілення фінансового забезпечення підприємницької діяльності, постійне підтримування платоспроможності на належному рівні.

Її зміст полягає:

- в роботі із споживачами стосовно розрахунків за реалізовану продукцію, роботи, послуги;
- у своєчасних розрахунках за поставлені товарно-матеріальні цінності та послуги з постачальниками;
- в забезпеченні своєчасної сплати податків, інших обов′язкових платежів у бюджет та цільові фонди;
- у своєчасному проведенні розрахунків по заробітній платі;
- у своєчасному погашенні банківських кредитів та сплаті відсотків.

7.2 Грошовий оборот, грошові розрахунки підприємств

7.2.1 Грошовий оборот і система розрахунків підприємства

7.2.1.1 Безготівкові розрахунки

У процесі купівлі-продажу товарів, надання послуг, виконання зобов’язань відбуваються різноманітні розрахунки та платежі. Сукупність усіх платежів створює **грошовий оборот**.

Грошовий оборот на кожному підприємстві пов’язаний з такими **напрямками**:

- забезпечення процесу виробництва (закупівля сировини, матеріалів, виплата заробітної плати);
- реалізація продукції, тобто відшкодування витрат і формування доходів;
- сплата податків, обов’язкових відрахувань і зборів;
- забезпечення спільної діяльності підприємств;
- отримання і погашення кредитів, оплата відсотків за кредит.

Безготівкові розрахунки – це грошові розрахунки, які здійснюються за допомогою записів на рахунках у банках, коли гроші списуються з рахунка платника і переказуються на рахунок отримувача.

Організація грошових розрахунків базується на таких **принципах** (правилах):

І. Перший принцип стосується обов’язкового зберігання підприємствами та установами грошових коштів на рахунках у банках (за винятком перехідних залишків).

Недотримання цього принципу призводить до відпливу грошей з легальних каналів грошового обороту, і як наслідок – до посилення тіньового характеру економіки.

II. Підприємства мають право вибору установи банку для відкриття рахунків усіх видів за угодою банку.

III. Підприємства самостійно (без участі банків) вибирають форми розрахунків і способи платежу (переказ коштів, або зарахування взаємних вимог) попередня оплата.

IV. Кошти з рахунка підприємства списуються за розпорядженням його власника.

V. Поточні рахунки підприємствам відкривають установи банків тільки за умови повідомлення про це податкового органу.

VI. Принцип полягає в *терміновому здійсненні платежів*. Момент здійснення платежу має бути максимально наближеним до часу відвантаження товарів, виконання робіт, надання послуг.

VII. Платежі здійснюються в межах залишків коштів на рахунках платника або в межах наданого кредиту.

VIII. Розрахунки між суб'єктами підприємницької діяльності проводяться переважно у безготівковій формі. Розрахунки готівкою можуть застосовуватись між підприємствами тільки на невеликі суми, а також у разі витрат на внутрішньогосподарські потреби.

Розрахунки за товарними операціями пов'язані з реалізацією продукції, виконанням робіт, наданням послуг. Вони становлять переважну частину всього грошового обороту в державі й обслуговують поточну фінансово-господарську діяльність підприємств. Від організації розрахунків за товарними операціями **залежать** розрахунки за нетоварними операціями.

Розрахунки за нетоварними операціями пов'язані з фінансовими операціями: з кредитною системою, з бюджетами різних рівнів, зі сплатою фінансових санкцій. Ці розрахунки здійснюються **після** реалізації продукції, тобто за результатами завершення кругообігу коштів підприємства.

Безготівкові розрахунки здійснюються в різних формах. Різні форми розрахунків пов'язані з використанням різних видів розрахункових документів.

Розрахунковий документ – це відповідно оформлений документ на переказ грошових коштів. Використовують такі ***форми безготівкових розрахунків (залежно від форми розрахункового документа):***

- платіжними дорученнями;
- платіжними вимогами-дорученнями;
- платіжними вимогами;
- розрахунковими чеками;
- акредитивами;
- векселями;
- інкасовими дорученнями (розпорядженнями);
- пластиковими картками.

7.2.1.2 Готівкові розрахунки

Готівкова форма розрахунків – це платежі готівкою підприємств, підприємців і фізичних осіб між собою за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги) та за операціями не пов'язаними з реалізацією продукції чи майна.

Готівкову форму розрахунку застосовують:

- для розрахунків із працівниками (виплата заробітної плати, грошових компенсацій, премій, дивідендів, пенсій тощо);
- забезпечення нагальних господарських потреб (на придбання канцелярських товарів, оплату витрат на відрядження тощо);
- розрахунки між підприємствами – діловими партнерами (розрахунки за сировину, матеріали, товари тощо, **але не більше ніж 10 000 грн на день з суб'єктами господарювання та не більше 50 000 грн з фізичними особами),** за умови відсутності в них податкової заборгованості.

Розрахунки в готівковій формі для підприємств усіх видів діяльності і форм власності проводяться з оформленням таких документів:

- ✓ податкова накладна;
- ✓ прибуткові і видатковий касові ордери;
- ✓ касовий або товарний чек;
- ✓ квитанції;
- ✓ договір купівлі-продажу;
- ✓ актів про закупівлю товарів, виконання робіт (надання послуг).

Касові операції підприємства пов'язані як з прийняттям, так і з видачею готівки. Усі підприємства, які мають поточні рахунки в банку, зобов'язані саме там зберігати свої кошти. Отримання готівки з поточного рахунка здійснюється з використанням **грошового чека**, що є розпорядженням банкові видати вповноваженій особі зазначену в чекові суму готівки. Порядок ведення касових операцій в Україні затверджено постановою НБУ «Про затвердження Змін до Положення ведення касових операцій у національній валюті в Україні» від 29.12.2017 № 148.

Усім підприємствам, які мають рахунки в установах банків і здійснюють касові операції з готівкою, встановлюються ліміти залишку готівки в касі. Цей ліміт для кожного підприємства визначається комерційними банками за місцем відкриття рахунка з урахуванням режиму і специфіки роботи підприємства, відстані його від установи банку, розміру касових оборотів, установлених строків і порядку передавання готівки в банк.

Усі надходження й видачі готівки в національній валюті підприємства реєструють у **касовій книзі.**

Згідно з чинним законодавством України, до підприємств застосовуються **штрафні санкції**:

- за перевищення встановлених лімітів каси;
- не оприбуткування (неповне оприбуткування) в касах готівки;

- перевищення встановлених строків використання виданої під звіт готівки;

- використання одержаних в установі банку готівкових коштів не за цільовим призначенням тощо.

7.2.2 Форми безготівкових розрахунків і платіжні документи

7.2.2.1 Порядок розрахунків платіжними дорученнями

Платіжне доручення – це письмове доручення власника рахунка банку перерахувати відповідну суму зі свого рахунка на рахунок отримувача коштів.

Платіжне доручення застосовується в розрахунках щодо місцевих, а також міжміських поставок за товари, а також за нетоварні операції (платежі до бюджету, кредитних установ).

Доручення приймаються до виконання банками протягом 10 днів з дня виписки.

Банки беруть доручення від платників тільки в межах наявних на їхніх рахунках коштів. Однак договір між банком та платником може передбачати приймання та виконання доручень клієнта в разі браку коштів на його рахунку.

Оформлюючи платіжне доручення, платник надає повну інформацію про документи, на підставі яких здійснюється перерахування. Ця інформація наводиться в реквізиті платіжного доручення «Призначення платежу». Схему розрахунків платіжними дорученнями представлено на рис. 7.3.

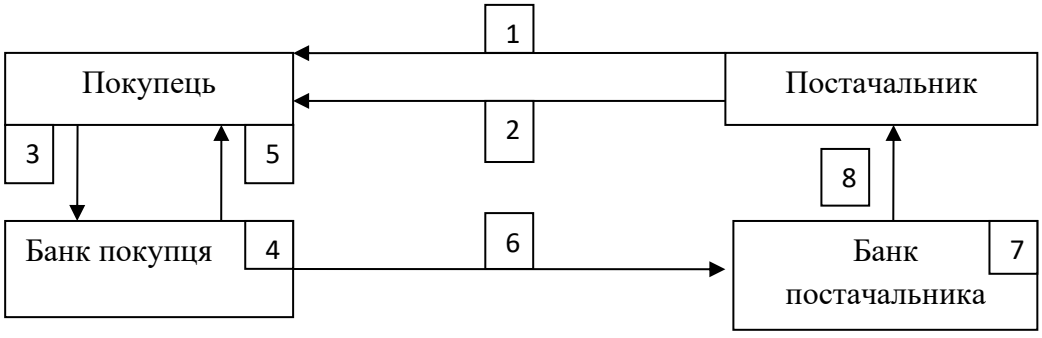

Рис. 7.3 **Схема розрахунків платіжними дорученнями**

Розрахунки платіжними дорученнями здійснюються за такою послідовністю:

1 – постачальник відвантажує продукцію (виконує роботи, надає послуги);

2 – одночасно постачальник виставляє рахунок-фактуру за продукцію;

3 – покупець виписує і подає до банку, що його обслуговує платіжне доручення;

4 – банк покупця списує кошти з рахунку покупця;

5 – банк покупця повідомляє покупця про списання коштів з його рахунку;

6 – банк покупця передає електронним зв'язком платіжне доручення на відповідну суму до банку постачальника;

7 – банк постачальника (отримувача коштів) зараховує кошти на рахунок постачальника;

8 – банк постачальника повідомляє постачальника про надходження коштів на його поточний рахунок(випискою з поточного рахунка).

Розрахунки платіжними дорученнями – одна з найпоширеніших форм безготівкових розрахунків у господарському обороті України. Позитивною стороною є його універсальний характер і відносно простий і швидкий документообіг.

7.2.2.2 Порядок розрахунків платіжними вимогами-дорученнями

Платіжна вимога-доручення – це комбінований розрахунковий документ, який складається з двох частин.

Верхня частина – вимога підприємства-постачальника до підприємства-покупця сплатити вартість товару, виконаних робіт, послуг.

Нижня частина – доручення покупця (платника грошових коштів) банку, який його обслуговує переказати належну суму коштів з його рахунку на рахунок постачальника.

Цей розрахунковий документ заповнює постачальник (отримувач коштів) і направляє покупцеві (платнику коштів).

Покупець (платник), коли він згоден оплатити товар, заповнює нижню частину цього документа і направляє його у свій банк для переказу коштів на рахунок постачальника.

Платники мають право повністю відмовитися від акценту платіжної вимоги-доручення і повідомити про це у встановлений строк банк і постачальника. Схему розрахунків платіжними вимогами-дорученнями зображено на рис. 7.4.

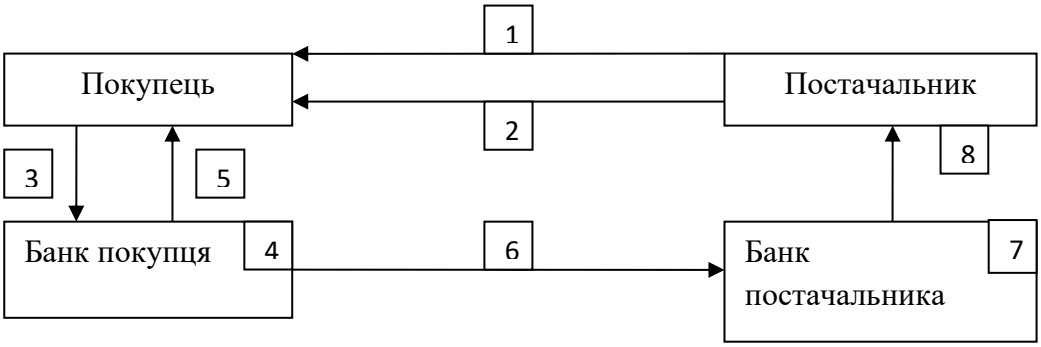

Рис. 7.4 **Схема розрахунків платіжною вимогою-дорученням**

Розрахунок платіжними вимогами – дорученнями здійснюється в такій послідовності:

1 – постачальник відвантажує продукцію покупцеві;

2 – разом з документами на продукцію постачальник виписує і передає платіжну вимогу-доручення покупцеві;

3 – покупець заповнює нижню частину і передає платіжну вимогу-доручення в свій банк для переказу коштів;

4 – банк покупця (платника) списує з рахунка покупця кошти;

5 – банк покупця сповіщає випискою покупця (власника рахунка) про списання коштів з його рахунка;

6 – банк покупця направляє в банк постачальника платіжну вимогу-доручення;

7 – банк постачальника зараховує кошти на поточний рахунок постачальника;

8 – банк постачальника сповіщає постачальника (власника рахунка) про надходження коштів на його рахунок.

Переваги розрахунків платіжними вимогами-дорученнями:

- ця форма розрахунку відповідає фінансовим та господарським інтересам постачальників і покупців;
- зміцнює договірні відносини в господарстві;
- прискорює оформлення розрахункових документів;
- платежі здійснюються за згодою платника після попередньої перевірки розрахункових і товарно-транспортних документів постачальника.

7.2.2.3 Порядок використання розрахункових чеків

Розрахунковий чек – це розрахунковий документ, що містить письмове доручення власника (чекодавця) своєму банку переказати кошти з рахунка чекодавця на рахунок пред'явника чека (отримувача коштів).

Розрахунковий чек, як і платіжне доручення, заповнює платник. На відміну від платіжного доручення чек передається платником – отримувачу коштів безпосередньо під час здійснення господарської операції.

Розрахункові чеки використовуються тільки для безготівкових розрахунків і не підлягають сплаті готівкою.

Розрахункові чеки (чекові книжки) виготовляються на спеціальному папері Банкнотно-монетним двором НБУ.

Розрахункові чеки зброшуровані у чекові книжки 10, 20, 25 аркушів і видаються банком-емітентом (банк, що видає чекову книжку) на один рік.

Для отримання чекової книжки клієнт подає до банку-емітенту заяву з обов'язковим визначенням рахунку, з якого буде здійснюватися оплата за чеком.

Крім заяви, з метою забезпечення платежів за чеками клієнт надає банку платіжне доручення для депонування коштів на окремому рахунку. Якщо ж передбачається банківська гарантія (надання кредиту), укладають відповідну угоду.

Сума, заброньована банком на окремому рахунку є лімітом чекової книжки, тобто граничною сумою, на яку можуть бути виписані чекодавцем чеки із даної чекової книжки і оплачені банком з цього рахунку. Схему розрахунків чеками зображено на рис. 7.5.

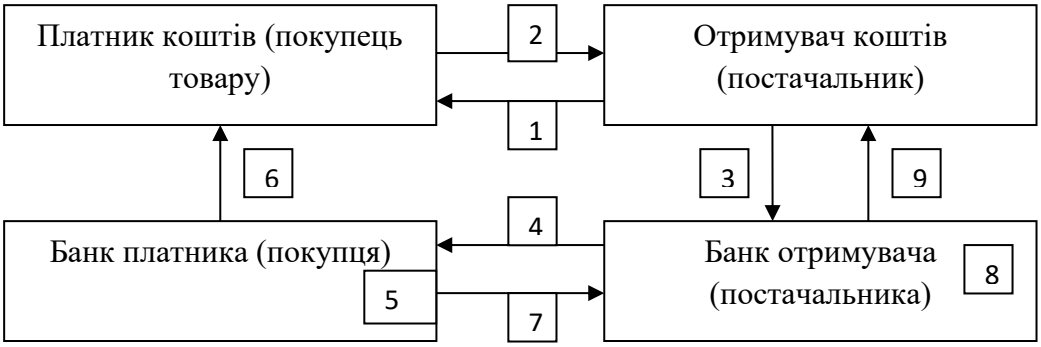

Рис. 7.5 **Схема розрахунків чеками**

Розрахунки чеками здійснюються у такій послідовності:

1 – постачальник передає товар покупцеві;

2 – покупець передає чек постачальнику;

3 – постачальник передає чек у свій банк (протягом 10 днів);

4 – банк постачальника направляє чек для оплати в банк покупця;

5 – банк покупця списує кошти з рахунку покупця товару;

6 – банк покупця сповіщає покупця про списання коштів;

7 – банк покупця переказує банку постачальника відповідні кошти;

8 – банк постачальника зараховує кошти на рахунок постачальника;

9 – банк постачальника повідомляє постачальника про зарахування коштів на його рахунок.

Чекова форма розрахунків має певні переваги перед іншими формами. Це – відносна швидкість повернення дебіторської заборгованості.

Недоліки такої форми розрахунків в тому, що:

− на рахунку чекодавця може не бути потрібних коштів (недостатня гарантія платежу);

− неможливість розрахунків чеками на велику суму;

− складність оформлення чека.

Чекову форму розрахунків слід визнати перспективною формою (в ринкових країнах чеки є основною формою безготівкових розрахунків).

7.2.2.4 Використання акредитивної форми розрахунків

Акредитив – розрахунковий документ з розпорядженням однієї кредитної установи іншій такій установі здійснити за рахунок спеціально за депонованих коштів оплату товарно-транспортних документів за відвантажений товар.

Існують такі види акредитивів:

Покритий – це акредитив, який передбачає попереднє депонування коштів. У цьому разі банк платника (банк-емітент) списує кошти з рахунка платника і перераховує ці кошти в банк-постачальника (банк-виконавець) на окремий аналітичний рахунок «Розрахунки за акредитивами».

Непокритий – це акредитив, оплата за яким у разі тимчасового браку коштів на рахунку платника гарантується банком-емітентом наданням банківського кредиту.

Відзивний акредитив – може бути анульований або змінений без попереднього повідомлення постачальника.

Безвідзивний – не може бути змінений або анульований без попереднього повідомлення постачальника.

Вид акредитива зазначається на кожному акредитиві. Коли такої позначки нема, акредитив вважають безвідзивним.

Для відкриття акредитива покупцем подається заява за відповідною формою. Для відкриття покритого акредитива, крім заяви подається платіжне доручення на депонування (бронювання) їх у виконуючому банку.

У цьому разі банк-емітент переказує кошти заявника на спеціальний рахунок «Розрахунки за акредитивами» у виконуючому банкові та повідомляє його про умови акредитива. Схему розрахунків з використанням акредитива наведено на рис. 7.6.

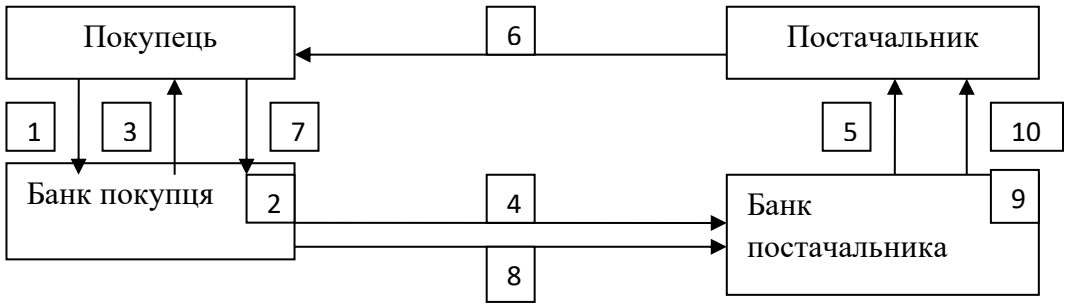

Рис. 7.6 **Розрахунки з використанням акредитивів**

Схема розрахунків за акредитивами така:

1 – покупець доручає банку, що його обслуговує, відкрити акредитив;

2 – банк покупця відкриває акредитив;

3 – банк покупця сповіщає покупця про відкриття акредитива;

4 – банк покупця повідомляє банк постачальника про відкриття акредитива постачальнику на конкретну суму;

5 – банк постачальника сповіщає постачальника про відкриття акредитива;

6 – відвантаження товару;

7 – покупець повідомляє банк про виконання умов акредитива, тобто дає наказ на розкриття акредитива;

8 – банк покупця переказує банку постачальника суму коштів з акредитива;

9 – банк постачальника зараховує кошти на рахунок постачальника;

10 – банк постачальника повідомляє про це свого клієнта.

Переваги акредитивної форми розрахунку:

- дає постачальнику впевненість, що відвантажений товар буде своєчасно оплачено;

- для постачальників (отримувачів коштів) акредитивна форма розрахунків надійна, відносно проста і приваблива, оскільки гарантує оплату.

Недоліки акредитивної форми розрахунку:

- покупцям розрахунки з використанням акредитива не вигідні, бо на певний час кошти вилучаються з обігу, що погіршує фінансове становище підприємств-покупців.

7.2.2.5 Розрахунки з використанням векселів

Вексельна форма розрахунків – це розрахунки з відстрочкою платежу боржником (отримувачем коштів) і боржником (платником коштів), які оформлюються векселем.

Вексель – це письмове безумовне зобов'язання, боргова розписка стандартної форми, що дає право її власнику вимагати сплати зазначеної у векселі суми від особи, яка видала вексель, у відповідний строк і у відповідному місці.

Правовою основою вексельного обігу в Україні є законодавчі, нормативні акти, розроблені згідно з положенням Єдиного вексельного закону, ухваленого Женевською вексельною конвенцією 1930 року. (Законом України «Про обіг векселів в Україні» від 05.04.2001 р. із змінами і доповненнями).

Векселі казначейські – один з видів державних цінних паперів, які випускаються для покриття видатків державного бюджету. Вони можуть бути використані:

- для здійснення розрахунків;
- для зарахування сплати податків до державного бюджету;
- як застава для забезпечення інших платежів та кредитів.

Векселедавцем, і, відповідно платником за казначейським векселем є Головне управління Державного казначейства. Такі векселі видаються на пред'явника за строком платежу не більше одного року.

Приватні векселі емітуються корпораціями, фінансовими групами, комерційними банками. Спеціального забезпечення ці папери не мають. Гарантією їхньої надійності є рейтинг векселедавця, стабільність його фінансового стану та авторитет на ринку цінних паперів.

Фінансовий вексель – має у своїй основі депозитну природу. Якщо класичний вексель видається за реальної товарної угоди, то фінансовий здебільшого для мобілізації грошових ресурсів.

Товарний (комерційний) вексель використовується для кредитування торговельних операцій. Він визначає умови погашення векселедавцем-боржником своїх зобов'язань перед постачальником-кредитором за поставлену продукцію, надані послуги, виконані роботи.

Забезпечений вексель – це вексель, гарантований заставою, яка надається кредиторові, банку або продавцю доти, доки борг не буде сплачено. Застава може бути дебіторська заборгованість, товарні запаси, цінні папери, основні засоби, обладнання.

Векселі на пред'явника – це такі векселі, що оплачуються негайно після прийняття їх дебітором. Вексель, що оплачується в термін, указаний в документі, називається **строковим.**

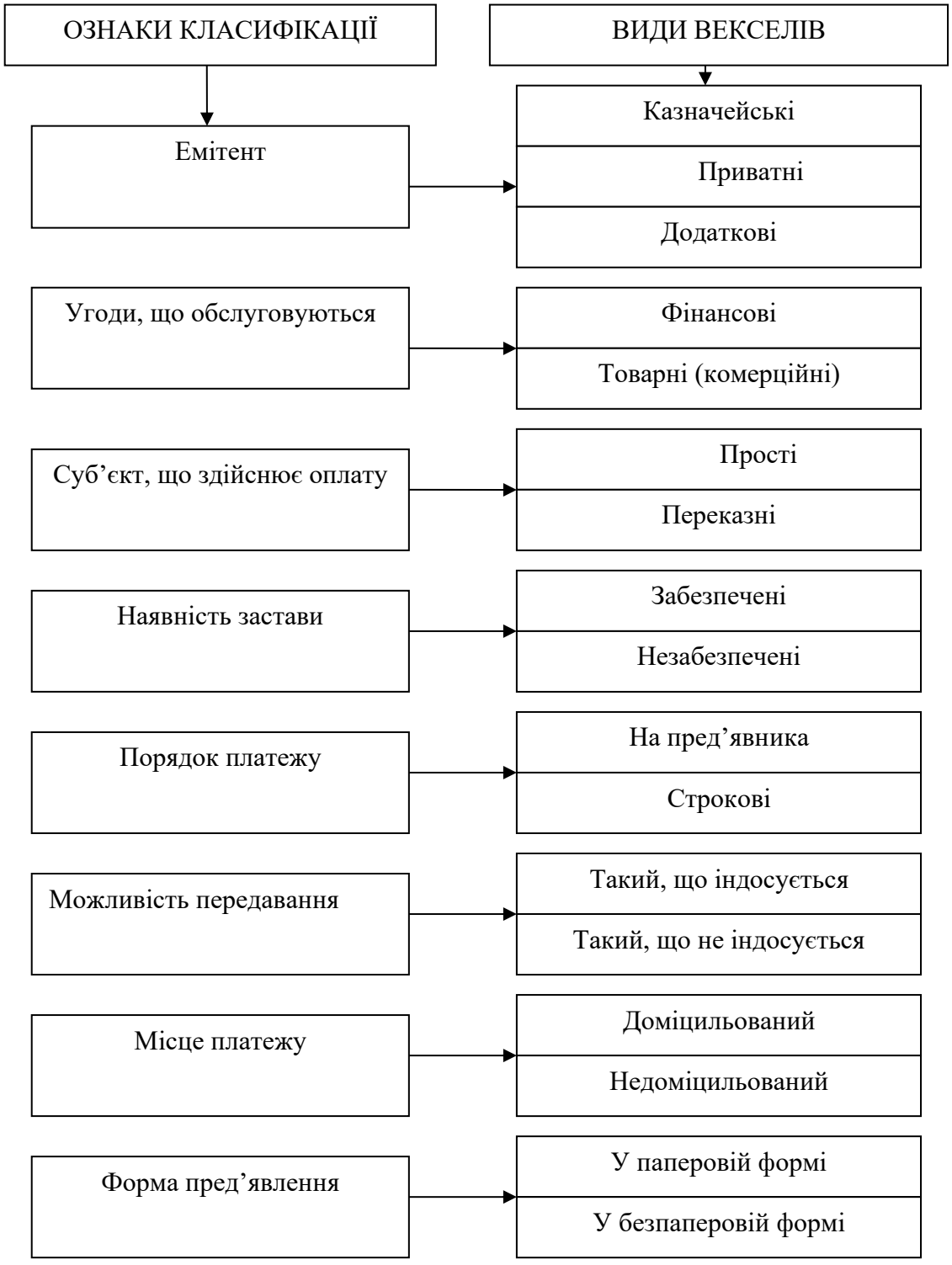

Рис. 7.7 **Класифікація векселів**

Простий (соло-вексель) виписується і підписується покупцем (векселедавцем) і є його борговим зобов'язанням оплатити кредитору вказану суму в установлений час. Тобто, оформляючи простий вексель, векселедавець є платником. Підписавши простий вексель, він стає на певний строк боржником особи, указаної у векселі. Векселедавець бере на себе зобов'язання особисто сплатити за векселем певну суму грошей у точно зафіксований час у майбутньому або в час, визначений власником векселя.

Схему обліку простого векселя відображено на рис. 7.8.

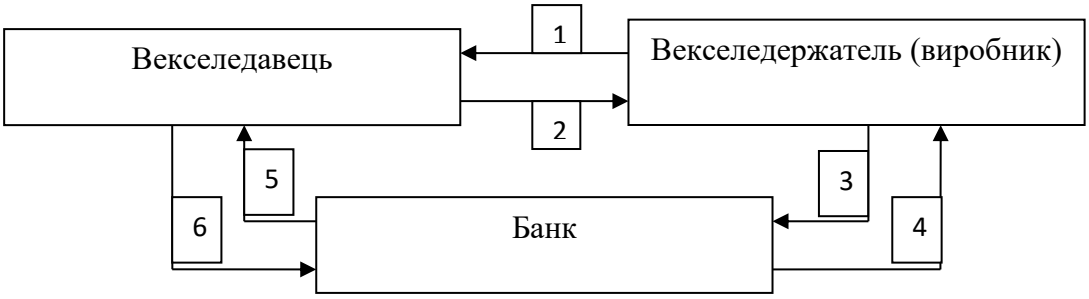

Рис. 7.8 **Схема обліку простого векселя**

Розрахунковий вексель – це вексель, який купують з дисконтом для покриття кредиторської заборгованості перед векселедавцем у розмірі вексельної суми. Сутність такої операції в тому, що різниця між ціною покупки векселя і вексельною сумою стає доходом.

Переказний вексель (тратта) це документ, який регулює вексельні відносини трьох сторін:

- кредитора (трансанта);
- боржника (трасата);
- отримувача платежу (ремітента).

Трасант (векселедавець) – особа, що виписує вексель.

Трасат (платник) – особа, яка зобов'язана сплатити за векселем.

Ремітент – отримувач платежу.

Суть цих відносин полягає в такому: трасант виписує (трасує) вексель на трасата з вимогою сплатити відповідну суму ремітентові у відповідному місці і у відповідний строк.

Доміцильований вексель – це такий, у якому затверджено, що даний вексель підлягає сплаті третьою особою – *доміцилянтом* за місцем проживання платника (або в іншому місці).

Конкретне місце платежу вказується на векселі векселедавцем і пред'являється до оплати доміцілянту, який не є відповідальною особою за векселем, тобто не несе відповідальності, якщо платіж не буде здійснено.

Вексель може існувати в паперовій або безпаперовій формі – як записи на електронних рахунках.

7.3 Грошові потоки підприємства

7.3.1 Сутність грошових потоків підприємства

У процесі кругообігу грошові кошти підприємства утворюють грошові потоки.

Грошовий потік – це сукупність розподілених у часі надходжень і витрат грошових коштів та їхніх еквівалентів, пов'язаних із господарською діяльністю суб'єкта господарювання.

Під грошовими потоками розуміють надходження і сплату грошових коштів.

Структура грошових потоків залежить від виду господарської діяльності. Підприємства в сучасних умовах можуть здійснювати операційну, фінансову та інвестиційну діяльність.

Склад джерел надходження грошей та напрямків їх використання характеризує табл. 7.1.

Таблиця 7.1

Джерела надходження та використання грошей

Вид діяльності	Джерела надходження грошових коштів	Напрямки витрачання грошових коштів
Операційна діяльність	виручка від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг; погашення дебіторської заборгованості	витрати на закупівлю товарів; поточні витрати пов’язані з виробництвом та реалізацією продукції, товарів, робіт та послуг; податки та інші обов’язкові платежі; погашення короткострокової кредиторської заборгованості.
Інвестиційна діяльність	виручка від реалізації основних засобів; виручка від реалізації нематеріальних активів та довгострокових фінансових вкладень	придбання основних засобів та нематеріальних активів; довгострокові фінансові вкладення.
Фінансова діяльність	виручка від продажу акцій підприємства; отримання кредитів та позик; цільові надходження; безкоштовно отримані цінності.	виплата дивідендів; погашення кредитів та позик; використання фонду споживання; видатки пов'язані з благодійною діяльністю.

7.3.2 Класифікація грошових потоків (за видами діяльності, вхідний / вихідний)

Грошові потоки підприємства можуть бути класифіковані за різними ознаками. Залежно від напрямку руху потоку розрізнять:

- вхідний грошовий потік – характеризує обсяг надходження грошових коштів у цілому та по окремих джерелах їх утворення;

- вихідний грошовий потік – обсяг витрачання грошових коштів у цілому та по окремих напрямках використання;

- сальдовий (регулятивний) грошовий потік – грошовий потік формується як сума вхідного та вихідного потоків, його знак (напрямок руху) залежить від співвідношення обсягів їх формування.

Залежно від напрямків діяльності виділяють:

- грошовий потік від операційної (виробничої) діяльності;
- грошовий потік від інвестиційної діяльності;
- грошовий потік від фінансової діяльності.

Кожен вид грошового потоку визначається як різниця між вхідними та вихідними потоками в рамках певної діяльності, тобто, як різниця між надходженнями грошей від проведення даної діяльності та витрачанням грошей на її фінансування.

Залежно від способу визначення розмірів грошового потоку виділяють:

- чистий грошовий потік;
- розрахунковий грошовий потік;
- загальний грошовий потік.

Чистий грошовий потік уявляє собою зміну наявних грошових коштів за період, характеризує результативний (сальдовий) потік без відображення обсягу грошових операцій, визначається як різниця між залишком грошових коштів на кінець і початок періоду, що аналізується

Розрахунковий грошовий потік (традиційний) – це приблизна оцінка поповнення грошових коштів підприємства за результатами господарської діяльності, яка використовується в планових та експертних розрахунках. За своїм вартісним складом уявляє суму чистого прибутку та амортизаційних відрахувань.

Загальний грошовий потік – використовується для оцінки обсягів усіх видів операцій підприємства, що пов'язані з рухом грошових коштів, незалежно від напрямку руху коштів.

Залежно від ритмічності здійснення грошові потоки підприємства поділяються на:

- регулярні грошові потоки;
- нерегулярні грошові потоки.

Регулярні грошові потоки є результатом господарсько-фінансової діяльності підприємства. Їх обсяг є стабільним у часі або має певну тенденцію до зміни. Надходження та витрачання грошей здійснюється систематично, з певною періодичністю. Це обумовлює можливість їх регулювання та планування.

Нерегулярні грошові потоки пов'язані, як правило, з проведенням окремих господарських операцій. Вони виникають спонтанно, не мають стабільного обсягу та періодичності.

Залежно від черговості та напрямків здійснення платежів грошові потоки поділяються на :

- пріоритетні грошові потоки;
- поточні грошові потоки;
- дискреційні грошові потоки;
- довгострокові грошові потоки.

Пріоритетний грошовий потік – це обов'язкові грошові виплати які підприємство повинно здійснити у першочерговому порядку для запобігання фінансових ускладнень та продовження нормальної життєдіяльності.

До таких виплат належать процентні, податкові виплати, погашення боргів, строк сплати яких настав, інші виплати, які є пріоритетними за визначенням підприємства.

Поточний грошовий потік характеризує обсяги та напрями використання грошових коштів для фінансування поточної господарської діяльності (крім пріоритетних платежів), для забезпечення обіговими активами запланованих обсягів діяльності підприємств.

Дискреційний грошовий потік характеризує надходження і витрачання грошових коштів на цілі не пов'язані безпосередньо з поточною господарською діяльністю.

Дискреційний грошовий потік формується в результаті інвестиційної діяльності як виручка від продажу або здачі в оренду основних засобів та інших елементів постійного капіталу підприємства.

До складу дискреційних потоків грошових коштів входить купівля постійних активів, здійснення фінансових вкладів, виплати дивідендів по акціях підприємства, придбання філії, заснування дочірніх підприємств, тощо.

Довгостроковий грошовий потік формується як сукупність джерел та напрямків використання грошових коштів, що приводять до довгострокової зміни структури капіталу підприємства.

Цей вид грошового потоку є результатом з одного боку фінансових надходжень: емісії акцій, довгострокових облігацій, отримання банківських позик, тощо; з другого боку, витрачання грошових коштів на виплату основної суми боргу, викуп підприємством частини власних акцій, погашення інших довгострокових фінансових інструментів.

Розглянуті види грошових потоків тісно пов'язані між собою.

7.3.3 Чисті грошові потоки від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності: форма розрахунку та напрями використання

Чистий грошовий потік становить загальну зміну у залишках грошових коштів підприємства за аналізований період та розраховується як різниця між надходженнями та видатками грошових коштів.

Для визначення грошового потоку використовують:

- ***прямий метод*** розрахунку на основі прямого визначення суми вхідного та вихідного грошових потоків від операційної діяльності;
- ***непрямий метод*** розрахунку на основі корегування суми чистого прибутку суб'єкта господарювання.

Таблиця 7.2

Розрахунок чистого грошового потоку прямим методом

Залишок коштів на початок періоду		
Види діяльності	Надходження (+)	Витрати (–)
Операційна діяльність	Від реалізації продукції, послуг. Аванси, отримані від суб'єктів господарювання. Від погашення дебіторської заборгованості. Інші надходження.	Придбання сировини, матеріалів у постачальників. Сплата заборгованості постачальникам. Аванси, надані постачальникам. Виплати заробітної платні працівникам. Сплачені податки до бюджету та позабюджетних фондів. Інші виплати під час операційної діяльності.
Інвестиційна діяльність	Продаж довготермінових активів. Дивіденди, відсотки, інші надходження від довготермінових фінансових інвестицій. Надходження від повернення інших фінансових вкладень	Придбання довготермінових активів. Капітальні активи. Надання довготермінових позик іншим суб'єктам господарювання.
Фінансова діяльність	Отримання довго- та коротко термінових кредитів і позик від банків та та фінансових інституцій Надходження від емісії цінних паперів. Отримане цільове фінансування.	Повернення довго- та коротко термінових кредитів та позик фінансовим інституціям. Виплата дивідендів. Викуп акцій власної емісії.

Розрахунок чистого грошового потоку за видами діяльності **непрямим методом** здійснюють за таким алгоритмом.

Чистий грошовий потік від операційної діяльності:

$$ЧГПо = ЧП + АОЗ + АНМА \pm \Delta ДЗ \pm \Delta ЗТМ \pm \Delta КЗ \pm \Delta Р, \qquad (7.1)$$

де ЧП – чистий прибуток суб'єкта господарювання;

АОЗ – амортизація основних засобів;

АНМА – амортизація нематеріальних активів;

ΔДЗ – приріст (зменшення) суми дебіторської заборгованості;

ΔЗТМ – приріст (зменшення) суми запасів товарно-матеріальних цінностей (ТМЦ);

ΔКЗ – приріст (зменшення) суми кредиторської заборгованості;

ΔР – приріст (зменшення) суми резервного та інших страхових фондів.

Чистий грошовий потік від інвестиційної діяльності:

$$ЧГПі = РОЗ + РНМА + РДФІ + РВА + ДП – ПОЗ – ΔНКБ – \\ – ПНМА – ПДФІ – ВВА, \quad (7.2)$$

де РОЗ, ПОЗ – відповідно сума реалізації та придбання основних засобів;

РНМА, ПНМА – відповідно сума реалізації та придбання нематеріальних активів;

РДФІ, ПДФІ – відповідно сума реалізації та придбання довготермінових фінансових інвестицій;

РВА, ВВА – відповідно сума реалізації та викупу власних активів;

ДП – сума дивідендів (відсотків), отриманих підприємством за довготерміновими фінансовими інструментами;

ΔНКБ – приріст незавершеного капітального будівництва.

Чистий грошовий потік від фінансової діяльності:

$$ЧГПф = ЗВК + ЗДК + ЗКК + ЦФ – ПДК – ПКК – ДВК, \quad (7.3)$$

де ЗВК – сума додатково залученого із зовнішніх джерел власного капіталу;

ЗДК – сума додатково залучених довготермінових кредитів;

ЗКК – сума додатково залучених короткотермінових кредитів;

ЦФ – сума коштів, отриманого цільового фінансування;

ПДК – сума погашення основного боргу за довготерміновими кредитами;

ПКК – сума погашення основного боргу за короткотерміновими кредитами;

ДВК – сума дивідендів (відсотків), виплачених власникам суб'єкта господарювання (акціонерам) на вкладений капітал.

Загальний чистий грошовий потік певного періоду:

$$ЧГПЗ = ЧГПо + ЧГПі + ЧГПф, \quad (7.4)$$

де ЧГПЗ – загальний чистий грошовий потік;

ЧГПо – чистий грошовий потік від операційної діяльності;

ЧГПі – чистий грошовий потік від інвестиційної діяльності;

ЧГПф – чистий грошовий потік від фінансової діяльності.

Прямий метод розрахунку використовується, як правило, під час внутрішнього аналізу у рамках фінансового контролінгу для оцінки впливу руху грошових коштів на нинішню та потенційну ліквідність підприємства.

При зовнішньому аналізі визначити чистий рух грошових коштів прямим методом неможливо через відсутність необхідної інформації, зокрема щодо

грошових видатків підприємства на придбання сировини, матеріалів, на утримання персоналу тощо.

Саме тому кредитори чи інвестори при оцінці кредитоспроможності чи інвестиційної привабливості підприємства використовується непрямий метод розрахунку грошового потоку, для якого використовується інформація, що міститься в офіційній звітності.

7.3.4 Дисконтування грошових потоків. Ставка дисконтування

Дисконтування грошових потоків це перерахунок майбутніх доходів на теперішню вартість грошей. Гроші можна вкладати і в інші, безризикові проекти і отримувати певний відсоток доходу від них.

В основі будь-яких фінансових операцій лежить принцип тимчасової вартості грошей. Це поняття, яке будується на основі процесів, які з часом знецінюють вартість коштів. До таких слід віднести інфляційні процеси, складні відсотки, ризики. Будь-яка компанія, що планує інвестиції у розвиток, повинна подавати для інвестора не просто показники, які вона планує отримати, а розрахунок даних показників із врахуванням факторів, що знецінюють вартість коштів або компенсують інвесторові можливі втрати від неефективного використання капіталу.

Суть концепції тимчасової вартості грошей у тому, що сьогодні гроші коштують більше, чим у майбутньому. І це не тільки із інфляцією пов'язано, оскільки якщо би ці гроші не були би інвестованими, а просто пролежали на банківському рахунку, вони би недоотримали свій дохід від можливих вкладень. А окрім цього завжди є ризик не отримати інвестовані кошти назад. Якщо розглядати в макроекономічних масштабах, то виникає якийсь середній відсоток неповернення коштів, вкладених у інвестиційні проекти. Це не обов'язково повинно стосуватися нашого проекту, але в цілому таку ймовірність розглядати потрібно.

У фінансовому обліку дисконтування використовується, щоб порівняти дані вартості активів у різний час. В бізнес-плануванні дисконтування використовується, щоб перерахувати, скільки необхідно отримувати коштів зараз, щоб в майбутньому підприємство отримало бажану заплановану суму.

Формула дисконтування:

$$PV = FV / (1+i)^n \qquad (7.5)$$

де PV - поточна вартість;
FV - майбутня вартість;
i - ставка дисконтування;
n - кількість років інвестиційного проекту.

Розрахунки теперішньої вартості грошових коштів проводяться за допомогою ставки дисконтування, яка якраз і включає усі можливі ризики втрат грошових коштів в майбутньому.

Ставка дисконтування - це відсоток, який планує отримати інвестор від власних вкладень. Цей відсоток називається нормою доходності.

7.4 Формування та розподіл прибутку

7.4.1 Економічний зміст та види прибутку підприємства (EBITDA, EBIT, чистий прибуток)

Прибуток як економічна категорія – це грошовий вираз вартості реалізованого чистого доходу, основна форма грошових накопичень господарюючих суб'єктів.

Сума отриманого прибутку – показник, який характеризує результативність роботи підприємства, фінансовий результат його підприємницької діяльності. Суть його в багатьох літературних джерелах зводиться до того, що це частина вартості додаткового продукту, додатковий продукт, виражений у коштах, частина чистого доходу, одна з його форм тощо (рис.7.9).

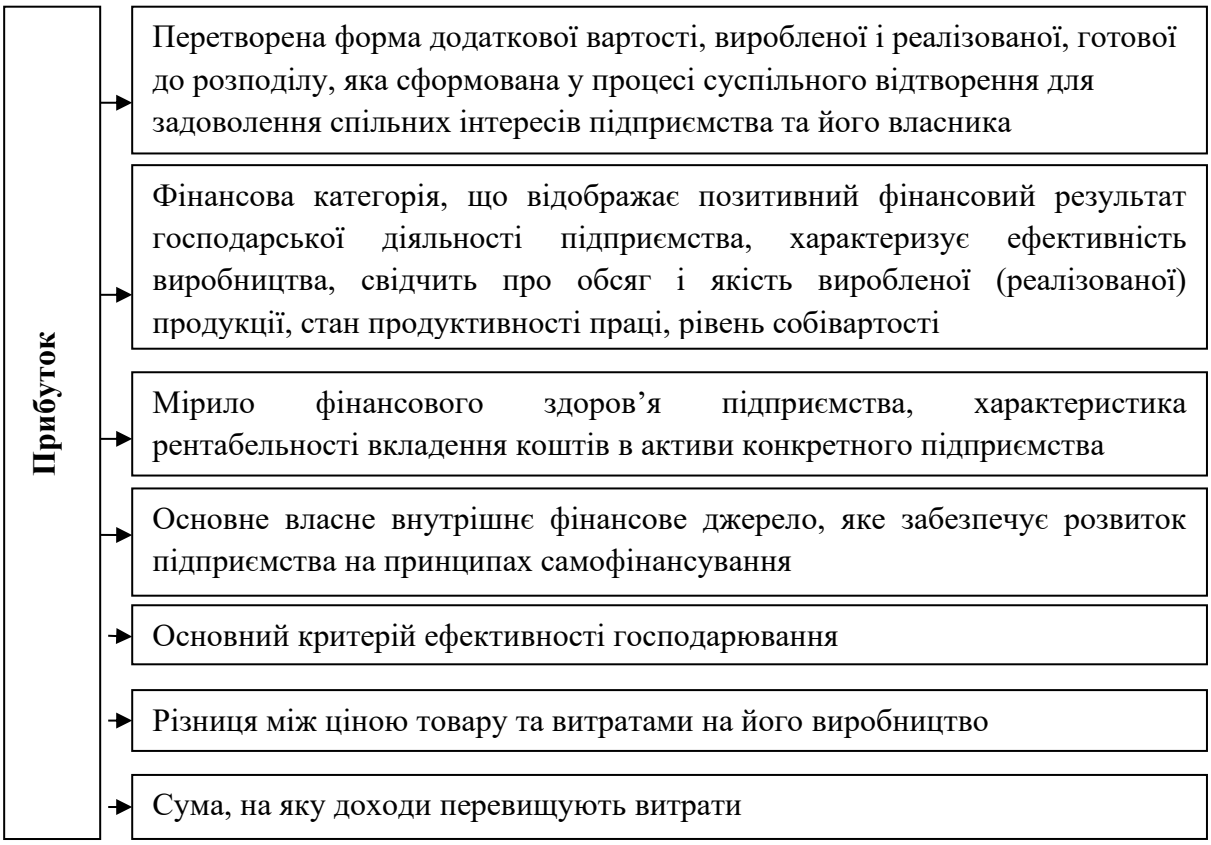

Рис. 7.9 **Суть прибутку підприємства**

Сума прибутку підприємства залежить від таких **факторів**, як:

- обсягів виробництва і реалізації продукції;

- порядку обчислення собівартості продукції;
- порядку визначення фінансових результатів діяльності;
- оподаткування діяльності підприємства;
- інших чинників.

Більшість підприємств вважає, що прибуток це різниця між доходами та витратами. Такий підхід справедливий для визначення чистого прибутку, та й то лише у випадку, якщо все чітко враховано та розраховано. Цей показник можна використовувати для визначення підсумкового результату роботи, але для оцінки загальної успішності бізнесу на кожному етапі виробничого процесу необхідно звернути увагу й на інші види прибутку.

Чистий, валовий, маржинальний, операційний прибутки, EBIT і EBITDA і десятки інших - показники, які дозволяють трохи краще зрозуміти, наскільки ефективно працює підприємство.

Валовий прибуток

Показник застосовується для визначення ефективності продажів. Це різниця між виручкою від реалізації продукції та її собівартістю. Показник не враховує витрат на сплату податків та інших встановлених виплат.

Валовий прибуток дозволяє розрахувати валову маржу - відсоток від загального обсягу виручки, який компанія зберігає після врахування витрат на виробництво. Чим вищий показник маржі, тим краще для підприємства.

Виручка - це чистий дохід від реалізації продукції. До собівартості відносяться фіксовані і змінні витрати, які пов'язані з виробництвом. Наприклад, витрати на сировину, матеріали, зарплату і амортизацію.

В звітності валовий прибуток можна знайти в Формі №2 "Звіт про фінансові результати" (далі - Форма №2).

Маржинальний прибуток

Даний вид прибутку визначає, яку продукцію найвигідніше продавати. Показник дозволяє краще спланувати виробництво, а також визначати "точку беззбитковості" - обсяг або рівень операцій, при якому сукупний дохід дорівнює сукупним витратам.

Маржинальний прибуток дозволяє визначити найбільш прибуткові і збиткові напрями діяльності. Фермер може встановити, на якому виді продукту слід сконцентруватись, а від якого - відмовитись, або оптимізувати його виробництво.

Загалом цей показник допоможе зрозуміти, наскільки виросте прибуток з кожної нової одиниці продукції.

Маржинальний прибуток не відображається в бухгалтерській звітності, але його виводять за допомогою показників у Формі №2.

Операційний прибуток

Операційний прибуток - різниця між валовим прибутком і операційними витратами. Це той вид прибутку, на який орієнтується більшість аграріїв. Демонструє, наскільки успішний бізнес і наскільки ефективно підприємство виробляє, а потім продає агропродукцію.

Показник дозволяє розрахувати й операційну маржу. Вона показує, який відсоток від виручки залишається у компанії після вирахування собівартості, а

також комерційних і адміністративних витрат. Важливо, щоб операційна маржа зростала, або хоча б лишалась на стабільному рівні.

До операційних витрат належать адміністративні витрати, витрати на збут продукції та інші.

В звітності операційний прибуток знаходиться в Формі №2.

Чистий прибуток

Це частина балансового прибутку підприємства, яка залишається після сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів до бюджету. Найчастіше направляється на збільшення оборотних коштів підприємства, формування фондів, резервів і для оптимізації виробництва.

До фінансових доходів відносяться дивіденди, дохід з депозитів та позитивна курсова різниця, а до фінансових витрат — виплата відсотків по позиках, витрати за фінансовими гарантіями, негативна курсова різниця.

В звітності чистий прибуток знаходиться також в Формі №2.

EBIT і EBITDA - показники інвестиційної привабливості компанії. *Це взаємо залежні показники, тому їх потрібно зараховувати разом.*

EBIT — це прибуток до сплати податків та відсотків. Різниця з операційним прибутком полягає в тому, що в показнику EBIT враховуються доходи і витрати, не пов'язані з операційної діяльністю (не операційний прибуток). У разі, якщо інших доходів і витрат у підприємства немає, то операційний прибуток еквівалентний показнику EBIT.

EBITDA — фінансовий результат компанії, виключаючи вплив ефекту структури капіталу (відсотків, сплачених за позиковими коштами), податкових ставок і амортизаційної політики підприємства.

Показник дозволяє приблизно оцінити грошовий потік, виключивши амортизацію. Він корисний для порівняння підприємств однієї галузі, що мають різну структуру капіталу. При цьому не мають значення розміри інвестицій, боргове навантаження або податковий режим - враховуються тільки вид діяльності та операційні результати. EBITDA - показник, який демонструє банку або інвестору, наскільки швидко компанія поверне вкладені кошти.

EBIT і EBITDA не вказані в бухгалтерській звітності, але її можна вивести за допомогою показників у формах №2 і №3 "Звіт про рух грошових коштів".

7.4.2 Собівартість та її вплив на прибуток

Собівартість продукції (робіт, послуг) – це витрати підприємства, пов'язані з виробництвом продукції, виконанням робіт та наданням послуг.

Собівартість є одним з важливих показників ефективності виробництва, підгрунтям встановлення ціни продукції та її нижньою межею для виробника.

При обчисленні собівартості продукції важливе значення має визначення складу витрат, які в неї включаються. Як відомо, витрати підприємства відшкодовуються за рахунок двох власних джерел: собівартості і прибутку. Через собівартість повинні відшкодовуватися витрати підприємства, що

забезпечують просте відтворення усіх факторів виробництва: предметів, засобів праці, робочої сили і природних ресурсів.

Тому, *собівартість продукції включає витрати* на:

– дослідження ринку і виявлення потреби у продукції;

– підготовку і освоєння нової продукції;

– виробництво, включаючи витрати на сировину, матеріали, енергію, амортизацію основних фондів, оплату праці персоналу;

– обслуговування виробничого процесу і управління ним;

– збут продукції (пакування, транспортування, реклама, комісійні витрати та ін.);

– розвідку, використання і охорону природних ресурсів (витрати на геологорозвідувальні роботи, плата за воду деревину, витрати на рекультивацію земель, охорону повітряного, водного басейнів);

– набір і підготовку кадрів;

– поточну раціоналізацію виробництва (удосконалення технології, організації виробництва, праці, підвищення якості продукції), крім капітальних витрат.

За впливом на собівартість продукції різноманітних чинників розрізняють наступні *види собівартості:*

1. *В залежності від часу формування витрат розрізняють*:

– планову собівартість – визначають перед початком планового періоду на основі прогресивних норм затрат ресурсів та цін на ресурси на момент складання плану;

– фактичну собівартість – відображає фактичні затрати на виробництвоцтво і реалізацію продукції за даними бухгалтерського обліку;

– нормативну собівартість – затрати на виробництво і реалізацію продукції розраховують на основі поточних норм затрат ресурсів;

– кошторисну собівартість – характеризує затрати або замовлення, на виріб які виконуються в разовому порядку.

2. *В залежності від місця формування затрат та порядку формування розрізняють собівартість*:

– технологічну – витрати, безпосередньо пов'язані з технологією виробництва;

– цехову – сума затрат на виробництво продукції в межах цеху;

– виробничу – грошові затрати на виробництво продукції в межах всього підприємства;

– повну – сукупність виробничої собівартості і позавиробничих затрат (збут готової продукції);

3. *За тривалістю розрахункового періоду розрізняють собівартість*:

– місячну;

– квартальну;

– річну.

4. *За складом продукції*:

– собівартість товарної продукції;

– собівартість валової продукції;

– собівартість реалізованої продукції;

– собівартість незавершеного виробництва.

5. *У промисловості розрізняють*:

– індивідуальну собівартість – характеризує затрати окремого підприємства на виробництво і реалізацію продукції;

– галузеву собівартість – показує середні у галузі затрати на виробництво і реалізацію продукції.

Рівень собівартості продукції безпосередньо впливає на величину прибутку підприємства. Між величиною прибутку і рівнем собівартості існує прямо пропорційна залежність: чим нижчою є собівартість продукції, обумовлена рівнем витрат на її виробництво, тим вищим буде прибуток і навпаки. Цей чинник, в свою чергу, перебуває під впливом багатьох причин. Тому, при аналізі зміни рівня собівартості потрібно виявити причини її зниження або підвищення для того, щоб розробити заходи щодо скорочення рівня витрат на виробництво продукції, отже, збільшити за рахунок цього прибуток підприємства.

У практиці підприємницької діяльності застосовуються різні способи зниження собівартості. Безумовно, використовуються такі прийоми, як економія паливно-сировинних ресурсів, матеріальних й трудових витрат, зниження частки амортизаційних відрахувань, скорочення адміністративних витрат тощо. Проте слід пам'ятати, що зниження собівартості має межу, після якого вона вимагає зниження якості продукції.

7.4.3 Формування та розподіл прибутку підприємства

Фінансовий результат – це прибуток або збиток, який отримує господарюючий суб'єкт внаслідок своєї діяльності.

Згідно з Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»:

- ❖ прибуток – це сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати;
- ❖ збиток – це перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати.

Кінцевим фінансовим результатом діяльності підприємства за звітний період, що залишається після сплати податків та інших обов'язкових платежів, є чистий прибуток (збиток).

Чистий прибуток є джерелом фінансування розвитку підприємства, задоволення його інвестиційних потреб, створення резервного фонду, виплат власникам корпоративних прав, преміальних виплат та соціальної підтримки персоналу.

Прибуток від операційної діяльності є сукупним обсягом прибутку від реалізації продукції й прибутку від інших операцій, що не належить до інвестиційної або фінансової діяльності.

Прибуток від інвестиційної діяльності характеризує підсумковий фінансовий результат від операцій з придбання (спорудження, виготовлення) і

продажу – основних фондів, нематеріальних активів та інших необоротних активів, а також короткотермінових фінансових інвестицій, які не є еквівалентами коштів.

Прибуток від фінансової діяльності характеризує фінансовий результат операцій, які приводять до зміни розміру й складу власного капіталу й позичок підприємства (залучення додаткового акціонерного або пайового капіталу, емісії облігацій та інших боргових цінних паперів, залучення кредиту в різних його формах, погашення зобов'язань з основного боргу і т. д.).

Інформація про доходи, витрати, прибутки і збитки, інший сукупний дохід та сукупний дохід підприємства за звітний період розкривається у формі 2 «Звіт про фінансові результати» (Звіт про сукупний дохід)

Форма 2 «Звіт про фінансові результати» містить 4 складові: фінансові результати, сукупний дохід, елементи операційних витрат, розрахунок показників прибутковості акцій.

Згідно з формою 2 «Звіт про фінансові результати» виокремлюють чотири види прибутку: валовий прибуток, фінансовий результат від операційної діяльності, фінансовий результат до оподаткування, чистий фінансовий результат.

Валовий прибуток – це прибуток, розрахований як різниця між чистим доходом від реалізації продукції (виручка без ПДВ, акцизів та інших вирахувань з доходу) та собівартістю реалізованої продукції. Він розраховується як чистий дохід мінус собівартість реалізованої продукції.

Фінансовий результат від операційної діяльності – це різниця між сумою валового прибутку й інших операційних доходів та адміністративними витратами, витратами на збут, іншими операційними витратами.

Фінансовий результат до оподаткування формується на регулярній основі від всіх традиційних для даного підприємства видів діяльності й господарських операцій. Визначається шляхом додавання до суми фінансового результату від операційної діяльності доходів від участі в капіталі, інших фінансових доходів, інших доходів та вирахуванням втрат від участі в капіталі, фінансових та інших витрат.

Чистий фінансовий результат підприємство отримує на основі фінансового результату до оподаткування з урахуванням витрат (доходів) з податку на прибуток та прибутку (збитку) від припиненої діяльності після оподаткування.

Отриманий підприємством прибуток є об’єктом розподілу.

Під розподілом прибутку розуміють направлення його в бюджет і використання на підприємстві та за його межами.

І етап – це розподіл загального прибутку. На цьому етапі учасниками розподілу є держава й підприємство.

Прибуток для держави надходить у відповідні бюджети у вигляді податків і обов’язкових платежів.

II етап – це розподіл і використання прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства після здійснення платежів до бюджету.

Відповідно до основних напрямів використання чистий прибуток розділяється на дві частини:

1) прибуток, що спрямовується за межі підприємства у вигляді виплат власникам корпоративних прав, персоналу підприємства за результатами роботи (як заохочувальний захід), на соціальну підтримку (розподілений прибуток);

2) прибуток, що залишається на підприємстві і є фінансовим джерелом його розвитку (нерозподілений прибуток).

Чистий прибуток – це частина прибутку, що залишилася в підприємства після сплати податків.

Підприємство самостійно визначає напрямок використання частини прибутку, яка залишилася в його розпорядженні. При цьому порядок розподілу і використання прибутку на підприємстві фіксується в його статуті, визначається положенням, яке розробляють відповідні економічні служби підприємства і затверджує його керівництво (рис.7.10).

Рис. 7.10 **Схема розподілу і використання прибутку підприємства**

Прибуток, який залишається в розпорядженні суб'єкта господарювання, має спрямовуватися передусім на нагромадження, яке забезпечуватиме подальший розвиток підприємства, а решта – на споживання для задоволення матеріальних і соціальних потреб працівників.

7.5 Необоротні активи підприємства

7.5.1 Економічна сутність і призначення необоротних активів

Активи – це ресурси, які контролюються підприємством в результаті минулих подій, і використання яких, як очікується, забезпечить одержання економічних вигід у майбутньому.

Майбутня економічна вигода – це потенційна здатність активу сприяти надходженню до підприємства грошових коштів або їхніх еквівалентів.

Реалізація економічної вигоди, яка втілена в активах, можлива через:

- продаж активів за кошти;
- обмін на інші активи;
- використання (споживання);
- погашення зобов'язань;
- розподіл між власниками.

Інакше ***активи*** називають ***майном*** підприємства, склад та вартість якого відображається в його балансі у розділі «Активи».

Активи підприємства неоднорідні за своїм складом, їх можливо представити наступними групами. (див. рис. 7. 11).

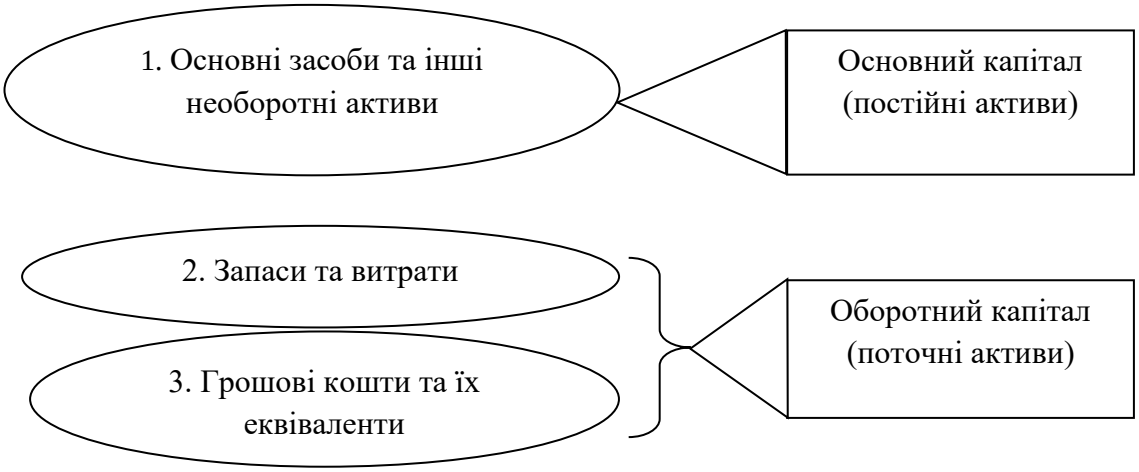

Рис. 7. 11 **Склад активів (майна) підприємства**

Перша група об'єднує в собі необоротні (постійні) активи або **основний капітал.**

До складу цієї групи входять:

Основні засоби– це матеріальні активи, які підприємства утримують з метою їх використання у процесі виробництва або поставки товарів, надання послуг, здачі в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально – культурних функцій, очікуємий термін корисної експлуатації яких більше одного року.

До основних засобів відносять: будівлі, споруди, автотранспорт, меблі, ком'ютерне обладнання, офісне обладнання, інші. Основні засоби характеризують матеріальну базу підприємства, технічний рівень виробництва.

Рис. 7.12 **Склад необоротних активів підприємства**

Основні фонди уявляють собою основні засоби підприємства у вартісному виразі.

Нематеріальні активи – це немонетарні активи, які не мають матеріальної форми, можуть бути ідентифіковані і утримуються підприємством з метою використання протягом більше одного року для виробництва, торгівлі, адміністративних цілей або надання в оренду іншим особам.

До нематеріальних активів відносять: винаходи, фірмове найменування, комп'ютерні програми, технології тощо.

Незавершені капітальні інвестиції характеризують вартість незавершеного будівництва, що здійснюється у господарський спосіб, запасів обладнання, що підлягає встановленню.

Довгострокові фінансові інвестиції – це довгострокові вкладення (понад 1 рік) підприємства у різні прибуткові активи (акції, облігації, сертифікати) інших підприємств, вклади у статутні фонди асоційованих і дочірніх підприємств.

Крім названих елементів **до постійних необоротних активів** відносять ***довгострокову дебіторську заборгованість, відстрочені податкові активи тощо.***

7.5.2 Основні засоби підприємства, їх сутність та характеристика

Основні засоби – це матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів і послуг, надання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більш 1 року (або операційного циклу, якщо він довший за рік) і вартість одиниці яких перевищує певну (встановлену на підприємстві) суму.

Таким чином, основні засоби – це частина майна підприємства, що переносить свою вартість на новостворений продукт частинами за декілька виробничих циклів.

Строк корисного використання – період часу, протягом якого необоротні активи будуть використовуватися підприємством, або шляхом їх використання буде виготовлений очікуваний підприємством обсяг продукції.

Основні засоби класифікують за такими ознаками:

В залежності від участі в процесі виробництва:

- виробничі;
- невиробничі.

Виробничі основні засоби безпосередньо беруть участь у виробничому процесі або сприяють його здійсненню (будівлі, спроруди, передавальні пристрої, машини, обладнання).

Невиробничі основні засоби – не беруть участь у процесі виробництва і призначені для обслуговування культурно-побутових потреб працівників підприємства (будівлі дитячих садків, лазень, пралень, житлово-комунальне господарство, обладнання в цих будівлях тощо).

За належністю підприємству:

- власні;
- залучені основні засоби (орендовані).

За формою участі в підприємницькій діяльності (за роллю у виробництві продукції):

- активна частина основних засобів (машини та обладнання, транспортні засоби, інструменти);

- пасивна частина (будинки, споруди, господарський інвентар, земельні ділянки).

Основні засоби та інші необоротні активи зараховують на баланс (записують у бухгалтерському балансі) за їх *початковою* вартістю (собівартістю). У процесі експлуатації основні засоби та інші необоротні активи оцінюють за їх *справедливою* (ринковою або переоціненою), *залишковою* (балансовою) і *ліквідаційною вартістю.*

Початкова вартість – це історична (фактична) собівартість необоротних активів, що дорівнює сумі грошових коштів, сплачених при придбанні або створенні необоротних активів.

Початкова вартість включає:

- суми, що сплачують постачальникам активів та підрядникам (за виконання будівельно-монтажних робіт);
- реєстраційні збори, державне мито та аналогічні платежі;
- суми непрямих податків у зв′язку з придбанням основних засобів та інших необоротних матеріальних активів;
- витрати зі страхування ризиків доставки основних засобів та інших необоротних матеріальних активів;
- витрати на установку, монтаж, налагодження основних засобів та інших необоротних матеріальних активів.

Справедлива вартість необоротного активу – це сума, за якою може бути здійснений обмін активу в результаті угоди (операції) між компетентними, зацікавленими та незалежними сторонами.

Переоцінена вартість (необоротних активів) – вартість необоротних активів після проведення їх переоцінки. (Обчислюється множенням їх балансової вартості на коефіцієнт індексації).

Вартість, що амортизується, представляє собою початкову або переоцінену вартість необоротних активів за вирахуванням ліквідаційної вартості.

Ліквідаційна вартість – це сума коштів, які підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення терміну їх корисного використання, за вирахуванням витрат, пов′язаних з їх продажем чи ліквідацією.

Залишкова вартість (балансова) – це різниця між початковою вартістю (або переоціненою) та сумою нарахованого зносу.

7.5.3 Знос і амортизація основних засобів

У процесі експлуатації основні засоби, інші необоротні матеріальні активи та нематеріальні активи старіють і зношуються.

Розрізняють два види зношеності – фізичне і моральне.

Фізична зношеність – це поступова втрата необоротним активом споживчої вартості в процесі експлуатації.

Моральна зношеність – це зношення основних засобів, інших необоротних активів унаслідок створення нових, більш прогресивних активів.

Щоб створити умови для відтворення зношених необоротних активів, нараховують амортизацію.

Амортизаційні відрахування відображають у грошовій формі вартість зношення необоротних активів.

Амортизація – це системний розподіл вартості необоротних активів протягом терміну їх корисного використання.

Вартість, яка амортизується, - це первісна або переоцінена вартість необоротних активів за вирахуванням їхньої ліквідаційної вартості.

Методи нарахування амортизації:

1. Прямолінійний. Річна сума амортизації визначається діленням вартості, яка амортизується на очікуваний період часу використання об′єкта основних засобів. Найдоцільніше застосовувати до такої частини основних засобів, як будівлі, споруди, тощо.

Наприклад: первісна вартість об’єкта основних засобів дорівнює 5000 тис. грн., ліквідаційна вартість складає 500 грн., передбачуваний термін експлуатації об’єкта – 10 років. Річна сума амортизації цього об’єкта складе:

$$А= (5000 – 500) / 10 = 450 \text{ грн.}$$

2. Метод зменшення залишкової вартості. Річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об′єкта на початок звітного року (або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації) та річної норми амортизації. Слід зазначити, що річна сума амортизації буде різною для кожного року експлуатації, відповідно різною буде і щомісячна сума амортизації.

Річна норма амортизації (у відсотках) обчислюється як різниця між одиницею та результатом добування кореня n-го ступеня з частки від ділення ліквідаційної вартості об′єкта на його первісну вартість, де n – кількість років корисного використання об′єкта.

$$H = \left(1 - \sqrt[n]{\frac{Л_в}{П_в}}\right) \times 100 \qquad (7.6)$$

Наприклад: норма амортизації по об’єкту основних засобів складає 5%, первісна вартість – 5000 грн.

А*мортизація об’єкту у перший амортизаційний рік складе*:

А1 = 5000 * 5 / 100 = 500 грн.

Амортизація у другий рік експлуатації об’єкта складе:

А2 = (5000 – 500) * 5 / 100 = 450 грн.

За третій рік:

А3 = (5000 – 500 - 450) * 5 / 100 = 202.5 грн.

І так далі до повного зносу.

Тобто, узагальнюючи приклад, можна записати формулу:

А = Балансова вартість об’єкта основних засобів * норму амортизації / 100%

Балансова вартість – це вартість за якою основні засоби відображаються у балансі підприємства.

3. Прискореного зменшення залишкової вартості. Річна сума амортизації визначається як добуток залишкової вартості об′єкта на початок звітного року (або первісної вартості на дату початку нарахування амортизації) та річної норми амортизації, яка обчислюється виходячи зі строку корисного використання об′єкта, і подвоюється.

Норма амортизації розраховується за формулою:

$$Н = \frac{Ба - Лв}{Т_{вик} * Б_а, } * 100\%, \qquad (7.7)$$

Н - норма амортизації (%);

$Б_а$ – балансова вартість основних засобів, грн.

$Л_в$ – ліквідаційна вартість основних засобів.

Т вик – термін корисного використання, роки.

4. Кумулятивний метод. Річна сума амортизації визначається як добуток вартості, що амортизується, та кумулятивного коефіцієнта.

Кумулятивний коефіцієнт розраховується діленням кількості років, що залишаються до кінця очікуваного строку використання об′єкта основних засобів, на суму показників кількості років його корисного використання (1+2+3+…+ n).

Наприклад: первісна вартість об’єкту – 5000 грн. Ліквідаційна вартість – 500 грн., термін експлуатації – 10 років.

Визначаємо суму років терміну використання. Вона складає:

10 + 9 + 8 + 7 + 6 + 5 + 4 + 3 + 2 + 1 = 55

Розрахуємо кумулятивний коефіцієнт для першого року експлуатації об’єкта: k1 = 10 / 55;

Для другого: k2 = 9 /55;

Для третього: k3 = 8 / 55 і т.д.

Річна сума амортизації за перший рік складає:

А1 = (5000 – 500)* (10/55) = 82 грн.

А2 = (5000 – 500)* (9/55) = 74 грн.

А3 = (5000 – 500)* (8/55) = 65 грн. і т. д.

Загальна сума нарахованої амортизації за 10 років повинна скласти 4500 гривень. (5000 – 500).

5. Виробничий метод. Місячна сума амортизації визначається як добуток фактичного місячного обсягу продукції (робіт, послуг) та виробничої ставки амортизації.

Виробнича ставка амортизації обчислюється діленням вартості, яка амортизується, на загальний обсяг продукції (робіт, послуг), що його підприємство очікує виробити з використанням об′єкта основних засобів.

Наприклад: кількість одиниць продукції, яке може виготовити машина, складає 1000 штук, первісна вартість об'єкта -5000 грн., ліквідаційна- 500 грн. У звітному місяці виготовлено 10 виробів. Визначте суму амортизації за звітний місяць.

Розрахуємо виробничу ставку амортизації:

ВСа = (5000 - 500) / 1000 = 4,5 грн.

Визначаємо суму амортизації за звітний місяць:

А = 4,5 * 10 = 45 грн.

Цей метод нарахування застосовується по активній частині основних засобів.

7.5.4 Нематеріальні активи підприємства: поняття та класифікація

Нематеріальні активи – це немонетарні активи, які не мають матеріальної форми, можуть бути ідентифіковані і утримуються підприємством з метою використання протягом більше одного року для виробництва, торгівлі, адміністративних цілей або надання в оренду іншим особам.

До нематеріальних активів відносять: винаходи, фірмове найменування, комп'ютерні програми, технології тощо.

Систематизацію визначення поняття «нематеріальні активи» в нормативно-правових документах наведено в табл. 7.3.

Таблиця 7.3

Підходи до визначення змісту поняття «нематеріальні активи»

НП(С)БО 8 «Нематеріальні активи»	Нематеріальний актив – це немонетарний актив, який не має матеріальної форми та може бути ідентифікований (відокремлений від підприємства).
МСФЗ 38 «Нематеріальні активи»	Нематеріальний актив – ідентифікований (однозначно визначений) негрошовий актив, який не має фізичної сутності і використовується для виготовлення (надання) товарів (послуг), для здачі в оренду або для управлінських цілей. Цей актив контролюється і просто відрізняється від ділової репутації підприємства
Економічний словник	Актив нематеріальний (англ. non tangible assets) – частина майна підприємства, наданого через належні йому патенти, ліцензії та інші права на інтелектуальну власність, права користування землею, водою та іншими ресурсами, будинками, спорудами й обладнанням, інші майнові права, товарні знаки, придбані або орендовані брокерські місця, програми для роботи на ЕОМ та ін.

Нематеріальні активи (англ. Intangible assets, Intangibles) — права на результати інтелектуальної діяльності, які зазвичай не мають фізичної форми, наприклад, авторські права, ліцензії, патенти або перевищення ринкової ціни підприємства над його балансовою вартістю (ґудвіл). У фінансовому обліку та звітності вартість таких прав включають до розділу активів.

Згідно зі стандартами бухгалтерський облік нематеріальних активів ведеться щодо кожного об'єкта за такими групами:

права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище тощо);

права користування майном (право користування земельною ділянкою відповідно до земельного законодавства, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо);

права на комерційні позначення (права на торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування тощо), крім тих, витрати на придбання яких визнаються роялті;

7.5.5 Амортизація нематеріальних активів

Нарахування амортизації за нематеріальними активами (далі НМА) здійснюють пооб’єктно протягом строку їх корисного використання.

Основними показниками, які враховують при нарахуванні амортизації НМА, є:

- ✓ строк корисного використання об’єкта НМА;
- ✓ ліквідаційна вартість об’єкта НМА;
- ✓ метод амортизації.

Оскільки амортизацію НМА й основних засобів нараховують за схожими правилами, трактування цього поняття строк корисного використання для них буде однакове. Строк корисного використання (експлуатації) є очікуваним періодом часу, протягом якого необоротні активи використовуватимуться підприємством або з їх використанням буде виготовлено (виконано) очікуваний обсяг продукції (робіт, послуг). Такий строк підприємство встановлює в розпорядчому акті при визнанні об’єкта НМА активом, тобто при його зарахуванні на баланс.

Визначаючи строк корисного використання об’єкта НМА, слід враховувати:

- ➢ строки корисного використання подібних активів;
- ➢ моральний знос, що передбачається (наприклад, для НМА, що швидко застарівають, і строк корисного використання встановлюється коротшим);
- ➢ правові або інші подібні обмеження щодо строків використання НМА;
- ➢ очікуваний спосіб використання НМА;
- ➢ залежність строку корисного використання НМА від строку корисного використання інших активів підприємства.

Крім того, для нарахування амортизації в бухобліку підприємство може застосовувати строки корисного використання, встановлені податковим законодавством.

НМА з невизначеним строком корисного використання амортизації не підлягають.

Такими є ті НМА, щодо яких підприємством не визначено обмеження строку, протягом якого очікується збільшення грошових коштів (чи їх еквівалентів) від їх використання. НМА з невизначеним строком корисного використання наприкінці кожного року оцінюють на наявність ознак невизначеності обмеження строку корисного використання. За відсутності таких ознак підприємство встановлює строк корисного використання цих активів.

Зверніть увагу: не нараховують амортизацію на права постійного користування земельною ділянкою.

Ліквідаційна вартість це сума коштів або вартість інших активів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення строку їх корисного використання (експлуатації), за вирахуванням витрат, пов’язаних з продажем (ліквідацією). Іншими словами, ліквідаційна вартість – це вартість можливої реалізації кожного конкретного об’єкта НМА після закінчення строку його служби.

Причому при розрахунку вартості, що амортизується, ліквідаційна вартість НМА прирівнюється до нуля, крім випадків:

- існує невідмовне зобов’язання іншої особи щодо придбання цього об’єкта наприкінці строку його корисного використання;
- ліквідаційна вартість може бути визначена на підставі інформації існуючого активного ринку й очікується, що такий ринок існуватиме наприкінці строку корисного використання цього об’єкта.

Таким чином, зазвичай ліквідаційна вартість об’єктів НМА дорівнює нулю

При розрахунку амортизації НМА дозволено використовувати будь-який з методів, передбачених стандартами бухгалтерського обліку для нарахування амортизації основних засобів (див. п.7.5.3).

7.5.6 Методи оцінки інвестицій (методи NPV, IRR)

Оцінка ефективності інвестиційних проектів є одним з найбільш важливих етапів в процесі управління інвестиціями. Тому, наскільки якісно виконана така оцінка, залежить правильність ухвалення остаточного рішення.

В процесі здійснення оцінки ефективності для отримання об'єктивних результатів необхідно враховувати наступні моменти:

1) оцінка ефективності інвестиційних проектів повинна здійснюватися на основі зіставлення об'єму інвестиційних витрат, а також сум планованого прибутку і термінів окупності інвестованого капіталу;

2) оцінка об'єму інвестиційних витрат повинна охоплювати всі використовувані ресурси, задіяні при реалізації проекту;

3) оцінка окупності засобів, що інвестуються, повинна здійснюватися на основі показника чистого грошового потоку, який формується за рахунок сум чистого прибутку і амортизаційних відрахувань в процесі експлуатації інвестиційного проекту;

4) в процесі оцінки суми інвестиційних витрат і чистого грошового потоку повинні бути приведені до справжньої вартості за допомогою дисконтної ставки, яка повинна бути диференційована для різних інвестиційних проектів.

Ефективність інвестованого капіталу, оцінюється шляхом порівняння грошового потоку (cash flow), який формується в процесі експлуатації інвестиційного проекту і початкової інвестиції. Проект визнають прибутковим, якщо забезпечується повернення всіх інвестицій при прийнятній для всіх інвесторів нормі прибутковості.

Обов'язковим є приведення до справжньої вартості, як інвестованого капіталу, так і суми грошового потоку. Приведення здійснюється диференційовано по кожному етапу подальшого інвестування.

Процес дисконтування всіх грошових відтоків і приток здійснюється по дисконтних ставках, які вибираються залежно від особливостей інвестиційного проекту.

Для розрахунку показника ефективності інвестицій як ставки відсотка, яка вибирається для дисконтування, можуть бути використані:

– середньозважена вартість капіталу;
– середня депозитна або кредитна ставка;
– індивідуальна норма прибутковості;
– рівень ризиків та ліквідності інвестицій і т. п.

Залежно від основних принципів оцінювання ефективності інвестиційних проектів використовується ряд методів, які умовно можна поділити на такі, в яких використовується дисконтування, і такі, в яких дисконтування не використовується.

До методів, в яких використовується дисконтування відносять:

– метод розрахунку чистого приведеного доходу (NPV);
– метод визначення індексу рентабельності інвестицій (PI);
– метод визначення внутрішньої норми прибутковості інвестицій (IRR);
– дисконтований термін окупності (Ррд).

До методів, які не передбачають використання концепції дисконтування відносять:

– метод визначення терміну окупності інвестицій (PP);
– метод визначення середньої норми прибули на інвестиції (ARR).

Далі детальніше зупинимося на їх розгляді.

1. Метод розрахунку чистого приведеного доходу (NPV). Це метод аналізу інвестицій, який базується на визначенні величини, отриманої шляхом дисконтування різниці між річними відтоками і притоками реальних грошей, які накопичуються впродовж всього життя проекту.

Розрахунок чистого приведеного доходу (NPV) визначається по такій формулі:

$$NPV = \sum \frac{P_n}{(1+r)^n} - IC, \qquad (7.8)$$

де P_n - річні грошові поступлення впродовж n років;
r - дисконтна ставка;
IC - стартові інвестиції;
n - термін реалізації проекту.

У випадку: якщо NPV > 0, проект слід приймати до реалізації; якщо NPV < 0, проект слід відхилити, оскільки він збитковий; якщо NPV = 0, проект не є прибутковим і не є збитковим (ситуація невизначеності).

2. Метод визначення індексу рентабельності інвестицій (PI), який є продовженням попереднього. Проте, на відміну від показника NPV, показник PI - це відносна величина, яка характеризує рівень прибутковості інвестицій і визначається по такій формулі:

$$PI = \sum \frac{Pn}{(1+r)^n} : IC \qquad (7.9)$$

У випадку: якщо PI > 1, то проект прибутковий, його варто прийняти; якщо PI < 1, то проект збитковий, його варто відхилити; якщо PI = 1, то прибутковість інвестицій точно відповідає нормативу рентабельності (проект не є прибутковим і не є збитковим)

3. Метод визначення внутрішньої норми прибутковості - метод ставки дисконту, використання якого забезпечує рівність поточної вартості очікуваних грошових відтоків і грошових надходжень. Показник внутрішньої норми прибутковості (IRR) характеризує максимально допустимий відносний рівень витрат, які мають місце при реалізації інвестиційного проекту, та відображує верхню межу процентної ставки, за якою фірма може окупити вкладені в проект кошти.

Практичне застосування цього методу зводиться до того, що в процесі аналізу вибирається два значення ставки дисконту r1 < r2 так, щоб в інтервалі (r1, r2) функція NVP = f (r) змінювала своє значення з «+» на «-» або навпаки. Таким чином, використовують таку формулу:

$$IRR = r_1 + \frac{f(r_1)}{f(r_1) - f(r_2)} \times (r_2 - r_1) \qquad (7.10)$$

До методів, в яких процес дисконтування може не використовуватися, відносять такі методи.

1. Метод визначення терміну окупності інвестицій (PP).

Термін окупності інвестицій - це тривалість часу, впродовж якого недисконтовані прогнозні надходження грошових коштів перевищують не дисконтовану суму інвестицій, тобто це число років, необхідних для відшкодування інвестицій

Показник терміну окупності інвестицій можна визначити за такою формулою:

$$\mathrm{PP} = \frac{\mathrm{IC}}{\overline{\mathrm{D}}} \qquad (7.11)$$

Де $\overline{D}$ – середньорічна сума грошового потоку, яка визначається за формулою:

$$\overline{\mathrm{D}} = \sum \frac{\mathrm{P_n}}{\mathrm{n}} \qquad (7.12)$$

2. Метод визначення середньої норми прибутку на інвестиції (ARR).

Суть цього методу зводиться до розрахунку відношення середньої величини прибутку, отриманою з бухгалтерської звітності, до середньої величини інвестицій.

При цьому розрахунок може здійснюватися на основі прибутку (доходу) без урахування виплати податків і відсотків за кредит або прибутки (доходу) після виплати податку, але до виплати відсотків за кредит. Останній метод використовується частішим, оскільки краще характеризує ту вигоду, яку отримають власники підприємства і інвестори.

Величина інвестицій, по відношенню до якої знаходять рентабельність, визначається як середня величина між вартістю активів на початок і кінець розрахункового періоду. Формула розрахунку норми прибутку на інвестиції (ARR) має такий вигляд:

$$\mathrm{ARR} = \frac{\mathrm{P}\times(1-\mathrm{t})}{\frac{\mathrm{IC}+\mathrm{RV}}{2}} \times 100 \qquad (7.13)$$

де P – середньорічний прибуток від реалізації проекту (грошовий потік);
t – ставка оподаткування
RV – залишкова або ліквідаційна вартість проекту

Основними недоліками цього методу є те, що, по-перше, важко визначити, який рік реалізації інвестиційного проекту слід узяти для розрахунків норми прибутку, а, по-друге, він не враховує вплив часу на грошові потоки - інвестований капітал порівнюється з прибутком, який отримує підприємство через декілька років.

При зростанні інфляції, реальна вартість очікуваних грошових потоків падає. Якщо інвестор не врахує ризик інфляції, то NPV або IRR можуть бути штучно завищені.

Для визначення оцінки ефективності проекту з урахуванням інфляції необхідно: або скоректувати грошові потоки на середньорічний індекс інфляції, а потім на ставку дисконту; або визначити ставку дисконту, яка б враховувала індекс інфляції, і потім скоректувати грошові потоки по новій ставці, яка враховує індекс інфляції:

$$r_i = (1 + r) \times (1 + i) - 1 \qquad (7.14)$$

де r_i - ставка дисконту (коефіцієнт) з урахуванням інфляції;
і - середньорічний індекс інфляції (коефіцієнт).

7.5.7 Види довгострокових фінансових інвестицій (пайові та боргові цінні папери)

Під довгостроковими фінансовими інвестиціями розуміються фінансові інвестиції на період понад один рік, а також усі інші інвестиції, котрі не можуть бути вільно реалізовані у будь-який момент.

Отже, довгостроковими інвестиціями можуть бути також і вкладення, які спочатку планувалося здійснювати на термін менше одного року у разі, якщо, виходячи із ситуації на ринку, підприємство визнає за неможливе їх реалізацію протягом короткого періоду.

У довгострокові фінансові інвестиції можуть здійснюватися вкладення підприємства з метою одержання прибутку, здобуття контролю над іншими підприємствами, одержання доступу на певний сегмент ринку, створення інтегрованих корпоративних структур, диверсифікації діяльності тощо.

Зазначимо, що через інструментарій довгострокових фінансових інвестицій можна опосередковано здійснювати реальні інвестиції. Наприклад, замість вкладання коштів у придбання основних засобів для розвитку нового виробництва можна придбати контрольний пакет корпоративних прав підприємства, яке володіє відповідними необоротними активами, чи заснувати дочірнє підприємство, наділивши його статутним капіталом, за рахунок якого будуть здійснені реальні інвестиції.

Об'єктами довгострокового фінансового інвестування можуть бути:

- цінні папери, які засвідчують право власності (акції);
- цінні папери, що засвідчують відносини позички (облігації, ощадні та інвестиційні сертифікати, векселі);
- облігації державних та місцевих позик;
- вкладення в статутний капітал інших підприємств, створених на території країни та за кордоном.

Залежно від придбаних паперів фінансові інвестиції прийнято поділяти на пайові та боргові.

Пайові фінансові інвестиції характеризуються такими ознаками:

- засвідчують право власності підприємства на частку у статутному капіталі емітента корпоративних прав;

- виступають у вигляді пайових цінних паперів (акцій) або внесків до статутного капіталу інших підприємств;

- мають необмежений термін обігу;

- утримуються підприємством з метою одержання доходу за рахунок дивідендів або придбані з метою перепродажу чи одержання доходу за рахунок зростання ринкової вартості інвестицій.

На відміну від пайових, ***боргові фінансові інвестиції*** не надають права власності. До них відносять інвестиції, які:

- виступають як боргові цінні папери (облігації);
- мають боргову природу;
- мають установлений термін обігу;
- утримуються підприємством до їх погашення з метою одержання доходу у вигляді відсотків або придбані з метою перепродажу й одержання доходу за рахунок зростання ринкової вартості інвестицій.

Порядок прийняття рішень щодо здійснення довгострокових фінансових інвестицій залежить від мети та об'єкта вкладень. Якщо головною метою інвестицій є безпосереднє отримання прибутку, то відповідні рішення приймаються після ретельного аналізу інвестиційної привабливості відповідного об'єкта, оцінки доцільності вкладень з погляду їх ризиковості та прибутковості, аналізу альтернативних можливостей використання капіталу.

У разі здійснення довгострокових фінансових вкладень під впливом інших, ніж отримання прибутку, цільових установок (наприклад, поглинання конкурентів, у т. ч. з метою їх ліквідації), слід провести аналіз витрат і вигід відповідних операцій та оцінити їх відповідність загальній стратегії розвитку підприємства.

Інвестиційні рішення можуть прийматися лише за наявності відповідних фінансових джерел. У противному разі інвестор може стати неплатоспроможним з усіма наслідками, які з цього випливають. Довгострокові інвестиційні вкладення доцільно здійснювати за рахунок власного капіталу, довгострокових позичок чи коштів, які вивільняються в результаті дезінвестицій.

7.6 Оборотні активи підприємств

7.6.1 Сутність оборотних активів у господарській діяльності підприємств

Для здійснення власної фінансового-господарської діяльності підприємство повинно мати в своєму розпорядженні відповідні виробничі фонди. За характером своєї участі у процесі виробництва вони поділяються на основні і оборотні.

На відміну від основних виробничих фондів оборотні фонди споживаються в одному виробничому циклі і їхня вартість повністю переноситься на вартість виготовленої продукції.

Оборотні фонди поділяються на оборотні виробничі фонди та фонди обігу.

Оборотні виробничі фонди обслуговують сферу виробництва. Вони представляють собою мінімально необхідні для виконання виробничої програми запаси сировини, основних матеріалів, палива, запасних частин для ремонту, МШП, а також незавершеного виробництва.

Фонди обігу – не беруть участі безпосередньо у виробничому процесі але є необхідним елементом для забезпечення єдності виробництва і обігу. Вони складаються із запасів готової продукції на складі підприємства, товарів, відвантажених покупцям, залишку грошових коштів на рахунку в банку і в касі підприємства.

Оборотні виробничі фонди і фонди обігу знаходяться в постійному русі і забезпечують безперервний кругообіг засобів.

Рух оборотних виробничих фондів і фондів обігу забезпечується відповідним оборотним капіталом. Це дає можливість об′єднати оборотні виробничі фонди і фонди обігу в єдине поняття – оборотний капітал (оборотні активи).

Отже **оборотний капітал** (оборотні активи, оборотні кошти) – це кошти авансовані в оборотні виробничі фонди і фонди обігу для забезпечення безперервності процесу виробництва, реалізації продукції та отримання прибутку.

Склад оборотних коштів підприємств в залежності від різних ознак групування відображено у таблиці 7.4.

Таблиця 7.4

Склад оборотних активів підприємства

Ознака групування	Оборотні активи									
Функціональне призначення	Оборотні активи в сфері виробництва					Оборотні активи в сфері обігу				
Роль у сфері бництва і у сфері обігу	Виробничі запаси	Незавершене вироб ництво	Товарні запаси	Напівфабрикати власного овлення	Витрати майбутніх ів	Залишки готової кції на складах	Відвантажена продукція	Грошові кошти та їх аленти	Дебіторська гованість	Інші оборотні активи
Ступінь планування	Нормовані оборотні активи					Ненормовані оборотні активи				

Склад оборотних активів – це сукупність окремих елементів оборотних виробничих фондів і фондів обігу.

Структура оборотних активів – це питома вага вартості окремих статей оборотних виробничих фондів і фондів обігу в загальній сумі оборотних активів.

На кожному конкретному підприємстві склад і структура оборотних активів є різними і залежать від типу виробництва, складу витрат на виробництво продукції що виготовляється, матеріально-технічного постачання, тощо.

Стан, склад і структура оборотних активів є важливим індикатором комерційної діяльності підприємства.

7.6.2 Класифікація оборотних активів

Оборотні активи (у практиці обліку, планування та аналізу) *класифікують за такими ознаками (*табл.7.5*):*

Таблиця 7.5

Класифікація оборотних активів

№	Класифікаційна ознака	Вид оборотних активів
1	Залежно від участі в кругообігу	оборотні активи у сфері виробництва; оборотні активи у сфері обігу
2	За видами	запаси сировини, матеріалів, напівфабрикатів; запаси готової продукції; дебіторська заборгованість: грошові кошти; інші
3	За способом відбиття в балансі підприємства	матеріальні оборотні активи (запаси); дебіторська заборгованість (кошти у розрахунках); грошові кошти
4.	За формами функціонування	матеріальні оборотні активи; фінансові оборотні активи
5.	За періодом функціонування	постійна частина оборотних активів; змінна частина оборотних активів
6.	За характером джерел формування	Валові; чисті; власні
7.	За швидкістю обігу	з високою швидкістю обігу; з середньою швидкістю обігу; з низькою швидкістю обігу
8.	За ступенем ліквідності	абсолютно ліквідні; швидко ліквідні; мало ліквідні
9.	За рівнем цінності	мінімально можливої цінності; середньо можливої цінності; потенційно високої можливої цінності
10.	За рівнем ризиків	активи з виправданим ризиком; активи з підвищениим ризиком; активи з неприпустимим ризиком
11.	За видами ризиків	активи з ризиком нереалізації; активи з ризиком неповернення боргів; активи з ризиком інфляції
12.	За ступенем захищеності від інфляції	оборотні активи , що не піддаються інфляційним втратам; оборотні активи , що піддаються інфляційним втратам
13.	За рівнем прибутковості	Високоприбуткові; середньоприбуткові; неприбуткові збиткові

7.6.3 Сутність та порядок визначення тривалості виробничого, операційного та фінансового циклу підприємства

Організація оборотних активів підприємства – це планування оборотних активів, методи, форми і способи їхнього формування та використання, а також контроль за їхнім рухом із метою збільшення прибутку підприємства.

Під оборотом оборотних активів розуміють процес їхнього безперервного руху під час здійснення господарської діяльності, який супроводжується послідовним перетворенням їхніх видів та зміною вартості.

Операційний цикл (ОЦ) підприємства – період повного обороту оборотних активів, період часу від моменту витрати підприємством коштів на придбання вхідних запасів сировини й матеріалів до надходження грошей від дебіторів за реалізовану їм продукцію.

Тривалість операційного циклу розраховується за формулою:

$$ОЦ = ТЗК + ТВЗ + ТЗНВ + ТГП + ТДЗ, \qquad (7.15)$$

де ТЗК – тривалість одного обороту залишків грошових коштів підприємства, у днях;

ТВЗ – тривалість одного обороту виробничих запасів, у днях;

ТЗНВ – тривалість одного обороту запасів незавершеного виробництва, у днях;

ТГП – тривалість одного обороту запасів готової продукції підприємства, у днях;

ТДЗ – тривалість одного обороту дебіторської заборгованості, у днях.

У процесі організації оборотних активів у рамках операційного циклу виділяють дві основні його складові: виробничий і фінансовий цикл підприємства

Виробничий цикл (ВЦ) підприємства характеризує період повного обороту матеріальних елементів оборотних активів, що використовуються для обслуговування виробничого процесу, починаючи з моменту надходження сировини, матеріалів і напівфабрикатів на підприємство й закінчуючи моментом відвантаження виготовленої з них готової продукції підприємствам.

Визначається за формулою:

$$ВЦ = ОЦ + ТНВ + ТГП, \qquad (7.16)$$

де ТНВ – тривалість одного обороту незавершеного виробництва, у днях.

Фінансовий цикл (ФЦ) (цикл грошового обігу) підприємства становить період повного обігу коштів, вкладених в оборотні активи, починаючи з моменту погашення кредиторської заборгованості за отримані сировину,

матеріали та напівфабрикати і закінчуючи інкасацією дебіторської заборгованості за поставлену готову продукцію.

Визначається за формулою:

$$ФЦ = ВЦ + ТДЗ − ТКЗ, \quad (7.17)$$

де ТКЗ – тривалість обороту кредиторської заборгованості, у днях.

7.7 Капітал підприємства та його формування

7.7.1 Капітал як базова категорія фінансів підприємства (власний, залучений та позиковий капітал)

Існують різні погляди щодо сутності економічної категорії «капітал»:

1) капітал – це частина багатства, що становить сукупність засобів виробництва; капітал – це вартість, яка приносить додану вартість; капітал – це частина суспільного багатства, яка використовується підприємцями для отримання прибутку (тобто приріст капіталу);

2) капітал – це виробничий фактор, ресурс тривалого використання (будівлі, техніка, комп'ютери), тобто це сукупність речових благ, які слугують для виробництва.

За змістом та формою капітал поділяють на актив і пасив.

Актив складають речовий капітал (основні засоби, інші необоротні матеріальні активи, капітальні інвестиції, запаси тощо); нематеріальні активи (ліцензії, патенти, права користування, програмне забезпечення тощо); грошовий капітал (грошові кошти еквіваленти грошових коштів).

Пасив складає ***власний капітал*** (зареєстрований, додатковий, резервний, вилучений, неоплачений капітал, нерозподілений прибуток, цільове фінансування; забезпечення майбутніх витрат і платежів, резерви), ***позиковий капітал*** (довгострокові та короткострокові позики, фінансовий лізинг тощо); ***залучений капітал*** (кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги, аванси отримані, відстрочені платежі, векселі видані тощо).

За джерелами формування капітал поділяють на власний і позиковий.

Власний капітал є основою для початку і продовження господарської діяльності будь-якого підприємства. Поняття сутності та змісту власного капіталу безпосередньо пов'язано з балансовим рівнянням:

АКТИВИ ПІДПРИЄМСТВА = ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ + ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Позиковий капітал підприємств утворюють грошові кошти, що не належать підприємству, але тимчасово знаходяться в його розпорядженні та використовуються нарівні з власними коштами. Кредитор передає позичальникові не просто гроші, а гроші як капітал. Він передає вартість, що в процесі свого функціонального використання не тільки зберігається, але й зростає у розмірі та приносить прибуток.

7.7.2 Джерела формування та способи залучення капіталу (статутний капітал, банківські кредити, корпоративні облігації, кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги, кредиторська заборгованість за розрахунками)

Власний капітал – це фінансові ресурси, які вкладає і додатково нагромаджує підприємство для організації та фінансування господарської діяльності.

Розглянемо більш докладно складові власного капіталу.

Статутний капітал є майновою основою діяльності підприємства з метою отримання прибутку. Він і є основою його власного капіталу.

Додатковий капітал може утворюватися або за рахунок вартості реалізації випущених акцій, що перевищує їхню номінальну вартість (емісійний дохід), або – суми дооцінки необоротних активів, вартості активів, безоплатно отриманих підприємством від інших юридичних або фізичних осіб.

Резервний капітал – це капітал, створений у господарському товаристві у розмірі, встановленому установчими документами, його головне завдання полягає у покритті збитків і зниженні ризику кредиторів у випадку погіршення економічної ситуації.

Неоплачений капітал визначається як сума заборгованості власників (учасників) за внесками до зареєстрованого капіталу. Його сума вилучається під час розрахунку власного капіталу.

Вилучений капітал утворюється через викуп акцій (або часток) у їхніх власників та повторного розміщення або анулювання викуплених 57 акцій. Вилучений капітал – це фактична собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників.

Джерелами формування та способами залучення позикового капіталу є кредит, короткострокове фінансування підприємств на основі використання факторингу, залучення капіталу підприємством на основі використання фінансового лізингу; фінансування підприємств на основі емісії корпоративних облігацій; кредиторська заборгованість у формуванні короткострокового позикового капіталу.

Банківські кредити призначені для фінансування витрат, пов'язаних з придбанням основних і поточних активів, із сезонними потребами підприємства, тимчасовим збільшенням виробничих запасів та ін.

Банківський кредит – це основна форма кредиту, за якої банк надає у тимчасове користування частину власного або залученого капіталу на умовах повернення зі сплатою банківського процента.

Банківський кредит класифікують за такими ознаками:

- цільова направленість;
- термін кредиту;
- вид відсоткової ставки;
- валюта кредиту;
- види обслуговування.

Залежно від мети кредит може надаватися на:

- ✓ фінансування оборотного капіталу;
- ✓ фінансування основного капіталу;
- ✓ інші цілі.

Залежно від терміну розрізняють:

- короткостроковий(до 1 року);
- середньостроковий (1-3 роки);
- довгостроковий кредити (більше 3 років).

Короткострокові кредити – це кредити, які надаються банками підприємствам для подолання тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку з витратами виробництва і обороту, не забезпечених надходженням власних коштів у відповідному періоді. Видаються короткострокові позики на строк до одного року.

Середньостроковими є кредити, що надаються для оплати обладнання, поточних витрат, фінансування капітальних вкладень. Видаються вони на строк до трьох років.

Довгострокові кредити – це кредити, що надаються на фінансування капітальних витрат з реконструкції, модернізації та розширення діючих основних фондів, будівництво нових об'єктів тощо. Довгострокові кредити видаються на строк понад три роки.

Види банківських кредитів:

- ❖ строковий кредит;
- ❖ кредитна лінія;
- ❖ короткостроковий кредит (овердрафт);
- ❖ контокорентний;
- ❖ кредит під облік векселів (обліковий кредит);
- ❖ онкольний;
- ❖ револьверний;
- ❖ роловерний.

Строковий кредит – це кредит, який надається повністю одразу після укладення кредитної угоди. Погашається він або періодичними внесками, або одноразовим платежем у кінці терміну.

Кредитна лінія – це згода банку надати кредит протягом певного періоду часу в розмірах, які не перевищують заздалегідь обумовленої суми.

Кредитна лінія відкривається, як правило, на рік, але її можна відкрити й на коротший період. Кредитну лінію відкривають підприємствам зі стійким фінансовим становищем та доброю репутацією. Розрізняють два види кредитних ліній: сезонну й постійно відновлювальну.

Овердрафт – короткостроковий кредит, що надається банком надійному підприємству понад залишок його коштів на поточному рахунку в межах заздалегідь обумовленої суми шляхом дебетування його рахунка.

Для підприємства у комерційному банку може відкриватись спеціальний позичковий рахунок – контокорент (італ. conto corrente – поточний рахунок) – єдиний рахунок, на якому враховуються всі операції підприємства.

Контокорент – це поєднання позикового рахунка з поточним, і він може мати дебетове та кредитове сальдо.

На контокорентному рахунку відображуються, з одного боку, погашення кредиту банку та інші платежі з доручення підприємства, з іншого – кошти, які надходять на користь підприємства (виручка від реалізації продукції, наданий кредит та інші надходження).

Контокорентний кредит може використовуватись для:

- фінансування придбання засобів виробництва, готової продукції, виробничих запасів;
- подолання тимчасових фінансових труднощів.

Характерні особливості контокорентного кредиту:

- встановлення ліміту кредитування;
- можливість скасування кредитної угоди будь-коли.

З іншого боку, контокорентний кредит має певні переваги для підприємства позичальника:

- відсотки за кредит нараховуються лише за фактичні дні користування;
- кредитними коштами підприємство може скористатись будь-коли без укладення додаткової кредитної угоди.

Кредит під облік векселів (обліковий кредит) – це короткостроковий кредит, який банківська установа надає пред'явнику векселів, обліковуючи (скуповуючи) їх до настання строку виконання зобов'язань за ними і сплачуючи пред'явнику номінальну вартість векселів за мінусом дисконту.

Банк ретельно перевіряє репутацію підприємства-векселедавця, а також підприємства-пред'явника векселя. Коли їх фінансовий стан є позитивним, банк дисконтує векселі. При цьому він залишає за собою право повернути ті векселі, які викликають підозру. Розмір та термін дії вексельного кредиту залежать від строку пред'явленого векселя. Термін, на який видається вексель, не може перевищувати 90 днів.

Усі операції з обліку векселів здійснюються банком на підставі договору, укладеного з підприємством-власником векселя.

Онкольний кредит – різновид контокоренту, який надається під заставу товарно-матеріальних цінностей або цінних паперів без зазначення строку його використання із зобов'язанням позичальника погасити кредит за першою вимогою кредитора.

Револьверний – дозволяє протягом наданого строку кредиту здійснювати вибірку кредитних коштів і часткове (або повне) погашення боргу.

Роловерний кредит – довгостроковий вид кредитування зі ставкою відсотка, яка періодично переглядається.

До кредитно-гарантійних послуг, що надаються підприємствам банками, належать:

- акцептний кредит;
- авальний кредит.

Акцептний кредит – це позика, яка передбачає акцептування банком боргових зобов’язань підприємства-боржника за векселем перед

постачальником. Тобто банк виступає у формі гаранта, поручителя, за умови, якщо підприємство-боржник не сплатить необхідної суми за векселем у строк кредитору-постачальнику за надані товари, роботи, послуги. Необхідною умовою є те, що підприємство надає у розпорядження банку вексель до строку його оплати.

Акцептний кредит має короткостроковий характер і використовується здебільшого для фінансування оборотних засобів підприємства. Цей кредит дешевший для підприємств, порівнянно з дисконтним, оскільки вони сплачують банку лише комісійні за акцепт векселя.

Авальний кредит – це позика, коли банк бере на себе відповідальність за зобов'язаннями підприємства у формі поручительства або гарантії. Підприємство-одержувач платежу, як і за акцептного кредиту, отримує від банку-гаранта (аваліста) умовне платіжне зобов'язання. Якщо власник векселя вносить протест у зв'язку з несплатою векселя, банк-аваліст погашає всю суму векселя за платника.

За авальний кредит банк одержує комісійні, розмір яких залежить від виду вимог, що випливають з гарантії, а також терміну дії гарантії. Крім того, за наданий кредит стягується відсоток за діючими ставками.

Рис. 7.13 **Види кредитів за характером погашення**

Кредиторська заборгованість належить до позапланових залучених джерел формування оборотних коштів, її породжує брак власних оборотних активів.

Кредиторська заборгованість – це короткострокові зобов'язання підприємств, які виникають за:

- розрахунками з бюджетом;
- за розрахунковими документами, строк оплати яких не настав і які не сплачено в строк;
- за короткостроковими кредитами.

За кредиторської заборгованості постачальникам залучення активів відбувається у товарній формі, на відміну від власних оборотних активів і банківського кредиту, які виступають у грошовій формі.

Ефективність діяльності будь-якого підприємства залежить від фінансової структури інвестованого в активи капіталу.

Фінансова структура капіталу уявляє собою співвідношення власного і позичкового капіталу, який використовується підприємством у процесі своєї господарської діяльності.

Показник фінансової структури капіталу визначає багато аспектів фінансової діяльності підприємства і суттєво впливає на її результати. Він має вплив *на рівень рентабельності активів і власного капіталу* (тобто рівень економічної і фінансової рентабельності*), рівень фінансової стійкості і платоспроможності підприємства, рівень фінансових ризиків і врешті решт на ефективність фінансового менеджменту в цілому.*

Для забезпечення ефективної діяльності процес формування фінансової структури капіталу підприємства повинен підпорядковуватись певній фінансовій політиці.

Політика формування фінансової структури капіталу уявляє собою частину фінансової стратегії підприємства і полягає у забезпеченні такого співвідношення власного і позикового капіталу, за якого забезпечуються оптимальні пропорції між рівнем рентабельності власного капіталу і рівнем ризику втрати фінансової стійкості .

Політика формування фінансової структури капіталу підприємства передбачає:

1.Визначення загальних принципів фінансування необоротних і оборотних активів

2.Порівняння витрат по залученню власного і позичкового капіталу.

3. Забезпечення оптимальної фінансової структури капіталу з позиції достатньої фінансової стійкості підприємства.

Фінансова стійкість – це показник стабільності фінансового стану підприємства, який забезпечується високою часткою власного капіталу у загальній сумі фінансових ресурсів, які використовуються підприємством.

4. Забезпечення оптимальної фінансової структури капіталу з позиції високої кредитоспроможності підприємства.

Кредитоспроможність підприємства визначається можливістю швидкого залучення кредитних ресурсів на вигідних умовах, спроможністю повернути їх у повному обсязі у встановлений термін.

5. Забезпечення оптимальної фінансової структури капіталу з позиції мінімізації його загальної вартості.

Співвідношення власного і позичкового капіталу повинно забезпечувати мінімізацію загальної його вартості для підприємства, що дозволяє більш ефективно здійснювати фінансування його розвитку.

На політику формування фінансової структури капіталу підприємства впливають багато факторів.

Процес формування фінансової структури капіталу складається з трьох етапів.

На першому етапі – визначається загальна потреба у капіталі, забезпечується відповідність обсягів капіталу, що авансується, необхідній сумі активів підприємства.

На другому етапі - оцінюється вартість залучення капіталу з різних джерел, порівнюється вартість власного і залученого капіталу, формуються відповідні принципи фінансування активів підприємства.

На третьому етапі оптимізується співвідношення власного і позичкового капіталу, визначається його структура на підставі критеріїв, що сформульовані раніше.

7.7.3 Комерційний кредит як спосіб залучення позикового капіталу

Комерційний кредит – це форма кредиту, яка характеризує відносини позички між двома суб'єктами господарської діяльності, що виникають у результаті одержання товарів на умовах відстрочки платежів чи одержання авансів у рахунок наступних поставок продукції (надання послуг, виконання робіт).

Комерційний кредит, наданий у товарній формі, має назву товарного кредиту.

Основною метою надання товарних кредитів є стимулювання збуту продукції, більш швидке її просування до споживача. Товарні кредити надаються на короткий термін і спрямовуються на фінансування оборотних активів, частіше за все, запасів товарно-матеріальних цінностей.

Відносини товарного кредиту регулюються договором купівлі-продажу, в якому передбачена поставка товарів з відстрочкою оплати. Товарні кредити можуть надаватися із оформленням векселя чи без нього.

Вексель – цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання терміну визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Простий вексель виписується і підписується боржником і містить його безумовне зобов'язання сплатити кредитору певну суму у певний термін у визначеному місці.

Переказний вексель виписується і підписується кредитором (трасантом) і містить наказ боржнику (трасату) сплатити у зазначений термін вказану у векселі суму третій особі (ремітенту). Боржник зобов'язаний здійснити акцепт векселя, тобто письмово на лицевій стороні векселя підтвердити свою згоду сплатити суму боргу.

Ремітент пред'являє вексель до сплати і отримує гроші або передає вексель за допомогою передавального підпису (індосаменту) іншій особі для погашення свого боргу. Індосамент ставиться на зворотній стороні векселя.

.

Рис. 7.14 **Переваги та недоліки комерційного кредитування**

Векселедержатель може отримати гроші раніше терміну погашення векселя шляхом врахування векселя в банку.

Банк викуповує вексель у векселедержателя з дисконтом, а потім здійснює інкасацію векселя, тобто стягує платіж із боржника у повному обсязі у встановлений термін.

Товарний кредит може надаватися під певний процент або безкоштовно.

Переваги товарного кредиту з точки зору позичальника:

- відносна швидкість і оперативність отримання кредиту;
- простота оформлення;
- відсутність кредитного забезпечення;
- розширення можливостей маневрування власними обіговими коштами, прискорення їх оборотності.

До недоліків залучення товарних кредитів відносяться:

- обмеженість терміну, розмірів та напрямків використання кредиту;
- висока залежності від постачальників;
- застереження щодо заборони надавати в заставу майно під інші кредити, що є типовим видом забезпечення товарних кредитів, звужує кредитні рамки позичальника.

У разі прострочення погашення товарного кредиту у підприємства-постачальника погіршується фінансовий стан, не вистачає коштів для здійснення поточних платежів.

7.7.4 Короткострокове фінансування підприємств на основі використання факторингу

Факторинг – система фінансування, відповідно до якої постачальник товарів переуступає короткострокові вимоги за товарними угодами факторинговій компанії з метою негайного одержання більшої частини платежу та гарантії повного погашення заборгованості.

Факторинг (для клієнта) – це продаж дебіторської заборгованості на користь фінансового посередника (факторингової компанії чи банку).

Також факторинг (для фактора) – це діяльність спеціалізованої установи (факторингової компанії, факторингового відділу банку) з викупу платіжних вимог у постачальника товарів (послуг), інкасування дебіторської заборгованості та управління борговими вимогами клієнта.

За факторингом банк може придбати у підприємства-продавця право вимоги за поставлені товари та надані послуги, вже існуючу поточну або прострочену дебіторську заборгованість.

Учасники факторингової операції

1 Клієнт фактора (постачальник товару, перший кредитор) – промислова або торговельна фірма, що уклала договір з факторинговою компанією.

2 Фактор (факторингова компанія або факторинговий відділ банку, тобто другий кредитор) – спеціалізована установа, що купує рахунки-фактури у своїх клієнтів. Factor у перекладі з англійської означає маклер, посередник.

3 Підприємство-боржник – фірма-покупець товару.

Факторингові операції здійснюються в такому порядку:

1) поставка товару на умовах відстрочення платежу.

2) укладення генеральної угоди про факторинг.

3) відступлення фактору права вимоги до боржника.

4) перерахування клієнту фінансування (до 90 % від права вимоги).

5) повідомлення боржника про зміну кредитора.

6) перерахування покупцем (боржником) платежу за поставлений товар.

7) виплата фінансовою установою залишку грошових коштів від права вимоги за вирахуванням вартості послуг фактора.

Використання фінансових послуг факторингу дає змогу підприємствам вирішити проблему дефіциту обігових коштів; збільшити обсяг продаж; пропонувати своїм клієнтам пільгові умови купівлі товару; придбавати матеріали у своїх постачальників за нижчою ціною, завдяки отриманню коштів одразу після відвантаження товару.

Перевагами факторингу для постачальника є: отримання додаткового фінансування; збільшення товарообігу та додатковий прибуток від збільшення обсягу продажу; спрощення планування грошового обігу; захист від валютних ризиків.

РОЗДІЛ 8 БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

8.1 Гроші та кредит у ринковій економіці

8.1.1 Сутність і функції грошей. Формування пропозиції грошей. Грошова маса та її показники. Сутність інфляції та її види

Перехід від ***натурального господарства*** до ***товарного виробництва***, тобто виробництва продукції не для особистого споживання, а для його обміну, зумовив виникнення потреби в універсальному товарі, який міг би виконувати функцію загального обмінного еквіваленту для спрощення процесу обміну товарами. За різними історичними джерелами, гроші виникли в 7-му столітті до н.е. в стародавній Греції або у стародавньому Китаї.

За своєю сутністю гроші – це товар, але не просто товар, а носій певних суспільних відносин, формування яких зумовило виділення з широкого ряду звичайних товарів одного – грошового.

Гроші – це специфічний товар, який виконує функцію загального обмінного еквівалента, на підставі якого вимірюється вартість усіх інших товарів.

Еволюційно відомими є **4 форми грошей**:

1 – товарні гроші (золоті зливки, певні групи товарів, наприклад зброя);

2 – металеві гроші (монети);

3 – паперові гроші (векселі, банкноти, казначейські білети);

4 – електронні гроші (безготівкові, web-money).

До **функцій грошей** відносять:

а) **засіб обігу.** Коли гроші використовують як засіб оплати за товари та послуги, то кажуть що вони виконують функцію засобу обігу. Гроші дозволяють поєднати окремі акти обміну в єдиний процес обігу.

б) **функція** грошей як **міри вартості** – це здатність вимірювати вартість усіх товарів в грошових одиницях держави. Сьогодні грошові одиниці малорозвинутих країн виконують функцію засобу обігу, в той час як функцію міри вартості там виконують валюти розвинутих країн, особливо в умовах значної інфляції.

в) **засіб нагромадження** – це особлива функція, яка забезпечує володарю в майбутньому купівельну спроможність накопиченого активу в умовах стабільної економіки. Люди можуть зберігати свій скарб у вигляді коштовностей, нерухомості, акцій тощо, однак гроші найбільш придатні до цього, оскільки мають абсолютну ліквідність.

Ліквідність – це здатність активу бути швидко, без перешкод обміненим на засіб платежу або бути використаним як засіб платежу.

г) **засіб платежу**. Товари не завжди продаються за готівкові гроші, оскільки до моменту появи на ринку одного продавця зі своїм товаром, в інших ще може не бути готівкових грошей. Тому виникає необхідність купівлі-продажу товарів в кредит, тобто з відстроченням платежу. В цьому випадку гроші функціонують не як засіб обігу – а як засіб платежу. При авансових платежах гроші передаються продавцю раніше отримання від нього товару,

виплата заробітної плати не відбувається одночасно з виконанням певних виробничих операцій, сплата боргів відбувається через певний час після отримання позики.

Найхарактернішою ознакою функції грошей як засобу платежу є наявність розриву в часі між передачею товару покупцю та грошей продавцю. Гроші як засіб платежу, на відміну від грошей як засобу обігу, не опосередковують, а завершають акт купівлі-продажу.

д) **світові гроші.** Гроші виступають засобом зв'язку відокремлених товаровиробників не лише на національному, а й на міжнародному ринках, забезпечуючи загальносвітову еквівалентність обміну, в цій якості гроші виконують функцію світових грошей. В якості світових грошей сьогодні використовують долар США, євро, SDR.

В сучасному світі пропозиція грошей визначається, як правило, величиною безготівкової емісії. Розміри цієї емісії залежать від:

- розміру грошової бази;
- рівня розвитку та умов функціонування комерційних банків, тобто від здатності банківської системи до розширення коштів, що надходять до неї.

Показником, що характеризує здатність банківської системи створювати «нові гроші», є *грошово-кредитний мультиплікатор*.

Грошово-кредитний мультиплікатор - це процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей) при кредитуванні банками клієнтури на основі додаткових (вільних) резервів, що надійшли в банк ззовні.

Основний сенс грошово-кредитного мультиплікатора *полягає* в тому, що ***він кратно примножує кількісні параметри грошової маси,*** тобто ***показує максимальну кількість нових кредитних грошей, яку може утворити кожна грошова одиниця*** (долар чи гривня) відповідно до проведених операцій на відкритому ринку.

Грошово-кредитний мультиплікатор показує, у скільки разів грошова маса більша від величини готівки в банківській системі і визначається за формулою:

$$m = \frac{M}{MB}\ , \qquad (8.1)$$

де m – грошово-кредитний мультиплікатор; M – грошова маса в обороті; MB – грошова база (*monetary base*).

Формування пропозиції грошей – досить складний процес. Починається він зі збільшення грошової бази центрального банку, що й визначає особливу місію останнього в усьому процесі. Продовжується він у процесі кредитно-розрахункової діяльності комерційних банків, під час якої виникає грошово-кредитний мультиплікатор, завдяки якому зростають банківські депозити.

У загальному вигляді **модель формування пропозиції грошей** може бути представлена так:

$$M1 = m \cdot MB\ , \qquad (8.2)$$

де *M1* – пропозиція грошей у вигляді готівки поза банками та переказних депозитів; *m* – коефіцієнт грошово-кредитного мультиплікатора; *MB* – грошова база.

Грошова база - це консолідуючий показник резервних грошей банківської системи, на основі якого через грошовий мультиплікатор формується пропозиція грошей.

Грошова база характеризує масу грошей в обігу, яка відображається на балансі центрального банку. Цей показник інколи називають ще грошима центрального банку, який їх безпосередньо контролює і регулює, впливаючи в кінцевому підсумку на ***грошову масу.***

Таблиця 8.1

Стадії створення грошової маси

Грошова маса – це сукупність залишків грошей у всіх формах, які є в розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент	
1 стадія	**2 стадія**
Національний банк збільшує свої активи шляхом надання кредитів урядові, комерційним банкам, закордонним країнам, окремим підприємствам і за рахунок зростання золотовалютних резервів	Здійснюється за допомогою емісії. Національний банк збільшує активи одночасно збільшуючи свої пасиви, тобто створює грошову базу, що складається з готівки, яка перебуває в обігу обов′язкових і необов′язкових резервів комерційних банків

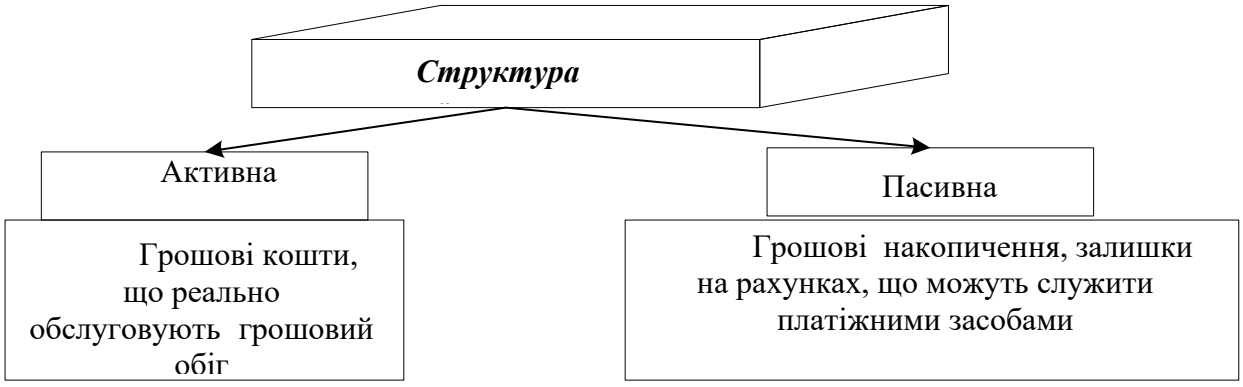

Рис. 8.1 **Структура грошової маси**

У структурному відношенні грошову масу можна розділити за кількома критеріями:

- за ступенем "готовності" окремих елементів до обіговості, тобто за ступенем їх ліквідності;
- за формою грошових засобів (готівкові, депозитні);
- за розміщенням у суб'єктів грошового обігу;
- за територіальним розміщенням та ін.

За першим критерієм виділяють кілька елементів грошової маси, комбінацією яких можна визначити різні за складом і обсягом показники грошової маси, що називаються ***грошовими агрегатами***.

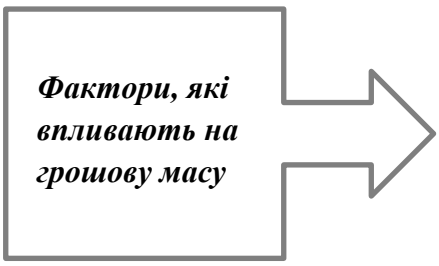

- ✓ зобов'язання комерційних банків, по кредитах, отриманих від центрального банку;
- ✓ сальдо іноземних активів в умовах їх конвертації в національну валюту;
- ✓ купівля-продаж емісійними установами на ринку цінних паперів облігацій державної позики;
- ✓ нерезервні зобов'язання банківських установ (капітал і прибуток від емісійної діяльності

Рис. 8.2 **Фактори, які впливають на грошову масу**

Грошовий агрегат – це специфічний показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їх ліквідності.

Таблиця 8.2

Визначення грошових агрегатів грошової маси та грошової бази

Грошова база	включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обороті поза банківською системою та в касах банків, а також суму резервів комерційних банків на їх кореспондентських рахунках у центральному банку.
Агрегат М0	відображає масу готівки, яка перебуває поза банками, тобто на руках у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка в касах банків сюди не входить.
Агрегат М1	включає гроші в агрегаті М0 та вклади в банках ,які можуть бути використані власниками негайно, без попередження банків, тобто запаси коштів на поточних рахунках до запитання.
Агрегат М2	гроші в агрегаті М1 та кошти на всіх видах строкових рахунків, кошти на рахунках капітальних вкладень та інших спеціальних рахунках
Агрегат М3	охоплює гроші в агрегатах М2 та кошти на вкладах за трастовими операціями банків

Величину грошової бази можна визначити за формулою:

$$\mathbf{MB = M0 + MQ + M_{рез},} \qquad (8.3)$$

де М0 – сума готівки, що перебуває поза банками; MQ – сума готівки в касах банків; $M_{рез}$ – сума грошових коштів (резервів), які перебувають на кореспондентських рахунках банків у центральному банку.

Готівковий елемент (М0 + MQ) грошової бази відрізняється кількісно від безготівкового елемента, грошових агрегатів М1, М2, М3. ***Він являє собою суму зобов'язань центрального банку перед комерційними***. А безготівкові елементи грошових агрегатів – це зобов'язання комерційних банків перед своїми клієнтами. Вони формуються комерційними банками як за рахунок коштів, одержаних від центрального банку, так і за рахунок створення грошей

самими комерційними банками в процесі кредитної діяльності через механізм грошово-кредитного мультиплікатора.

Завдяки цьому, загальний обсяг кожного з грошових агрегатів (крім М0) перевищує обсяг грошової бази. *Ступень цього перевищення свідчить про величину грошово-кредитного мультиплікатора на рівні комерційних банків*.

Таблиця 8.3

Фактори, які впивають на зміну пропозиції грошей

Зміна облікової ставки	При підвищенні облікової ставки зменшується попит комерційних банків на позички рефінансування, внаслідок чого зменшуються залишки коштів на їх коррахунках у центральному банку
Зміни типової ринкової процентної ставки	При зростанні процентної ставки за позичками у комерційних банків розширюються можливості одержувати позички рефінансування навіть при зростанні облікової ставки, унаслідок чого зростають грошова база, банківські резерви і коефіцієнт мультиплікації, що сприяє розширенню пропозиції грошей
Зміна обсягу багатства економічних суб'єктів	призводить до зміни співвідношення між депозитною і готівковою складовими грошової маси: чим бідніші економічні суб'єкти, тим більшу частину своїх грошей вони тримають у формі готівки, і навпаки. Оскільки депозитна складова зумовлює мультиплікативний процес, а готівкова - ні, то зміна їх співвідношення приводить до зміни загального обсягу пропозиції грошей.
Тінізація підприємницької діяльності	зумовлює зміну структури грошових запасів на користь готівки. Це послаблює мультиплікативне збільшення депозитів, оскільки готівка виходить з банківського обороту і не використовується для цілей кредитування
Стан довіри до банків	спричиняє вилучення грошей з депозитів чи стримує їх зростання. Збільшення готівкової складової грошової маси не компенсує втрат депозитної складової

Аналіз факторів впливу на пропозицію грошей свідчить, що остаточний обсяг пропозиції грошей формується зусиллями чотирьох суб’єктів: центрального банку, комерційних банків, а також банківськими вкладниками та позичальниками.

Таблиця 8.4

Фактори, що впливають на інфляцію

Інфляція - це знецінювання грошей, падіння їх купівельної спроможності, викликане підвищенням цін, товарним дефіцитом і зниженням якості товарів та послуг	
Вид інфляції	**Характеристика**
1	2
Відкрита (цінова)	Виявляється в системному підвищенні загального рівня цін
Придушена (прихована)	Виявляється в зростаючому дефіциті товарів при формальній стабільності цін, забезпеченій централізованим характером їх встановлення

1	2
Очікувана	Можна спрогнозувати на будь-який період часу і досить часто є прямим результатом дій уряду
Неочікувана	Характеризується раптовим стрибком цін, що має негативний вплив на систему оподаткування і грошового обігу
Повзуча	Характеризується прискореним зростанням маси грошей в обороті без помітного підвищення чи з незначним зростанням цін – до 5% на рік
Помірна	Ціни зростають до 20% на рік, вартість грошей зберігається, відсутній ризик підписання контрактів в номінальних цінах
Галопуюча	Зростання цін досягає 20-50%, а інколи й 100% на рік, гроші прискорено матеріалізуються в товари, контракти прив'язуються до зростання цін
Гіперінфляція	Річні темпи приросту цін перевищують 100% (в рамках гіперінфляції виділяють більш вузьке поняття супергіперінфляції при якій темпи росту цін досягають 50 % та більше на місяць)
Фіскальна	Основна причина ¾ дефіцит бюджету та його покриття за рахунок емісійних кредитів центрального банку
Латентна (подавлена)	Проявляється у вигляді постійного дефіциту товарної маси, або падіння якісних характеристик продукції (властива адміністративній економіці), або проявляється у відсутності платоспроможного попиту в зв'язку з затримкою виплат заробітної плати, пенсій, стипендій (властива перехідній економіці)
Попиту	Генерується надмірним зростанням попиту порівняно з пропозицією. Безпосередньо пов'язана з дією монетарних чинників (невиважена грошова емісія, що призводить до перевищення попиту на гроші порівняно з наявною пропозицією товарів і послуг)
Витрат (пропозиції)	Відбувається внаслідок порушення рівноваги товарного обміну - перевищення пропозиції над попитом, що генерує процес зростання витрат виробництва і в результаті через підвищення цін на товари викликає збільшення грошової маси. Важливим чинником є значне подорожчання матеріальних ресурсів

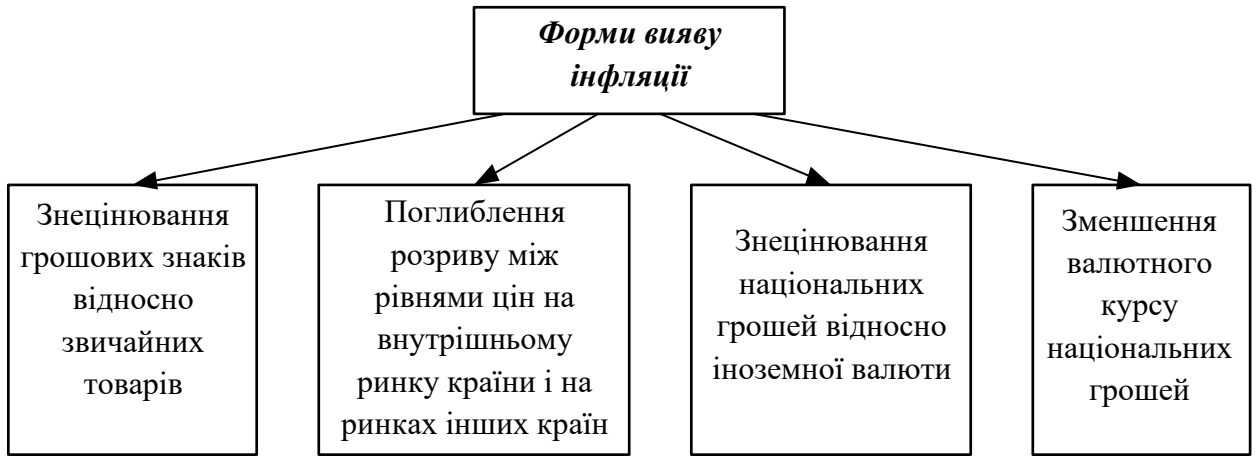

Рис. 8.3 **Форми вияву інфляції**

Таблиця 8.5

Закономірності інфляційного процесу

Стадії	Характеристика інфляційного процесу
Перша стадія	Темпи зростання пропозиції грошей випереджають знецінення грошей, це випередження поступово зменшується, наближаючись до вирівнювання. Надмірна пропозиція грошей поглинається оборотом за рахунок уповільнення їх обігу. Суб'єкти ринку певний час не відчувають надмірності в обігу грошей і використовують їх для накопичення. Це тимчасово відволікає зайві гроші з обігу, послаблює інфляційний тиск на товарні ціни, і вони певний час залишаються незмінними.
Друга стадія	Темпи знецінення грошей випереджають темпи зростання їх пропозиції. В певний момент власники грошових нагромаджень розуміють їх надмірність і реалізують їх на ринку для купівлі товарів, одночасно зменшується відплив у нагромадження нових пропозицій грошей, унаслідок чого ще більше зростає швидкість обігу всієї грошової маси.

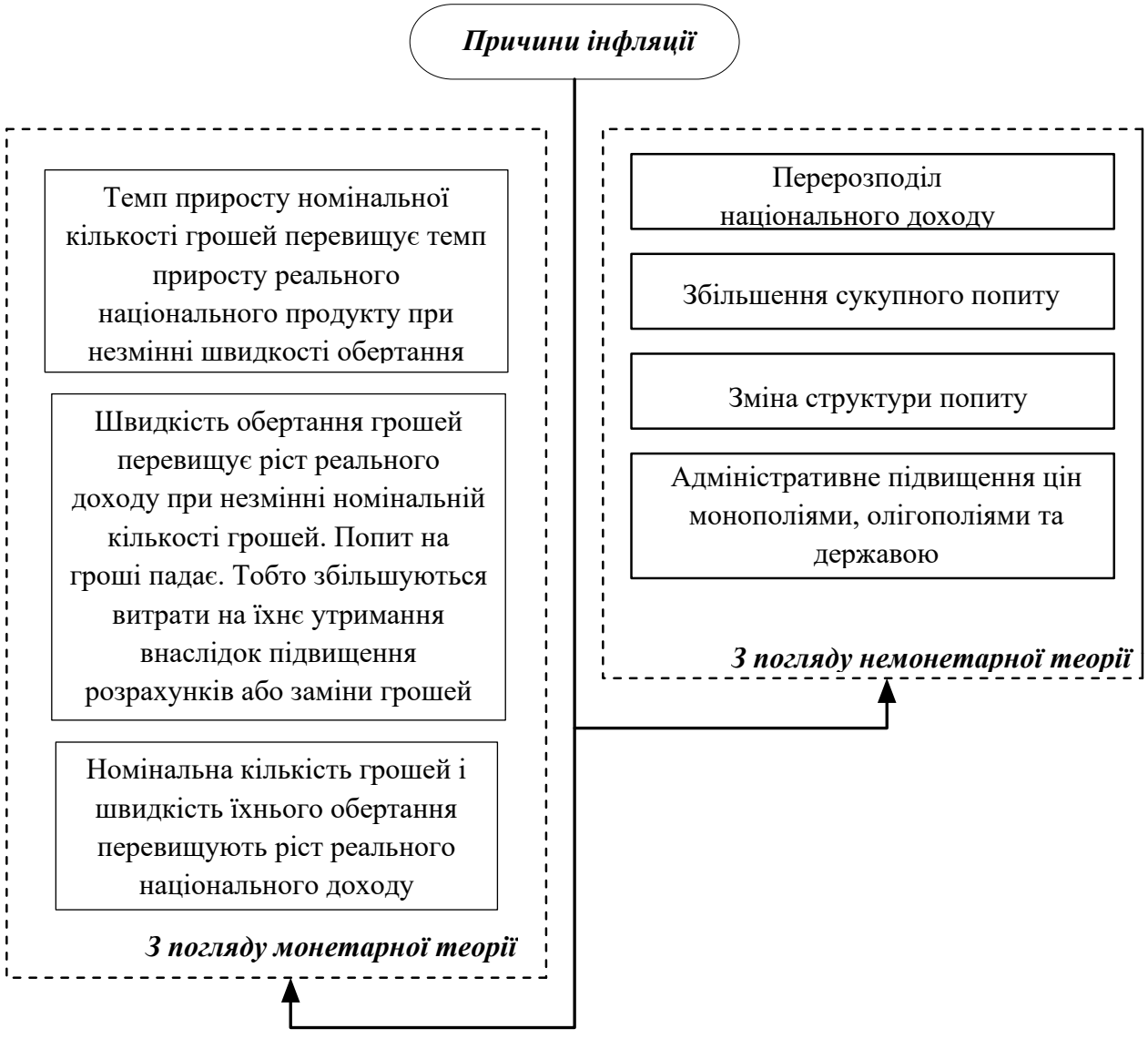

Рис. 8.4 **Причини інфляції**

Рис. 8.5 **Соціально-економічні наслідки інфляції**

Таблиця 8.6

Індекси вимірювання інфляції

Назва	**Формула**	**Сутність**
1	2	3
Індекс цін споживчих товарів (індекс споживчих цін)	$ИСЦ = \frac{(\sum P_1 q_0)}{(\sum P_0 q_0)} \times 100$, де $(\sum P_1 q_0)$ - ринкова вартість фіксованого кошика в поточному році; $(\sum P_0 q_0)$ - ринкова вартість фіксованого кошика в базовому році; P_0 і P_1 - ціни одиниці товарів (послуг) базового звітного періодів відповідно; q_o- кількість товарів у "споживчому кошику" базового періоду	характеризує зміну в часі загального рівня цін на товари і послуги, які купує населення для особистого споживання; найчастіше використовується для характеристики інфляції, оскільки він досить точно виражає не тільки економічні, а й соціальні аспекти інфляції, зокрема її вплив на рівень життя населення, а тому його називають ще індексом вартості життя
Індекс цін на засоби виробництва (індекс цін виробників)	$ІЦВ = \frac{(\sum P_1 q_0)}{(\sum P_0 q_0)} \times 100$, де P_1 і P_o - рівень цін одиниці товару (послуги) поточного і базового періодів відповідно; q_o - кількість товарів (випадків надання послуг) у базовому періоді, що взяті в розрахунок	характеризує зміну в часі загального рівня цін на засоби виробництва, які купують юридичні особи для виробничого споживання; виражає зростання оптових цін

1	2	3
Індекс цін ВВП (дефлятор ВВП)	$ІЦВ = \frac{(\sum P_1 q_0)}{(\sum P_0 q_0)} \times 100$, де P_1 і P_o - рівень цін одиниці товару (послуги) поточного і базового періодів відповідно; q_o - кількість товарів у базовому періоді, що взяті в розрахунок	характеризує зміну в часі загального рівня цін на всі товари і послуги, що реалізовані кінцевим споживачам

8.1.2 Валютний курс. Види валютних курсів (офіційний, плаваючий, фіксований)

Таблиця 8.7

Визначення поняття «валюта»

Валюта	Грошова одиниця даної країни
	Грошові знаки іноземних держав, а також кредитні і платіжні засоби, що виражені у іноземних грошових одиницях і використовуються у міжнародних розрахунках, іноземна валюта
	Міжнародна (регіональна) грошова розрахункова одиниця і платіжний засіб (СПЗ/SDR – валюта МВФ, євро – грошова одиниця ЄС)

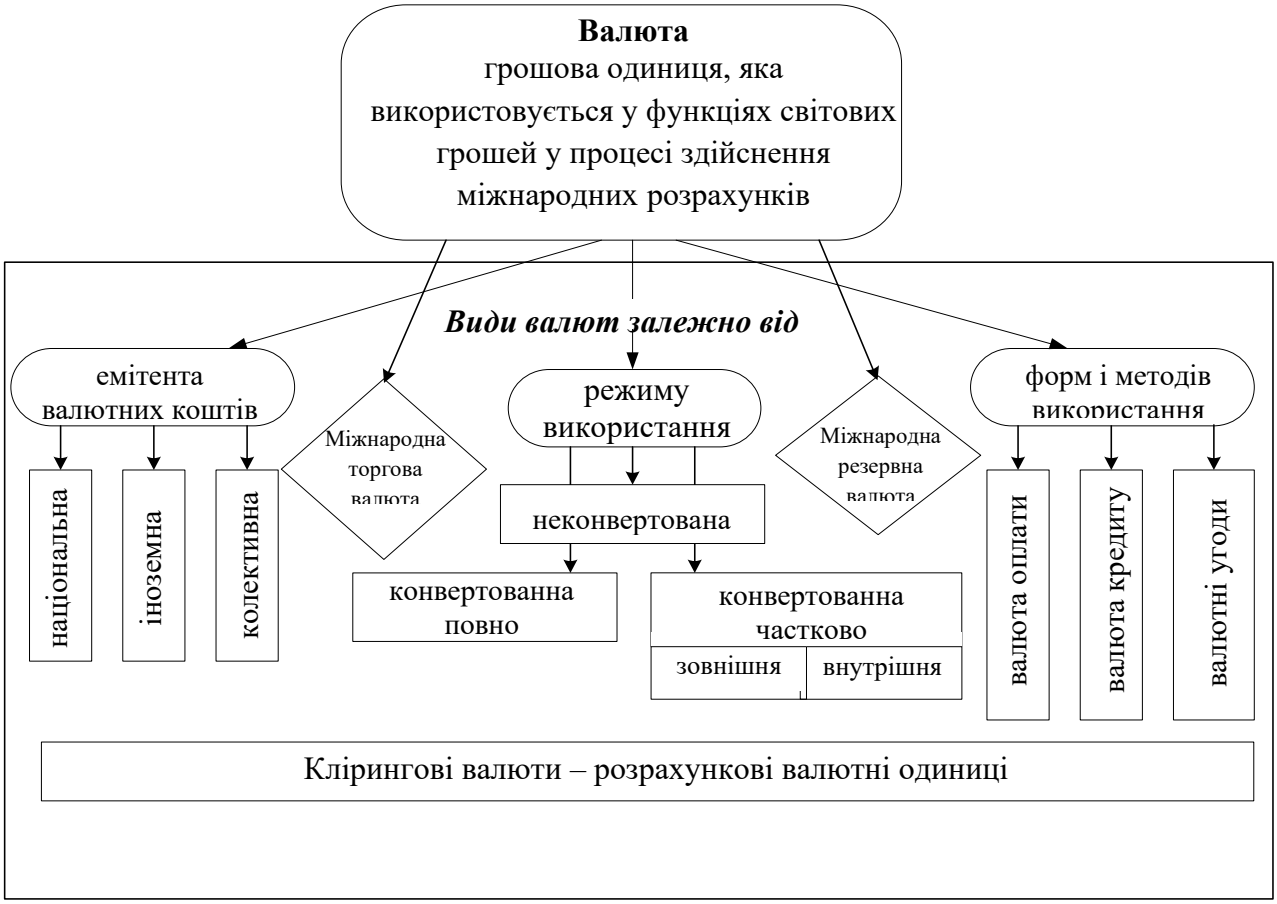

Рис. 8.6 **Визначення поняття «валюта»**

Використання валюти для обслуговування зовнішньоекономічних відносин надає останнім специфічну форму валютних відносин.

ВАЛЮТНІ ВІДНОСИНИ – це сукупність економічних відносин, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств і обслуговуються валютою.

Рис. 8.7 **Визначення поняття «валютні відносини»**

Учасники валютних відносин: держави, міжнародні організації, юридичні особи, фізичні особи.

Характерні особливості валютних відносин

- ✓ відносини, що складаються між економічними суб'єктами різних країн;
- ✓ відносини, що реалізуються у певних сферах світового ринку;
- ✓ відносини, що відображають суперечливість економічних інтересів різних країн;
- ✓ валютні відносини обслуговуються кількома валютами

Рис. 8.8 **Особливості валютних відносин**

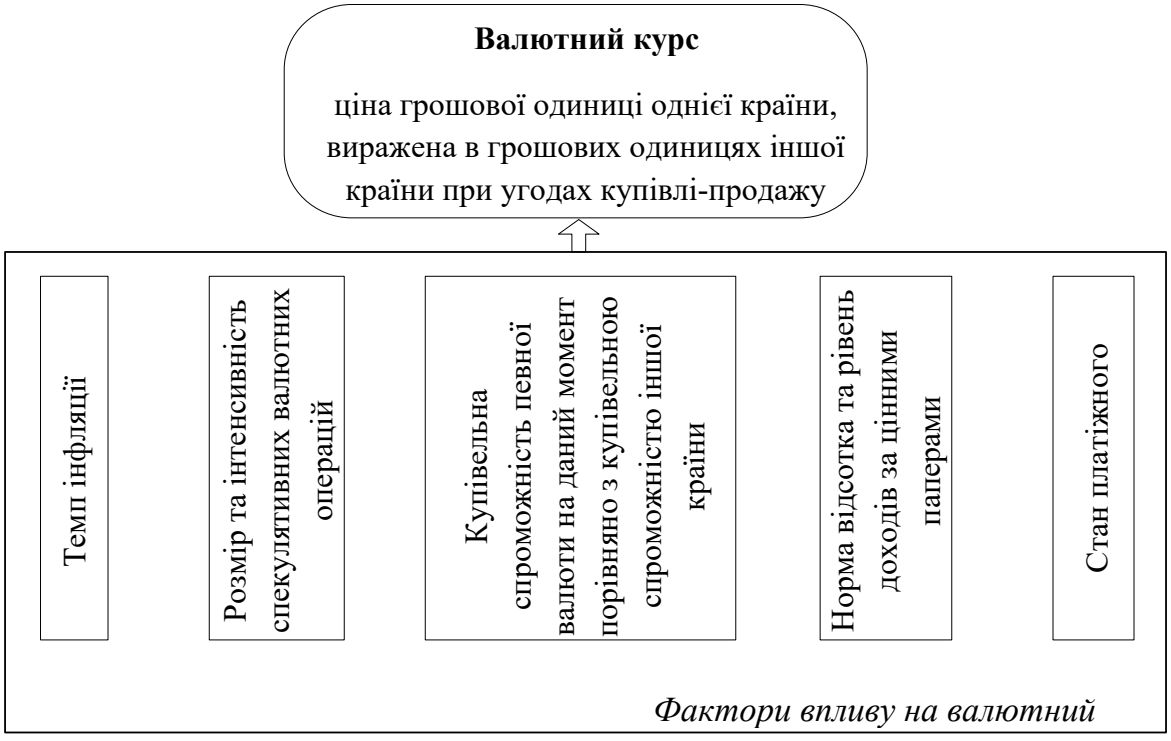

Рис. 8.9 **Фактори впливу на валютний курс**

- ✓ подолання національної обмеженості грошової одиниці певної країни;
- ✓ порівняння цінових показників окремих країн, розвиток їхніх продуктивних сил, темпів економічного зростання, а також торговельного і платіжного балансів;
- ✓ порівняння національних цін зі світовими цінами та інтернаціональною вартістю товарів і послуг;
- ✓ перерозподіл національних продуктів між країнами-учасницями міжнародних економічних зв'язків

Рис. 8.10 **Функції валютного курсу**

Таблиця 8.8

Моделі валютних курсів

Види валютних курсів	Спосіб фіксації курсу
1. ***Фіксовані курси***, в тому числі: – фіксований курс за класичною схемою; – договірні фіксовані курси; – фіксований курс, що коригується; – змінно-фіксований курс	Система наявності офіційних валютних паритетів. Офіційні курси, що базуються на золотому паритеті. Курси, що базуються на договірній основі. Фіксація передбачає регулярний перегляд або встановлення межі можливих відхилень. Курс, що змінюється за певною, заздалегідь визначеною схемою за участю держави з урахуванням інфляції
2. ***Плаваючі курси***, в тому числі: – вільно плаваючий курс – керований плаваючий курс – режим колективного плавання	Система, за якою у валют немає офіційного паритету. Курси, що самостійно формуються на ринку під впливом попиту та пропозиції. Курс валют, прив'язаний до валютного кошика чи провідної валюти

Таблиця 8.9

Залежність цін від зміни валютного курсу

Вплив зміни курсу на:	**Падіння курсу**	**Зростання курсу**	**Падіння курсу**	**Зростання курсу**
	національної валюти		**іноземної валюти**	
Ціни національних товарів на світовому ринку	Знижує	Збільшує	Збільшує	Знижує
Торгівлю національними товарами на світовому ринку	Збільшує експорт / скорочує імпорт	Скорочує експорт / збільшує імпорт	Скорочує експорт / збільшує імпорт	Збільшує експорт / скорочує імпорт
Ціни національних цінних паперів та активів	Знижує	Збільшує	Збільшує	Знижує
Приток капіталу зза кордону / відтік капіталу закордонЗнижує	Збільшує приток капіталу / скорочує відтік капіталу	Скорочує приток капіталу / збільшує відтік капітал	Скорочує приток капіталу / збільшує відтік капітал	Збільшує приток капіталу / скорочує відтік капіталу

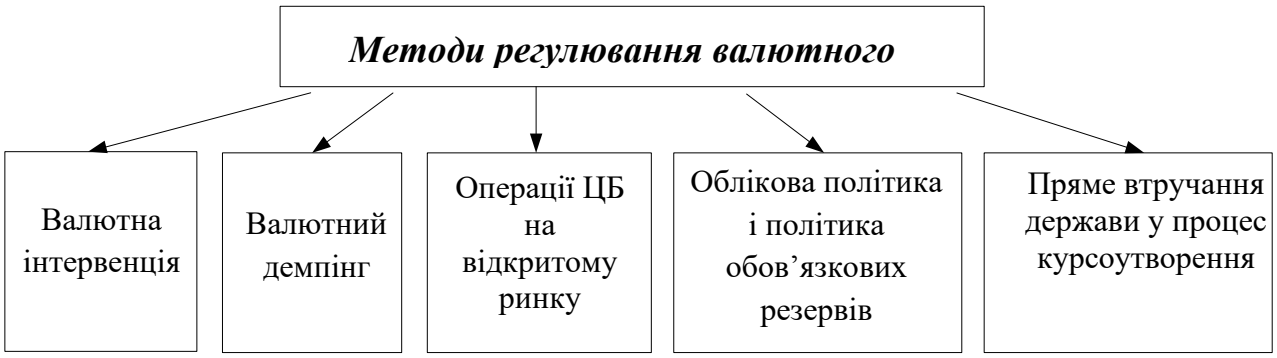

Рис. 8.11 **Методи регулювання валютного курсу**

8.2 Структура банківської системи України. Національний банк України (НБУ) та комерційні банки

8.2.1 Статус НБУ, його завдання та функції (забезпечення стабільності грошової одиниці України, кредитор останньої інстанції для банків, регулювання діяльності платіжних систем та систем розрахунків в Україні, банківське регулювання та нагляд)

Рис. 8.12 **Визначення поняття «банк»**

Рис. 8.13 **Принципи діяльності банку**

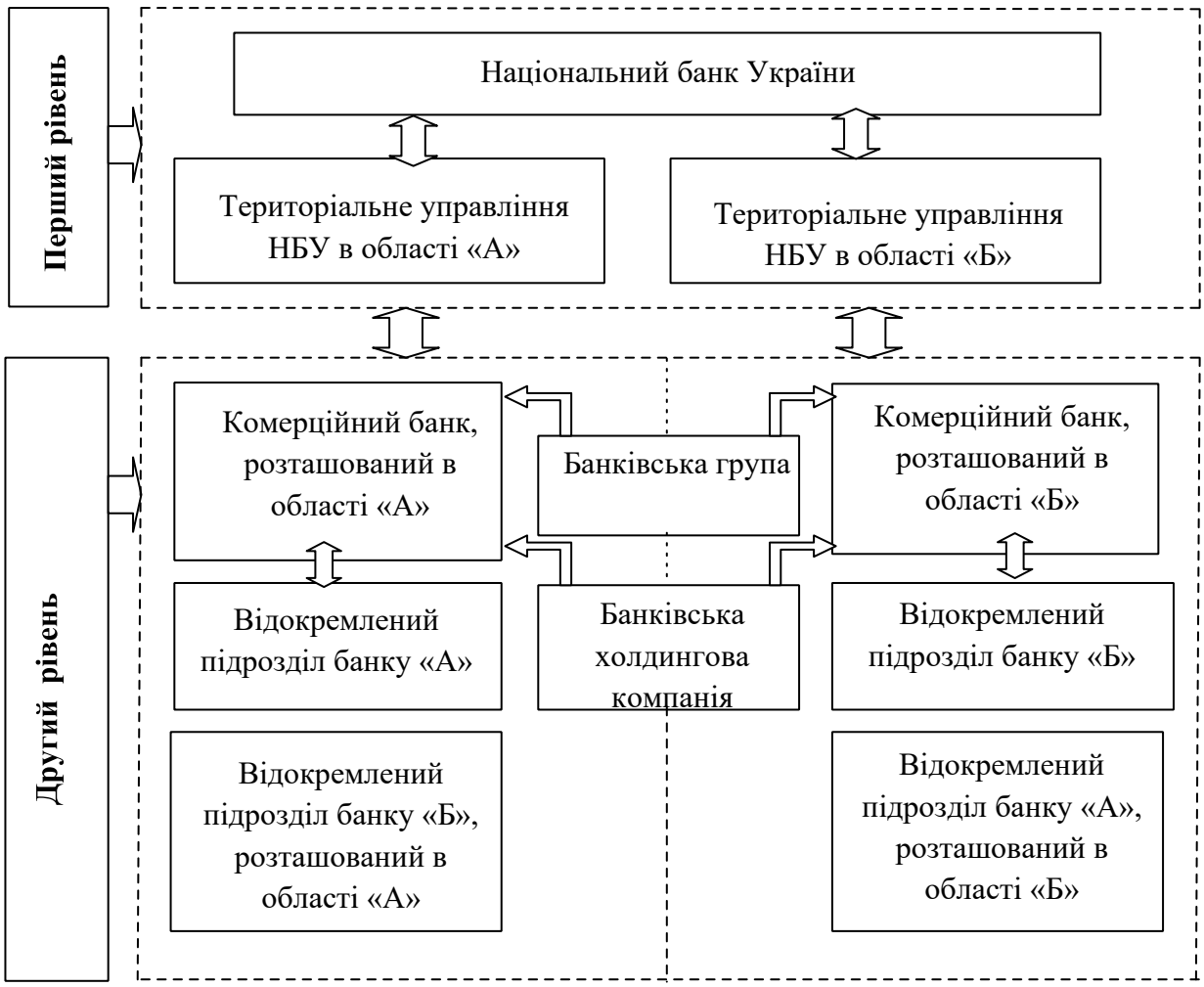

Рис. 8.14 **Структура банківської системи**

Рис. 8.15 **Функції банку**

Національний банк України - головний банківський інститут держави, який відповідає за управління всією грошовокредитною політикою. Завдання і функції філій НБУ визначаються Положенням, яке затверджує Правління НБУ.

Діяльність НБУ регламентується низкою нормативноправових документів, основним з яких є Закон України «Про Національний банк України».

Згідно з цим законом НБУ є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і закріплено за ним на праві господарського відання.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Також законом встановлено, що НБУ є: центральним банком держави, *основною функцією якого є забезпечення стабільності національної грошової одиниці*; емісійним центром; валютним органом; органом банківського нагляду; банком банків та банком уряду; організатором міжбанківських розрахунків.

Рис. 8.16 **Функції Національного банку України**

8.2.2 Структура банківської системи. Класифікація банків (банки з державною участю, банки іноземних банківських груп, банки з приватним капіталом, системно важливі банки)

Банківська система – це складова фінансової системи країни, що підпадає під загальну дію економічних законів, які діють у громадянському суспільстві. Вона становить сукупність різних за організаційно правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, що існують у межах єдиної фінансової системи та єдиного грошово-кредитного механізму в певний проміжок часу (певний історичний період). Банківська система є цілісним механізмом, що взаємодіє з іншими системними структурами фінансового ринку, а також як його підсистема утворює більш загальне об'єднання – економічну систему в цілому.

Головними цілями банківської системи є: забезпечення суспільного нагляду та регулювання банківської діяльності з метою узгодження інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами; забезпечення надійності та стабільності функціонування окремих банків і банківської системи в цілому з метою стабілізації грошей та безперебійного обслуговування економіки.

Відповідно до Закону "Про банки і банківську діяльність" Україна самостійно організує банківську систему. Банківська система – це законодавчо визначена, чітко структурована сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю.

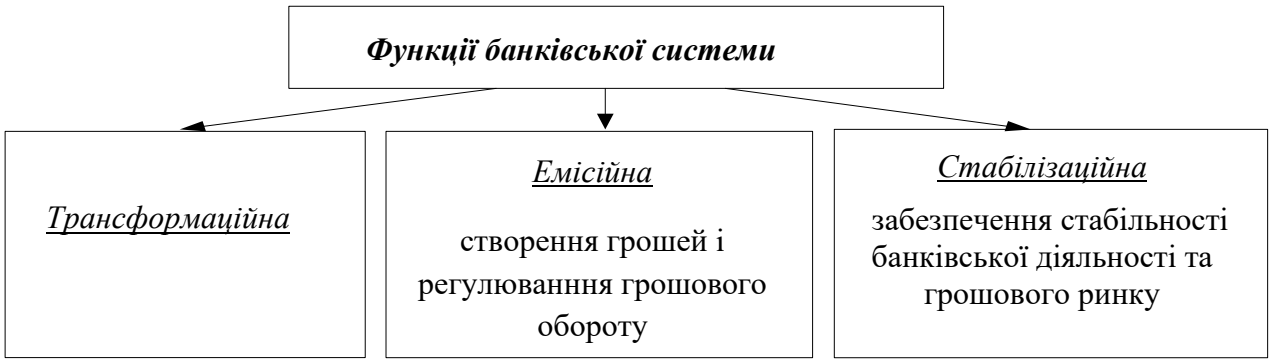

Рис. 8.17 **Функції банківської системи**

Банківська система в сучасній Україні є дворівневою структурою управління фінансовими ресурсами.

Закону України "Про банки і банківську діяльність", було закладено основи класичної дворівневої банківської системи, яка включає:

перший рівень – Національний банк, який є головним банківським інститутом держави та відповідає за управління всією грошово-кредитною системою. Його головними клієнтами є інші банківські інститути й урядові структури;

другий рівень – банки різних форм власності, спеціалізації і територіального рівня, клієнтами яких є підприємства, організації, населення.

Банківська система України складається з:

- Національного банку України;
- Зовнішньоекономічного банку;
- Ощадного банку;
- регіональних банків;
- акціонерно-комерційних банків;
- інших кредитних установ різноманітних форм власності.

Таким чином, банківська система України заснована на взаємовідносинах між банками у двох площинах – на вертикалі та на горизонталі. *На вертикалі* – це відносини підпорядкування між Національним банком, як керівним органом усієї банківської системи, та іншими банками. *На горизонталі* – це відносини рівноправного партнерства та конкуренції між банками другого рівня.

В Україні працюють банки з державною часткою, банки іноземних банківських груп і банки з приватним капіталом

Комітет з питань нагляду та регулювання діяльності банків Національного банку України визначив критерії, у відповідності до яких банки групуються наступним чином:

- банки з державною часткою - банки, в яких держава прямо чи опосередковано володіє часткою понад 75% статутного капіталу банку;
- банки іноземних банківських груп - банки, контрольні пакети акцій яких належать іноземним банкам або іноземним фінансово-банківським групам;

- банки з приватним капіталом - банки, в яких серед кінцевих власників істотної участі є один чи кілька приватних інвесторів, що прямо та/або опосередковано володіють не менше ніж 50% статутного капіталу банку.

Такий розподіл Національний банк використовуватиме під час здійснення аналізу діяльності банківської системи України.

Крім цього, Національний банк щороку визначає системно важливі банки та здійснює посилений нагляд за ними. Підвищена увага регулятора до діяльності системно важливих установ необхідна для збереження фінансової стабільності.

Системно важливий банк (далі – СВБ) – це банк, діяльність якого впливає на стабільність усієї банківської системи.

У 2023 році до переліку системно важливих банків України увійшли 15 фінансових установ: А-Банк, Креді Агріколь Банк, Кредобанк, ОТП Банк, Ощадбанк, «Південний», ПриватБанк, ПУМБ, Райффайзен Банк, Сенс Банк, ТАСкомбанк, Укргазбанк, Укрексімбанк, УкрСиббанк, Універсал Банк.

8.2.3 Формування та реалізація грошово-кредитної політики. Облікова ставка НБУ та її застосування у визначенні вартості кредитних ресурсів

Грошово-кредитна політика (монетарна політика) – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення цінової стабільності шляхом використання інструментів грошово-кредитної політики.

Цінова стабільність – збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін (до 5 %).

Грошово-кредитну політику можна визначити й ширше – це заходи держави щодо регулювання пропозиції грошей з метою впливу на макроекономічну ситуацію. Грошово-кредитна політика є основним ринковим регулятором стабільності економічного розвитку держави. Основною метою грошово-кредитної політики в сучасних умовах є стабілізація економіки, забезпечення зайнятості та стримування інфляції.

Головним <u>суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк</u>, який відповідно до Конституції України та Закону «Про Національний банк України» її визначає та реалізує. Його завдання полягають в:

1) утриманні помірних темпів інфляції, що передбачає недопущення значних коливань обсягу грошової маси;

2) сприянні інвестуванню, що можливе при збереженні стабільних невисоких ставок проценту;

3) стабілізації валютного курсу, оскільки його зростання зменшує експорт, а його зниження – зменшує реальні доходи населення.

Крім нього, у виробленні грошово-кредитної політики беруть участь інші органи державного регулювання економіки – Міністерство фінансів, Міністерство економіки, безпосередньо уряд, Верховна Рада. Органи

виконавчої та законодавчої влади визначають основні макроекономічні показники, які слугують орієнтирами для формування цілей грошово-кредитної політики (обсяг ВВП, розмір бюджетного дефіциту, платіжний та торговельний баланси, рівень зайнятості та ін.). Верховна Рада, крім того, регулярно заслуховує доповіді Голови НБУ та одержує інформацію банку про стан грошово-кредитного ринку в Україні.

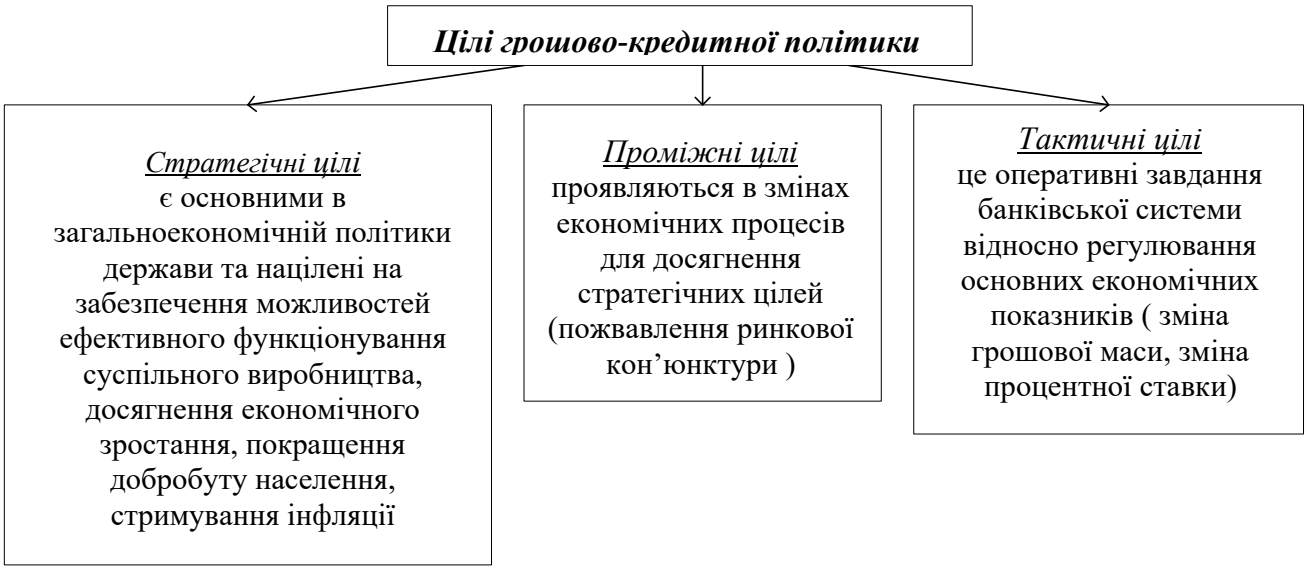

Рис. 8.18 **Цілі грошово-кредитної політики**

Об'єктами, на які частіше всього спрямовуються регулятивні заходи, є: грошова маса, відсоткова ставка, валютний курс, швидкість обігу грошей, індекс інфляції та ін.

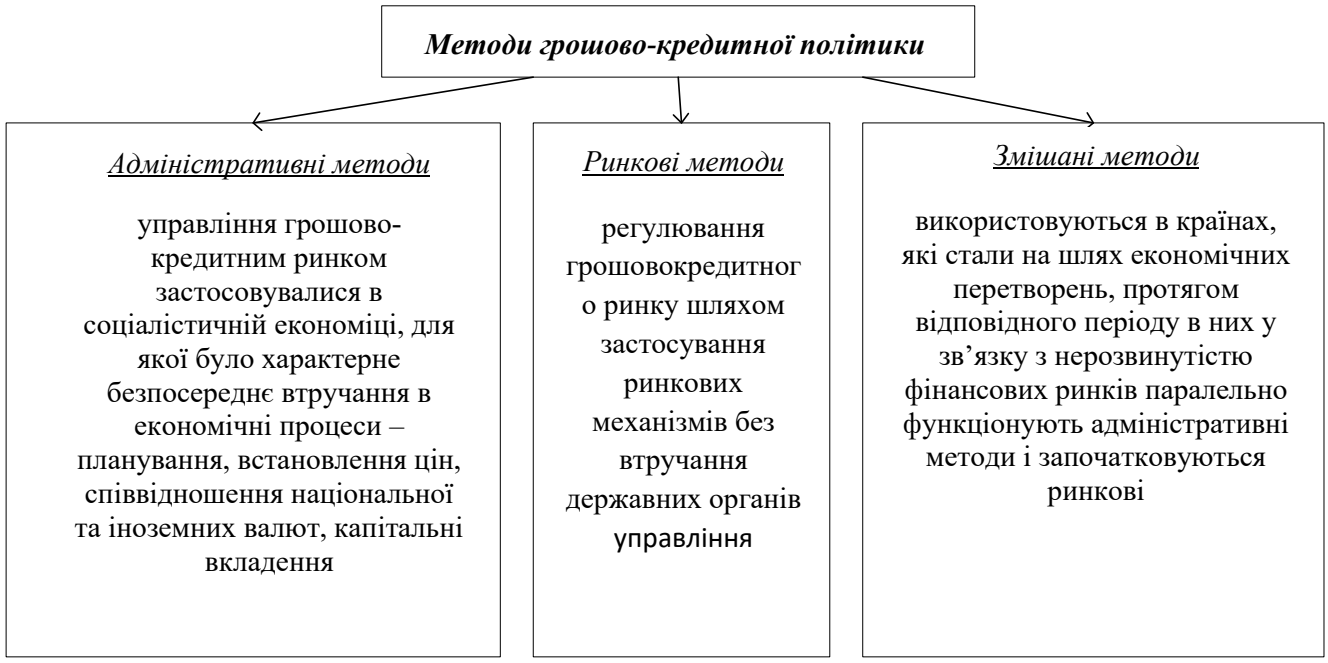

Рис. 8.19 **Методи грошово-кредитної політики**

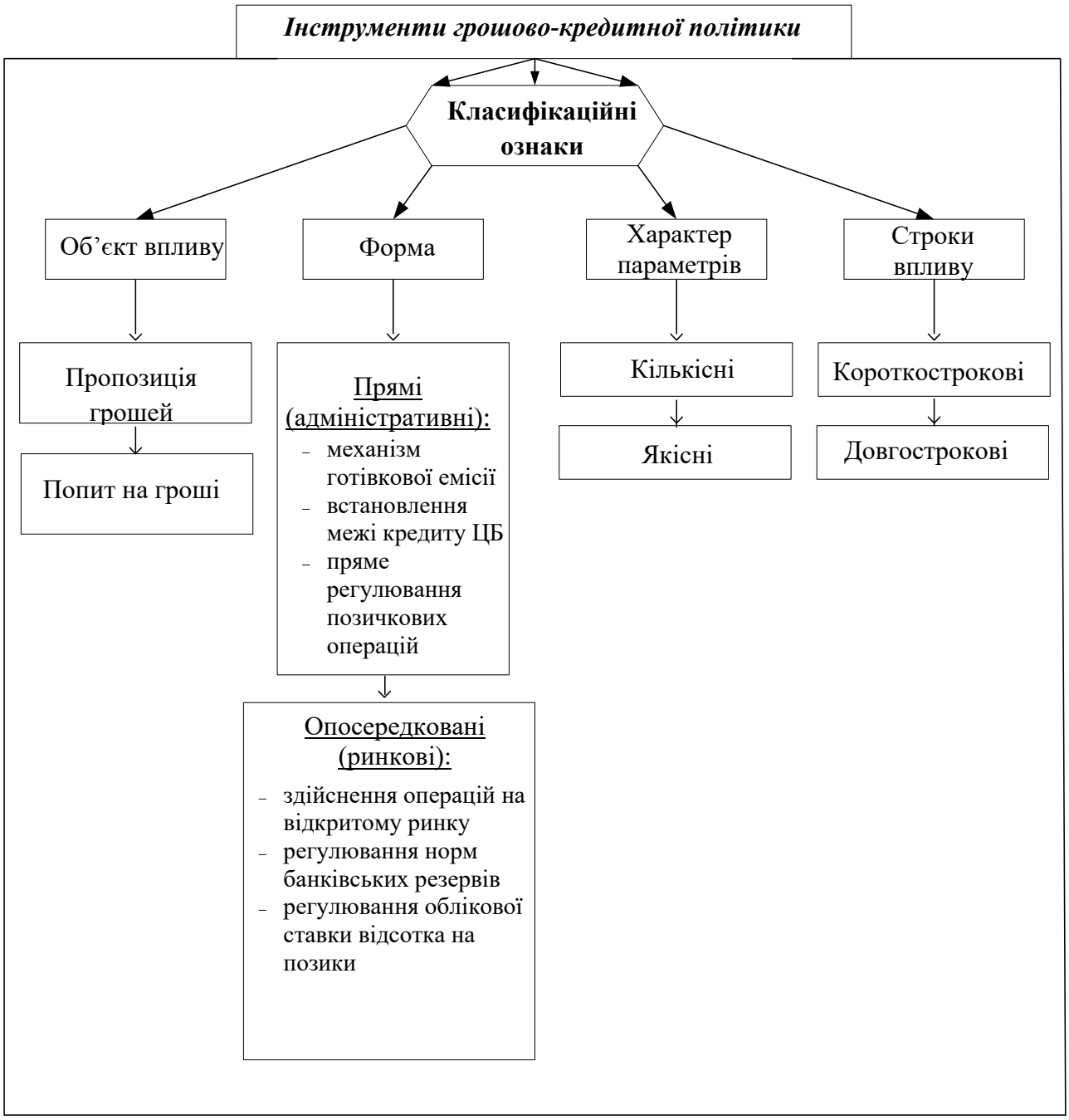

***Рис. 8.20 І*нструменти грошово-кредитної політики**

Грошово-кредитна політика в Україні в різні періоди розвитку її економіки здійснювалась адекватно до тих процесів, які відбувалися в сферах макроекономіки, фіскальної і структурної реформ. Вона сприяла економічному зростанню, зупиненню галопуючої інфляції, а також спрямовувалася на забезпечення стабільності національної валюти.

Основні засади грошово-кредитної політики визначають показники діяльності Національного банку у середньостроковій перспективі для досягнення цілей Національного банку. Рада Національного банку розробляє Основні засади грошово-кредитної політики на підставі пропозицій, наданих

Правлінням Національного банку, схвалює та публікує їх в офіційних виданнях та подає щороку, до 15 вересня до Верховної Ради України для інформування.

При розробленні Основних засад грошово-кредитної політики використовуються макроекономічні показники, розраховані Кабінетом Міністрів України та Національним банком України, а також інша необхідна інформація.

НБУ також здійснює у встановленому порядку контроль за проведенням грошово-кредитної політики.

Контроль за проведенням грошово-кредитної політики - щорічне оцінювання узгодженості реалізації НБУ грошово-кредитної політики з досягненням у середньостроковій перспективі інфляційних цілей, визначених Основними засадами грошово-кредитної політики, з урахуванням поточного і прогнозованого економічного та фінансового розвитку України та світу з метою виконання Національним банком України своєї основної функції.

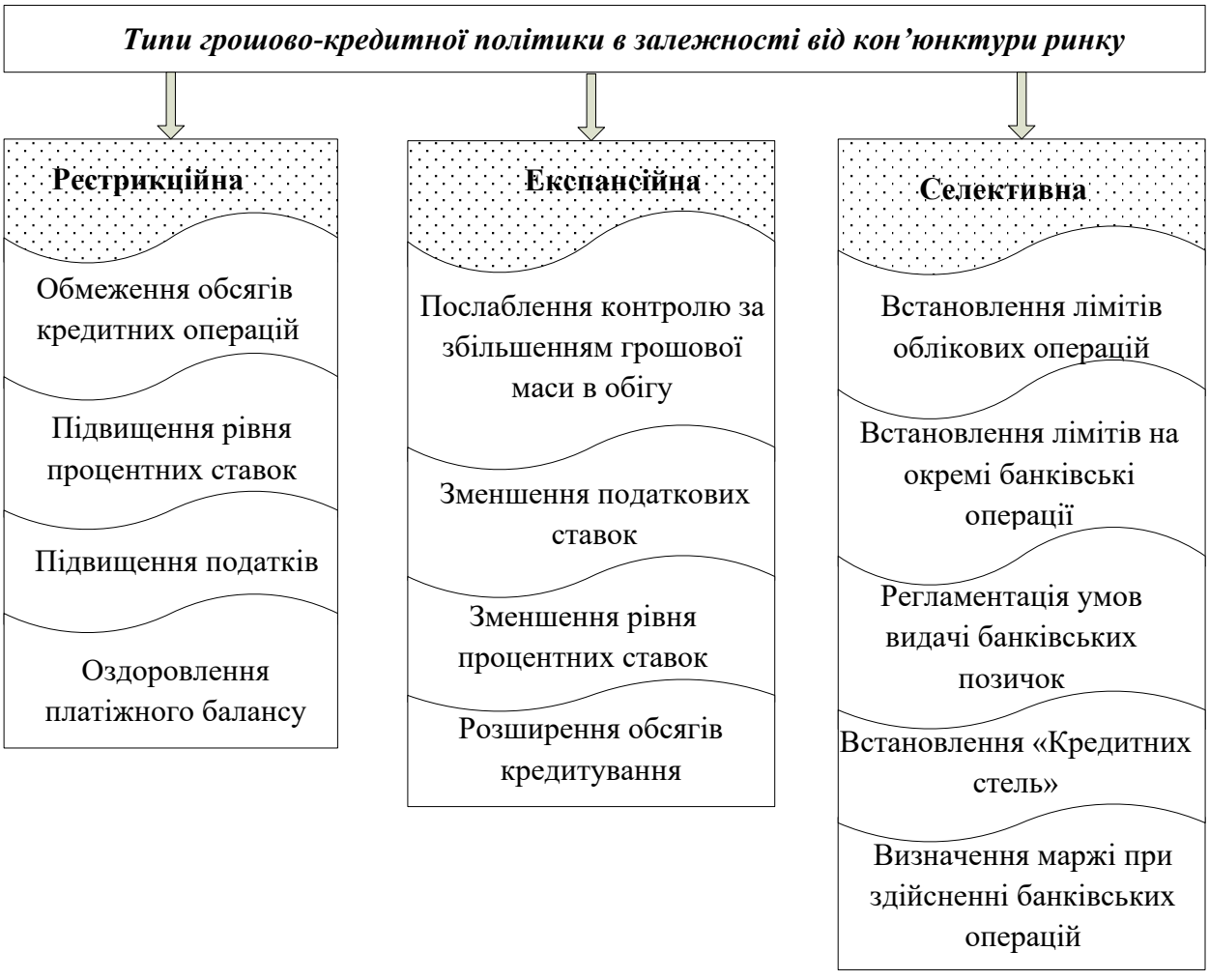

Рис. 8.21 **Типи грошово-кредитної політики**

Облікова ставка НБУ – один із монетарних інструментів, за допомогою якого НБУ встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів;

Облікова ставка є одним із монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк встановлює для суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів на відповідний період і є основною процентною ставкою, яка залежить від процесів, що відбуваються в макроекономічній, бюджетній сферах та на грошово-кредитному ринку.

Оскільки центральний банк не обслуговує безпосередньо господарюючих суб'єктів, можливості його впливу на економічні процеси та грошовий обіг значною мірою зумовлюється взаємодією з комерційними банками, де депозитні та кредитні операції є головним джерелом емісії та визначають обсяг і структуру грошової маси. Тому механізм реалізації грошово-кредитної політики центрального банку передбачає насамперед вплив на кредитну діяльність комерційних банків.

Змінюючи облікову процентну ставку, центральний банк впливає на пропозицію грошей. Підвищення облікової ставки означає подорожчання кредиту для комерційного банку, який відповідно підвищить процентну ставку і для своїх клієнтів. Зростання процентної ставки на кредит у комерційному банку зменшить бажаючих брати позику, а значить – і попит на гроші. З одного боку, зменшення кредитування стримує зростання грошової маси, що цілком виправдано в умовах інфляції, проте, з іншого, зменшує попит на гроші з боку інвесторів, що негативно відбивається на обсягах виробництва. Таку політику називають політикою «дорогих» грошей.

Зниження центральним банком облікової ставки має протилежні наслідки - збільшує попит комерційних банків на позички, що спричинює зростання пропозиції грошей (політика «дешевих грошей»), зумовлює пожвавлення ринкової кон'юнктури та підвищення рівня інфляції.

Отже процентна політика є важелем регулювання ділової активності суб'єктів господарювання та циклів розвитку економіки.

Національний банк має право надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

Ставка рефінансування Національного банку України – виражена у відсотках плата за кредити, що надаються банкам, яка встановлюється Національним банком України з метою впливу на грошовий оборот та кредитування.

Облікова процентна ставка має вплив і на інші процентні ставки та дохідність на фінансовому ринку:

- на ставки міжбанківського ринку (за кредитами овернайт, іншими кредитами та депозитами) веде до зміни ринкових ставок за банківськими кредитами та ставок за депозитами, при цьому попит на цінні папери скорочується за умови її зростання, їх ринкова вартість змінюється (знижується), а дохідність на ринку цінних паперів також зміниться (матиме тенденцію до зростання);

- на динаміку обмінного курсу національної валюти через стимулювання припливу або відпливу короткострокових капіталів, які переміщуються між країнами у пошуку найбільш прибуткового розміщення;

- процентні ставки за основним обсягом монетарних операцій центрального банку тощо.

В умовах надлишкової ліквідності банківської системи ефективність облікової ставки як інструмента грошово-кредитної політики, а отже і процентної політики в цілому знижується через відсутність попиту на кредити рефінансування з боку банків. З метою підвищення дієвості даного інструмента центральні банки змушені проводити стерилізацію надлишкової ліквідності.

Розмір офіційної процентної ставки визначається із дотриманням наступних ***основних принципів***:

- облікова ставка використовується Національним банком одночасно як засіб реалізації грошово-кредитної політики та орієнтир ціни на гроші;

- облікова ставка є одним із чинників, що характеризують основні напрями змін грошово-кредитного регулювання;

- облікова ставка є найнижчою серед процентних ставок, за якими Національний банк може підтримати ліквідність банків.

Рівень і характер змін облікової ставки Національного банку залежить від тенденцій загального економічного розвитку, макроекономічних та бюджетних процесів, стану грошово-кредитного ринку. Визначаючи рівень облікової ставки враховують:

✓ прогнозний і фактичний рівень інфляції у відповідному періоді;

✓ прогнозний і фактичний рівень зміни індексу цін виробників промислової продукції;

✓ середній рівень інфляції за попередні 12 місяців;

✓ середню облікову ставку за попередні 12 місяців;

✓ темпи приросту грошової маси в обігу;

✓ динаміку процентних ставок на міжбанківському ринку кредитних ресурсів;

✓ динаміку процентних ставок за кредитами та депозитами банків;

✓ процентні ставки рефінансування, які використовуються центральними банками країн, що мають тісні торговельно-економічні зв’язки з Україною тощо.

Встановлення облікової ставки центрального банку здійснюється за принципами:

✓ визначення облікової ставки на рівні, що перевищує темпи інфляції. Це дає змогу запобігти втратам комерційних банків від знецінення їхніх активів;

✓ встановлення облікової ставки у межах коридору ринкових процентних ставок за кредитами та депозитами. Облікова ставка є нижньою межею ставки за активними операціями, що обумовлено необхідністю отримання прибутку кредитними установами;

✓ встановлення облікової ставки за умов стабільності на грошовому ринку і сталості інфляційних процесів на рівні, близькому до ставок на міжбанківському ринку. Це дозволяє центральному банку ефективніше впливати на динаміку процентних ставок на інших сегментах грошового ринку і запобігати використанню зі спекулятивною метою кредитів рефінансування;

✓ визначення облікової ставки на рівні, що забезпечує рівновагу попиту і пропозиції на грошовому ринку. Це дозволяє з'ясувати реальну вартість кредитів.

Розмір облікової ставки затверджується рішенням Правління Національного банку та діє до її зміни.

8.3 Емісія грошей та регулювання готівкового грошового обігу

8.3.1 Повноваження НБУ як емісійного центру готівкового обігу (право емісії грошових знаків, встановлення правил визначення платіжності банкнот і монет, забезпечення підтримання готівкової грошової маси в належному стані)

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Національний банк України», Національному банку належить монопольне право на випуск грошей в обіг на території країни, а також випуск національних грошових знаків (банкнот, монет). Крім того, у даному напрямку ***на НБУ покладено наступні завдання***:

- монопольно здійснювати емісію національної валюти та організовувати готівковий грошовий обіг;
- визначати вид грошових знаків, їх номінал, відмінні ознаки і систему захисту;
- організовувати інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;
- видавати ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей.

Емісія грошей

випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. emissio – випуск). Емісія грошей є однією із найважливіших функцій центрального банку, якому належить монопольне право емісії національної валюти та організації її обігу. Здійснюючи емісію грошей, центральний банк намагається забезпечити таку кількість грошей в обігу, яка необхідна для обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці.

Рис. 8.22 **Визначення поняття «емісія грошей»**

Національний банк України має виключне право емісії грошових знаків (гривні та розмінної монети) та вилучення з обороту неплатіжних і не придатних для обігу грошових знаків.

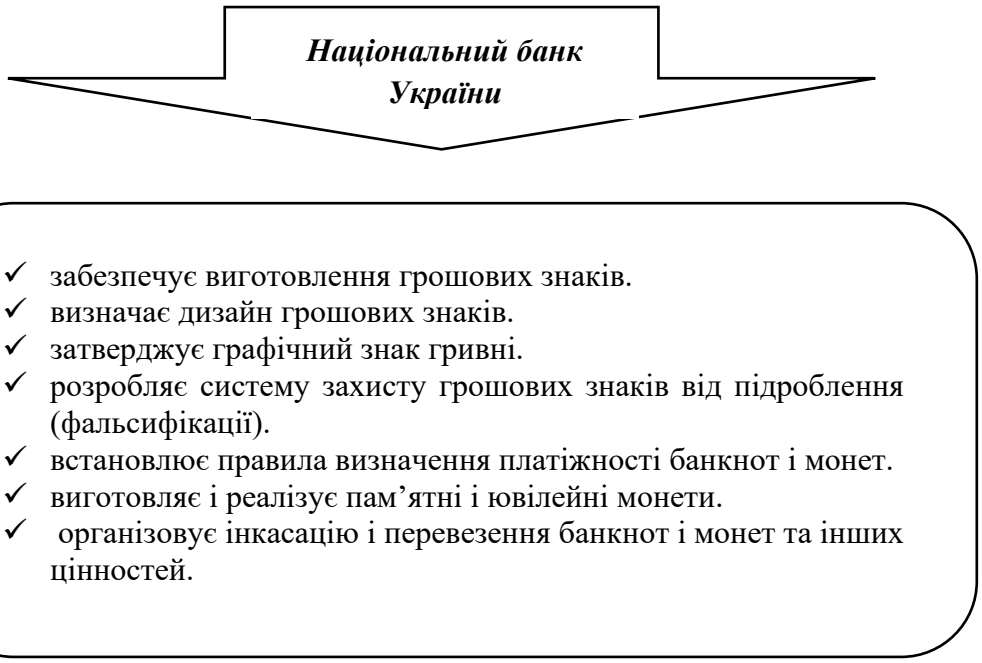

Рис. 8.23 **Функції Національного банку України**

8.3.2 Роль НБУ в регулюванні готівкового грошового обігу

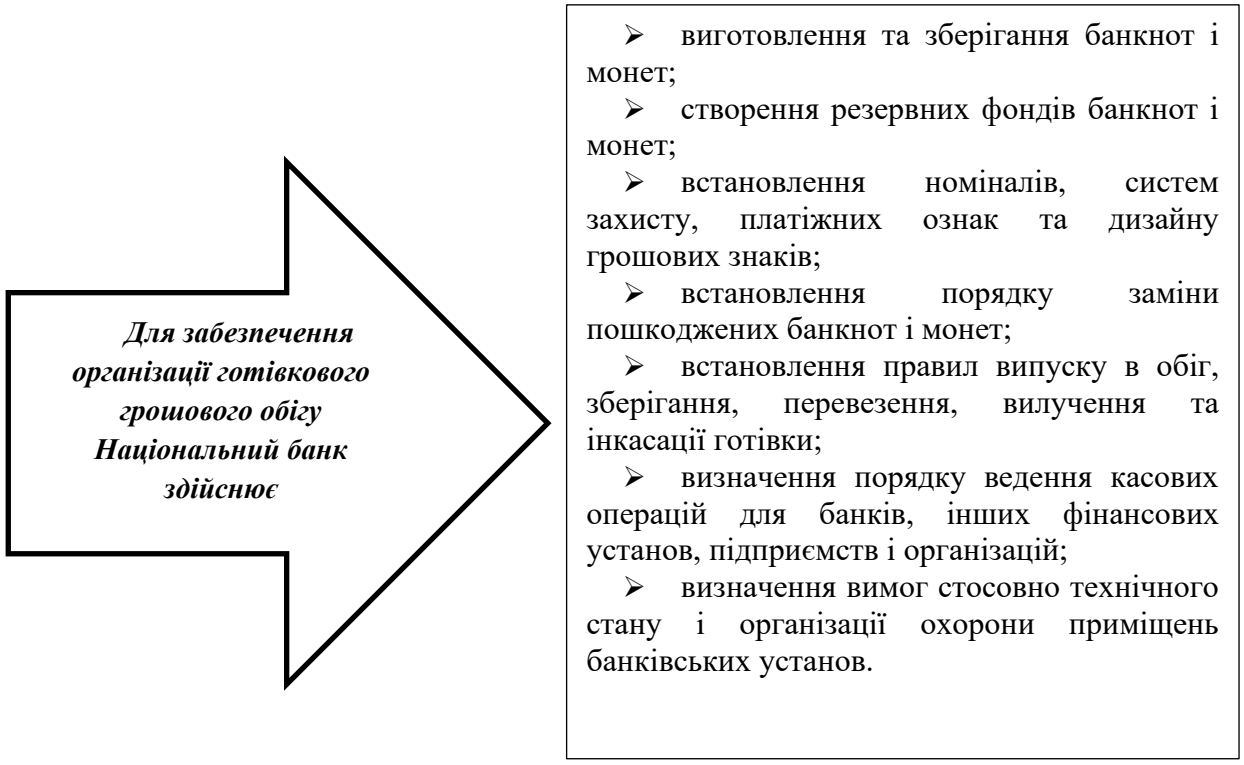

Рис. 8.24 **Регулюванні готівкового грошового обігу Національним банком України**

Національний банк України здійснює аналіз стану, структури та динаміки готівкового обігу і розробляє заходи щодо його вдосконалення. ***Основні об'єкти аналізу***:

- показники готівкового обігу в ув'язці з показниками, що характеризують економічний стан країни та тенденції її економічного розвитку;
- джерела надходження готівки у каси банків і цільова спрямованість їх видач з кас банків;
- швидкість повернення готівки у каси банків;
- чинники, що визначають зміну обсягів готівки у позабанківській сфері;
- територіальне розміщення готівки та її вилучення з обороту;
- рівень інкасації готівкової виручки;
- стан і розвиток безготівкових розрахунків між підприємствами і громадянами тощо.

8.3.3 Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, його статус, функції та завдання

Функції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб

- веде реєстр учасників Фонду;
- акумулює кошти, здійснює контроль за повнотою і своєчасністю перерахування зборів кожним учасником Фонду;
- інвестує кошти Фонду в державні цінні папери України та облігації міжнародних фінансових організацій, що розміщуються на території України;
- здійснює емісію корпоративних облігацій і видачу векселів у випадках, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік;
- здійснює заходи щодо організації виплат відшкодувань за вкладами;
- здійснює регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб;
- бере участь в інспекційних перевірках проблемних банків за пропозицією Національного банку України;
- застосовує до банків та їх керівників відповідно фінансові санкції і накладає адміністративні штрафи;
- здійснює заходи щодо:
  - підготовки до запровадження процедури виведення банку з ринку, у тому числі організаційні заходи щодо проведення відкритого конкурсу та визначення найменш витратного способу виведення банку з ринку;
  - проведення процедури виведення неплатоспроможного банку з ринку, у тому числі шляхом виконання плану врегулювання, здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банку;
- здійснює перевірки банків;
- надає фінансову підтримку банку;

- здійснює аналіз фінансового стану банків з метою виявлення ризиків у їхній діяльності та прогнозування потенційних витрат Фонду на виведення неплатоспроможних банків з ринку та відшкодування коштів вкладникам;
- звертається з відповідними запитами до клієнтів, вкладників та інших кредиторів банку в порядку, встановленому Фондом;
- здійснює заходи щодо інформування громадськості про функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, захисту прав та охоронюваних законом інтересів вкладників, підвищення рівня фінансової грамотності населення;
- вивчає та аналізує тенденції розвитку ринку ресурсів, залучених від вкладників учасниками Фонду.
- здійснює інші функції в межах своїх повноважень, визначених актами законодавства.

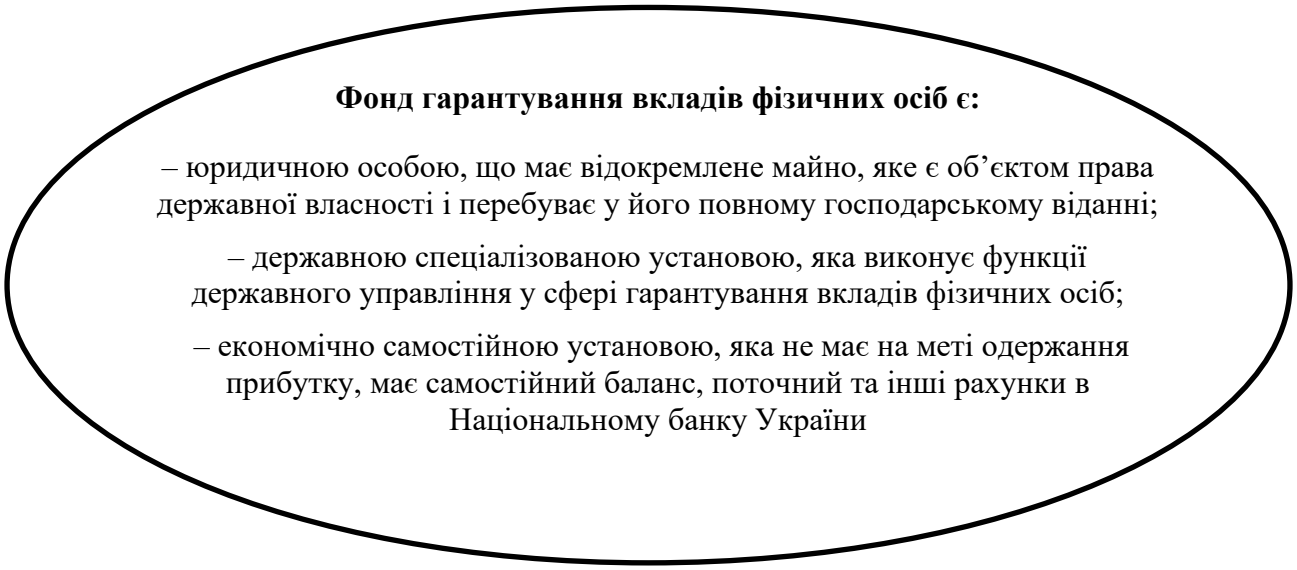

Рис. 8.25 **Визначення Фонду гарантування вкладів ФО**

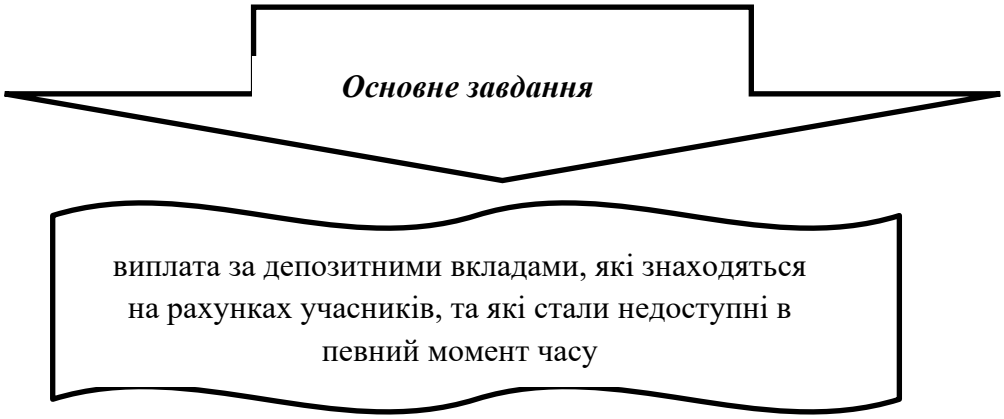

Рис. 8.26 **Основне завдання Фонду гарантування вкладів ФО**

8.4 Комерційні банки в банківській системі України

8.4.1 Основні банківські операції: кредитні, депозитні, розрахунково-касові

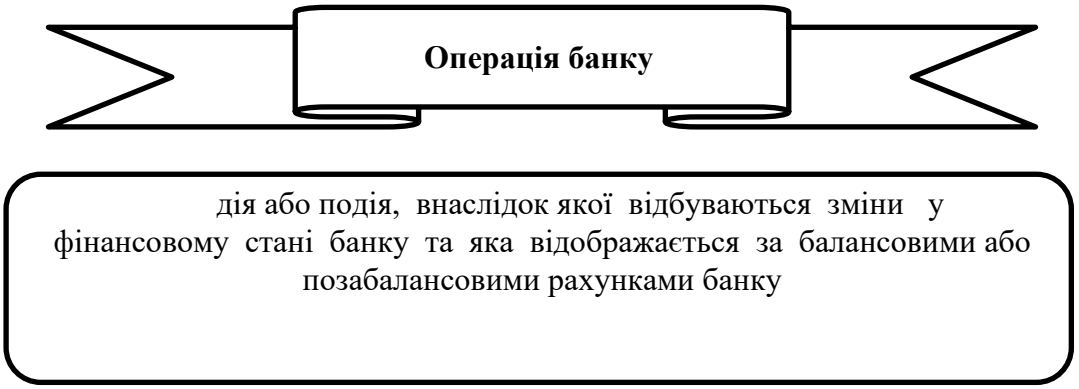

Рис. 8.27 **Визначення поняття «банківська операція»**

Рис. 8.28 **Операції комерційного банку**

Здійснення банківських операцій базується на низці принципів, до яких згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» належать:

- правовий характер та законність здійснюваних банківських операцій;
- виконання банківських операцій здійснюється банком самостійно в межах наявних ресурсів;
- банківські операції здійснюються в інтересах клієнта та банку на взаємовигідних умовах;
- при здійсненні банківської операції використовується право вільного вибору клієнтом банку для обслуговування.

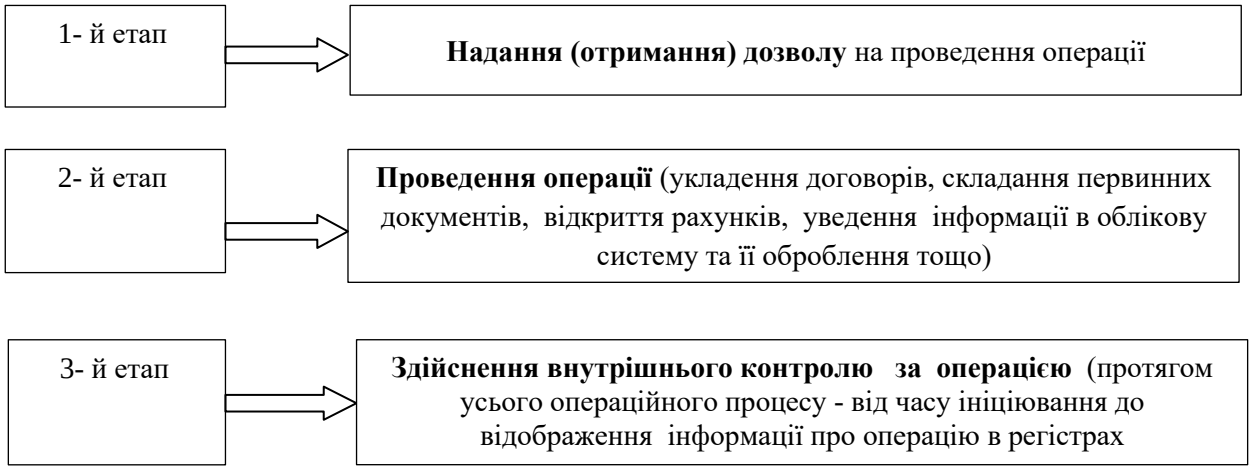

Види банківських операцій

Кредитні операції (ст.49)*	Інвестиційні операції (ст.50)*
Операції з цінними паперами (ст.49)*	Операції з готівковими коштами- касові (ст.64)*
Операції з банківськими металами (ст.64)*	Валютно-обмінні операції (ст.64)*
Приймання вкладів (депозитів)	Розміщення коштів
Ведення рахунків	

Типи банківських операцій

Міжбанківські розрахунки**	Операції з клієнтами**
Внутрішньобанківські операції – операції банку, не пов'язані з виконаннями доручень клієнтів**	

згідно з Положенням НБУ «Про організацію операційної діяльності в банках України» * - операції згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність»
** - операції

Рис. 8.29 **Види та типи банківських операцій**

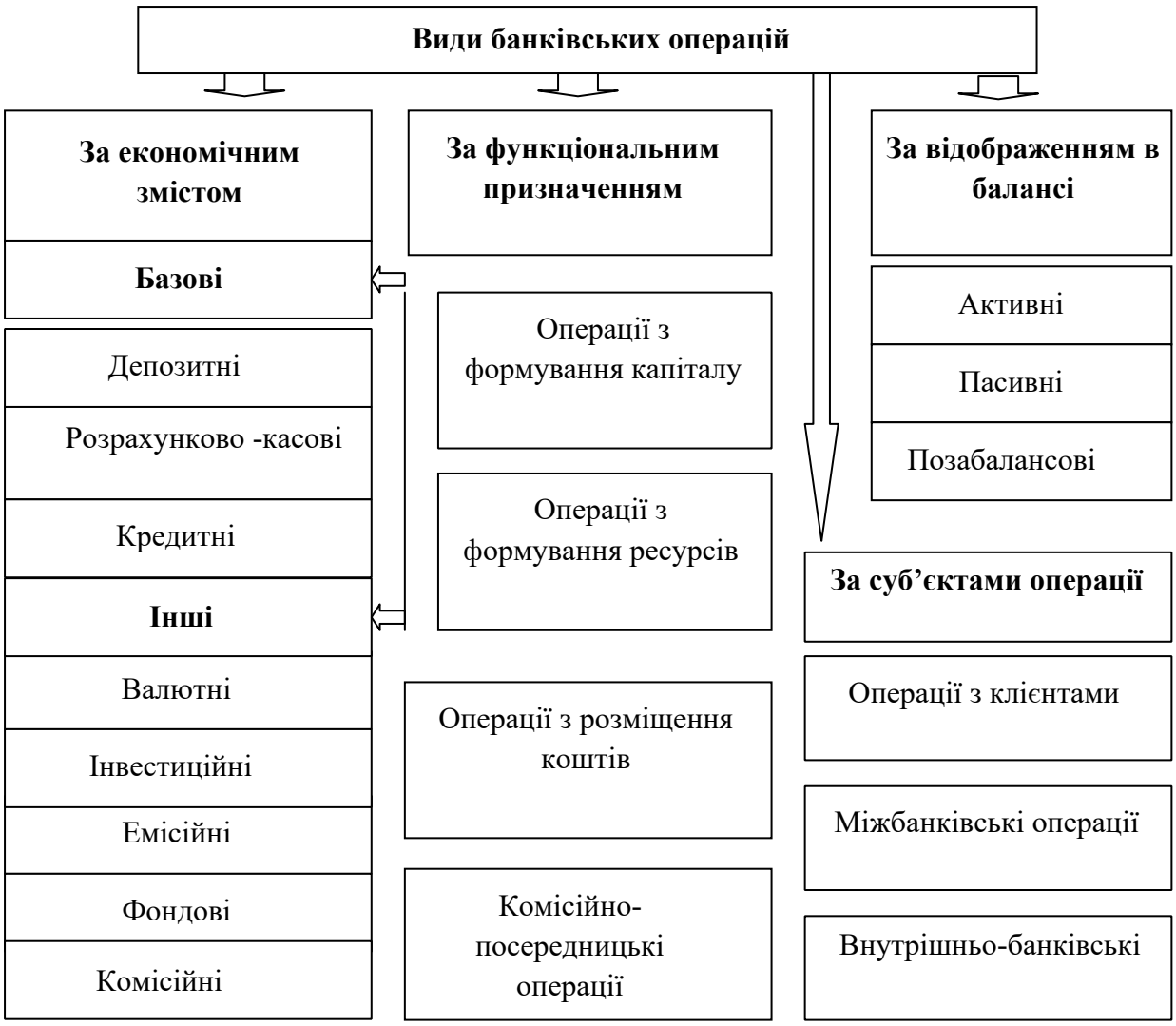

Рис. 8.30 **Види банківських операцій**

Депозитні (вкладні) операції - це дії банку операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами) [41];

Розрахунково-касові операції включають надання таких послуг, як зберігання коштів клієнтів на відповідних рахунках, отримання платежів на користь клієнтів та здійснення грошових переказів за дорученнями власників коштів, прийняття готівкових коштів для зарахування на рахунки клієнтів та видача готівки з цих рахунків через операційну касу банку;

Кредитні операції - це операції з надання банком позичальнику в тимчасове користування вільних грошових ресурсів на умовах платності, забезпеченості, поворотності, строковості та цільового характеру;

8.4.2 Доходи (процентний, непроцентний) та витрати банку. Фінансовий результат банку та його розрахунок

Доходи – це збільшення економічних вигід протягом звітного періоду у формі припливу або зростання активів та внаслідок надання інших банківських послуг.

Рис. 8.31 **Визначення категорії «доходи»**

Джерела доходів бувають:

1.*Стабільні* – надання різних послуг клієнтам.

2.*Нестабільні* - доходи від операцій на фінансових ринках, а також доходи від побічної діяльності банку та випадкові доходи.

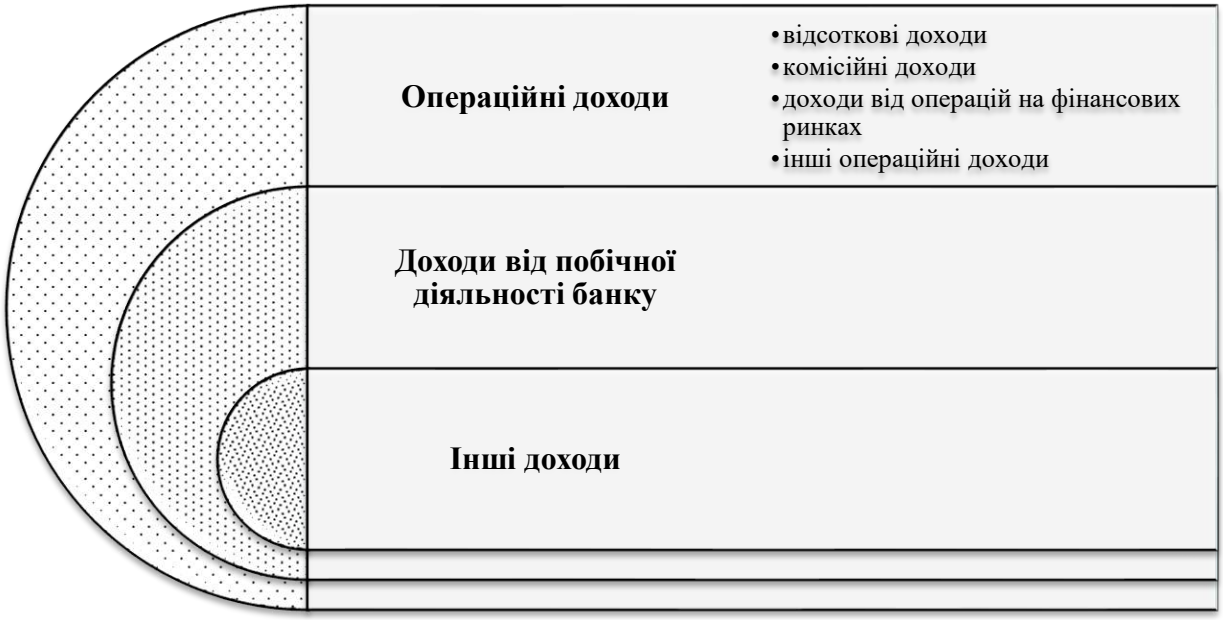

Рис. 8.32 **Види доходів**

Доходи, що отримуються банком, повинні покривати його витрати і створювати прибуток. Частина доходів банку прямує створення резервів покриття потенційних ризиків. Банк має забезпечити як достатність обсягу доходів покриття своїх витрат, а й ритмічність їх надходження.

Сукупність всіх доходів банку звітному періоді називається валовим доходом.

Операційні доходи, у свою чергу, поділяються на процентні та непроцентні доходи.

Процентні доходи становлять до 70% доходів банку і складаються з:

1. Процентних доходів від надання кредитних послуг;
2. Доходів від інвестицій у цінні папери;
3. Інших процентних доходів.

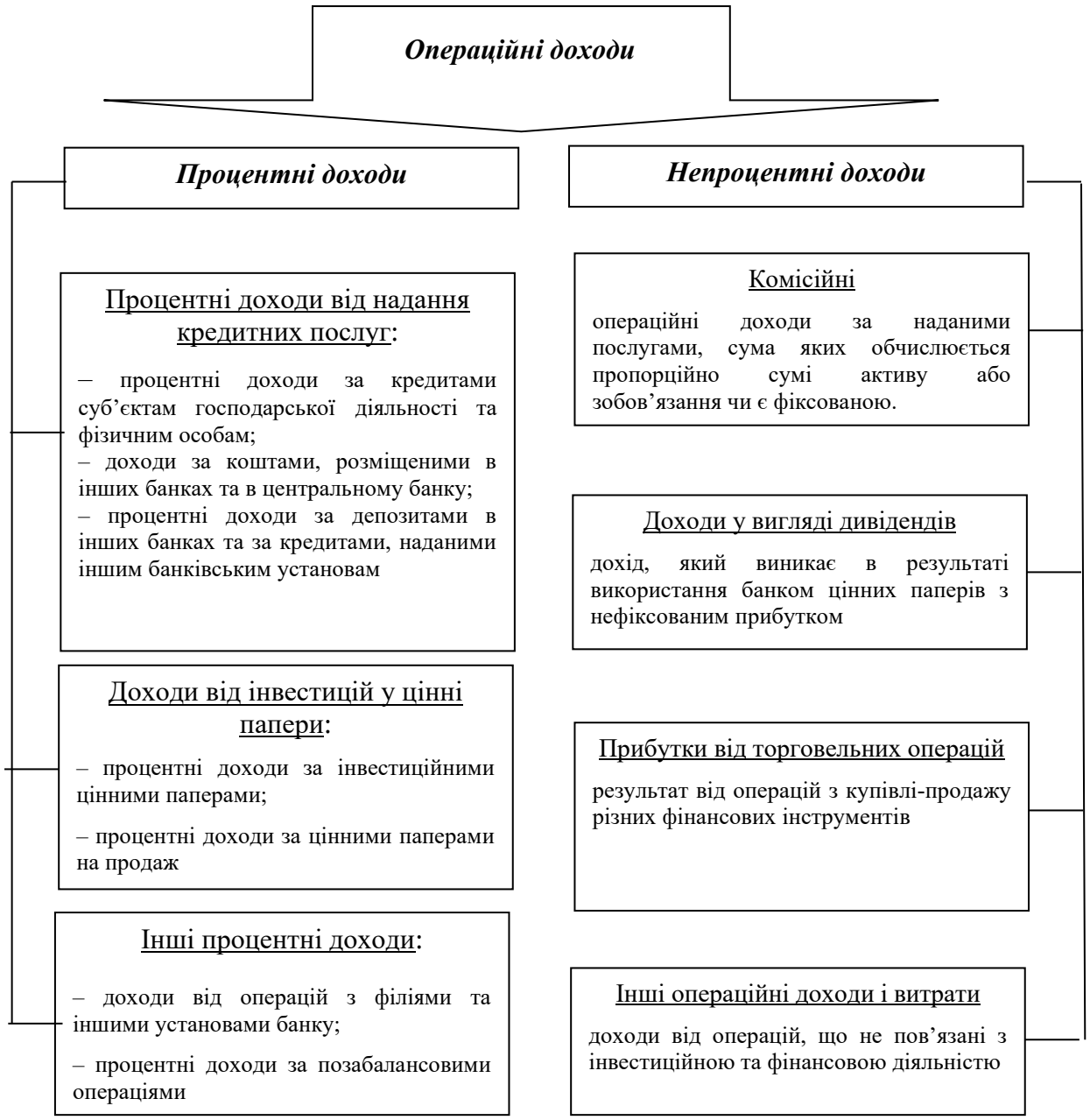

Рис. 8.33 **Склад операційних доходів**

Доходи від побічної діяльності банків становлять відносно невелику питому вагу у структурі доходів комерційного банку.

До складу цієї групи доходів включаються доходи від надання послуг «небанківського» характеру: від здачі в оренду банківських приміщень, машин, обладнання, продуктів програмного забезпечення та їх можливої реалізації, можливі доходи від участі у діяльності підприємств та організацій, а також доходи різних підрозділів банку , (Навчальних, маркетингових, консалтингових та інших підрозділів).

Рис. 8.34 **Визначення поняття «доходи від побічної діяльності»**

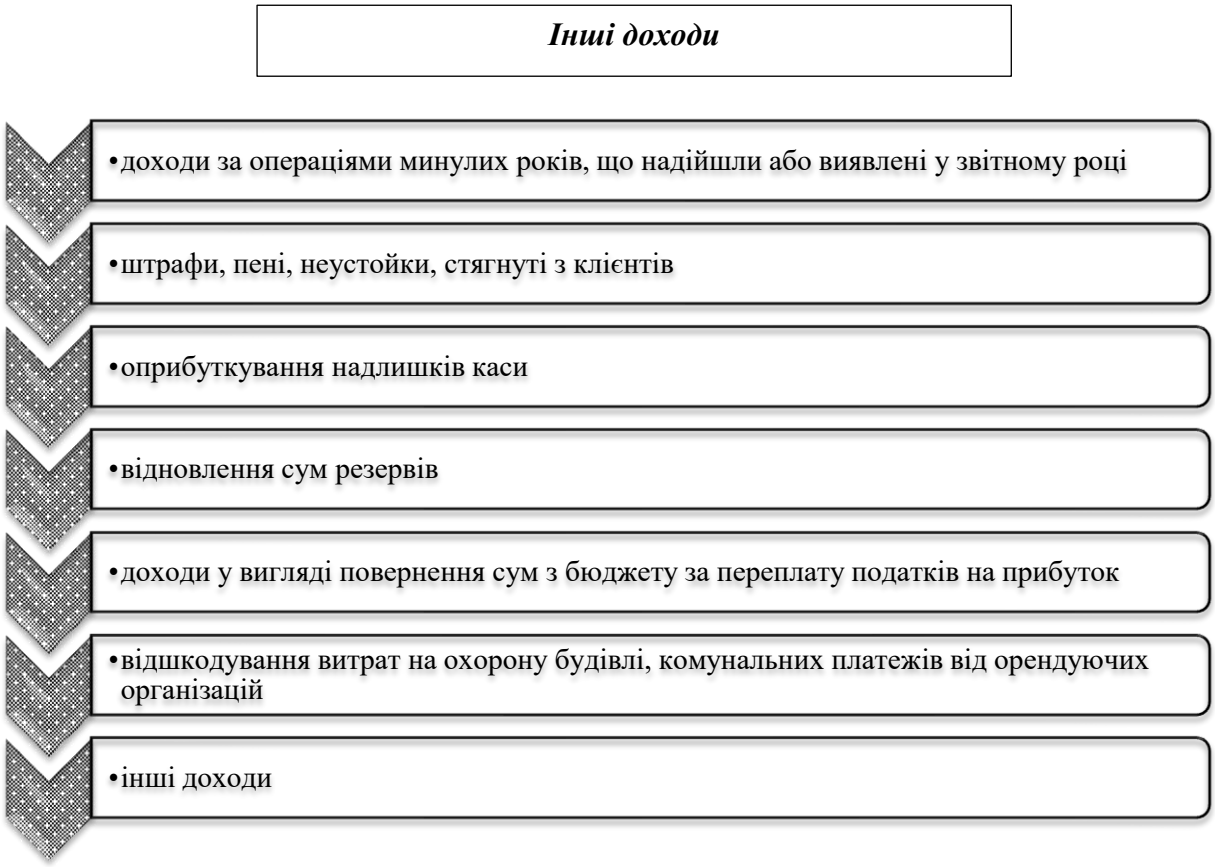

Рис. 8.35 **Склад інших доходів**

Витрати банку – це загальна сума грошових коштів, що витрачаються банком у процесі здійснення діяльності щодо залучення коштів та інших видів діяльності.

Рис. 8.36 **Визначення поняття «витрати банку»**

Угруповання витрат банку здійснюється аналогічно угрупованню доходів, щоб можна було оцінити фінансовий результат і рівень прибутковості по кожному з напрямків діяльності банку.

1. Операційні витрати:
   - процентні витрати;
   - комісійні витрати;
   - витрати на операції на фінансових ринках
   - інші операційні витрати.
2. Витрати щодо забезпечення функціонування діяльності банку
3. Інші витрати.

Рис. 8.37 **Класифікація операційних витрат банку**

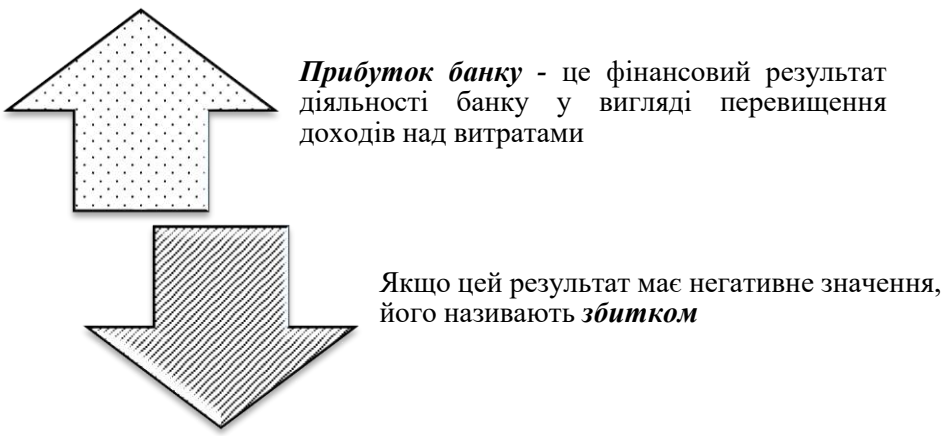

Рис. 8.38 **Визначення прибутку банку**

Різниця між сумою валового доходу та сумою витрат, що відносяться відповідно до чинного законодавства на витрати банку, називається ***балансовим, або валовим, прибутком***. Якщо ця різниця має негативне значення, її називають ***збитком***.

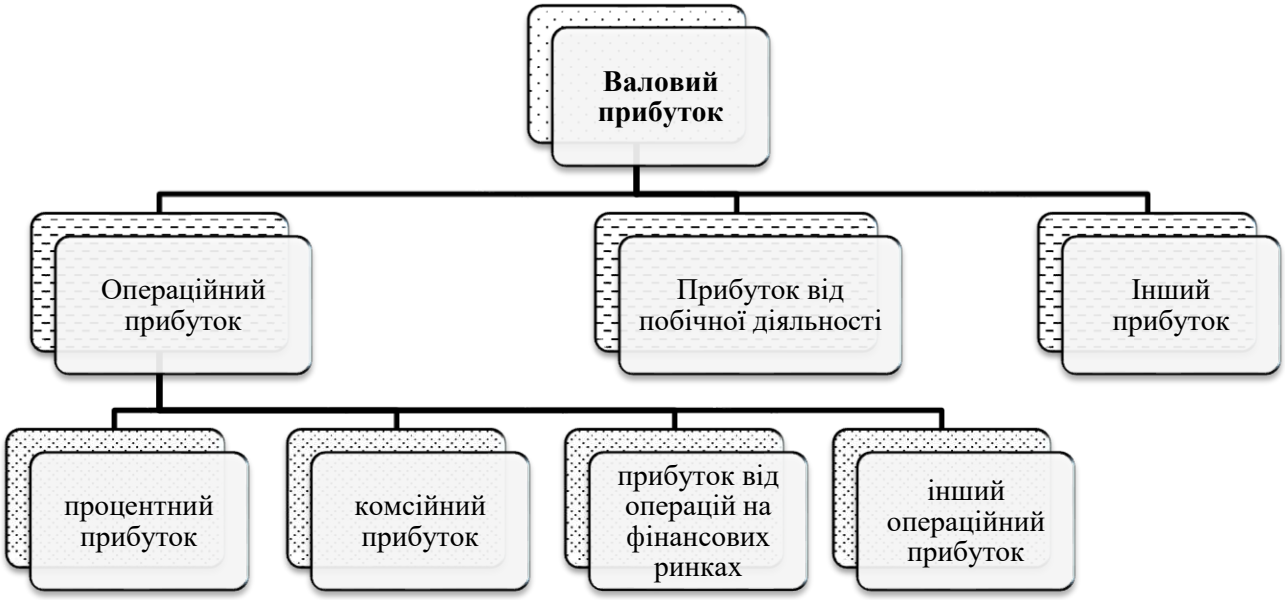

Рис. 8.39 **Визначення валового прибутку банку**

Балансовий прибуток відбиває лише проміжний фінансовий результат діяльності банку звітному періоді.

Кінцевим фінансовим результатом є ***чистий прибуток комерційного банку***, що є залишком доходів банку після покриття всіх витрат, у тому числі непередбачених, формування резервів, сплати податків з прибутку.

Чистий прибуток банку за вирахуванням дивідендів, виплачених акціонерам (учасникам) банку, називають прибутком, що капіталізується.

Розрахунок чистого прибутку комерційного банку

Порядок розрахунку чистого прибутку:

1. ***Чисті процентні та аналогічні доходи*** = Відсотки отримані та аналогічні доходи — Відсотки сплачені та аналогічні витрати.
2. ***Чистий комісійний доход*** = Комісійні доходи - Комісійні витрати.
3. ***Поточні доходи*** = Чисті процентні та аналогічні доходи + Чистий комісійний дохід + Інші операційні доходи.
4. ***Чисті поточні доходи до формування резервів без урахування непередбачених витрат*** = Поточні доходи - Інші операційні витрати.
5. ***Чисті поточні доходи без урахування непередбачених витрат*** = Пункт 4 - Зміна розміру резервів (резерву на можливі втрати з позик, резерву під знецінення цінних паперів, резервів за іншими операціями).

6. ***Чистий дохід до виплати податку на прибуток*** = Пункт 5 + Непередбачені доходи - Непередбачені витрати.
7. **Чистий прибуток (збиток) звітного року** = Пункт 6 - Податок на прибуток - Відстрочений податок на прибуток - Непередбачені витрати після оподаткування.

8.5 Операції банків з формування власного капіталу. Сутність, структура і порядок формування власного капіталу банків. Роль резервів і фондів у формуванні капіталу банків

Капітал банку
сума власних коштів банку, що становить фінансову основу його діяльності та джерело фінансових ресурсів**.**

Рис. 8.40 **Визначення капіталу банку**

Вітчизняна банківська нормативно-законодавча база орієнтована на ***регулятивний капітал.***

Регулятивний капітал банку **-** це власні кошти, залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань. Регулятивним капітал називають тому, що його розмір регулюється на законодавчому рівні.

Джерела формування регулятивного капіталу банку згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність»:

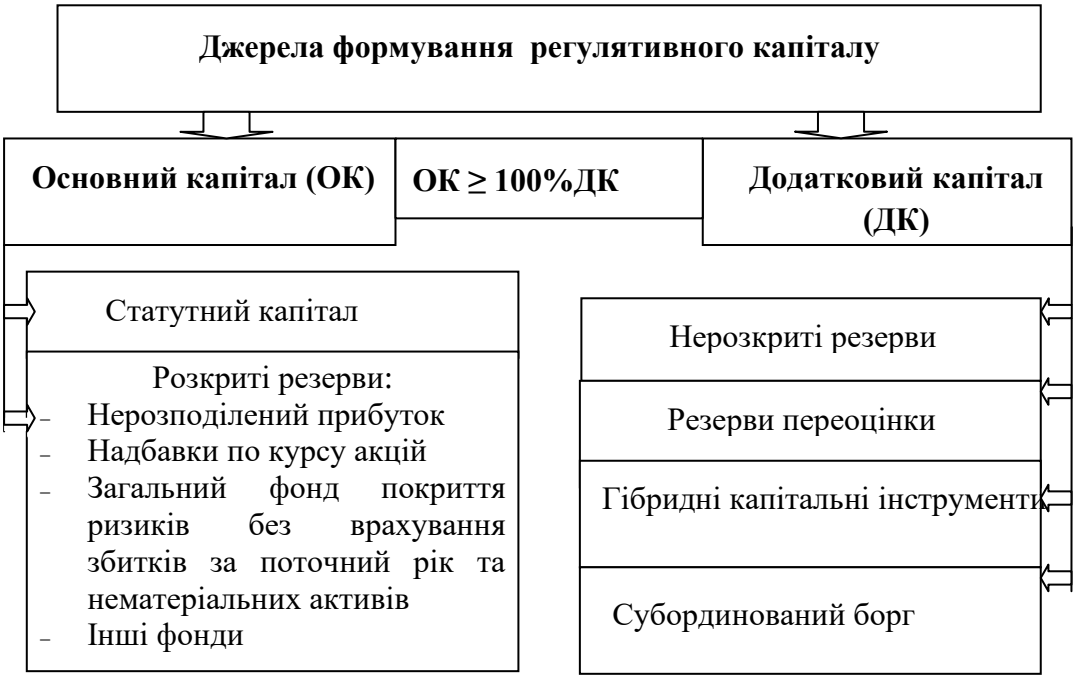

Рис. 8.41 **Джерела формування регулятивного капіталу банку згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність»**

Основний капітал уважається незмінним і таким, що не підлягає передаванню, перерозподілу та повинен повністю покривати поточні збитки.

Додатковий капітал має менш постійний характер та його розмір піддається змінам.

«Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні» уточнює джерела формування регуляторного капіталу і поділяє його на *капітал 1-го рівня* (основний капітал) та *капітал 2-го рівня* (додатковий капітал).

Під час розрахунку загальної суми регулятивного капіталу загальний розмір додаткового капіталу не може бути більше ніж 100 відсотків основного капіталу.

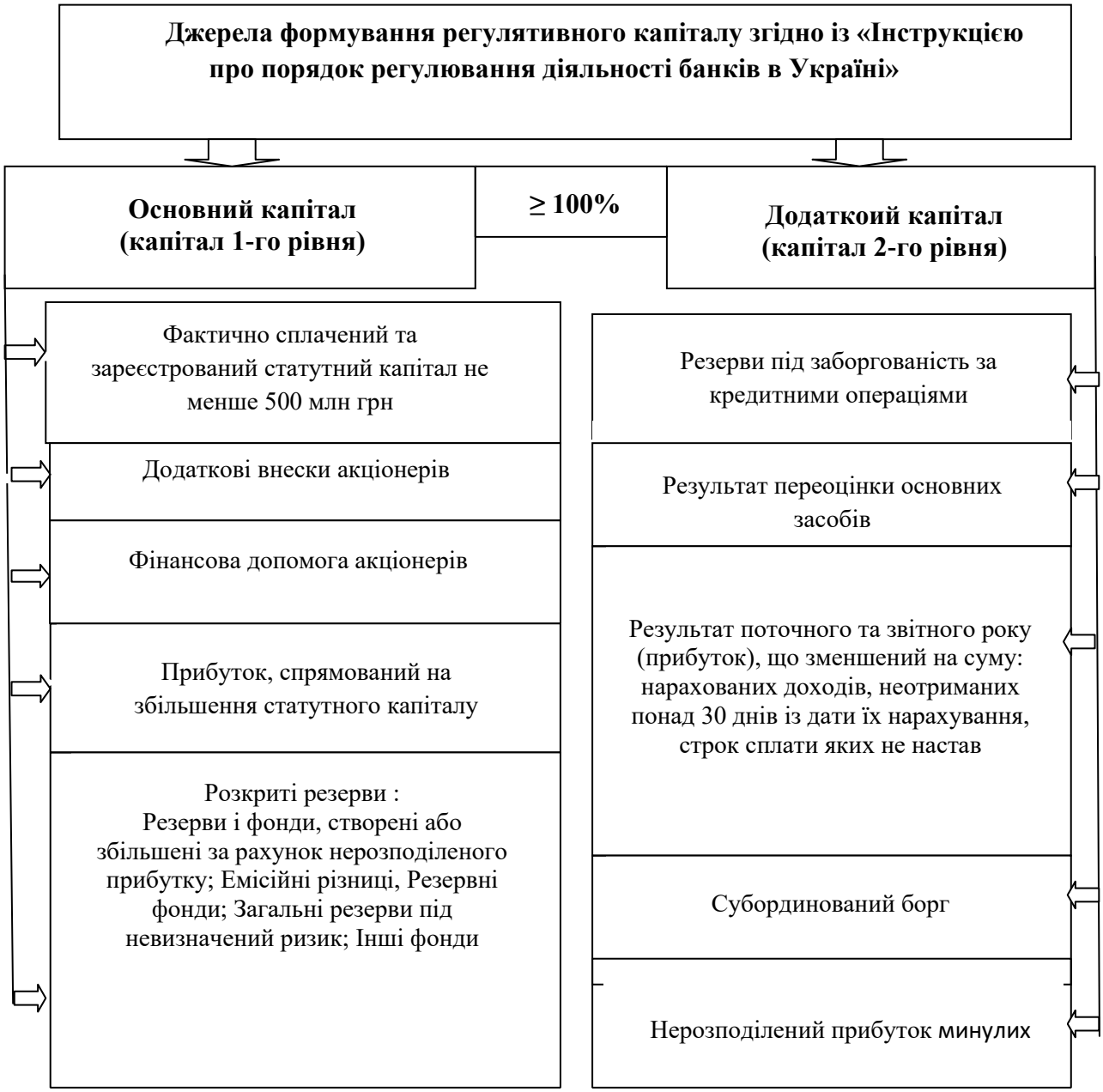

***Рис. 8.42* Джерела формування регулятивного капіталу банку згідно із «Інструкцією про порядок регулювання діяльності банків в Україні»**

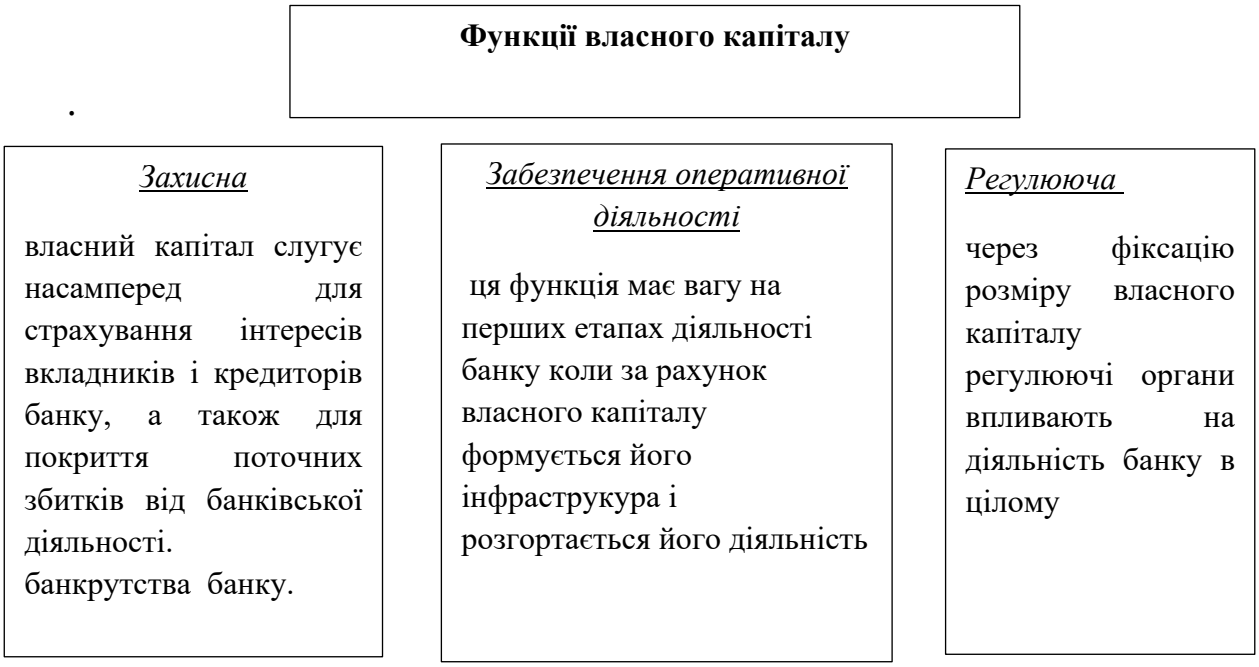

Рис. 8.43 **Функції власного капіталу банку**

1. *Статутний капітал банку* формується з акціонерного або приватного капіталу банку під час організації нового банку шляхом акумулювання внесків чи випуску і реалізації акцій.

2. *Резервний фонд комерційного банку.* Це грошові ресурси, що резервуються банком для забезпечення непередбачених витрат, покриття збитків від банківської діяльності, а також виплату дивідендів по привілейованих акціях, якщо недостатньо прибутку.

3. *Спеціальні фонди* (фонд основних коштів, фонд переоцінки основних засобів та ін.) призначені для виробничого та соціального розвитку банку.

4. *Нерозподілений прибуток* — це джерело внутрішнього походження. Створюється як залишок прибутку після виплати дивідендів, відрахувань до резервного та інших фондів.

5 Субординований борг — це звичайні незабезпечені боргові капітальні інструменти, які за умовою контракту не можуть бути вилучені з банку раніше 5 років, а у разі банкрутства чи ліквідації повертаються інвестору після погашення претензій усіх інших кредиторів.

Склад регулятивного капіталу

<table>
<tr><th colspan="2">Склад регулятивного капіталу = I. Основний капітал + II. Додатковий капітал – Відвернення</th></tr>
<tr><th>I. Основний капітал (капітал I рівня) =</th><th>II. Додатковий капітал (капітал II рівня) =</th></tr>
<tr><td rowspan="2">а) + фактично сплачений зареєстрований статутний капітал
б) + розкриті резерви, що створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку
+ дивіденди, що направлені на збільшення статутного капіталу
+ емісійний дохід від випуску власних акцій
+ резерві фонди
+ загальні резерви, створені під невизначений ризик
в) – Відрахування
- недосформовані резерви під очікувані збитки за невиконаними зобов’язаннями контрагентів за активними операціями банків
- нематеріальні активи за мінусом суми зносу
- капітальні вкладення у нематеріальні активи
- непокриті збитки минулих років
- збитки поточного року, що очікують повернення</td><td>Обмеження:
Додатковий капітал ≤ Основний капітал
Субординований капітал ≤ 50% Основний капітал</td></tr>
<tr><td>а) + резерви під стандартну заборгованість інших банків
б) +резерви під стандартну заборгованість клієнтів за кредитними операціям банків
в) + результат переоцінки основних засобів
г) + прибуток поточного року, зменшений на суму неотриманих нарахованих доходів
д) + субординований борг</td></tr>
<tr><td colspan="2">III. Відвернення =
- балансова вартість акцій та інших цінних паперів з нефіксованим прибутком, що випущені банком
- сума вкладень у капітал асоційованих та дочірніх установ, а також істотна участь в інших установах (>10% їх статутного капіталу)
-балансова вартість акцій (паїв) власної емісії, що прийняті в забезпечення наданих банком кредитів
- сума перевищення загальної суми операцій, що здійснені щодо одного контрагента, над дозволеним значенням Н7
- сума перевищення загальної суми операцій, що здійснені щодо одного інсайдера, над дозволеним значенням Н9
- сума операцій, що здійснені з інсайдерами на умовах сприятливіших за звичайні
- сума коштів, що вкладені в інші банки на умовах субординованого боргу
- Мах (вартість основних засобів- регулятивний капітал)</td></tr>
</table>

Рис. 8.44 **Склад регулятивного капіталу банку**

8.6 Операції банків із залучення та запозичення коштів

8.6.1 Види вкладів (строкові, до запитання)

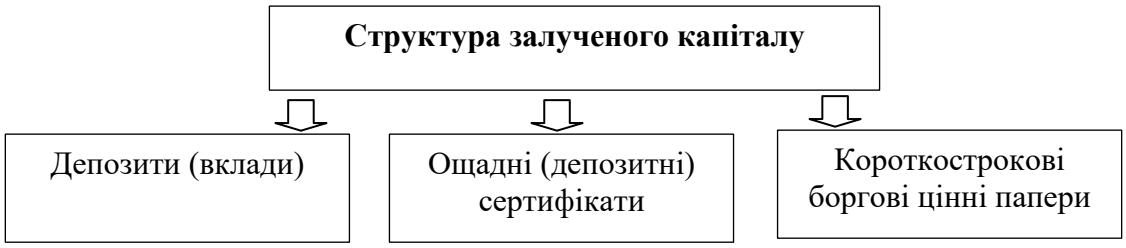

Рис. 8.45 **Структура залученого капіталу банку**

Депозит (вклад) - це кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на встановлений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Вклади (депозити) строкові - це грошові кошти або банківські метали, розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк.

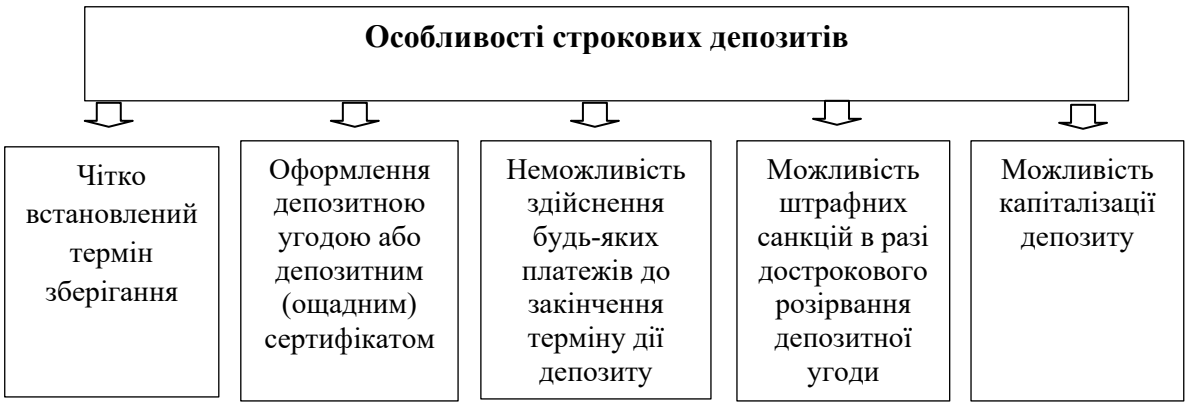

Рис. 8.46 **Особливості строкових депозитів**

Вклади (депозити) на вимогу (до запитання) - це грошові кошти або банківські метали, що розміщені вкладниками в банках на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу вкладника або здійснення платежів за розпорядженням власника рахунку

Депозити на вимогу (до запитання) юридичних осіб обслуговуються через розрахункові рахунки, а фізичних – через поточні. Депозити до запитання не є стабільними (прогнозованими), що обмежує можливість їх використання банком для позичкових та інвестиційних операцій, тому власникам поточних рахунків сплачується низький депозитний процент або не сплачується зовсім.

До депозитів на вимогу (до запитання) можна віднести і кредитові залишки на контокорентних рахунках, тобто єдиному активно-пасивному рахунку. З нього проводяться практично всі платежі (за дебетом), включаючи оплату

розрахункових документів за різні види товарно-матеріальних цінностей і послуг, чеків, доручень за платежами у бюджет та ін.

Класифікація депозитів у їх взаємозв'язку

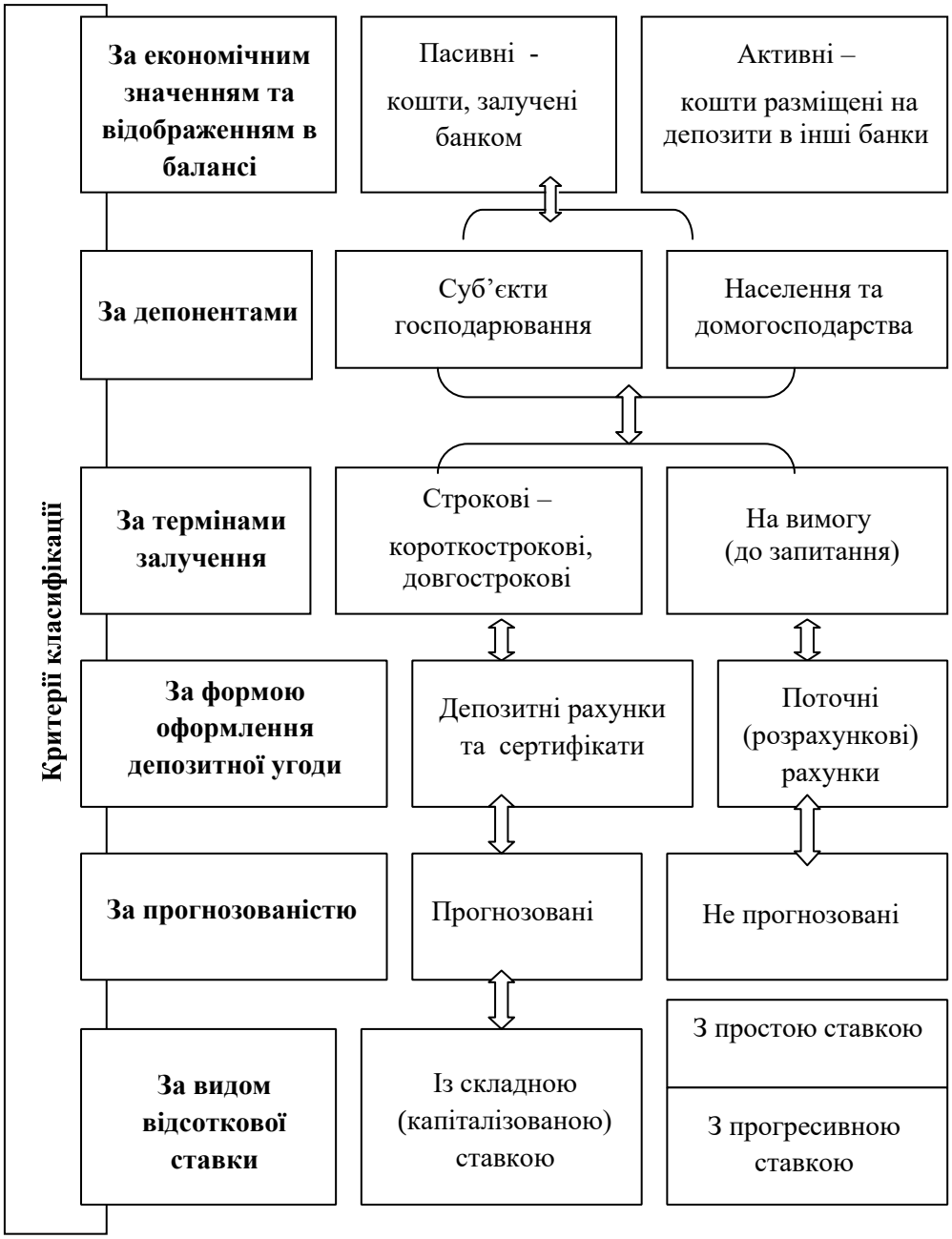

Рис. 8.47 **Класифікація депозитів у їх взаємозв'язку**

8.6.2 Механізм нарахування відсотків (прості та складні відсотки)

Депозитним договором може бути передбачене нарахування простої або складної (капіталізованої) ставки.

Рис. 8.48 **Механізм взаємодії банку та клієнта при проведенні депозитної операції**

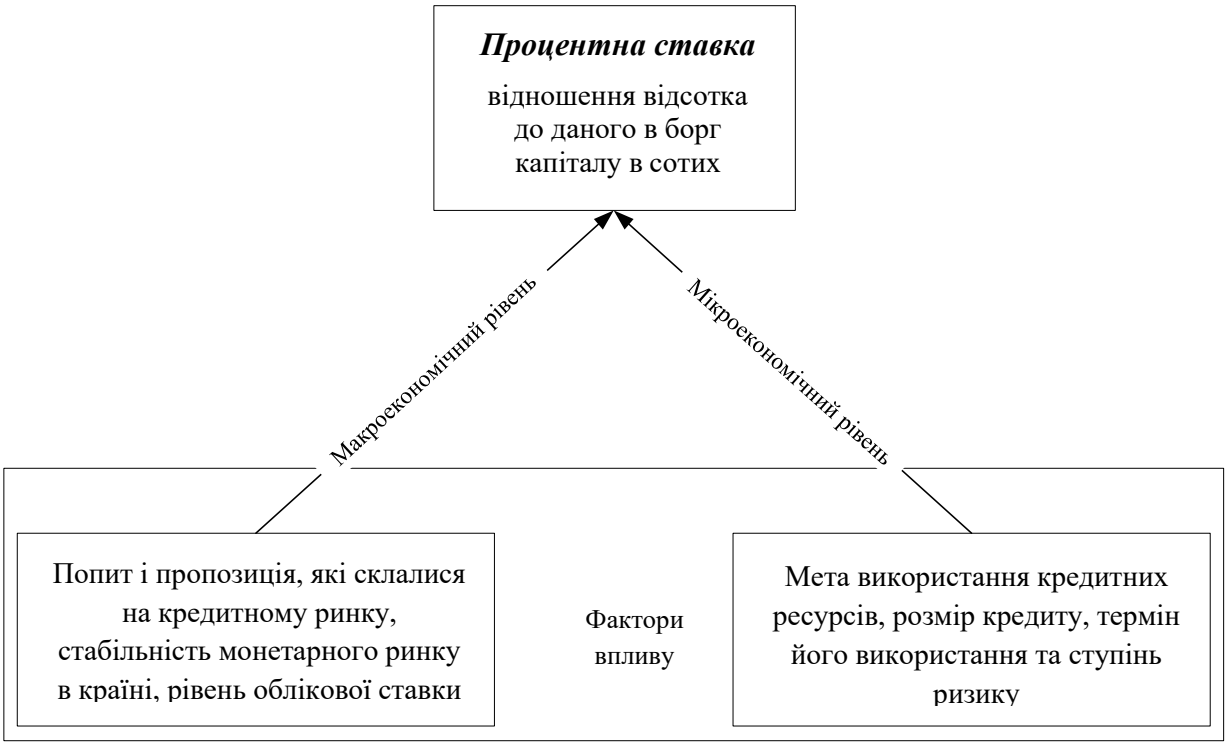

Рис. 8.49 **Фактори впливу на розмір процентної ставки на макро- та мікрорівнях**

Таблиця 8.10

Методика розрахунку простих та складних відсотків

Показник	Формула розрахунку	Умовні позначення
1	2	3
Прості відсотки		
Сума відсотків	$I=P\cdot n\cdot i$	I – сума відсотків, P – початкова сума боргу (вкладу), n – період нарахування відсотків, i – відсоткова ставка
Нарощена сума боргу (вкладу)	$S=P\ (1+i\cdot n)$ $S=P\ (1+i\ \frac{m}{12})$ $S=P\ (1+i\ \frac{d}{360})$	S – нарощена сума боргу (вкладу), *m* – період нарахування в місяцях, *d* – період нарахування в днях
Нарощена сума боргу (вкладу) за умови зміни відсоткової ставки	$S=P\ (1+\sum_{i=1}^{N} n_t \times i_t)$	N – число інтервалів нарахування відсотків, n_t – тривалість періоду t-того інтервалу нарахування, i_t – проста ставка відсотків на t-му інтервалі нарахування
Складні відсотки		
Нарощена сума боргу (вкладу)	$S=P\ (1+i)^n$	S– нарощена сума боргу (вкладу), P – початкова сума боргу (вкладу), n – період нарахування відсотків, i – відсоткова ставка
Нарощена сума боргу (вкладу), якщо кількість розрахункових періодів у році перевищує один	$S=P\ (1+\frac{1}{m})^{n\cdot m}$	m – кількість розрахункових періодів у році
Первісна сума	$P=\frac{S}{(1+i)^n}$	
Ставка складних відсотків	$i=\sqrt[n]{\frac{S}{P}}-1$	
Період нарахування	$n=\frac{\lg S-\lg P}{\lg(1+i)}$	

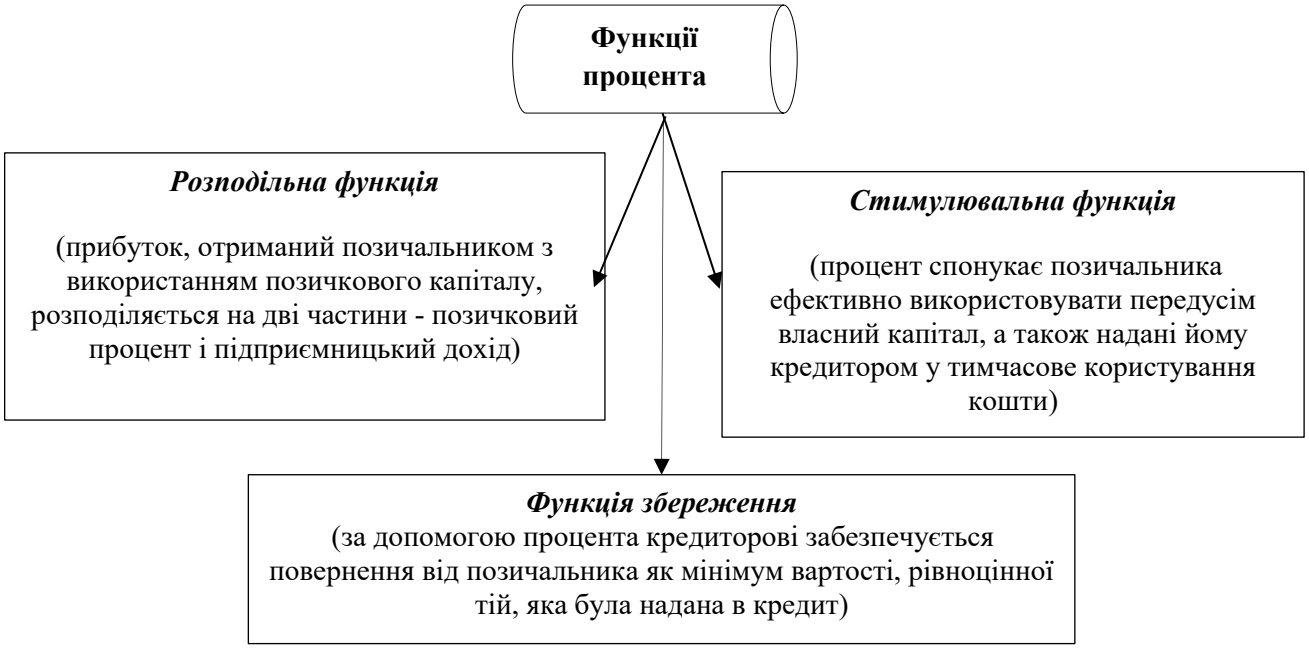

***Рис. 8.50* Функції процента**

8.7 Кредитні операції банків

8.7.1 Сутність і функції кредиту. Форми кредиту та його види. Принципи кредитування (поверненість, строковість, платність, цільове використання, забезпеченість)

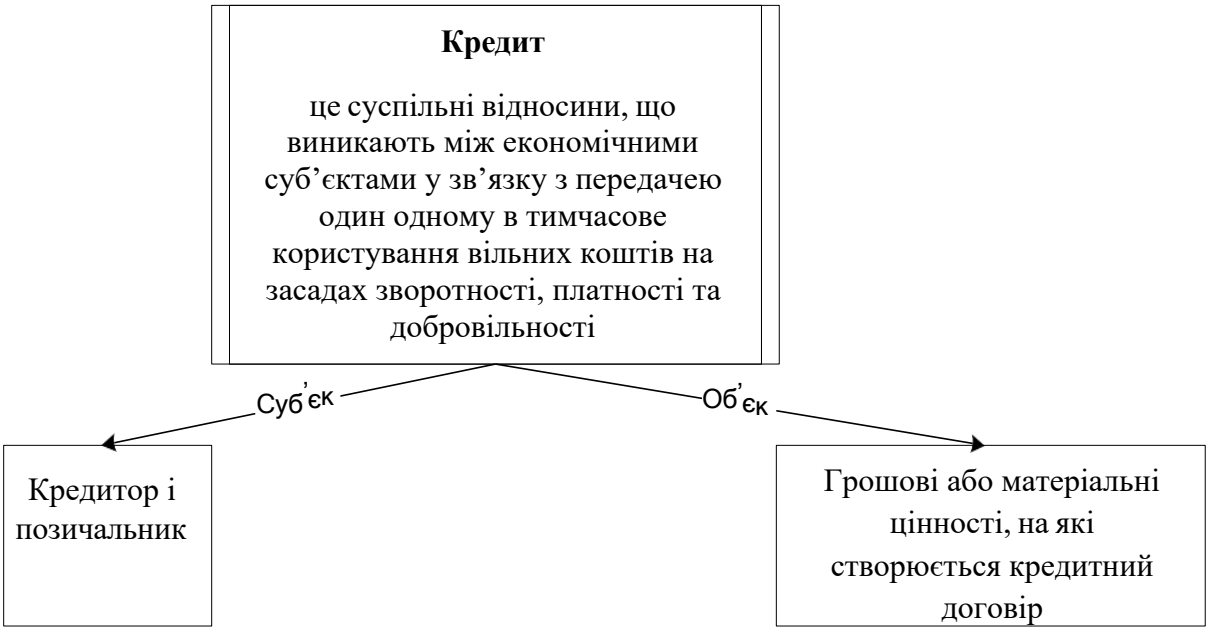

Рис. 8.51 **Визначення категорії «кредит»**

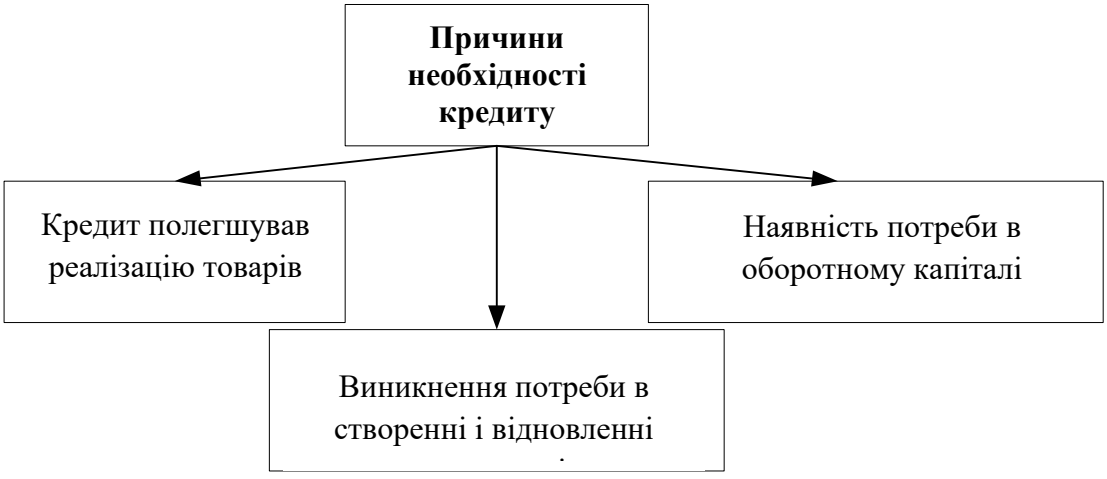

Рис. 8.52 **Обумовленість виникнення кредиту**

Таблиця 8.11

Ознаки кредиту

Позичальники	Суб'єкти господарювання, що тимчасово потребують додаткових ресурсів
Кредитори	Переважно банківські установи, кредитно-фінансові заклади, суб'єкти господарювання
Кредитні ресурси	Гроші, надані в позику позичальником, використовуються як капітал, тимчасово вільні матеріальні цінності
Джерело позикового проценту	Прибуток, що отриманий від використання позичених коштів
Мета використання кредиту	Як механізм ефективного перерозподілу капіталів у суспільному виробництві для вирівнювання норми прибутку

Особливості кредиту

Особливості	Позичальник, отримавши кредит, лише реалізує право тимчасового користування наданими коштами чи цінностями
	Суб'єкти кредитних відносин здатні одночасно почергово виступати в ролі кредитора і позичальника
	Позичальник, щоб отримувати позику, зобов'язаний пред'явити кредиторові економічні та юридичні гарантії повернення боргу
	Характерною рисою кредиту є сплата процента за користування кредитними ресурсами

Рис. 8.53 **Особливості кредиту**

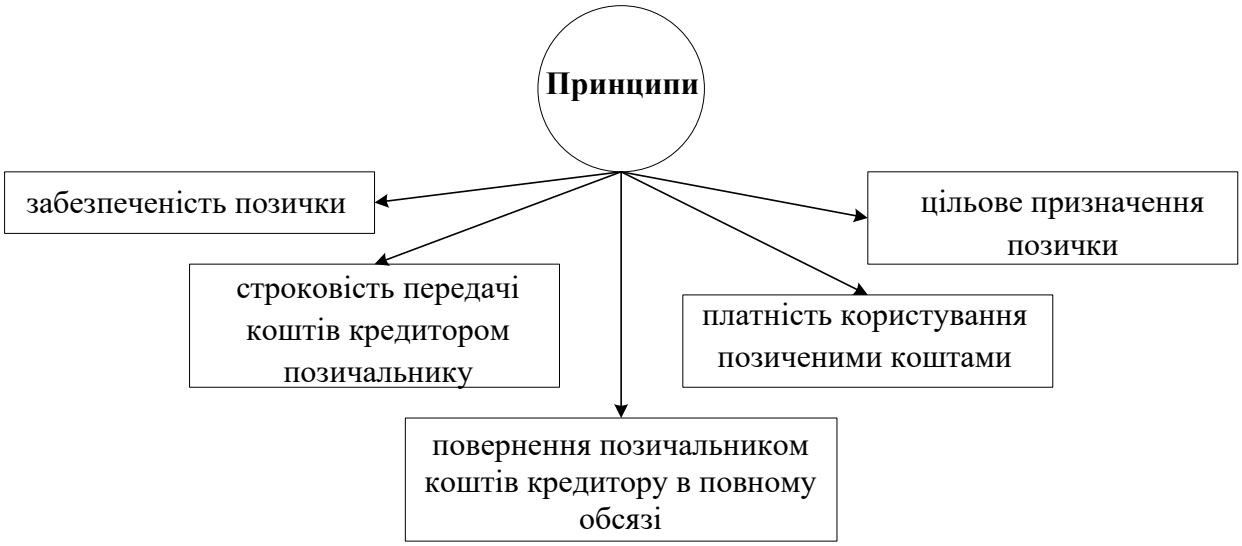

Рис. 8.54 **Принципи кредитування**

Рис. 8.55 **Функції кредиту**

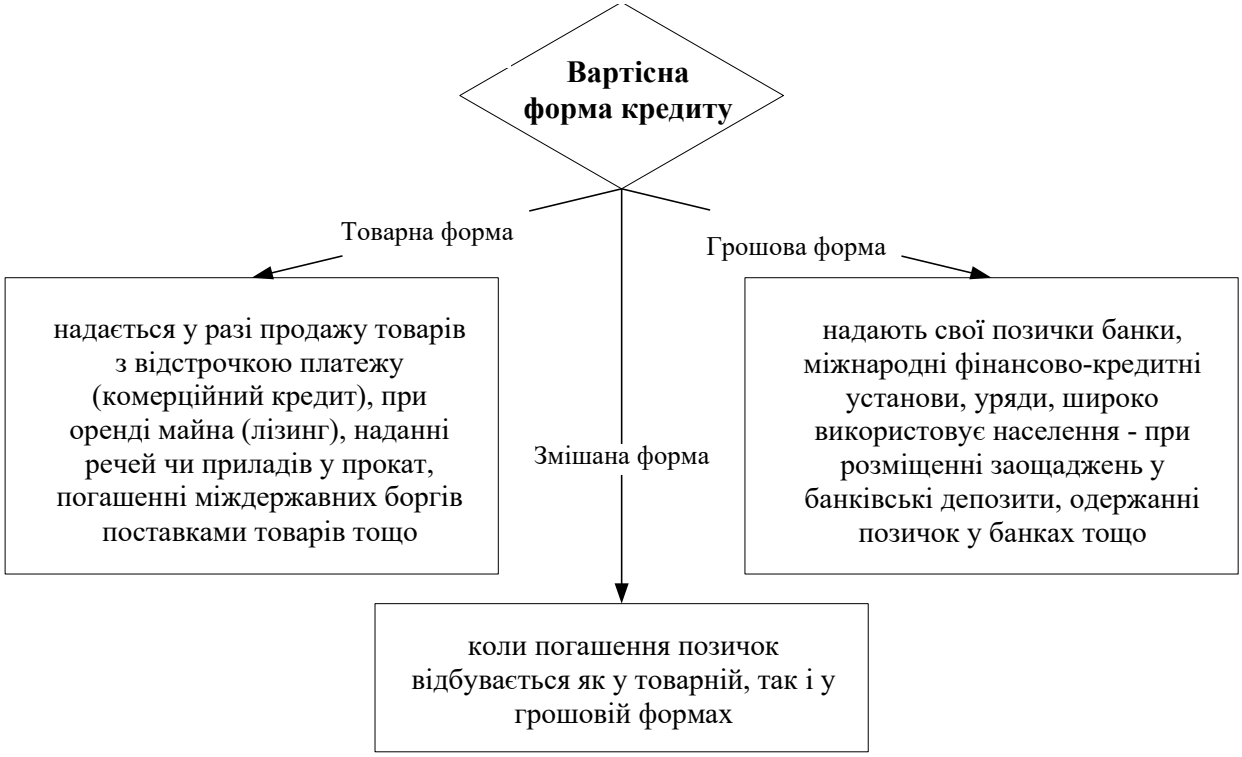

Рис. 8.56 **Форми кредиту**

Таблиця 8.12

Класифікація видів кредиту

Критерій	Вид кредиту
За терміном	короткострокові (до одного року)
	середньострокові (до п’яти років)
	довгострокові (понад п’ять років)
За організаційно-правовими ознаками та умовами надання позичок	забезпечений і незабезпечений
	прямий і опосередкований
	строковий і прострочений, пролонгований
	реальний, сумнівний, безнадійний
	платний, безплатний
За ступенем ризику	стандартні
	нестандартні
	сумнівні
	незабезпечені
	безнадійні

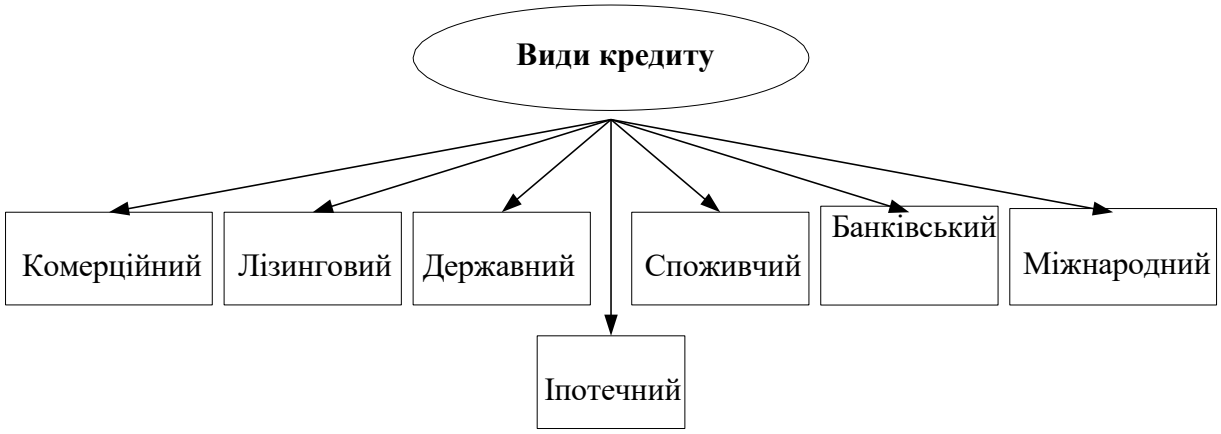

Рис. 8.57 **Види кредиту**

8.7.2 Сутність, класифікація та порядок надання банківських кредитів (довгострокові, короткострокові)

З загальноекономічної теорії відомо, що однією з прогресивних форм кредиту є банківський кредит. Його можна розглядати у вузькому та широкому розумінні.

У широкому розумінні банківський кредит являє собою форму руху позичкового капіталу, в якій посередником виступає банк. Тобто банк може виступати як у ролі кредитора (здійснення активних операцій), так і в ролі позичальника (здійснення пасивних операцій). Даний підхід закладено в «Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України».

У вузькому розумінні банківський кредит – це форма руху позичкового капіталу між банком як кредитором та іншими економічними суб'єктами як позичальниками. Даний підхід використано в Законі України «Про банки і банківську діяльність», а також Положенням НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями».

Банківське інвестиційне кредитування виконує специфічні функції:

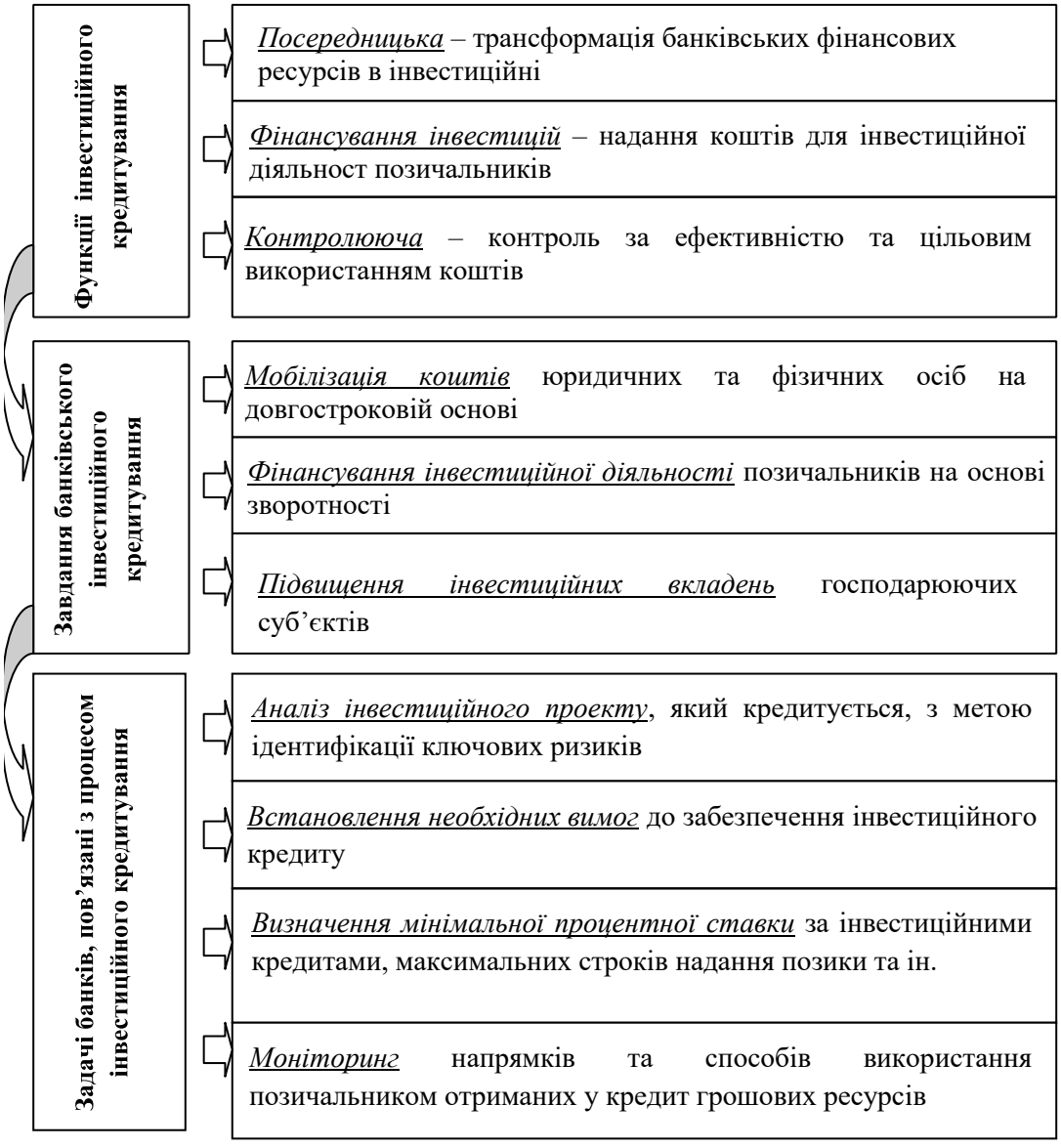

***Рис. 8.58* Особливості інвестиційного кредитування**

Таблиця 8.13

Характеристика основних видів кредиту

Вид	Визначення	Об’єкт	Суб’єкт	Особливості
1	2	3	4	5
Банківський	Кредит, що видається банком	Грошовий капітал, що передається позичальнику в тимчасове використання	Банк та клієнт	Кредитні відносини банку із клієнтом будуються на принципах терміновості, зворотності, платності й забезпеченості кредиту й оформляються договором
Комерційний	Кредит, наданий у товарній формі продавцями покупцям у вигляді відстрочення платежу за продані товари. Він надається під зобов'язання боржника погасити в певний строк, як суму основного боргу, так і нараховані відсотки	Товар	Комерційні структури	Тільки для юридичних осіб
Споживчий	Кредит, що надається тільки в національній грошовій одиниці фізичним особам резидентам України, на придбання споживчих товарів тривалого користування й послуг	Витрати, пов’язані із задоволенням потреб населення	Банки, небанківські кредитні установи, торговельні заклади, населення	Цільова форма кредитування фізичних осіб. Основною гарантією його надання виступають сталі постійні грошові доходи фізичної особи – позичальника
Іпотечний	Кредит, наданий під заставу нерухомого майна	Земельні ділянки, підприємства, будинки, спорудження, житлові будинки, квартири, дачі, садові	Кредитори: банки, іпотечні банки, спеціальні іпотечні компанії. Позичальник: юридичні та фізичні особи	Видається на придбання або будівництво житла, покупку землі.

1	2	3	4	5
		будинки, гаражі		
Лізинговий	Кредитні відносини між юридичними особами, які виникають у випадку оренди майна й супроводжуються висновком лізингової угоди	Нерухоме та рухоме майно, що може бути віднесене до основних фондів	Лізингодавець,користувач, виробник	Оформлюється договором у писемній формі
Державний	Коли позичальником є держава, а кредиторами – юридичні та фізичні особи	Грошові кошти	Держава, фізичні та юридичні особи	Нероздільно пов’язаний із зростанням державного боргу
Міжнародний	Надання позичкових капіталів державам, банкам, фірмам, підприємствам різних країн у тимчасове користування на засідках оплати та повернення в домовлені рядка, тобто належність кредитора й позичальника до різних країн	Передані кредитором у тимчасове Розпоряджен-ня позичальника товарні й валютні ресурси, грошовий та товарний капітал, рухоме та нерухоме майно або витрати, пов’язані із задоволенням потреб держави	Державні структури, банки, міжнародні та регіональні валютнокредитні організації, підприємства (фірми) та інші юридичні особи, окремі громадяни, представники різних країн	Кошти для міжнародного кредиту мобілізуються на міжнародному ринку та національних ринках позичкових капіталів

Короткострокові разові кредити (кредити терміном до 1 року) - це кредити, які надаються банками господарським органам на умовах терміновості, платності і повернення на певні потреби, як правило, для подолання тимчасових фінансових труднощів, що виникають у зв'язку з витратами виробництва і обороту, не забезпечених надходженням власних коштів у відповідному періоді

Довгострокові кредити банків розуміються зобов'язання підприємства перед кредитною установою (банком), які повинні погашатися протягом терміну, що перевищує один рік з дати складання балансу, а також пролонговані короткострокові кредити (позички), які перейшли до складу довгострокових.

Довгострокові кредити залучаються підприємствами для фінансування довгострокових активів, зокрема основних засобів (їх придбання, реконструкція, модернізація), нового будівництва, інших видів необоротних активів, а також окремих видів оборотних активів, в яких кошти заморожуються на тривалий період.

Пряме фінансування інвестиційних проектів (інвестиційне, або довгострокове кредитування) – це фінансування діяльності, що здійснюється згідно з принципами банківського кредитування і спрямована на створення (реконструкцію, модернізацію) об'єктів, комерційне використання яких породжує потік доходів, що забезпечують повернення банківських коштів і оплату за користування ними у визначені строки.

Таблиця 8.14

Класифікація видів та форм банківських інвестиційних кредитів

Критерій	**Вид банківського інвестиційного кредитування**	**Форма надання інвестиційного кредиту**
1	2	3
Цільове призначення	Фінансування придбання основних фондів	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг
	Фінансування створення та модернізації основних фондів; розробки та впровадження інновацій	Банківський кредит, облігаційна позика
Термін кредитування	Довгостроковий (понад 3 роки)	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг, проектне фінансування
	Середньостроковий (1-3 роки)	
Джерело погашення	З погашенням за рахунок доходів від реалізації інвестиційного проекту	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг, проектне фінансування
	З погашенням за рахунок доходів від основної діяльності, не пов'язаної з інвестиційним проектом	
Ризик	З високим рівнем ризику	Облігаційна позика, факторинг
	З помірним рівнем ризику	Банківський кредит, лізинг

1	2	3
	З низьким рівнем ризику	Проектне фінансування
Частота надання	Одноразовий	Банківський кредит, облігаційна позика, лізинг, проектне фінансування, банківські гарантії
	Багаторазовий	Кредит (кредитна лінія)

Рис. 8.59 **Класифікація банківського кредиту**

Порядок надання банківських кредитів

І етап - розгляд заявки на одержання кредиту. Задля отримання кредиту в банку клієнту (боржнику) необхідно в першу чергу зібрати пакет документів згідно з переліком встановленим банком;

II етап – відповідно до Положення НБУ «Про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями» передбачає визначення ймовірності дефолту клієнта та його класу (для юридичних осіб –до 9-го, для фізичних осіб – до 5-го класу).

III етап - підготовка до висновку кредитного договору. Цей етап називається ***структуризацією кредиту***. У процесі структуризації банк визначає: вид кредиту; термін кредиту ; забезпечення кредиту; порядок видачі і погашення

IV етап - оформлення кредитного договору. Після завершення роботи зі структуризації кредиту банк приступає до переговорів з клієнтом про висновок щодо кредитного договору.

Відповідно до п. 3 ст. 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність»: **факторинг** – придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги із прийняттям на себе ризику виконання таких вимог і прийом платежів.

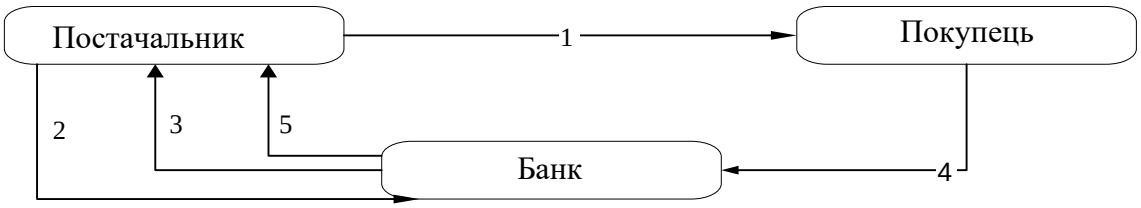

Рис. 8.60 **Схема факторингу**

1) *Оплата поставки товару на умовах відстрочки платежу;*
2) *уступка банку права вимагання боргу за поставкою;*
3) *виплата довгострокового платежу відразу після поставки (дол. 80 % від суми поставленого товару);*
4) *оплата за поставлений товар;*
5) *виплата залишку коштів (від 20 % після оплати покупцем) за відрахуванням комісії.*

Перевагами факторингового обслуговування є те, що фірма має справу не з окремими покупцями, а з факторинговою компанією, що регулярно направляє клієнту виписки за рахунками, одержуючи винагороду за послуги. Компанія стягує заздалегідь обумовлену комісію (0,5–2 % від суми обігу клієнта) залежно від надійності покупців, виду послуг, якості боргових вимог, а також відсотків за позичками під ці вимоги. Факторингові компанії ретельно перевіряють вимоги, що здобуваються, з погляду платоспроможності покупця за допомогою своїх довідкових відділів і банків. Нерідко ці компанії беруть на себе ризики несплати вимог, у тому числі фінансові ризики, пов'язані з неплатоспроможністю імпортера ("дель-кредере").

Факторинг також має деякі недоліки, а саме:

- плата за факторинг дещо вища, ніж плата за короткостроковий банківський кредит (хоча різниця є незначною);
- документообіг між банком і клієнтом за здійснення факторингу на етапі фінансування набагато складніший, ніж за кредитом.

Таблиця 8.15

Головні відмінності факторингу та кредиту

Факторинг	Кредит
1	2
Погашається за рахунок коштів, які виплачуються дебіторами клієнта	Погашається за рахунок коштів позичальника
Надається на строк фактичної відстрочки платежу	Надається на фіксований строк
Надається в день поставки товару	Надається в зумовлений кредитним договором день
Не потребує забезпечення	Як правило, потребує забезпечення (застави)
Розмір фінансування не обмежений і може безмежно збільшуватися у міру росту об'ємів продаж клієнта	Надається на заздалегідь зумовлену суму
Погашається в день фактичної оплати дебітором поставленого товару	Погашається в заздалегідь зумовлений день
Виплачується автоматично при наданні накладної і рахунку-фактури	Необхідно оформлення великої кількості документів
Продовжується безстроково	Погашення кредиту не гарантує отримання нового
Виплати на сплату факторингової комісії відносяться на собівартість повністю	Витрати на сплату відсотків за банківським кредитом відносяться на собівартість у межах облікової ставки
Супроводжується управлінням дебіторською заборгованістю	Банк не надає позичальнику ніяких додаткових послуг

Овердрафт - це банківський кредит, який надається для оперативної оплати платіжних документів за відсутності або нестачі коштів на розрахунковому рахунку клієнта в заздалегідь встановленому банком розмірі.

Це один з банківських продуктів, який дає змогу клієнту використати більше коштів, ніж є на картковому рахунку.

Це найпростіший вид фінансування, який не вимагає складного оформлення. Банк надає користувачу картку, на якій передбачена певна сума кредитних коштів. Додатково може бути встановлений безвідсотковий період. Таким чином клієнт має можливість не переплачувати за використання грошей банку, якщо поверне витрачені кошти у встановлений час.

Гроші можливо використовувати в будь-який час. Кредитні кошти надаються на весь строк дії картки.

Перевагами овердрафту є:

- не потрібно оформляти додаткову кредитну карту. Досить використовувати свою зарплатну карту;
- овердрафт підключається до карти один раз і діє постійно;
- банк буде автоматично списувати кошти з картки в рахунок погашення боргу. Користувачеві не потрібно турбуватися про прострочення по платежах;
- переплати по овердрафту завжди мінімальні, набагато нижче, ніж при звичайному кредиті.

Таблиця 8.16

Головні відмінності овердрафту та кредиту

Овердрафт	Банківський кредит
Діє для дебетових карт	Тільки для кредитних карт
Повернення грошей має бути здійснено протягом місяця	Повернення коштів може бути здійснено протягом декількох тижнів або місяців
Сума овердрафту не може бути вище середньомісячного доходу	Кредит може перевищувати середньомісячний дохід у кілька разів
Овердрафт гаситься одноразово	Кредит гаситься рівними частинами протягом певного проміжку часу
Відсоток по овердрафту вище, але так як овердрафт гаситься відразу, то переплата в результаті невелика	Процентна ставка зазвичай нижче, але через тривалість кредиту переплата виявляється вище

8.8 Види операцій банків з цінними паперами (емісійні, посередницькі, інвестиційні)

В Україні комерційні банки є активними учасниками ринку цінних паперів.

Інвестиційні ***операції з цінними паперами. банки*** здійснюють з метою диверсифікації активних операцій, розширення джерел отримання додаткових доходів, мінімізації банківських ризиків і підтримання ліквідності балансу. Відповідно до нормативних документів ***інвестиційна операція*** - будь-яка купівля та перепродаж цінних паперів від свого іменні, з свій рахунок і за власною ініціативою.

Дилерська діяльність - укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені та за свій рахунок з метою перепродажу, крім випадків, передбачених законом.

Андерайтинг - укладення торговцем цінними паперами договорів щодо відчуження цінних паперів та/або здійснення дій чи надання послуг, пов'язаних з таким відчуженням, у процесі емісії цих цінних паперів за дорученням, від імені та за рахунок емітента на підставі відповідного договору з емітентом.

Діяльність з управління цінними паперами - діяльність, яка провадиться торговцем цінними паперам від свого імені за винагород протягом визначеного строку на підставі договору про управління переданими

йому цінними паперами, іншими фінансовими інструментами та грошовими коштами, призначеними для інвестування в цінні папери та інші фінансові інструменти, а також отриманими у процесі управління цінними паперами, іншими фінансовими інструментами і грошовими коштами в інтересах установника управління або визначених ним третіх осіб.

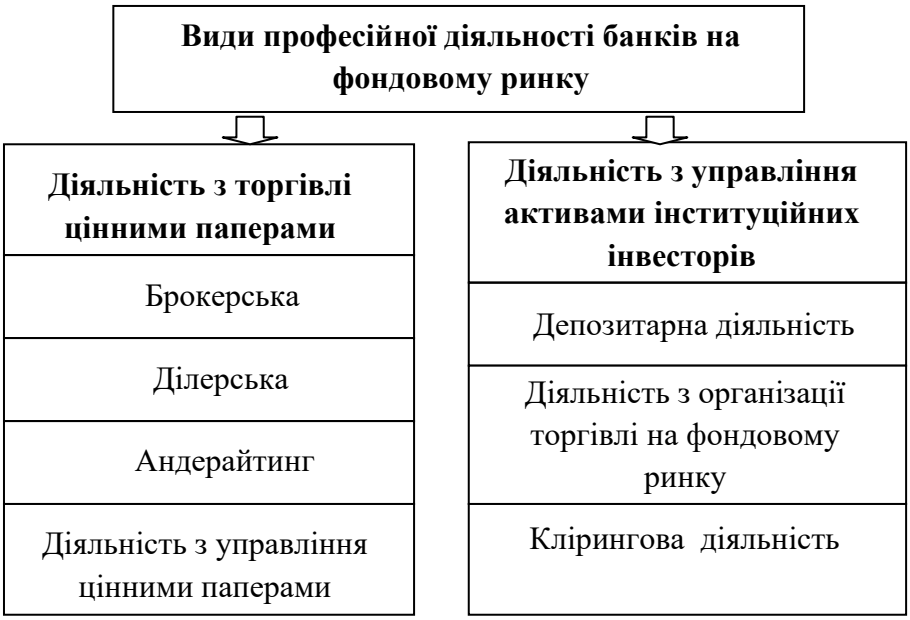

Рис. 8.61 **Види професійної діяльності банків на фондовому ринку**

Діяльність з управління активами інституційних інвесторів - професійна діяльність учасника фондового ринку - компанії з управління активами, що провадиться нею за винагороду від свого імені або на підставі відповідного договору про управління активами інституційних інвесторів.

Клірингова діяльність - діяльність з визначення зобов'язань, що підлягають виконанню за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів, підготовка документів (інформації) для проведення розрахунків, а також створення системи гарантій з виконання зобов'язань за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів.

Діяльність з організації торгівлі на фондовому ринку - діяльність фондової біржі із створення організаційних, технологічних, інформаційних, правових та інших умов для збирання та поширення інформації стосовно пропозицій цінних паперів та інших фінансових інструментів і попиту на них, проведення регулярних біржових торгів цінними паперами та іншими фінансовими інструментами, централізованого укладання договорів щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів згідно з правилами, встановленими такою фондовою біржею, зареєстрованими встановленому законом порядку.

Депозитарна діяльність - діяльність професійних учасників депозитарної системи України та Національного банку України щодо надання послуг із зберігання та обліку цінних паперів, обліку і обслуговування набуття,

припинення та переходу прав на цінні папери і прав за цінними паперами та обмежень прав на цінні папери на рахунках у цінних паперах депозитарних установ, емітентів, депозитаріїв-кореспондентів, осіб, які провадять клірингову діяльність, Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках, депонентів, а також надання інших послуг

Діюче законодавство дозволяє банкам здійснювати три групи операцій з цінними паперами:

емісійні – пасивні операції, які здійснюються через випуск цінних паперів власного боргу;

клієнтські – посередницькі операції з цінними паперами, які здійснюються банками від імені, за рахунок та на користь клієнтів;

інвестиційні – активні операції із вкладення власних та залучених фінансових ресурсів у фондові активи шляхом придбання відповідних цінних паперів на фондовому ринку від свого імені

Один із найважливіших напрямів роботи на ринку цінних паперів - *портфельні інвестиції.*

Інвестиційний портфель цінних паперів банку – набір цінних паперів, який створюється з ціллю отримання доходів та підтримання ліквідності. Банки, керуючи портфелем цінних паперів, мають на меті досягнути рівноваги між ліквідністю і прибутковістю. Основними факторами, що визначають величину інвестиційного портфелю банку, є його розмір і якість менеджменту. Структура інвестиційного портфелю зазвичай залежить від виду цінних паперів, які мають обіг на фондовому ринку країни.

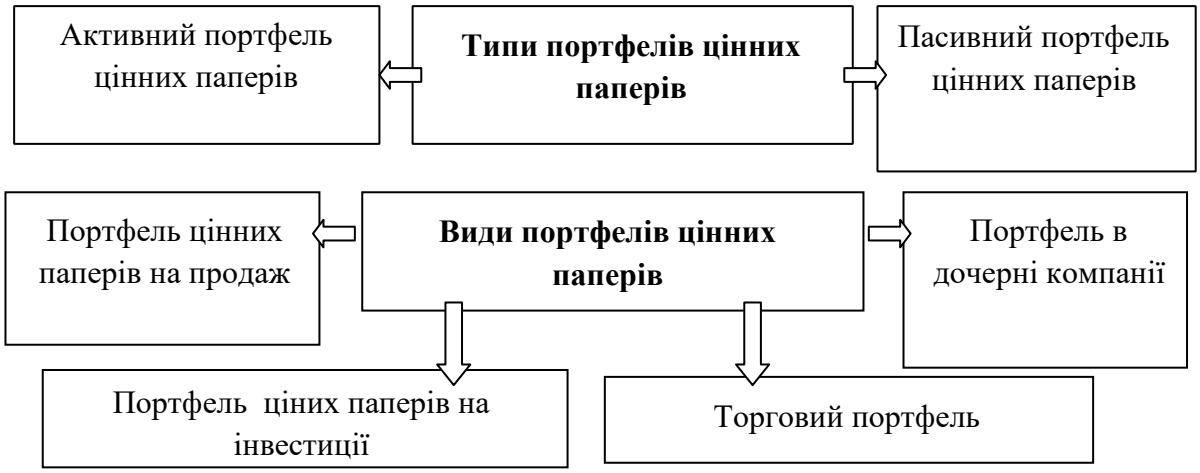

Рис. 8.62 **Типи та види портфелів цінних паперів**

Серед найбільш важливих завдань, для вирішення яких комерційні банки, власне, здійснюють формування та управління портфелем цінних паперів у складі своїх активів, можна виділити такі:

✓ зменшення вагомої частки кредитного ризику (за рахунок його урівноважування високоякісними цінними паперами);

✓ стабілізація доходу банку (за рахунок можливого зростання доходів від фондових операцій в той час, коли доходи від кредитів падають);

✓ забезпечення географічної диверсифікації (за допомогою вторинного фондового ринку цінні папери, на відміну від банківських кредитів, можуть вільно обертатися в різних

✓ регіонах);

✓ послідовне підтримання ліквідності (за рахунок можливості динамічної трансформації ресурсного портфеля в частині цінних паперів);

✓ забезпечення високої гнучкості банківського портфеля активів (за рахунок його ефективної реструктуризації на базі купівлі-продажу цінних паперів);

✓ страхування ризику змін процентних ставок;

✓ створення високоякісних видів застави (для забезпечення особливо важливих депозитів).

8.9 Страхування

8.9.1 Сутність та класифікація страхування

Страхування – це правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством.

Страхування як економічна категорія – сукупність перерозподільних відносин, які виникають між двома суб'єктами – страховиком і страхувальником – з приводу формування грошових фондів за рахунок сплати останнім страхових внесків з метою захисту майнових інтересіву разі настання страхових випадків та поповнення цих фондів у процесі ефективного розміщення тимчасово вільних коштів на фінансовому ринку.

Класифікація страхування, тобто наукова система розподілу страхування на різні галузі, підгалузі, види, має суттєве значення для здійснення страхової діяльності страховиками та теорії страхування.

Наукове значення класифікації в страхуванні полягає в тому, що вона дає змогу визначити місце тієї чи іншої підсистеми в системі, окремого елемента – в підсистемі та виявити зв'язки між самими елементами та між елементами і системою в цілому.

Класифікація має практичне значення під час організації страхового бізнесу. Класифікація враховується під час визначення особливостей

формування, використання та розміщення страхових фондів, під час оподаткування страхової діяльності, ліцензування, розмежування страхових послуг, що надаютьсястраховими компаніями.

Специфічні ознаки страхування як економічної категорії

- виникнення грошових перерозподільчих відносин, зумовлених наявністю імовірності настання страхових випадків;
- здійснення розподілу завданого збитку між учасниками страхування, який завжди має замкнутий характер;
- замкнутий розподіл збитків передбачає повернення коштів, мобілізованих у страховий фонд;
- перерозподіл збитків як між територіальними одиницями, так і в часі.

Рис. 8.63 **Специфічні ознаки страхування як економічної категорії**

Рис. 8.64 **Класифікаційні ознаки страхування**

Таблиця 8.16

Класифікація страхування за економічною ознакою

Критерій класифікації	Види
За спеціалізацією страховика	Страхування життя (life)
	Ризикове страхування або (non-life)
За об’єктами страхування (галузі страхування)	Майнове страхування
	Особисте страхування
	Страхування відповідальності
За статусом страховика	Державне страхування
	Комерційне страхування
	Взаємне страхування
За формою організації	Індивідуальне
	Колективне
За формою здійснення	Добровільне
	Обов’язкове

Рис 8.65 **Галузі та підгалузі страхування**

8.9.2 Функції, принципи страхування

Зміст страхування, як і інших економічних категорій, розкривається через його функції.

Функції страхування

Ризикова функція полягає у передачі за певну плату страховикові матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого подіями, перелік яких передбачено договором або чинним законодавством

Формування страхового фонду (резерву) для відшкодування втрат від реалізації страхових випадків, прийнятих страховиком від страхувальника

Грошове відшкодування збитків, яких зазнали страхувальники від настання страхових подій. Через цю функцію найповніше реалізується потреба в страховому захисті. Обсяг страхового відшкодування та порядок отримання коштів визначаються умовами договору.

Заощаджувальна функція поширюється не на всі види страхування. Вона властива видам особистого страхування, пов'язаним зі страхуванням життя, пенсій, дожиттям до весілля, повноліття та ін. Ця функція передбачає нагромадження шляхом сплати страховику страхових внесків (премій) упродовж тривалого часу. Після закінчення терміну дії договору страхування страхувальник отримує збережені кошти від страховика.

Превентивна (запобіжна, попереджувальна) функція полягає у створенні умов, що забезпечують зниження рівня ризику та збитків, зумовлених цими ризиками. Ця функція зумовлена специфікою економічних відносин, що виникають між страхувальником і страховиком.

Фінансові преференції щодо превентивної функції в страхуванні – це надання пільг під час сплати страхових премій тим страхувальникам, які здійснили витрати на запобіжні заходи щодо обмеження умов настання та поширення страхових ризиків (подій). Крім фінансових, використовуються ***правові преференції,*** зміст яких полягає в тому, що страхове законодавство визначає умови, за яких страховик звільняється від зобов'язань щодо відшкодування збитків страхувальнику чи застрахованій особі.

Репресивна функція страхування полягає в спрямуванні зусиль на усунення страхового випадку та обмеження величини збитків, зумовлених страховим випадком. Так, затрати на боротьбу з пожежею, паводком, епідемією тощо, здійснені страхувальником, відшкодовуються страховиком.

Інвестиційна функція виникає тому, що обсяг зібраних страховиком страхових премій перевищує обсяг здійснених ним страхових виплат та компенсацій. Діяльність страховика, пов'язана із розміщенням та управлінням страховими резервами, є за своїм змістом інвестиційною діяльністю страховика.

Рис. 8.66 **Функції страхування**

Страхування ґрунтується на певних принципах, серед яких варто виділити загальні та спеціальні. Послідовність загальних принципів тісно пов'язана та відображає усі етапи взаємодії страховика зі страхувальником.

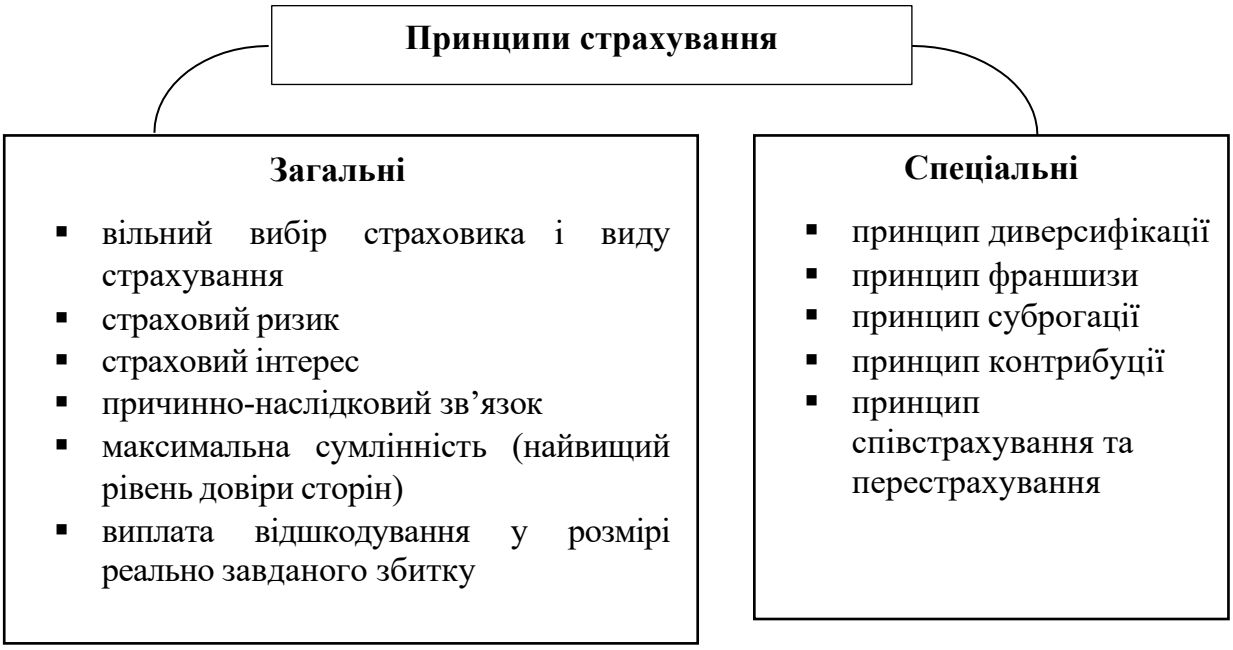

Рис. 8.67 **Принципи страхування**

Вільний вибір страховика і виду страхування – цей принцип повною мірою стосується лише добровільних видів страхування. Страхувальникові надається можливість обирати будь-якого страховика, що має ліцензію на даний вид страхування.

Страховий ризик – це ймовірна подія або сукупність подій, у разі яких здійснюється страхування. У міжнародній практиці ризиком вважають також конкретний об'єктстрахування або вид відповідальності.

Страховий інтерес – пов'язаний із зацікавленістю юридичних та фізичних осіб у збереженні об'єктів, у які вкладено гроші; життя і здоров'я після настання різних несприятливих подій танещасних випадків.

Страховий інтерес має відповідати наступним умовам:

- піддаватися фінансовій оцінці;
- виникати на законних підставах.

Причинно-наслідковий зв'язок – принцип, дуже важливий для страховика, оскільки деякі ризики страхуванню підлягають, інші - ні. Для страховика важливо визначити фактичну, а не безпосередню причину страхового випадку.

Максимальна сумлінність (найвищий рівень довіри сторін) – надійне страхування можливе лише за умов високої довіри між сторонами. Страхувальник має повідомити про будь-який суттєвий факт, усі відомості, що дали б змогу зробити висновки про рівень ризику, відомості про минулі збитки, наявність інших полісів.

Відшкодування в межах реально завданих збитків – відшкодування, що виплачується, має повернути страхувальника, який зазнав втрати, у такий же фінансовий стан, в якому він перебував перед настанням збитку, а не приносити прибуток.

Принцип диверсифікації – обмеження поширення активності страхових компаній за рамки основного бізнесу.

Принцип франшизи – це визначена договором страхування частина збитків, яка в разі страхового випадку не підлягає відшкодуванню страховиком.

Принцип суброгації - це передача страхувальником страховикові права на стягнення заподіяної шкоди з третіх (винних) осіб у межах виплаченої суми.

Принцип контрибуції – це право страховика звернутися до інших страховиків, які за проданими полісами несуть відповідальність перед одним і тим самим конкретним страхувальником, з пропозицією розділити витрати з відшкодування збитків.

Співстрахування та перестрахування. Співстрахування – це страхування об'єкта за одним спільним договором та за згодою страхувальника кількома страховиками.

Перестрахування – це страхування одним страховиком на визначених договором умовах частини ризиків у іншого страховика або професійного перестраховика.

8.9.3 Обов'язкове страхування та його сутність

Більша частина договорів страхування укладається на основі вільного волевиявлення сторін, тобто добровільно. Проте, в окремих випадках замість права на укладення договору у страхувальника з'являється обов'язок укласти договір страхування, а у страховика – взяти ризик на страхування, тобто мова йде про обов'язкову форму страхування.

Критерії запровадження обов'язкового страхування:

– страхувальник недооцінює рівень небезпеки та ймовірні наслідки настання страхового випадку, а суспільна потреба у страховому захисті таких ризиків існує;

– визначену групу ризиків страховики не беруть на страхування на комерційній основі у зв'язку з нерентабельністю.

У таких випадках держава є ініціатором запровадження обов'язкового страхування та відповідно до закону зобов'язує юридичних та фізичних осіб здійснювати внески до страхового фонду для забезпечення суспільних інтересів. Основою обов'язкового страхування є принцип розподілу необхідних для страхування сум між окремими страхувальниками з метою захисту їх економічних інтересів.

Обов'язкове страхування здійснюється на основі відповідних законодавчих актів, в яких визначено:

– об’єкти, які підлягають страхуванню;

– обсяг страхової відповідальності;

– рівень і норми страхового забезпечення;

– основні права й обов’язки сторін;

– порядок встановлення тарифних ставок, визначення страхових платежів тощо.

Принципи обов’язкового страхування:

– закріплення законом обов’язковості певних видів страхування, їх умов;

– суцільне охоплення вказаних у законі об’єктів страхування;

– автоматичність розповсюдження на об’єкти, що зазначені в законі;

– нормування страхового забезпечення

8.9.4 Добровільне страхування та його сутність

Класифікація страхування за формою здійснення виокремлює обов’язкове та добровільне страхування.

Добровільне страхування передбачає реалізацію бажання потенційного страхувальника взяти участь у процесі страхування та право страховика відмовитися від прийняття на себе ризиків страхувальника. В економічно розвинутих країнах, де взаємовідносини між державою та особою базується на принципах свободи вибору, поваги до прав власності, вільної конкуренції, переважає добровільне страхування. Воно передбачає високий рівень страхової культури населення, розуміння завдань та механізму страхування, відповідний рівень доходів.

На відміну від обов’язкового страхування, добровільне виникає тільки на основі добровільно укладеного договору між страхувальником і страховиком. Часто при укладанні такого договору між сторонами бере участь посередник – страховий брокер або страховий агент. Факт укладання договору страхування може посвідчуватися страховим полісом. Нормативну базу для добровільного страхування створює законодавство зі страхування, на базі якого формуються умови та правила окремих видів добровільного страхування. Правила та умови добровільних видів страхування розробляє страховик, вони підлягають реєстрації.

Згідно Закону України «Про страхування» та у відповідності до світової практики види страхування іншого, ніж страхування життя, поділяються на наступні класи:

– клас 1 - страхування від нещасного випадку (у тому числі на випадок виробничої травми та професійного захворювання);

– клас 2 - страхування на випадок хвороби (у тому числі медичне страхування);

– клас 3 - страхування наземних транспортних засобів (крім залізничного рухомого складу);

– клас 4 - страхування залізничного рухомого складу;

– клас 5 - страхування повітряних суден;

– клас 6 - страхування водних суден (морських суден, суден внутрішнього плавання та інших самохідних чи несамохідних плавучих споруд);

– клас 7 - страхування майна, що перевозиться (включаючи вантаж, багаж (вантажобагаж);

– клас 8 - страхування майна від вогню та небезпечного впливу природних явищ;

– клас 9 - страхування майна від шкоди, заподіяної градом, морозом, іншими подіями (включаючи крадіжку, розбій, грабіж, умисне пошкодження/знищення майна), крім подій, визначених у класі 8;

– клас 10 - страхування відповідальності, яка виникає внаслідок використання наземного транспортного засобу (у тому числі відповідальності перевізника);

– клас 11 - страхування відповідальності, яка виникає внаслідок використання повітряного судна (у тому числі відповідальності перевізника);

– клас 12 - страхування відповідальності, яка виникає внаслідок використання водного судна (у тому числі відповідальності перевізника);

– клас 13 - страхування іншої відповідальності (крім визначеної у класах 10, 11, 12);

– клас 14 - страхування кредитів;

– клас 15 - страхування поруки (гарантії);

– клас 16 - страхування інших фінансових ризиків (крім визначених класами 14, 15);

– клас 17 - страхування судових витрат;

– клас 18 - страхування витрат, пов’язаних з наданням допомоги (асистанс) особам, які потрапили у скрутне становище під час здійснення подорожі.

До класів страхування життя належать:

– клас 19 - страхування життя (інше, ніж передбачено класами 20-23);

– клас 20 - страхування життя до шлюбу та до народження дитини;

– клас 21 - інвестиційне страхування життя;

– клас 22 - безперервне страхування здоров’я;

– клас 23 - пенсійне страхування.

Перелік ризиків у межах класів страхування, характеристики та класифікаційні ознаки класів страхування, ризиків у межах класів страхування, а також особливості здійснення діяльності із страхування та укладання договорів за класами страхування визначаються спеціальними законами з регулювання ринку страхування та нормативно-правовими актами Регулятора (НБУ).

8.9.5 Страховий ринок та суб'єкти страхування

Страховий ринок – це:

– особлива сфера грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічна послуга – страховий захист і на якому формуються попит та пропозиція на цю послугу;

– вид грошових відносин з формування і розподілу страхового фонду для забезпечення страхового захисту суспільства;

– частина фінансового ринку.

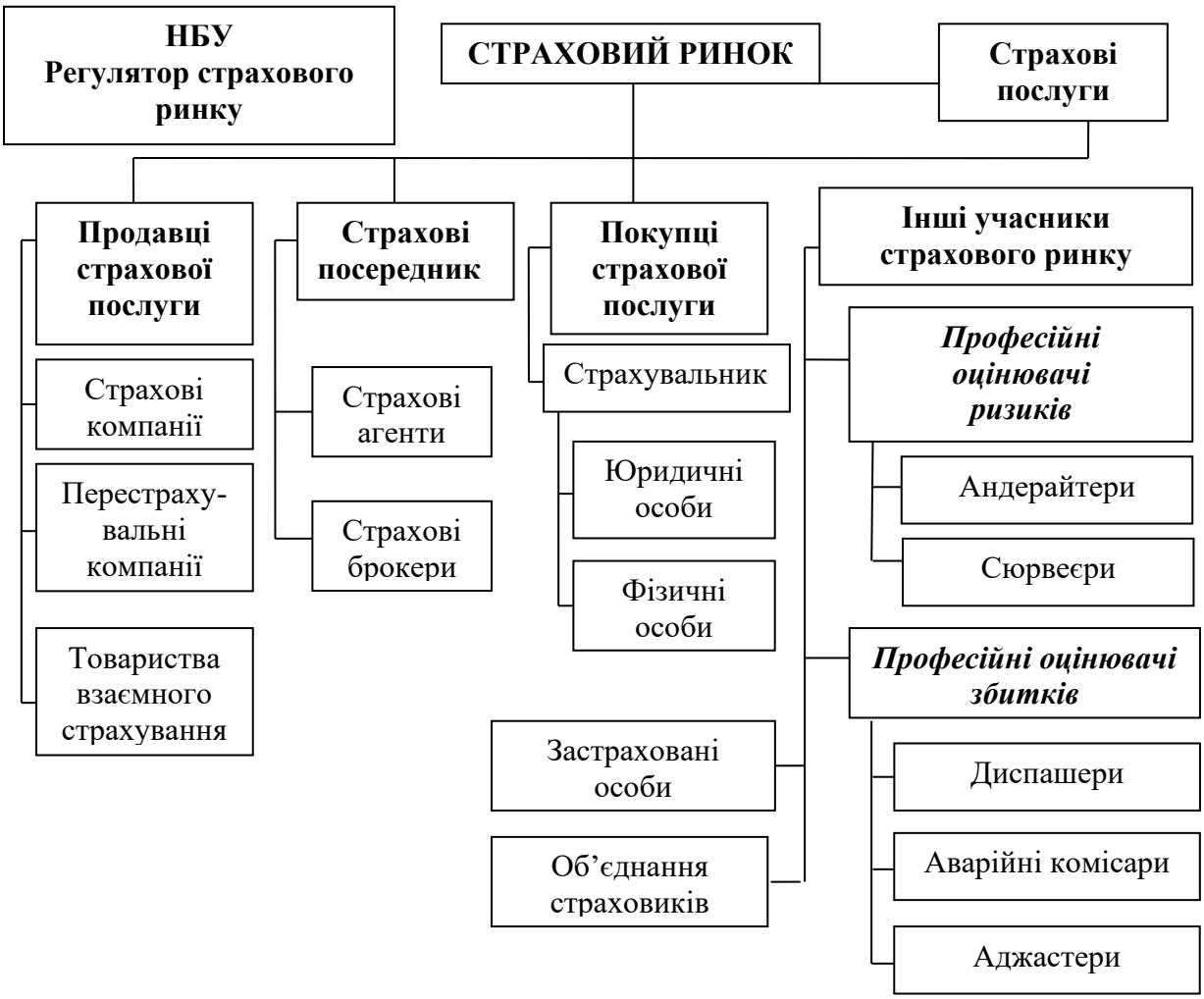

Рис. 8.68 **Організаційна структура страхового ринку**

Обов'язковими умовами функціонування страхового ринку є:

– наявність об'єктів страхування, що мають споживчу вартість;

– наявність потреби в страхових продуктах і послугах;

– наявність суб'єктів страхових відносин, здатних задовольнити потреби або їх споживати.

Об'єктами страхового ринку є страхові продукти – специфічні послуги, що надаються страхувальнику страховиком при виконанні умов договору страхування.

Суб'єктами страхового ринку є :

– **страховики** -фінансові установи або філії страховика-нерезидента, які мають право здійснювати діяльність із страхування на території України;

– **страхувальники** - особи, які уклали із страховиком договір страхування або є страхувальником відповідно до законодавства;

– **страхові посередники** - страховий брокер, страховий агент, субагент, перестраховий брокер, додатковий страховий агент.

Страховий агент - фізична особа, фізична особа - підприємець або юридична особа, яка включена до Реєстру посередників, не є додатковим страховим агентом та здійснює діяльність з реалізації страхових продуктів від імені та в інтересах страховика за винагороду за реалізацію страхових продуктів на підставі договору із страховиком.

Страховий брокер - фізична особа - підприємець, юридична особа або постійне представництво страхового брокера - нерезидента, включені до Реєстру посередників, що діють від свого імені та в інтересах клієнта і за винагороду за реалізацію здійснюють діяльність з надання посередницьких послуг у страхуванні на підставі договору.

Субагент - фізична особа, фізична особа - підприємець, юридична особа, яка включена до Реєстру посередників та здійснює діяльність з реалізації страхових продуктів від імені, в інтересах страховика та за дорученням страхового агента за винагороду за реалізацію на підставі договору із страховим агентом.

Перестраховий брокер - юридична особа або представництво перестрахового брокера - нерезидента, включені до Реєстру посередників, що діють від свого імені та в інтересах клієнта і за винагороду за реалізацію здійснюють діяльність з надання посередницьких послуг з перестрахування на підставі договору.

8.9.6 Страхова премія, страхова сума та страхове відшкодування, умовна та безумовна страхова франшиза

Основою розрахунку страхових платежів (премій, внесків) за конкретним договором страхування є **страховий тариф (брутто- тариф)**, тобто ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування або ціна страхування.

Страхова премія (страховий платіж, страховий внесок) - плата у грошовій формі за страхування, яку страхувальник зобов'язаний сплатити страховику згідно з договором страхування. Страхувальник зобов'язаний сплатити страховику страхову премію як плату за страхування згідно з умовами договору страхування.

Страхова премія за договором страхування визначається шляхом помноження страхової суми та страхового тарифу.

Сплата страхової премії згідно з договором страхування може здійснюватися одноразовим платежем або періодичними платежами.

Договором страхування можуть передбачатися наслідки для страхувальника за несвоєчасну сплату наступної частини страхової премії.

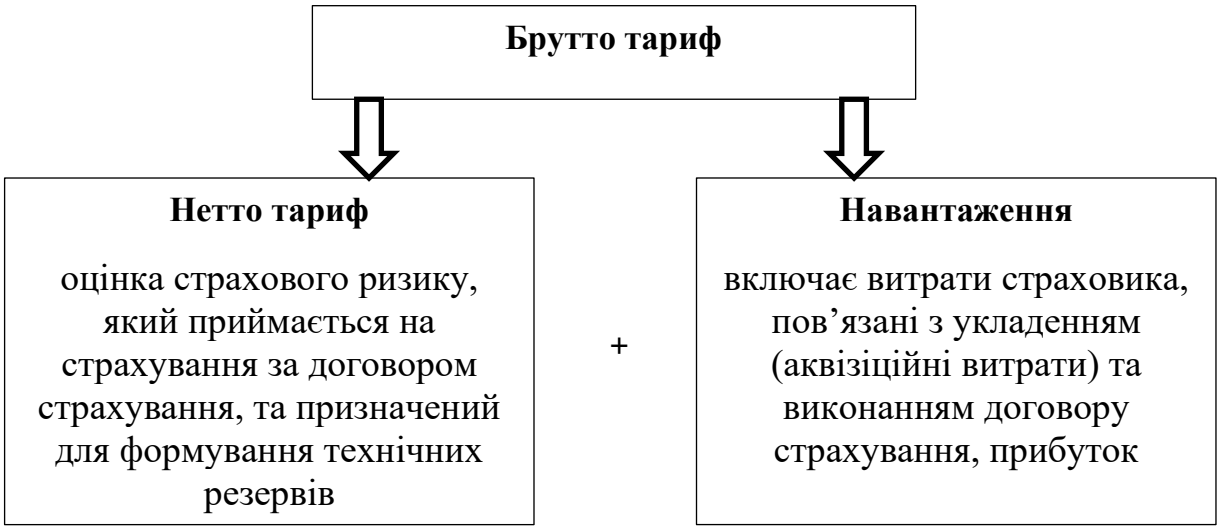

Рис. 8.69 **Структура страхового тарифу**

Страхова сума - грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов договору страхування та/або законодавства зобов'язаний провести страхову виплату в разі настання страхового випадку. Може бути встановлена за окремим об'єктом страхування, страховим випадком, групою страхових випадків, договором страхування в цілому.

Розмір страхової суми визначається за домовленістю між страховиком та страхувальником або відповідно до законодавства під час укладення договору страхування або внесення змін до такого договору.

У договорі страхування в межах страхової суми можуть визначатися **ліміти відповідальності страховика** за окремим об'єктом страхування, страховим ризиком або страховим випадком, групою страхових ризиків та/або страхових випадків тощо.

Страхове відшкодування (страхова виплата) - грошові кошти, що виплачуються страховиком у разі настання страхового випадку відповідно до умов договору страхування та/або законодавства

Страхова виплата не може перевищувати розмір прямого збитку, заподіяного страхувальнику та/або іншій особі, передбаченій договором страхування. Непрямі збитки вважаються застрахованими, якщо це передбачено договором страхування. У разі якщо страхова сума становить певну частку дійсної вартості застрахованого об'єкта страхування, страхова виплата виплачується у такій самій частці дійсної вартості застрахованого об'єкта страхування, якщо інше не передбачено умовами договору.

Договором страхування може передбачатися **франшиза, яка може бути умовною та безумовною.**

Франшиза - частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування та/або законодавством.

Рис. 8.70 **Сутність та види франшизи**

Франшиза може встановлюватися у відсотках від страхової суми (страхової виплати), в абсолютному розмірі або в інших розрахункових одиницях, визначених договором страхування.

Вид та розмір франшизи зазначаються у договорі страхування.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Нормативно-правові акти

1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2015. 98 с. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show

2. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI / Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text

3. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 436-IV / Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text

4. Митний кодекс України : Закон від 13.03.2012 № 4495-VI. Редакція станом на 01.01.2021. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text

5. Цивільний Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV / Верховна рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

6. Податковий кодекс України від 02.12.10 р. № 2755-VI (зі змін і доп., останні з яких внесені Законом України від 06.12.2012р. № 5519-VI). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text.

7. Про аудит фінансової діяльності та аудиторську діяльність: Закон України № 2258–VIII від 21.12.2017 р., зі змінами та доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#Text.

8. Про банкрутство : Закон України від 30.06.1999 р. № 784-XIV зі змінами і доповненнями. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua

9. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV. Редакція станом на 14.11.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text

10. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. Урядовий кур'єр. 2018. № 139. Дата оновлення : 28.04.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text

11. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України 4.05.1992 № 2343 зі змінами і доповненнями. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua

12. Про Державний бюджет України (на відповідний рік) : Закон України. URL : http://zakon1.rada.gov.ua

13. Про основні напрями бюджетної політики (на відповідний рік) : Постанова Верховної Ради України. URL : http://zakon1.rada.gov.ua

14. Про основні напрями бюджетної політики (на відповідний рік) : Постанова Верховної Ради України. URL : http://zakon1.rada.gov.ua

15. Про платіжні системи та переказ грошей в Україні : Закон України від 05.04.2001. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 29. Ст. 137. Дата оновлення : 03.07.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text

16. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 № 2664-III. Урядовий кур'єр. 2001. № 154. Дата оновлення: 01.07.2020. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text

17. Про інвестиційну діяльність : Закон України від 18.09.1991 № 1560-XII зі змінами і доповненнями. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua

18. Про Національний банк України : Закон України від 20.05.1999 р. № 679-XIV. Редакція станом на 01.01.2021. URL : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/679-14

19. Про обіг векселів в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2374-III зі змінами і доповненнями. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua

20. Про страхування : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР зі змінами і доповненнями. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua

21. Методичні рекомендації по виявленню ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій по приховуванню банкрутства, фіктивного банкрутства або доведення до банкрутства : Наказ Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. № 14 (у редакції наказу Міністерства економіки України від 26.10.2010 р. № 1361). URL : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=161074

22. Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації : Наказ Міністерства фінансів України та Фонду Державного майна України від 26.01.2001 р. № 49/121 зі змінами і доповненнями. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua

23. Про затвердження Методики аналізу фінансово-господарської діяльності підприємств державного сектору економіки : Наказ Міністерства фінансів України від 14.02.2006 р. № 170. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua

24. Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів: наказ Міністерства фінансів України від 29.12.2006 № 1315. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1315201–06.

25. Про затвердження Методичних рекомендацій застосування критеріїв визначення ефективності управління об'єктами державної власності : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 15.03.2013 р. № 253. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua

26. Про затвердження Національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку URL: https://buhgalter911.com/uk/normativnaya-baza/instr-plan-rah/standart-buhgalterskogo/.

27. Про затвердження Національного Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336–13#Text.

28. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування: наказ Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999 р. зі змінами та доповненнями. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892–99#Text .

29. Про затвердження Положення про порядок регулювання діяльності банківських груп : Постанова Правління Національного банку України «» від 20.06.2012 р. № 254 зі змінами і доповненнями. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua

30. Про затвердження Програми предметного тесту з обліку та фінансів єдиного фахового вступного випробування: Наказ МОН України від

11.02.2022 р. № 154. URL : https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-programi-predmetnogo-testu-z-obliku-ta-finansiv-yedinogo-fahovogo-vstupnogo-viprobuvannya

31. Про організацію та проведення у 2024 році вступних випробувань, що проводяться з використанням організаційно-технологічних процесів здійснення зовнішнього незалежного оцінювання для вступу на другий (магістерський) рівень вищої освіти: Наказ МОН України від 08.02.2024 № 147. URL : https://testportal.gov.ua//wp-content/uploads/2024/02/Kalendarnyj-plan__vstupni-do-magistratury_2024_scan.pdf

Основна

32. Атамас П.Й. Управлінський облік: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 440 с.

33. Білик М.Д. Бюджетування діяльності суб'єктів господарювання : навч.посіб. Держ. Вищ. навч. закл. «Київ нац. Екон.ун-т ім. Вадима Гетьмана». К.: КНЕУ, 2019. 689 с.

34. Бюджетна система: навч. посіб. / реком. МОН України; 2-ге вид., перероб. і доп. / І. Л. Шевчук, В. О. Черепанова, Т. О. Ставерська. Харків : Видавець Іванченко І.С., 2015. 284 с.

35. Бюджетна система: підручник / за ред. В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленко, З. М. Лободіної. Тернопіль : ЗУНУ, 2020. 460 с.

36. Волохова І. С., Дубовик О. Ю., Слатвінська М. О. та ін. Податкова система: навч. посіб. / за заг. ред. І. С. Волохової, О. Ю. Дубовик. Харків: Видавництво «Діса плюс», 2019. 402 с.

37. Голов С.Ф. Управлінський облік: підручник. Київ: «Центр учбової літератури», 2018. 534 с. URL: https://bookzone.com.ua/ books/73598-upravlinskiy-oblik-pidruchnik/

38. Горох О.В. Фінанси: навч. посіб. Харків : Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва, 2021. 190 с.

39. Горох О.В., Скоромна О.Ю. Фінанси аграрних підприємств: навч. посіб..Харків: ХНАУ, 2020. 226 с.

40. Гроші та кредит : курс лекцій для підготовки бакалаврів за спеціальністю 072 «Фінанси, банківська справа та страхування» (10 кредитів) / І. Л. Шевчук, Т. О. Ставерська, О. П. Близнюк. Харків : 2016. URL : http://elib.hduht.edu.ua

41. Гроші та кредит : навч. посіб. для підготовки здоб. вищої освіти за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування. Ч. 1. Гроші. І. Л. Шевчук, Т. О. Ставерська, О. В. Жилякова та ін. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2018. 271 с.

42. Гроші та кредит : навч. посіб. для підготовки здоб. вищої освіти за спеціальністю 072 Фінанси, банківська справа та страхування. Ч. 2. Кредит. / І. Л. Шевчук, Т. О. Ставерська, О. В. Жилякова та ін. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2019. 186 с.

43. Гроші та кредит : навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / Т. О. Ставерська, І. Л. Шевчук, І. С. Андрющенко. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2015. 88 с.

44. Зятковський І. В. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посіб. Чернівці : КП «Видавництво «Золоті литаври», 2016. 274 с.

45. Іванчук Н. В. Звітність підприємств : навч. посіб. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. 208 с.

46. Коваленко Д. І. Гроші та кредит : теорія і практика: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 352 с.

47. Краєвський В. М.,. Колісник О. П, Гуріна Н. В. та ін. Фінансовий облік : навч. посіб.Ірпінь : Державний податковий університет, 2022. 616 с.

48. Крутова А. С., Андрющенко І. С. Адміністрування податків та обов'язкових платежів: навч. посіб. Харків: Видавець Іванченко І. С., 2016. 139 с.

49. Крутько М.А., Рижик І.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: навч. посіб. П., Міжн. наук.-техн. ун-т ім. академ. Ю. Бугая, Полтав. ін-т бізн., 2021. 151 с.

50. Малій О.Г. Фінансовий аналіз. Курс лекцій. Харків : ХНТУСГ, 2018. 163 с.

51. Малій О.Г. Фінанси підприємств. Навчальний посібник. Харків : Вид-во «Міськдрук», 2012. 354 с.

52. Міщенко В.С., Нагаєва Г.О. Фінанси: навч. посібн. Харків : ХНАУ, 2020. 126 с.

53. Наталенко Н. В. Фінанси та бюджет об'єднаної громади: навч. модуль. Київ : ІКЦ «Легальний статус», 2016. 72 с.

54. Непран А.В., Литвинов А.І. та ін. Економіка і фінанси підприємства: практикум. За ред. А.В. Непрана. Харків : Видавництво Іванченка І.С., 2021. 429 с.

55. Огійчук М.Ф., Беленкова М.І., Сколотій Л.О. та ін. Фінансовий та управлінський облік за національними стандартами: підручник / за ред. проф. М.Ф. Огійчука. 7–ме вид., перероб. і допов. Київ: Алерта, 2016. 1040 с.

56. Олійник О.В., Морозова Г.С. Фінансовий менеджмент: навч. посібник. Харків : Харк. нац. аграр. ун-т ім. ВВ Докучаєва, 2020. 248 с.

57. Олійник О.В., Нагаєва Г.О. Страхування: навч. посіб. Харків : Стильна типографія, 2020. 256 с.

58. Плиса В. Й. Страхування : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Каравела, 2018. 472 с.

59. Плиса В. Й. Страхування : підручник. Київ : Каравела, 2019. 512 с.

60. Податкова система : навч. посіб. / за заг. ред. І. С. Волохової, О. Ю. Дубовик. Харків : Видавництво «Діса плюс», 2019. 402 с.

61. Приймак С. В., Костишина М. Т., Долбнєва Д. В. Фінансова звітність підприємств: навч.-метод. посіб. Львів: Ліга-Прес, 2016. 268 с.

62. Сокуренко В. В., Швець Д. В., Бортник С. М., Ткаченко С. О. Фінанси підприємств : підручник / за заг. ред. В. В. Сокуренка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків : ХНУВС, 2022. 292 с.

63. Сороківська М. В., Андрейків Т. Я. Фінанси підприємств: навч. посіб. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 288 с.

64. Стойко О. Я., Дема Д. І. Фінанси : підручник / за ред. О. Я. Стойка. Київ : Алерта, 2017. 406 с.

65. Тимохова Г. Б. Фінанси, гроші та кредит : навч. посіб. Київ : Кондор, 2019. 592 с.

66. Тютюнник Ю. М., Дорогань-Писаренко Л. О., Тютюнник С. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Полтава: Видавництво ПП «Астрая», 2020. 434 с.

67. Управління фінансовою санацією підприємства: навч. посібник / А.С. Крутова, Л.І. Лачкова, В.М. Лачкова. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2017. 186 с.

68. Фінанси підприємств : навч. посіб. : практикум / Н. О. Власова, Т. В. П'ятак, Т. І. Кочетова; за наук. ред. проф. Власової Н. О. Харків : Світ книг, 2020. 312 с.

69. Фінанси підприємств : підручник / Н. О. Власова, В. А. Міщенко, Т. В. П'ятак, Т. І. Кочетова, А. В. Котлярова; за наук. ред. проф. Н. О. Власової. Харків : Світ книг, 2018. 437 с.

70. Фінанси : експрес-курс : навч. посіб. / за заг. ред. І. С. Волохової. Харків : Видавництво «ПромАрт», 2018. 262 с.

71. Фінанси : навч. посіб., рек. МОН України (лист № 1/11-8082 від 28.05.2012 р.) / А. С. Крутова, О. П. Близнюк, Л. І. Лачкова та ін. Харків : Вид-во «Лідер», 2013. 560 с.

72. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. для студентів спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування / І.А. Бігдан, Л.І. Лачкова, В.М. Лачкова та ін. Харків : ХДУХТ, 2017. 202 с. URL : http://elib.hduht.edu.ua/jspui/handle/123456789/1864

73. Фісун І. В. Страхування : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2018. 240 с.

74. Шевчук І. Л., Черепанова В. О., Ставерська Т. О. Бюджетна система: навч. посіб. 2-ге видання, перероблене і доповнене. Харків, 2015. 284 с.

75. Dialectics of the reform of the excise taxation of tobacco products in Ukraine: eurointegration aspect / ed. by V. I. Korotun. Kiev : Alerta, 2018, 94 p.

76. Duncombe William. Lecture Notes in Public Budgeting and Financial Management. *World Scientific Lecture Notes in Economics*. Vol. 5. USA : Syracuse University, 2018. P. 336. URL : https://doi.org/10.1142/10177

77. Yinger John. Lecture Notes in State and Local Public Finance. *World Scientific Lecture Notes in Economics and Policy*. Vol. 8. USA : Syracuse University, 2020. P. 560. URL : https://doi.org/10.1142/11296

Допоміжна

78. Акімова Н.С., Кирильєва Л.О, Говоруха О.О., Євлаш Т.О. Бухгалтерський облік для студентів спеціальності 071 «Облік і оподаткування»: навч. посібник. Харків: ХДУХТ, 2019. 184 с.

79. Беленкова М.І., Василішин С.І. Облік у зарубіжних країнах: навч.

посіб. Харків: Діса плюс, 2017. 224 с.

80. Близнюк О. П., Лачкова Л. І., Оспіщев В. І. Фінанси : навч. посіб. / за ред. І. В. Оспіщева. К. : Знання, 2006. 415 с.

81. Близнюк О.П., Іванюта О.М. Ринок фінансових послуг: Навч. посіб. для студентів спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування. Харків : Харк. держ. ун-т харчування та торгівлі, 2017. 255 с.

82. Бондар М.І., Лисенко Н.М. Облік і звітність підприємств у системі оподаткування: навч. посіб. Київ: ДННУ «Академія фінансового управління», 2012. 584 с.

83. Васильєва Н. В., Гринчук Н. М. та ін. Місцевий бюджет і фінансове забезпечення об'єднаної територіальної громади: навч. посіб. Київ, 2017. 119 с.

84. Гильорме Т.В. Організація обліку та аудиту на підприємствах в умовах інформаційного простору: монографія. Днепр: ФОП Дробязко С.И., 2018. 188 с.

85. Дема Д.І., Шевчук І.В., Мартинюк Г.П. Податковий менеджмент: навч. посібник / за заг. ред. Д.І. Деми. Київ: Алерта, 2017. 256 с.

86. Євдокімова М. О. Місцеві фінанси: навч. посібник. Харків : ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. 2014. 343 с.

87. Європейський Союз: теорія і практика інтеграції заради успіху : навч. посіб. / за заг. ред. А. В. Матвійчука. Рівне : Волинські обереги, 2019. 155 с.

88. Жилякова О. В. Страхові послуги : навч. посіб. для студентів напряму підготовки 6.030508 Фінанси і кредит / О. В. Жилякова, І. Л. Шевчук. Харків : Видавець Іванченко І. С., 2013. 184 с.

89. Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. 648 с.

90. Жук В.М. Розвиток теорії бухгалтерського обліку: інституціональний аспект: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2018. 408 с.

91. Кащена Н. Б. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною активністю підприємств торгівлі: теорія, методологія, практика. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2021. 389 с.

92. Кащена Н. Б., Гаркуша Н. М., Сідорова Т.О, Лисак Г.Г. Аналіз господарської діяльності підприємства : навч. посіб. Харків, ХДУХТ. 2014. 537 с.

93. Ковалевська Н.С., Бойченко Н.В., Нестеренко І.В. ІТ-аудит як пріоритетний напрям внутрішнього контролю діяльності підприємств готельного бізнесу. Інноваційний розвиток харчових виробництв, ресторанно-готельного бізнесу та торгівлі. 2019. С. 34–45.

94. Корягін М.В., Куцик П.О. Концептуальний розвиток методології бухгалтерського обліку: монографія. Львів: ЛКА, 2015. 239 с.

95. Косова Т. Д. Аналіз банківської діяльності : навч. посібник для студентів. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 486 с.

96. Кропельницька С. О., Плець І. І. Страхові послуги : навч.-інтеракт. посіб. / 2-е вид., доп. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний ун-т ім. В. Стефаника», 2016. 390 с.

97. Мединська Т. В., Чабанюк О. М. Спеціальні податкові режими: загальні

положення, облік і звітність : навч.-практ. посіб. Київ : Алерта, 2017. 240 с.

98. Нападовська Д.В. Управлінський облік: підручник / 2-ге вид. доопрац. та доповнене. Київ: Київський національний торгівельно-економічний університет, 2010. 646 с.

99. Огійчук М.Ф., Рагуліна І.І., Новіков І.Т. Аудит: навч. посіб. / 4-те вид., перероб. і допов. Київ: Алерта, 2020. 850 с.

100. Огійчук М.Ф., Сколотій Л.О., Василішин С.І., Рагуліна І.І., Ковальова О.В., Сколотій І.В., Нежид Ю.С. Практикум з фінансового та управлінського обліку за національними стандартами: навч. посіб. / за ред. проф. М. Ф. Огійчука. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ: Алерта, 2021. 624 с.

101. Павелко О. В. Облік і звітність у банках : навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2022. 336 с.

102. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави : монографія. Київ : КНТЕУ, 2019. 440 с

103. Податкова політика держави. Ще один великий компроміс / за заг. ред. К. І. Швабія. Ірпінь : Університет ДФС України, 2018. 61 с.

104. Податок на доходи фізичних осіб та єдиний соціальний внесок: новації реформ та їх наслідки : монографія. Київ : Алерта, 2018. 442 с. (Серія «Податкова та митна справа в Україні», т. 124).

105. Приймак С.В. Фінансовий аналіз. Практикум : Львів, 2021. 264 с.

106. Сокиринська І.Г., Журавльова Т.О., Аберніхіна І.Г. Страховий менеджмент. Навч. посіб. Дніпропетровськ : Пороги, 2016. 301 с.

107. Соціальне страхування : підручник / за ред. О. П. Кириленко та В. С. Толуб'яка. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2016. 516 с.

108. Ставерська Т. О., Іванюта О. М. Історія фінансів : навч. посіб. Харків : ФОП Іванченко, 2013. 83 с.

109. Страхові послуги : навч. посіб. / Д. І. Дема, О. М. Віленчук, І. В. Дем'янюк; за заг. ред. Д. І. Деми. [3-тє вид.]. Київ : Алерта, 2017. 526 с.

110. Страховий менеджмент: опорний конспект лекцій з дисципліни для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності 072 Фінанси, банківська справа та страхування / розроб. О.В. Жилякова. Харьков : ХДУХТ, 2017. 110 с. URL : http://elib.hduht.edu.ua/jspui/handle/123456789/2246

111. Трансформаційні процеси у податковій системі України : монографія / за заг. ред. І. С. Волохової. Одеса : Атлант ВОІ СОІУ, 2018. 384 с.

112. Фінансовий менеджмент: підручник / Г. О. Партин Н. Є. Селюченко. Львів: Видавництво Львівської політехніки 2018. 388 с.

Додаткову інформацію під час підготовки до тестування абітурієнт може знайти на офіційних сайтах державних органів центральної влади, галузевих міністерств або інших інформаційних порталах, зокрема:

113. Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України «SMIDA». URL : https://smida.gov.ua/

114. Академія фінансового управління Міністерства фінансів України. URL : http://ndfi.minfm.gov.ua/

115. Бібліотека ДБТУ. URL: https://library.btu.kharkov.ua/
116. Бібліотека ім. В.Г. Короленко. URL : http://korolenko.kharkov.com/
117. Бібліотека ім. В.І. Вернадського. URL : http://www.nbuv.gov.ua/
118. Віртуальний університет Міністерства фінансів України. URL : http://edu.minfm.gov.ua/Pages/Default.aspx
119. Державна аудиторська служба України. URL : http://www.dkrs.gov.ua/
120. Державна казначейська служба України. URL : http://www.treasurv.gov.ua/
121. Державна служба статистики України. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/
122. Електронна бібліотека. URL: http://lib.meta.ua/
123. Інститут бюджету та соціально-економічних досліджень. URL : http://www.ibser.org.ua.
124. Інтернет-представництво Національного банку України. URL : https://bank.gov.ua/20
125. Міністерство економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL : http://www.me.gov.ua/
126. Міністерство фінансів України. URL : http://www.minfin.gov.ua.
127. Місцеві фінанси. URL : https://adm.dp.gov.ua/pro-oblast/rozvitok-regionu/decentralizaciya/metodichni-materiali/miscevi-finansi
128. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL : http://www.nbuv.gov.ua/
129. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL : https://www.nssmc.gov.ua/
130. Незалежна асоціація банків України. URL : https://nabu.ua/ua/
131. Офіційний сайт Асоціації міст України. URL : http://www.auc.org.ua/
132. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL : http://www.zakon.rada.gov.ua/
133. Офіційний сайт Всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад. Асоціація громад. URL : http://vassr.org/index.php/ua/
134. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.
135. Офіційний сайт Інституту громадянського суспільства. URL : http://www.csi.org.ua/www/?cat=5
136. Офіційний сайт Президента України. URL : http://www.president.gov.ua/
137. Офіційний сайт Української асоціації районних та обласних рад. Всеукраїнська асоціація місцевого самоврядування. URL : http://uaror.org.ua/
138. Офіційний сайт Урядового порталу. URL : http://www.kmu.gov.ua/
139. Правовий портал України «Ліга-закон». URL : http://www.ligazakon.ua /
140. Студентська електронна бібліотека URL: http://www.lib.ua-ru.net/
141. Урядовий кур'єр. Газета Кабінету міністрів України. URL : http://www.ukurier.gov.ua/

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 3
РОЗДІЛ 3. ОПОДАТКУВАННЯ 4
3.1 Основи оподаткування суб’єктів господарювання в Україні 4
3.1.1 Сутність і суспільне призначення податків 4
3.1.2 Поняття податку та збору 4
3.1.3 Функції податків, їх сутність та особливості прояву 4
3.1.4 Загальнодержавні податки і збори та їх характеристика 5
3.1.5 Місцеві податки і збори та їх характеристика 6
3.1.6 Елементи, що визначаються під час встановлення податків та їх характеристика 6
3.1.7 Види систем оподаткування: загальна і спрощена 8
3.2. Платники податків, їх права і обов’язки 8
3.2.1. Види та характеристика платників податків 8
3.2.2 Права та обов’язки платників податків 9
3.3 Податок на доходи фізичних осіб та військовий збір 9
3.3.1 Платники податків нба доходи фізичних осіб. Податкові агенти 9
3.3.2 Об’єкт та база оподаткування податком на доходи фізичних осіб 10
3.3.3 Ставки податку на доходи фізичних осіб 10
3.3.4 Платники, об’єкти та база оподаткування військовим збором 11
3.3.5 Ставки військового збору та порядок його розрахунку 12
3.4 Загальнообов’язкове державне соціальне страхування 12
3.4.1 Платники, об’єкти та база оподаткування єдиним соціальним внеском на загальнообов’язкове державне соціальне страхування 12
3.4.2 Ставки ЄСВ, особливості їх застосування 14
3.4.3 Терміни сплати та подання звітності з ЄСВ 15
3.5 Екологічний податок 15
3.5.1 Сутність та значення екологічного податку 15
3.5.2 Платники, податкові агенти, об’єкт, ставки і база оподаткування екологічного податку 16
3.6 Акцизний податок і мито 20
3.6.1 Платники, об’єкти та база оподаткування акцизним податком 20
3.6.2 Підакцизні товари та ставки 23
3.6.3 Види, платники та об’єкт оподаткування митом, порядок його сплати 23
3.6.4 Державне мито та порядок його справляння 25
3.7 Рентна плата 25
3.7.1 Склад рентної плати 25
3.7.2 Платники, об’єкт, база, ставки оподаткування за рентною платою (водних та лісових ресурсів) 26
3.8 Місцеві податки і збори 27
3.8.1 Склад місцевих податків та зборів 27
3.8.2 Платники, об'єкт, база оподаткування та ставки податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, транспортного податку та 27

земельного податку
3.8.3 Платники, об’єкт, база, ставки оподаткування та строки подачі звітності і сплати туристичного збору 29
3.9 Податок на додану вартість 30
3.9.1 Сутність податку на додану вартість та його платники 30
3.9.2 Об'єкт оподаткування податком на додану вартість. Операції, які звільнені та не є об’єктом оподаткування податком на додану вартість 31
3.9.3 База оподаткування та ставки Податку на додану вартість 33
3.9.4 Порядок визначення суми податку на додану вартість, що підлягає сплаті (перерахуванню) до бюджету або відшкодуванню з бюджету 35
3.10 Спрощена система оподаткування 36
3.10.1 Сутність та значення спрощеної системи оподаткування малого підприємництва 36
3.10.2 Групи платників єдиного податку та їх порівняльна характеристика 36
3.10.3 Ставки єдиного податку 38
3.10.4 Податкові (звітні) періоди для суб’єктів підприємницької діяльності, які обрали спрощену систему оподаткування 40
3.10.5 Умови та порядок переходу на спрощену систему оподаткування для юридичних осіб 41
3.11 Податок на прибуток підприємства 41
3.11.1 Сутність та значення податку на прибуток підприємства, його законодавче регулювання 41
3.11.2 Платники податку на прибуток підприємства: юридичні особи - резиденти, нерезиденти, особливі платники податку на прибуток 42
3.11.3 Об’єкт оподаткування податком на прибуток підприємства 43
3.11.4 Ставки податку на прибуток та порядок його обчислення 44
3.11.5 Порядок розрахунку фінансового результату до оподаткування та податку на прибуток підприємства. Звільнення від оподаткування податком на прибуток підприємства 45
3.11.6 Порядок розрахунку амортизації основних засобів або нематеріальних активів для визначення об'єкта оподаткування згідно з ПКУ 47
3.12 Адміністрування податків, зборів, платежів 48
3.12.1 Податкова звітність 48
3.12.2 Податкові консультації. (Терміни надання індивідуальних податкових консультацій. Зміст запиту платників податків на отримання індивідуальної податкової консультації. Єдиний реєстр індивідуальних податкових консультацій. Узагальнюючі податкові консультації. Наслідки застосування податкових консультацій) 50
3.12.3 Способи здійснення податкового контролю 51
3.12.4 Види податкових перевірок 52
3.12.5 Податковий борг і порядок його погашення 54
3.13. Відповідальність платників податків 56
3.13.1 Види відповідальності платника податку за порушення податкового 56

законодавства
3.13.2Умови притягнення до фінансової відповідальності згідно з Порядком накладення штрафів за порушення законодавства про працю та зайнятість населення. (Види правопорушень платників податків, за які передбачено фінансову відповідальність згідно зі ст. 265 КЗпП. Розміри штрафних санкцій згідно зі ст. 265 КЗпП) 58
3.13.3 Пеня, її сутність 60
3.13.4 Види штрафних санкцій за порушення податкового законодавства 62
РОЗДІЛ 4. БЮДЖЕТНА ТА ПОДАТКОВА СИСТЕМА 66
4.1. Сутність, призначення і роль бюджету держави 66
4.1.1 Соціально-економічна сутність, призначення та роль бюджету 66
4.1.2 Складові частини бюджету 71
4.2 Бюджетна політика держави 73
4.3 Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування 76
4.3.1Сутність бюджетного дефіциту та профіциту бюджету 76
4.3.2 Причини виникнення, види бюджетного дефіциту 78
4.3.3 Джерела фінансування бюджетного дефіциту 80
4.3.4 Види державного та місцевого боргу 83
4.4 Бюджетна система та засади її побудови 88
4.4.1 Поняття та склад бюджетної системи України 88
4.4.2 Принципи побудови бюджетної системи (єдності, збалансованості, самостійності, обґрунтованості, ефективності та результативності, цільового використання коштів, публічності та прозорості) 90
4.4.3 Бюджетна класифікація та її складові 91
4.5 Бюджетний процес: теоретичні та організаційні засади 93
4.5.1 Учасники бюджетного процесу та характеристика їхніх функцій 93
4.5.2 Організація контролю за дотриманням бюджетного законодавства Рахунковою палатою України, Державною аудиторською службою України 100
4.6 Система доходів бюджету 102
4.6.1 Склад та види доходів Державного бюджету України 102
4.6.2 Склад та види доходів місцевих бюджетів 107
4.7 Система видатків бюджету 112
4.7.1 Склад та види видатків Державного бюджету України 112
4.7.2 Склад та види видатки місцевих бюджетів 121
4.7.3 Кошторис бюджетної установи: зміст та структура 125
4.8 Податкова система України 129
4.8.1 Податкова політика: сутність в системі державного регулювання економіки 129
4.8.2 Стратегія і тактика податкової політики 130
4.8.3 Оцінка рівня податкового навантаження на макро- і мікрорівнях 131
4.8.4 Завдання, цілі та основні принципи податкової політики в Україні 133
4.8.5 Структура податкової системи 134
4.8.6 Функції, права та обов'язки контролюючих органів у сфері 136

оподаткування
РОЗДІЛ 7. ФІНАНСИ ПІДПРИЄМСТВ 139
7.1 Основи фінансів підприємств 139
7.1.1 Сутність фінансів підприємств 139
7.1.2 Фінансові ресурси (кошти) підприємств 140
7.1.3 Сутність фінансової діяльності підприємства 141
7.2 Грошовий оборот, грошові розрахунки підприємств 143
7.2.1 Грошовий оборот і система розрахунків підприємства 143
7.2.1.1 Безготівкові розрахунки 143
7.2.1.2 Готівкові розрахунки 145
7.2.2 Форми безготівкових розрахунків і платіжні документи 146
7.2.2.1 Порядок розрахунків платіжними дорученнями 146
7.2.2.2 Порядок розрахунків платіжними вимогами 147
7.2.2.3 Використання акредитивної форми розрахунків (види: підтверджений, непідтверджений. відзивний, безвідзивний. Порядок платежів за акредитивом) 148
7.2.2.4 Розрахунки з використанням векселів (простий, переказний, доходний, дисконтний, облік, продаж векселів) 149
7.3 Грошові потоки підприємства 154
7.3.1 Сутність грошових потоків підприємства 154
7.3.2 Класифікація грошових потоків (за видами діяльності, вхідний/вихідний) 154
7.3.3 Чисті грошові потоки від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності: форми розрахунку та напрями використання 156
7.3.4 Дисконтування грошових потоків. Ставка дисконтування 159
7.4 Формування та розподіл прибутку 160
7.4.1 Економічний зміст та види прибутку підприємства (EBITDA. EBIT, чистий прибуток) 160
7.4.2 Собівартість та її вплив на прибуток 162
7.4.3 Формування та розподіл прибутку підприємства 164
7.5 Необоротні активи підприємства 167
7.5.1 Економічна сутність і призначення необоротних активів 167
7.5.2 Основні засоби підприємства, їх сутність та характеристика. 169
7.5.3 Знос і амортизація основних засобів 170
7.5.4 Нематеріальні активи підприємства: поняття та класифікація 173
7.5.5 Амортизація нематеріальних активів 174
7.5.6 Методи оцінки інвестицій (методи NPV, IRR, період окупності) 175
7.5.7 Види довгострокових фінансових інвестицій (пайові та боргові цінні папери) 179
7.6 Оборотні активи підприємств 180
7.6.1 Сутність оборотних активів у господарській діяльності підприємств 180
7.6.2 Класифікація оборотних активів 182
7.6.3 Сутність та порядок визначення тривалості виробничого, операційного та фінансового циклу підприємства 183

7.7 Капітал підприємства та його формування 184
7.7.1 Капітал як базова категорія фінансів підприємства (власний, залучений та позиковий капітал) 184
7.7.2 Джерела формування та способи залучення капіталу (зареєстрований капітал, банківські кредити, корпоративні облігації, кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги, кредиторська заборгованість за розрахунками) 185
7.7.3 Комерційний кредит як спосіб залучення позикового капіталу 190
7.7.4 Короткострокове фінансування підприємств на основі використання факторингу 192
РОЗДІЛ 8. БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ 193
8.1. Гроші та кредит у ринковій економіці. 193
8.1.1 Сутність і функції грошей. Формування пропозиції грошей. Грошова маса та її показники. Сутність інфляції та її види. 193
8.1.2 Валютний курс. Види валютних курсів (офіційний, плаваючий, фіксований) 201
8.2 Структура банківської системи України. Національний банк України (НБУ) та комерційні банки. 205
8.2.1 Статус НБУ, його завдання та функції (забезпечення стабільності грошової одиниці України, кредитор останньої інстанції для банків, регулювання діяльності платіжних систем та систем розрахунків в Україні, банківське регулювання та нагляд) 205
8.2.2 Структура банківської системи. Класифікація банків (банки з державною участю, банки іноземних банківських груп, банки з приватним капіталом, системно важливі банки) 208
8.2.3 Формування та реалізація грошово-кредитної політики. Облікова ставка НБУ та її застосування у визначенні вартості кредитних ресурсів. 210
8.3 Емісія грошей та регулювання готівкового грошового обігу 216
8.3.1 Повноваження НБУ як емісійного центру готівкового обігу (право емісії грошових знаків, встановлення правил визначення платіжності банкнот і монет, забезпечення підтримання готівкової грошової маси в належному стані) 216
8.3.2 Роль НБУ в регулюванні готівкового грошового обігу 217
8.3.3 Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, його статус, функції та завдання 218
8.4 Комерційні банки в банківській системі України. 220
8.4.1 Основні банківські операції: кредитні, депозитні, розрахунково-касові 220
8.4.2 Доходи (процентний, непроцентний) та витрати банку. Фінансовий результат банку та його розрахунок 223
8.5 Операції банків з формування власного капіталу. Сутність, структура і порядок формування власного капіталу банків. Роль резервів і фондів у формуванні капіталу банків 228
8.6 Операції банків із залучення та запозичення коштів. 232

8.6.1 Види вкладів (строкові, до запитання) 232
8.6.2 Механізм нарахування відсотків (прості та складні відсотки) 233
8.7 Кредитні операції банків 236
Сутність і функції кредиту. Форми кредиту та його види. Принципи кредитування (поверненість, строковість, платність, цільове використання, забезпеченість) 236
8.7.2 Сутність, класифікація та порядок надання банківських кредитів (довгострокові, короткострокові). Факторинг, овердрафт як форми кредитування 239
8.8 Види операцій банків з цінними паперами (емісійні, посередницькі, інвестиційні) 247
8.9 Страхування 250
8.9.1Сутність та класифікація страхування 250
8.9.2 Функції, принципи страхування 253
8.9.3 Обов'язкове страхування та його сутність 255
8.9.4 Добровільне страхування та його сутність 256
8.9.5 Страховий ринок та суб'єкти страхування 258
8.9.6 Страхова премія, страхова сума та страхове відшкодування, умовна та безумовна страхова франшиза 259
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА 262

Навчальне видання

МАТЕРІАЛИ ПІДГОТОВКИ ДО ПРЕДМЕТНОГО ТЕСТУ З ОБЛІКУ ТА ФІНАНСІВ ЄДИНОГО ФАХОВОГО ВСТУПНОГО ВИПРОБУВАННЯ НА НАВЧАННЯ ДЛЯ ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ МАГІСТРА

ЧАСТИНА 2. – ФІНАНСИ

Навчально-методичний посібник

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної форми навчання спеціальності 071 Облік і оподаткування та 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок

СТАВЕРСЬКА Тетяна Олександрівна

ЛИСАК Галина Георгіївна

БЛИЗНЮК Оксана Павлівна

АНДРЮЩЕНКО Ірина Сергіївна

ГОРОХ Олександр Володимирович

ЖИЛЯКОВА Олена Валеріївна

МАКОГОН Віталій Вікторович

МАЛІЙ Олена Григорівна

НАГАЄВА Галина Олександрівна

Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір для цифрового друку. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк._.
Наклад ___пр.
Державний біотехнологічний університет
61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44